НАВРАЌАЊЕ КОН RIKUJTIM I VITIT REVISITING 2001

Уредници | Redaktorë | Editors:
Д-р Дарко Стојанов | Darko Stojanov, PhD
Јана Коцевска | Jana Kocevska
Влора Речица | Vlora Reçica
Даниел Бернхардт | Daniel Bernhardt
Д-р Ана Ашталковска Гајтаноска | Ana Ashtalkovska Gajtanoska, PhD
Д-р Илина Јакимовска | Ilina Jakimovska, PhD

Соговорници | Bashkëbisedues | Interlocutors:
Осум жени и мажи од пошироките региони на Скопје и Тетово | Tetë gra dhe burra nga rajoni më i gjerë i Shkupit dhe Tetovës | Eight women and men from the wider regions of Skopje and Tetovo

Интервјуа | Intervistuesë | Interviewers:
Д-р Дарко Стојанов | Darko Stojanov, PhD
Јана Коцевска | Jana Kocevska
Влора Речица | Vlora Reçica
Божо Бубало | Bozho Bubalo

Превод | Përkthyes | Translations:
Ениена Аети | Eniena Aeti
Фаредин Аети | Faredin Aeti
Јане Божиновски | Jane Bozhinovski

Лектура | Lekturë | Proofreader:
Валентина Јошевска | Valentina Joshevska
Агим Авдији | Agim Avdiji

Дизајн и печатење | Dizajni dhe Print | Design and Print:
koma.mk

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

355.48(497.7)"2001"(047.53)
316.7(497.7)(047.53)

НАВРАЌАЊЕ кон 2001 / [уредници Дарко Стојанов ... [и др.] ; превод Ениена Аети, Фаредин Аети, Јане Божиновски] = Rikujtim i vitit = Revisiting : 2001 / [redaktorë = editors Darko Stojanov ... [и др.] ; përkthyesë = translations Eniena Aeti, Faredin Aeti, Jane Bozhinovski]. - Скопје : Форум Цивилен мировен сервис (форум ЗФД) = Skopje : Forum Civil peace service (forum ZFD), 2019. - 476 стр. ; 25 см

Текст на мак., алб. и англ. јазик. - Фусноти кон текстот. - Други уредници: Јана Коцевска, Влора Речица, Даниел Бернхардт

ISBN 978-608-65661-3-5
1. Насп. ств. насл.
а) Вооружен конфликт - Македонија - 2001 - Интервјуа б) Културна меморија - Македонија - Интервјуа
COBISS.MK-ID 111080458

Издавачи | Botuesit | Publishers:

Институт за етнологија и антропологија
Природно-математички факултет
Универзитет „Св. Кирил и Методиј"
ул. Архимеѓова бр. 5
1000 Скопје
Северна Македонија

Институт за етнологија и антропологија
Природно-математички факултет
Универзитет „Св. Кирил и Методиј"
ул. Архимеѓова бр. 5
1000 Скопје
Северна Македонија

Институт за етнологија и антропологија
Природно-математички факултет
Универзитет „Св. Кирил и Методиј"
ул. Архимеѓова бр. 5
1000 Скопје
Северна Македонија

iea@pmf.ukim.mk
www.iea.pmf.ukim.edu.mk

Центар за истражување на национализмот и културата - Скопје (ЦИНИК)
ул. Баница бр. 24
1000 Скопје
Северна Македонија

Center for Research of Nationalism and Culture - Skopje (CRNC)
Banica 24
1000 Skopje
North Macedonia

cinikskopje@gmail.com
http://cinikskopje.wordpress.com/

Форум цивилен мировен серивис (форумЗФД) - Продружница во Скопје
ул. Наум Наумовски-Борче 88а
1000 Скопје
Северна Македонија

Forum Civil Peace Service (forumZFD) – Skopje Office
Naum Naumovski-Borche 88a
1000 Skopje
North Macedonia

macedonia@forumzfd.de
www.forumzfd.org

Донатори | Donatorë | Donors

СОДРЖИНА

06

Вовед

14

„Ќе се смири, ќе се смири во последен момент – така мислевме“

28

„Децата коишто учеа во училиштето беа деца од траумaтизираните семејства, а и самите деца беа траумaтизирани.“

42

„Јас сум мислел све дека е тоа онака – игра“.

60

„Ама не ни сакаа да слушнат дали сме живи…“.

74

„Порано смо соработувале со трактори–мактори тие работе, со помош, со работа со нив. Сега нема соработка никаква“

92

„Сум можел да го мразам цело тоа село, но не, тое е село, исто како моето...“

120

„Стално коа сме седнале или ќе се напиеме сокче нешто или тие работи све или ќе си направиме муабет, како си, што праиш, тие работи и секој по својата работа. Немало... немало проблем никаков. Нити ќе има, мислам проблем!“

142

„Немаш ли некого друг да прегрнеш?”

ВОВЕД

„Навраќање кон 2001" – ова е насловот на книгата, која всушност е збирка на лични приказни, повеќе или помалку поврзани со настаните од вооруженият конфликт што ја потресе Република Македонија[1] во 2001 година. Една деценија по прогласувањето на независноста на Македонија (1991), внатрешните тензии меѓу Македонците и Албанците, коишто беа дополнителнио подгреани од прелевањето на конфликтите од југословенските војни од север, прерастаа во насилен конфликт меѓу Националната ослободителна армија (ОНА) и државните безбедносни сили[2]. Се разбира, овој опис од една реченица е само едно многу кратко резиме на далеку посложената и контроверзна поставеност на конфликтот. Описот служи за да им помогне на читателите кои не се целосно запознаени со контекстот на конфликтот. 2001 – ва беше година кога насилството изби на површина во Македонија, видливо за сите и со далекусежни последици за целото население. Борбите траеја речиси осум месеци пред посредуваниот Охридски рамковен договор (ОРД) да стави крај на непријателствата и, истовремено, да ја постави подлогата за институционални промени, особено во меѓуетничките односи. Сепак, според многу набљудувачи, ОРД не успеа да посвети стабилно внимание на бројни спорни прашања. Како најрелевантен пример може да се спомнат општествената оддалеченост и поделба по етнички линии, за коишто се смета дека се зголемија уште повеќе по 2001 година – и покрај тоа што, секако, постојат одделни позитивни примери коишто се во спротивност на оваа генерална перцепија. Осумнаесет години подоцна, во моментот на излегувањето на оваа книга, може да се каже

1 >

До датумот на изданието на книгата (2019), уставното име на Република Македонија (на кратко: Македонија) се смени во Република Северна Македонија. Името на државата како што е напишано во книгата ја рефлектира општата домашна употреба и користењето на името во тој временски период и не претставува политичко претставување од никаков вид.

2 >

Ripiloski, Sasho (2011): Conflict in Macedonia: exploring a paradox in the former Yugoslavia, Lynn Rienner Publishers Inc., Boulder, Colorado/ London, pp. 1-2.

дека спомнатите поделби, во комбинација со минати нерешени прашања како и со нови проблеми, можат да се претворат во генератор на нови тензии или конфликти.

Секако, се подразбира дека општата социополитичка основа и моменталниот развој на општеството се далеку посложени и заслужуваат да бидат дискутирани во детали, но целта на оваа книга е сосема различна. Целта на оваа публикација во суштина е трослојна: да даде глас, да архивира и да пренесува. Ги опфаќа личните искуства од вооружаниот конфликт или војната што ја потресе Република Македонија во 2001, односно ги разгледува личните сеќавања и настаните од тој временски период. Додека јавно познатите факти околу настаните и нивната интерпретација сè уште предизвикуваат контроверзии;2001 – ва година означува потрес и претставува референтна точка во перцепцијата на јавноста. И повеќе од тоа: од нашата перспектива конфликтот или војната од 2001 година може да биде опишана како „слонот во собата", табу тема во Македонија која е сеприсутна, но речиси никој не се осмелува да зборува отворено и конструктивно во јавната сфера. Дискусијата, ако воопшто ја има, се одвива во затворени групи, односно најчесто во приватните кругови кај Албанците, Македонците и останатите етнички групи, во рамки на семејството, и обично не ги преминува тие линии. Оваа празнина во јавноста, контроверзната природа на темата и митовите кои ја опкружуваат, служат за подгревање на етноцентризмот и национализмот. Сепак, веруваме дека е исклучително важно за пост-конфликтното општество да ги дискутира своите минати (и сегашни) проблеми и конфликти, сè со цел да закрепне значително и да продолжи кон иднината. За да се случи ова, потребни се големи напори за да се обезбеди простор за дискуија на различните перспективи. Во таа насока имаме намера да бараме посуптилни размислувања за интерпретации на насилните настани од 2001 година (коишто опстојуваат „под" многуте пристрасни и монолитни интерпретации), за сложените социополитички околности кои доведоа до нив и до понатамошните случувања. Преку *навраќање* кон настаните од 2001 година од различни агли, целта на оваа публикација е

да ги отвори вратите за обновување на сфаќањата за периодот на конфликтот или на војната.

Оваа публикација е резултат на проектот „Соочување со минатото преку усната историја во Македонија" (2015 – 2017), организиран од Форум Цивилен Мировен Сервис (форум3ФД) во соработка со Центарот за истражување на национализмот и културата (ЦИНИК) и Институтот за Етнологија и Антропологија (ИЕА) од Универзитетот „Св. Кирил и Методиј" од Скопје. Појдовната цел на овој проект беше да го популаризира пристапот што го нуди усната историја и во исто време да овозможи обука за група млади луѓе, најмногу студенти и активисти од цивилниот сектор од Македонија за запознавање со овој истражувачки метод. Преку споделување идеи и дискусија, учесниците во проектот дојдоа до две предизвикувачки теми за теренско истражување: лични сеќавања за животот во Социјалистичка Југославија и за конфликтот или војната од 2001 година. Првото истражување резултираше во книгата „Сè прође: Југославија во спомените на луѓето од Македонија" (Скопје, 2017). Публикацијата е базирана на снимени лични приказни и овозможува пристап до различните аспекти од животот во поранешна Југославија, како на пример правата на жените, музиката, културата, работата на занаетчиите и работата во фабриките. Истражувањето низ усната историја за втората тема нè доведе до вториот том: „Навраќање кон 2001".

Следејќи ги принципите на усната историја, индивидуата е во центарот на нашето внимание. Пред да се поврземе со колективот или општеството како целина, се одлучивме да создадеме простор за различните животни приказни на осум жени и мажи. Тие доаѓаат од пошироките региони на Скопје и Тетово и припаѓаат на различни категории во однос на нивната возраст, професија, пол и етничката припадност. Во 2001 година повеќето од нив беа цивили кои се најдоа во виорот на насилството, но не секогаш лишени од својата дејствителност. Чувствата на охрабрување од една страна и беспомошност од друга се испреплетуваат низ интервјуата. Периодот на

конфликтот или војната и периодот по завршувањето беше тежок период за сите соговорници и нивните семејства. Некои од нив дури ги изгубија и своите најсакани и сè уште се борат со последиците сè до денес. Сосема е разбирливо што за некои соговорници беше предизвик да зборуваат за своето лично минато и да споделуваат интимни детали. Во исто време, додека соговорниците раскажуваа се добиваше чувство на олеснување и охрабрување, нешто што е посебно значајно затоа што речиси никогаш некој што е надвор од нивната група не покажал интерес да ги слушне нивните лични приказни. Се чини очигледно, но сепак мора да се нагласи дека суштината на оваа книга доаѓа токму од нашите соговорници, кои прифатија да ги споделат своите приказни со нас и со вас. На секој и секоја од нив им ја искажуваме нашата најискрена благодарност за нивната доверба, време и труд.

Исто така, задачата на оние кои ги водеа интервјуата не беше лесна. Тие требаше да покажат способност за емпатија и разбирање, и воедно да ја задржат својата неутралност и присебност. Разговорите беа одржани во пријателска и релаксирана атмосфера, обично во домовите на соговорниците или во околината што им е позната, и на нивниот мајчин јазик[3], т.е. или на албански или на македонски. Во согласност со методологијата на усната историја, интервјуата беа базирани на полуструктурирани прашалници, коишто беа адаптирани со извесна флексибилност сè со цел да се следи текот на разговорот на природен начин. Беше спроведена серија на не-

3 >

Во согласност со методологијата на усната историја сите снимени интервјуа беа буквално транскрибирани за целите на оваа публикација. Со цел да се задржи говорната содржина колку што е можно поблиску, на лекторите и преведувачите им беа дадени инструкции да го почитуваат оригиналниот говорен јазик и да не ги поправаат грешките кои се однесуваат на синтаксата, граматиката, дијалектот или изговорот.

колку интервјуа кои беа снимени дел во аудио и дел во визуелен формат во текот на 2016 и 2017 година. Осум од нив беа избрани за оваа публикација. Таа се состои од четири интервјуа на македонски јазик и четири интервјуа на албански јазик. Сите интервјуа беа транскрибирани и преведени за оваа тројазична книга. Јазикот на којшто се изразуваа нашите соговорници, нивните дијалекти и нијанси се задржани. Сите освен еден од соговорниците дадоа согласност нивните имиња да бидат јавни во оваа книга. Меѓутоа, поради чувствителната природа на темата, уредниците одлучија да не ги прикажат имињата на соговорниците. Исто така, во иста насока и без да ја сменат содржината на текстот, уредниците решија да направат мали интервенции во дел од интервјуата. Овие внимателни интервенции во интервјуата беа изведени се со цел да го заштитат идентитетот на соговорниците или на други луѓе, на пример нивни пријатели и соседи кои беа спомнати во разговорите.

Искуствата од светот ни велат дека усната историја може да биде моќна алатка за промоција на мирот особено кога ќе се примени во контекстот на *соочување со минатото*. Во овој случај, изразот „соочување со минатото" е разбран како обид на општеството да се справи со наследството на нарушување на човековите права, војна, насилен конфликт и авторитарно владеење. Тоа е долготраен и повеќедимензионален процес со бројни и различни активности и иницијативи коишто имаат за цел да ги посочат корените на конфликтот, да промовираат владеење на правото и помирување. Процесот на собирање лични искуства во форма на приказни ги третира навидум "обичните" луѓе (чиј глас обично не се слуша) како историски субјекти и историски извори. Овој процес ја пробива тишината и ги охрабрува и зближува луѓето. Луѓето можат да станат свесни дека нивните искуства и нивното мислење се важни, и дека во многу случаи се слични со оние на други луѓе, кои исто така не биле слушнати. Ако се споделат со јавноста, нивните наративи може да бидат препознаени, признаени и позитивно да влијаат на промените. Во идеален случај, овој пристап може да ги поттикне приврзаниците на навидум различни страни да сфатат дека страдањето и одговорно-

ста се споделени кај сите. Ова се круцијални чекори кон градењето доверба и мир во едно пост-конфликтно општество какво што постои во Македонија или каде било на Балканот или во светот.

На крајот, сметаме дека е важно уште еднаш да се нагласи што претставува, односно не претставува, оваа книга. Намерата на книгата не е одново да ја напише историјата, ниту, пак, да заземе страна, ниту да понуди уште една социополитичка анализа или пак вистина за настаните што се спомнуваат. Повеќе, нејзината намера е, преку раскажување, да го нагласи личниот и индивидуалниот елемент на овој важен момент кој го смени животот на многумина за време на конфликтот или војната во Македонија; да им даде глас на приказните на „обичните" граѓани кои доста интензивно го преживеаја тој период, и кои до денес остануваат засегнати од него. И конечно, да се создаде емпатија за оние кои страдаа(т) на кој било начин. Се надеваме дека оваа публикација ќе придонесе за поголема дебата на конструктивен и поинаков начин, и дека евентуално ќе поттикне некаков вид директен или индиректен дијалог помеѓу луѓе од, навидум, спротивставени страни.

Д-р Дарко Стојанов

Јана Коцевска

Влора Речица

Даниел Бернхардт

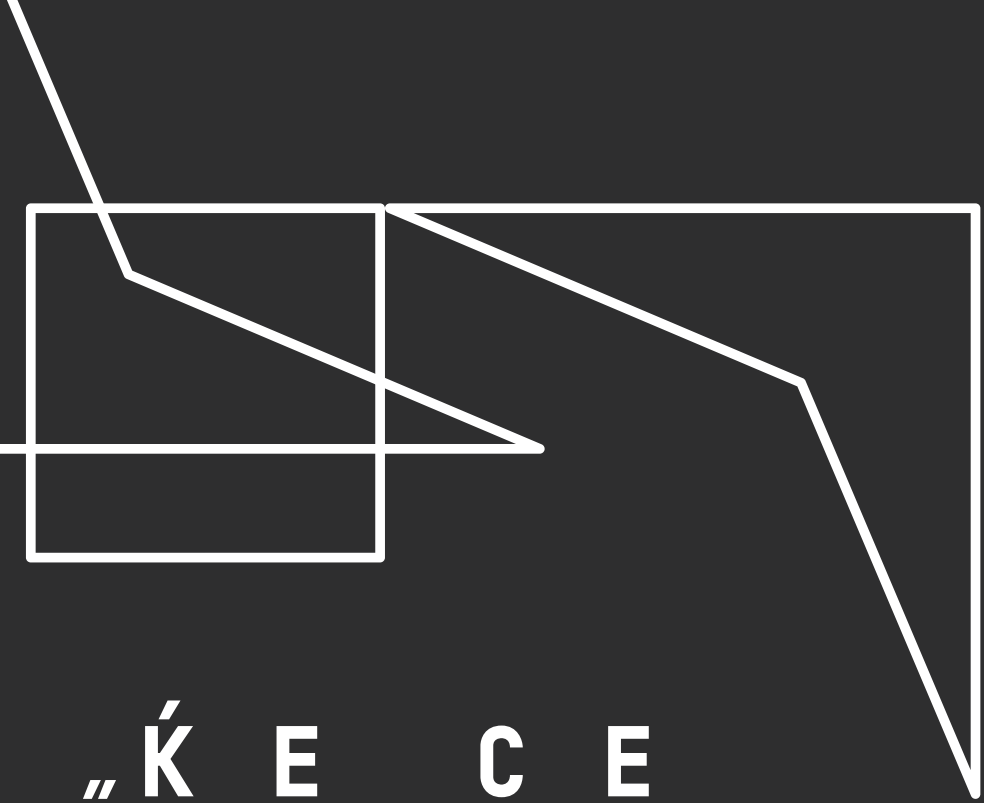

„Ќ Е С Е С М И Р И, Ќ Е С Е С М И Р И В О П О С Л Е Д Е Н М О М Е Н Т – Т А К А М И С Л Е В М Е“

ЖЕНА, РОДЕНА 1961, СКОПСКИ РЕГИОН, ИНТЕРВЈУ СО ДАРКО СТОЈАНОВ И ЈАНА КОЦЕВСКА

ДАРКО СТОЈАНОВ: Добро. Здраво! Дали можеш да ни се претставиш?

СОГОВОРНИЧКА: Здраво! Па живееме на крајот од градот, па многу блиску до Арачиново, неколку километри.

Д.С.: Дали можеш да ни кажеш вакво... на која возраст си, дали живееш отсекогаш тука или... потеклото и така нешто за себе?

СОГОВОРНИЧКА: Па отсекогаш живеам овде, од пет години. Сега имам 55 години... Што требаше друго да кажам?

Д.С.: Па...

СОГОВОРНИЧКА: Цел живот. Цел живот.

Д.С.: Цел живот.

СОГОВОРНИЧКА: Цел живот овде, да. Во оваа куќа.

Д.С.: Да. Како би ни го опишала животот во оваа населба денеска?

СОГОВОРНИЧКА: Денеска е многу мирно. Мешано население е, има Албанци и Македонци. Животот е добар, си имаме комшии и Албанци и добро си живееме, се поднесуваме. Мирно е. Мирно е. Можеби малце сега има некои млади вака им досаѓаат на девојчињата, ама не е страшно. Немаме некој инцидент, освен во автобусите. Се случиле инциденти некои, ама не е страшно. Ние не се плашиме! Има луѓе повеќе се плашат, а ние не се плашиме.

Д.С.: Добро. Денеска ќе зборите повеќе за конфликтот од 2001 година.

СОГОВОРНИЧКА: Добро.

Д.С.: Бидејќи оваа населба е доста блиску до дел од линијата на фронтот од тоа време...

СОГОВОРНИЧКА: Да, да.

Д.С.: И значи би сакале да дознаеме повеќе за твоите искуства и животот во тоа време. Па првото прашање би било дали се сеќаваш каде беше и како дозна кога почна конфликтот? Тој прв момент.

СОГОВОРНИЧКА: Тензии и пред тоа имаше. Не знам што се случуваше, сеа не можам да се сетам точно ама знам дека сите Албанци си заминаа. Тоа така ми останало во сеќавање затоа што сите тоа го разговараа. – Гледај кај се Албанците! Сите си одат. И жени и деца.

Д.С.: Тоа беше пред почетокот на конфликтот, воопшто...

СОГОВОРНИЧКА: Пред почетокот на конфликтот.

Д.С.: Или пред почетокот на конфликтот во Арачиново?

СОГОВОРНИЧКА: Па, во Арачиново. Пред да биде во Арачиново, можеби недела – две, не знам точно колку, ама сите почнаа да си одат и беше тоа многу интересно и чудно затоа што оваа улица овде позади нас е многу фреквентна, од Арачиново се оди за Скопје. И толку многу возила има... зашто Арачиново е големо село и од... ваму село Сингелич исто се Албанци и многу населено е. И многу фреквентно е.Ептен... кола за кола е. Многу се чека, гужви... А тогаш беше... сè се испразни. Навистина беше празно. И беше интересно, само Македонци и многу малку население. Празно.

Д.С.: Дали меѓу тие што се селат, дали забележа некого што го познаваш?

СОГОВОРНИЧКА: Да, па имаше. Си отидоа комшиите спроти нас шо живеат, си заминаа тие. Сите си заминаа. Од нашава улица неколку куќи албански си заминаа сите.

Д.С.: А дали разговаравте или дали тие ви пристапија претходно да...

СОГОВОРНИЧКА: Не. Јас не сум разговарала, не, ама сите си одеа. Тоа знам дека сите си отидоа и тоа ние... тензијата се креваше, сите се плашеа - зошто си одат? Мора да има нешто. Штом бегаат сите значи ќе биде некоја војна.

Д.С.: Дали во семејството тогаш разговаравте за некоја одлука да се донесе, не знам, што правите вие во таа ситуација?

СОГОВОРНИЧКА: Да, разговаравме, цело време се чудевме што ќе правиме и каде ќе одиме ако случајно нешто се случи, некоја војна. Па имаме ние во Прилеп, мажот ми потекнува од прилепско село и имаме таму стара куќа и... Си мислевме дека таму ќе одиме и имаше секакви разговори. Нормално дека ако бидеме избеглици, кај би оделе... Се слушаше дека ќе се праат кампови во Бугарија. И нормално се плашевме како... не можам ни да замислам да живеам во шатор! Нели тоа беше мислам најстрашното нешто дека... Мислевме дека во прилепско нема толку Албанци и дека можеби ќе можеме таму... Ама, пак, и за таму се плашевме. Од каде знаеме, може да зарати цела држава па да се случи нешто многу страшно па да бидеме бегалци. Тоа многу нѐ плашеше. Имавме мали деца и навистина беше страшно.

Д.С.: А што ве предомисли да останете?

СОГОВОРНИЧКА: Не бевме сигурни дали ќе биде опасно и дали ќе има војна. Значи чекавме последен момент. Тоа беше важно и не ни се напушташе куќата... како може, тогаш беше нова направена. Све вложивме, и пари, све што имавме вложивме во оваа куќа. И сега каде би оделе? Значи стварно не сакавме куќата да ја напуштиме. И кога имаше и пукање и... се гледаше војна во близина, не сакавме да си одиме.

Д.С.: Дали кога почна конфликтот меѓутоа на ниво на целата држава, значи во месец февруари или кој и да беше...

СОГОВОРНИЧКА: Аха. Така.

Д.С.: Дали беше лично изненадена во тој момент или не? Мислам како го доживеа тој прв момент?

СОГОВОРНИЧКА: Па секако дека бевме изненадени. Никој не мисли дека ќе се случи нешто. Сите викаа – ќе се смири, ќе се смири. Секој си очекува и не се надева. Јас барем не сум се надевала дека ќе има

војна кај нас. Знаеш, тоа многу далечно изгледа некако. Како да се случува све во некои други држави и дека кај нас нема. Ќе се смири, ќе се смири во последен момент – така мислевме. Јас барем така мислев. Затоа и бевме тука, останавме овде. Не знам, да сме знаеле можеби би си оделе. Ама све мислевме дека ќе се смири ситуацијата. Ќе се најде некое решение.

Д.С.: Откако почнаа борбени дејствија тука во близината значи на ова маало, во Арачиново, како ги доживеавте тие конкретни денови кога имало баш пукање?

СОГОВОРНИЧКА: Па не беше лесно! Страшно беше затоа што имаме мали деца. Децата ни биле мали. Нека биле единаесет, дванаесет години, едно по друго се. И тие емотивно многу се приврзани за куќата. На пример, најстрашно ни беше – каде ќе одиме? На пример да одиме кај некои роднини не знам, секој си има обврски, ќе бидеме на терет на некого... така е! Ама така сме размислувале ние. Дека што ќе правиме со мали деца, плус и тие се многу емотивни и многу врзани за куќата. Исто, тогаш знам дека многу плачеа кога се зборуваше дека ќе треба да ја напуштиме куќата. Па секако беше многу страшно, да. Од што ќе живееме? И економското прашање, исто така. Маж ми работи тука, каде ќе оди? Што ќе работи на друго место? Освен да работиме земјоделие во Прилеп, во село. Ама и тоа беше една крајна опција на пример мораше земјата да ја работиш евентуално ако... ако овде е војна. Мислевме, имавме некои планови јас да одам со децата, тој да остане да работи во последен момент, на пример ако е... и овде се прошири во нашава населба, да си оди и тој тогаш. Или да остане со старите, не знам прво јас со децата да одиме некаде. Имаше разни планови се правеа тогаш.

Д.С.: Дали некој од вашето семејство имале прекин во својата работа поради конфликтот?

СОГОВОРНИЧКА: Не. Прекин немаше, баш и јас тогаш одев на работа. Баш тогаш работев. Баш и девојчињава ме потсетија дека сум одела на работа, еве гледаш јас сум заборавила. Зашто секогаш одев со

прекини на работа. Де работеше фабриката, де не работеше. Ама децава се сеќаваат вика – мамо ти одеше на работа. И беше баш кофликтот кога беше, беше лето и сите надвор седеа, сите комшии и никој не влегуваше внатре. Сите чекаа да не се случи нешто страшно и сите дежураа можеби до два сатот ноќе седеа надвор. И после се прибираа да прилегнат.

Д.С.: Бидејќи спомна дека многу луѓе биле надвор, љубопитни во сето тоа и уплашени...

СОГОВОРНИЧКА: Да. Некои си одеа, ги напуштаа куќите.

Д.С.: Сакав да прашам како ви изгледаше комшиската комуникација, мислам...

СОГОВОРНИЧКА: Многу интересно беше тоа шо беа сите така некако сплотени (*се смешка*). Секако... некако сите беа блиски, сите некако... Не знам, се сакаа луѓето. Сега еве на пример не е така. Тогаш не знам, како (*се смее*) зближени сите некако, се дискутираше цело време истата работа – што ќе се случи, кај ќе одите вие, кај ќе одиме ние, дали се спремивте? Некои куферите си ги спремија веќе. Сите имаа некој план кај ќе одат. Па лето беше, некои си отидоа и на море за подолго. И така. Имаше случаи, еден роднина дојде кај нас затоа што требеше да го соберат во војска и тој седеше пет-шест дена овде скриен кај нас зашо не сакаше да оди во војна... Секој се плаши од војна, не знам. И тој поседе тука малце, да не го регрутираат и така... беше страшно беше... не знам.

Д.С.: Дали беше лично сведок на некои од, не знам, тие... дел од тие воени дејствија? Дали виде нешто?

СОГОВОРНИЧКА: Па ги видов оклопните возила кога одеа, секој ден ги гледав на сабајле. Едно по друго одеа, толку многу имаше оклопни возила... права војна! Се тресеше дури овде се осеќаше нели тие се тешки возила, на арачиновскиот пат кога поминуваа све се тресеше дури овде, стаклата мислам се тресеа. Затоа што тоа едно по друго, едно по друго, по многу оклопни возила поминуваа. А се слушаа пукотници, сè се слушаше. И се гледаше. Се качувавме горе на таван

да гледаме од овакво... од повисоко. Се гледаа пукотниците од сите страни дури и мислам имаше тука некаде блиску пункт, можеби на неколку километри од нас. Многу полиција поминуваше, многу војска. Одевме и кај... еве кај тетка ми зашо имаше... двоглед. И од... преку двоглед гледавме, го гледавме селото Брњарци, од таму имаше стационирано војска. И имаше од сите страни пукање, се гледаа. Рафалите посебно ноќе светеа. Цело време се гледаше. Така ко испрекинати линии, дека се пука.

Д.С.: Ви беше страв?

СОГОВОРНИЧКА: Па не ми беше страв, мислам дека бевме далеку. Така сум мислела тогаш. Ама после два дена... имам братучетка исто таму и кај нив куршум падна. Можеше некој да биде погоден. Значи кај нив на тераса. Значи имало и наваму куршуми можеби што не сме ги виделе ние, залетани. Инаку одеа сите мажи, знам дека одеа од поблиску да гледаат, можеби уште по некој километар подолу и таму се собираа и од таму посматраа. Како не им било страв, сега не знам. Од многу поблиску да гледале.

Д.С.: А зошто мислиш... мислам како го објаснуваш тоа... зошто мислиш дека одеа поблиску и зошто само мажите?

СОГОВОРНИЧКА: Па не знам, можеби биле похрабри. Жените може со децата (*се смее*). Мајките да им останат барем. Не знам зошто, ама мажи се собираа и одеа таму да гледаат и веројатно си разговарале.

Д.С.: Освен во живо, значи во реалниот живот, дали ги пратеше настаните и преку медиумите?

СОГОВОРНИЧКА: Да. Секоја вечер. Обавезно. Гледавме што се случува, како се случува...

Д.С.: Како би ни го опишала тоа паралелно следење на настанот и во живо и на телевизор да речеме?

СОГОВОРНИЧКА: Е, па, сега не се сеќавам, јас сеа не можам сеа сега споредбата да ја правам меѓутоа се информиравме цело

време и бевме спремни дали треба да си одиме или не треба. И на медиумите некогаш не им верувавме толку.

Д.С.: Аха. Дали... дали во вашето семејство, мислам дали во текот на конфликтот имало некакво оштетување или било каква штета материјална?

СОГОВОРНИЧКА: Не. Немаше никаква. Овде немаше никаква материјална штета.

Д.С.: А во населбата?

СОГОВОРНИЧКА: Немаше, овдека не. Немаше ништо. Имаше при крајот кога се расчистуваше во Арачиново кога покажаа бели знамиња, нели коа решија Албанците да се предаваат и тогаш сите се кренаа некако народов да ги спречи да не избегаат од селото. И сите отидоа, направија некои барикади, гуми наредија од камиони, па ги палеа за да не можеле да... оттука, мислеа дека оттука ќе си одат евентуално.

Д.С.: А каде правеле барикади?

СОГОВОРНИЧКА: Па подолу некаде. Не знам точно каде, ама подолу од нас.

Д.С.: На патот?

СОГОВОРНИЧКА: Па и таму сигурно, и на раскрсницата и подолу. Сигурно таму некаде правеле. Сега не ми текнува каде, ама имаше запалени гуми и сите стоева – нема да ги пуштиме терористите да си заминат. Сега дали терористи тогаш ги викаа или... не знам како ги викаа тогаш Албанциве шо се кренаа... или бунтовници, не знам како. Ама тогаш беа многу револтирани луѓето и се собраа сите и рекоа дека нема живи да излезат оттука... Мора да поминат накај Скопје. Ама после испадна од друга некоја страна, по некој друг пат. И така. Беше страшно. Навистина беше страшно. Не можам да кажам дека не. И куферите ни беа спремни нас. Ако евентуално треба да си одиме, прво да си одам јас со децата, послем... Затоа што мора да се заработува и за живот.

Д.С.: Какво беше функционирањето тука на институциите во населбава? Еве некои најопшти, да речеме продавница...

СОГОВОРНИЧКА: Да. Функционираше сè и продавници меѓутоа ние почнавме и да си набавуваме. Многу луѓе купуваа залихи, да има за секој случај ако има војна... Старите почнаа сите да се плашат да не... да купиме брашно, да купиме макарони, да купиме конзерви... А веројатно и сме купувале, сега и не се ни сеќавам, ама знам дека некои доста си купуваа. Почна да снемува по продавниците храна затоа што сите нагло почнаа да купуваат за да имало. Нешто што може да стои се прибираше така.

Д.С.: Купувавте само во населбата или понатаму во Скопје?

СОГОВОРНИЧКА: Е, па некој си купувал и во Скопје кој шо... со кола си оди, си носи. Сме купувале храна за да има, за секој случај. Ако треба и да понесеме и така. Ако одиме со кола, како сме мислеле. Ако праат некоја евакуација да треба да одиме со кола, да товариме барем храна нешто да имаме. Затоа што секоја војна си носи и немање на намирници. И така.

Д.С.: Кога за тебе, за твоето искуство, кога заврши војната? Кога стана полесно?

СОГОВОРНИЧКА: Па, ете, кога се предадоа, кога... Не знам кога точно, ама кога се предадоа, кога рекоа бели знамиња истакнуваат Албанците, малку ни олесна на сите.

Д.С.: Ова зборите за Арачиново.

СОГОВОРНИЧКА: За Арачиново, да. А за целосниот конфликт сеа не се ни сеќавам како беше. Главно кога тие си отидоа, веднаш се смири ситуацијата овде. Па постепено почнаа да си се враќаат луѓето, Албанците многу долго ги немаше. А наши, ако си отишле некои, се вратија побрзо. А Албанците подолго ги немаше. Дали нив после им беше страв да не ние нешто им направиме... Затоа што тие затоа си отидоа, им беше страв ние да не ги нападнеме ноќе. Зашто такви имаше ситуации, затоа што тие се плашеа многу овде

што беа помалку куќи албански, се плашеа од револтот на луѓево. А имаше и некои мислам инциденти, еве на нашите комшии имаше нешто напишано вака на вратата. Нешто погрдно, не знам што им напишале, ама со боја одма беа напишале и тие долго не доаѓаа. Страв им беше. Сите си отидоа. Или Косово, или не знам кај имаат роднини.

Д.С.: А откако се враќија...

СОГОВОРНИЧКА: Имаше искршени прозорци. Извини. И прозорци имаше искршено на некои куќи албански, да.

Д.С.: Дали откако заврши конфликтот и откако се враќија сите соседи во населбата, дали после тоа имаше некакви последици од конфликтот или некакви, не знам, тензии или било какви...

СОГОВОРНИЧКА: Меѓунационални?

Д.С.: Па, да.

СОГОВОРНИЧКА: Не многу. Мислам дека комшиите си ги знаеме ние и немаме зошто да се мразиме. Никој... мислам сигурно не се тие виновници. Имаше некои гласини – овој учествувал во војната – во други куќи што се подалеку од нас... – овој е со тие, со УЧК[4], не знам... Имаше такви некои работи, сеа... кај нас немало такви луѓе, беа обични граѓани. Си се враќија нормално и си продолживме со комуникација, со соседство и фино си живееме и ден-денес.

Д.С.: Дали се случува да речеме денес после петнаесет години, дали некогаш темата за конфликтот е некогаш тема на разговор во населбава или не?

4 >

UÇK - *Ushtria Çlirimtare Kombëtare*, кратенка на албански за Ослободителна народна армија.

СОГОВОРНИЧКА: Да. Многу често е тема за разговор. Секогаш кога ќе дојде снаа ми (*се смее*) ...на гости, секогаш се смееме како гледавме како се пука и како луди сме биле со деца што сме останале овде, што сме ризикувале изгледа... И се смееме стално дека можеби сме биле млади, па не сме размислувале толку длабоко, како сме можеле со мали деца да останеме овде да седиме и да гледаме од двоглед. Значи не знам како сме размислувале. Дали ни било ете нас многу ни беше жал за куќата, само што ја бевме напраиле, вселени, све ново и сеа да се остави некој да го уништи. И за тоа не се решивме да одиме никаде. Инаку имавме повици од сите роднини,... Полно се јавуваа. Од Србија се јавуваа вака што имаме роднини некои – дојдете кај нас, ако евентуално нешто се случи. Ама ние не сакавме да одиме. Чекавме последен момент. Ако ептен се прошири, тогаш да си одиме. И некој да остане овде да чува (*се смее*). Ете родителите мои рекоа дека... дека ќе останат тие да чуваат. Барем куќана да ја чуваат. Може кражби, секакви работи, ако нема луѓе сè да се случи. Ете имаме и животни и мачиња, децава не сакаа никако да ги остават и така.

Д.С.: А и за тоа време?

СОГОВОРНИЧКА: Отсекогаш сме чувале (*се смее*). Без животни не можеме. Сега јас не се сеќавам многу... Јас многу заборавам настани...

Д.С.: Не знам дали...

СОГОВОРНИЧКА: А јас не знам, ако имаш уште прашања нешто.

Д.С.: Дали имаш нешто друго ти што сакаш да ни кажеш на кој било начин поврзано со тие настани што не сме прашале. Значи што сакаш.

СОГОВОРНИЧКА: Па, не знам. Тоа е тоа. Појма немам. Не знам. Мислам дека е тоа – тоа. Не знам шо би кажала друго.

ЈАНА КОЦЕВСКА: Не знам, мислам ова последново прашање ти шо го праша, дали е изменета некако... дали е изменет животот? Што е различно и дали е различно од тогаш и сега?

СОГОВОРНИЧКА: Немам на пример... еве јас не чувствувам, на пример, никаква омраза према Албанците.

Ј.К.: А генерално вака соседите или не знам...

СОГОВОРНИЧКА: Ништо немаме, никакви замерки. Со комшии и со сите добро живееме. Ако се Албанци... не знам.

Д.С.: Ако ги исклучиме етничката припадност и тие прашања, вака општо дали има некоја разлика пред и потоа? Општо зборам, во животот.

СОГОВОРНИЧКА: Па има повеќе Албанци навистина, само тие ги купуваат куќите овде, сè се продава, никој Македонец веќе не купува. Значи се чувствува тоа дека сите се иселуваат. Ете и нашите деца не сакаат овде да живеат. Значи колку и да имаме... фини ни се комшиите меѓутоа во Арачиново се населени многу од друга страна на пример, некои луѓе што не се баш цивилизирани можам да кажам. И сега не е такво времето. Ние кога ја праевме куќата овде беше подобар живот. Можеше да си отидеш онаму на автобуска и све се и Македонци и на сладолед си седат навечер... Сега се само Албанци. Некои млади, збеснати, со луди коли. Еве девојчињата одат накај град вика... мислам тие не се зло... можеби не се злонамерни да ги нападнат, ама е страшно. На пример вртат со колата околу нив, со мотори, довикуваат... Македонците значи тоа не го прават.

Ј.К.: Внатре во автобусите...

СОГОВОРНИЧКА: Во автобусите стално има инциденти. На пример се тепаат Македонци и Албанци. Стално еве во шеспетка што е од Стајковци шо иде преку Сингелич селото и секоаш има... има стално...

Ј.К.: Тоа вака меѓу младиве...

СОГОВОРНИЧКА: Меѓу младите, средношколците најмногу. Они се затепуваат и има инциденти и ние... Не одат децата во тие автобуси, одат во четириеспетка. А еве на пример сакаат некоаш и со шеспетка и со песпетка, а песпетка од Арачиново оди, сакаат, ама страв им е баш од тие причини затоа што младиве се доста зајадливи. Има тензии. Има тензии. Се тепаат. Да.

Ј.К.: Добро, дали сте чуле еве помлади ви се девојките, ќерките, не знам ако имало инцидент, како се решава? Кој... кој е медијатор тука, дали во школите...

СОГОВОРНИЧКА: Полицијата. Полицијата. Најчесто полиција ги разрешува тие конфликти. Сеа не знам во школите дали имаат такви некои едукации, совети. Веројатно има и во училиштата, ама обично се вика полиција, па ги водат на разговор и така се решава.

Ј.К.: Меѓу постарите?

СОГОВОРНИЧКА: Меѓу постарите не сме слушнале освен вака некои инциденти меѓу Албанци. Се има случено. Престрелки некои, делат нешто и меѓу себе има убиства. Има во село Сингелич, у Арачиново има често. Некои нивни пресметки. А инаку после војната доста се иселија од село Арачиново, Македонците сите си отидоа. Значи тогаш тие мораа, беа избеглици и не се ни вратија веќе. Што можеше, кој можеше продаде и веќе таму нема Македонци. Све се иселија. А се населија други луѓе не знам од Косово, не знам од кај све дојдоја.

Ј.К.: Што не живееле...

СОГОВОРНИЧКА: Шо не живееле порано, не се тие... не се тие домородци во Арачиново. Инаку во Арачиново тие што биле со Македонци имало многу добар живот. Значи биле околу пеесет – пеесет посто и тие староседелци никој не се жали од нив. Меѓутоа, после што дошле веројатно од Косово или од некои планини од Албанија, не знам од кај све не се доселиле и со нив не може. И така сите си испобегаа. Значи ниеден не се врати од тие избеглиците тогаш од Арачиново што се иселија, ниеден не се врати. Нема веќе мислам дека и Македонци многу нема.

Д.С.: Добро. Сега после петнаесет години гледајќи наназад дали можеш да ни дадеш некое наравоучение така сумирано во една реченица после тој конфликт. Некоја лекција што ти останала или што би ја кажала за другите.

СОГОВОРНИЧКА: Па наравоучение. Наравоучение е дека не треба многу политичарите да се слушаат. Мислам дека е тоа најважното. Мислам луѓето дека се сите еднакви. И секој сака да живее и да има и благосостојба, да има работа, тоа е најважното. Мислам дека е тоа. И дека не треба да се двојат луѓето и да се дискриминираат од која... зашто ние сме виделе добро и од Албанци, сме виделе и од Македонци. Сме виделе лошо и од Македонци, сме виделе и од Албанци. Така да, сметам дека не е до луѓето, туку до некои други политики. Сигурно не е до луѓето зошто сите сакаат луѓе да живеат и да имаат благосостојба.

Д.С.: Е фала многу!

СОГОВОРНИЧКА: Молам.

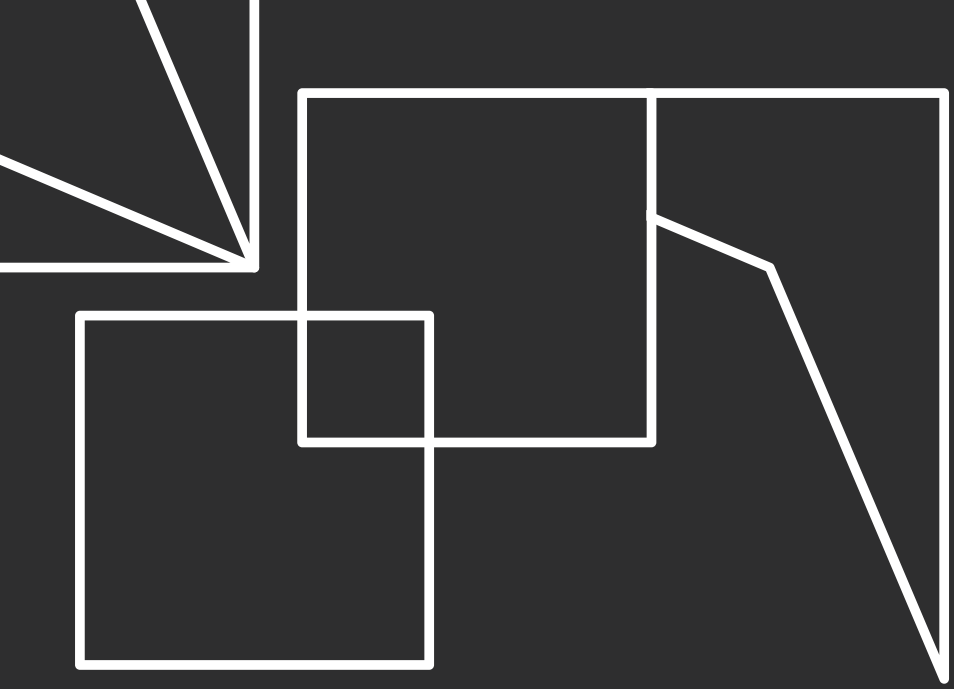

"ДЕЦАТА КОИШТО УЧЕА ВО УЧИЛИШТЕТО БЕА ДЕЦА ОД ТРАУМАТИЗИРАНИТЕ СЕМЕЈСТВА, А И САМИТЕ ДЕЦА БЕА ТРАУМАТИЗИРАНИ."

МАШКО, СКОПСКИ РЕГИОН, ИНТЕРВЈУ СО ВЛОРА РЕЧИЦА

ВЛОРА РЕЧИЦА: Би сакала да почнеме, на почеток, да зборуваме, бидејќи е проект за истории и сакаме да ги истражиме личните приказни на луѓето и како тие ја преживеале 2001 год., но за да дојдеме до 2001 год., би сакала за зборуваме нешто за вашето детство тука во селото. Како ви помина детството? Дали имавте, на пример, контакти со Македонци? Со другата страна? Дали бевте само Албанци? Каде се школувавте? Каде завршивте образование? Како се вработивте како наставник тука?

СОГОВОРНИК: Ние како село, секогаш имавме добри односи со македонската страна тука во селото, иако тие секогаш беа малцинство, ние Албанците бевме мнозинство, но, имавме релативно добри односи. Тука, во нашето село до 1968 не постоело основно училиште до осмо одделение, само до четврто одделение. Јас лично завршив четврто одделение во 1963 год.-1964 год. и образованието требаше да го продолжам потоа во соседното село, на македонски јазик. Во основното училиште продолжив со образованието две години, петто и шесто одделение, во седмо одделение се префрлив во основното во Скопје. Седмо одделение во основното училиште во градот, седмо и осмо одделение ги завршив во градот. Средното образование, во гимназијата на албански јазик, а педагошката академија во Скопје, на педагошката академија „Климент Охридски".

В.Р.: Да. Како беше животот тука во селото?

СОГОВОРНИК: Па, животот... ние како село имавме среќа да бидеме блиску до градот, блиску до Скопје, оддалеченоста некаде од центарот на Скопје е два-тринаесет километри. Секогаш сме биле поврзани со градот и животот беше речиси како во град, иако главната дејност на населението тука беше и е земјоделството. Блискоста со градот го направи своето, така што влијанието на градскиот живот тука во нашето село е големо.

В.Р.: Да. Но каков беше контактот со другата страна? Дали беше само површински или некој имаше создадено пријателство тука во селото? Поблиски, по...

СОГОВОРНИК: Аj, имавме релативно добри односи, се до 1981 година, пред демонстрациите на 1981 год., во Приштина, на студентите од универзитетот на Приштина. Тогаш, политиката си го направи своето, големо-српската хегемонистичка политика имаше влијание и тука во Македонија иако неколку од македонските политичари од тоа време беа членови на Југословенската федерација, во раководството на Југословенската федерација и од горе, полека, се трансформираа и навлезе и во најниските пори на општеството во тоа време. Така да, оваа ситуација, мислам, големо српската хегемонистичка политика најде израз и тука и односите тука во селото почнаа да се влошуваат и луѓето да се оддалечуваат. Ние сме имале, да кажеме, непријатно искуство од ова време затоа што ние тука имавме, и до ден денеска имаме, проблем со снабдувањето на населението со вода, вода за пиење. Така да во 1982 год., 1981 год., ние покренавме иницијатива за да пренесеме еден проток, од таму горе на планина, проток со неверојатно здрава вода и покренавме иницијатива за да ја донесеме оваа вода во селото... И македонската страна не ја поддржа иницијативата и всушност сето ова се изврши со самопридонес на населението, и македонската страна, всушност, не ја поддржа иницијативата и тие се оддалечија, се дистанцираа од оваа активност иако подоцна ја користеа водата. Порано, малку порано, се чувствуваше, да кажам, таа супериорна позиција на Македонците, јас уште еднаш ќе истакнам 1974 год., кога ние ја градевме за прв пат амбулантата, всушност, го прилагодивме домот на културата во амбуланта... И во тоа време, Македонците не дадоа средства, всушност, самопридонес за прилагодување на домот на културата во амбуланта. Дури, и во друг случај еднаш, на еден од Македонците кој беше во тоа време во Социјалистичкиот сојуз, беше претседател на Социјалистичкиот сојуз, и јас му велам, со име и презиме... „Господине, ова не е во ред, вие нема да се прегледате во оваа амбуланта, нема да ги користите услугите на

оваа амбуланта?" Ми вели: „Не, нема да ги користиме". А, фактички, тие беа првите што ги користеа, но, никој ништо не им рече, затоа што Албанците биле и се великодушни и солидарни и иако не дадоа придонес, самопридонес, никој не ги спречи, ги користеа, дури, често се случуваше без да чекаат ред влагаа кај лекарот и ги користеа услугите на лекарот што ги нудеше амбулантата тука во селото, активност која всушност тие ја бојкотираа и не ја поддржаа... Исто имаме случаи, и други примери, дури и во тоа... Не сакав многу да навлезам во ова, но времето кога работевме на снабдувањето со вода, еден од нив, кој во тоа време беше влијателен во градот, во тогашната општина Кале, беше од селото и што направи тој тогаш. Дојде тука во селото, иако живееше во Бутел, но се пресели, дојде тука во селото и почна силна агитација и успеа две од албанските населби, три од девет албански населби, да ги подели и за жал тие три населби се солидаризираа со тој деструктивен дел коешто беше водено од Македонците и не дадоа придонес и тие... подоцна се покаеја, но тогаш инфлацијата беше огромна инфлацијата беше огромна... Но 1982 год., во тоа време собравме околу сто и педесет илјади германски марки и со сто и педесет илјади марки не можеше да се изгради резервоар од сто и педесет кубни метри вода но, кога тие се покаеја, беше веќе 1986 год. и сто и педесет илјади марки, со тие сто и педесет илјади марки не можеше да се изгради резервоар ни за еден кубен метар вода значи, се девалвираа за сто и педесет пати тие средства кои ги имавме дадено како самопридонес, но, со цел надминување на недоразбирањата, за да се зближиме, за да соработуваме, го жртвуваме и тоа, но не се случи тоа и до ден денеска тој проект остана нереализиран. Подоцна, направивме неколку интервенции, имавме големи недоразбирања во однос на водата и една иницијатива од Македонците, по организирањето, се спроведе плуралистичкиот систем тука во Македонија... во Југославија, но и во Македонија и првите избори, во заградi „демократски" локални победи ВМРО-ДПМНЕ. Ние тука, во општина Чаир, затоа што тогаш беше општина Чаир и сигурно некој ги алармираше Македонците од селото да земаат еден извор од кој

се снабдуваше целото село и со самоиницијатива, без договор, без консултација со никого, почна една група на млади Македонци да работат, да копаат канал со кој ќе ја однесеа водата тука и ние ги предупредивме неколку пати, но тие не ги почитуваа нашите предупредувања. Ги викнавме, како раководство на селото, го викнавме раководството на македонската страна но и тие рекоа дека не сме во состојба да ги убедиме нашите деца, не нè слушаат, тие го почнале и ќе го спроведат проектот. Ние потоа направивме што направивме, ги пријавивме кај соодветните општински органи, во општинскиот совет, односно во инспекторатот на тогашната општина Чаир. Дојдоа од општина, но, сепак, тие не престанаа со таа незаконска активност. Ги пријавивме и во сигурносните органи, во полиција, и полицијата дојде, ги предупреди, но тие пак беа, мислам, многу упорни и убедени дека ќе успеат да ја земаат таа вода. Кога ги истрошивме сите законски и институционални можности, тогаш преземавме една акција и ја земавме истата вода и ја ставивме во резервоарот на селото, од каде се снабдуваше целото село. Нè викнаа нас како раководство на селото, нè викнаа во општина, и бевме ние таму, се договоривме, дискутиравме што дискутиравме, имаше непријатни напади, нечовечки напади, невистинити, но сите тие на еден начин, стоички, ги демантиравме и на крај градоначалникот им рече на македонската страна, одете горе... Одете горе, слушнете го раководството на селото, всушност, албанската страна, и не сакам веќе да има проблеми од таму. Со ова, тоа заврши. Но, ние презедовме одговорност да ставиме мерачи за вода, саати, и го направивме ние тоа, целото село ги стави, мерачите, и целото лето селото имаше вода.

В.Р.: Вие, вие сте родени тука и целиот живот сте живееле тука во селото?

СОГОВОРНИК: Да, да, тука сум роден, и дедо ми, и татко ми, и прадедо ми, и...

В.Р.: ...Значи, сте од оваа страна...

СОГОВОРНИК: Да, да!

В.Р.: Со приближување повеќе до 2001-ва год., дали имаше поголеми тензии меѓу Македонците и Албанците, имајќи ја предвид и војната во 1998 год. на Косово? Дали очекуваше нешто слично да се случи и во Македонија, кај нас?

СОГОВОРНИК: Ние, искрено да ви кажам, не претчувствуваме, бидејќи македонската страна, на локално ниво, ќе се однесува на таков начин како во војната на Косово, војната на Косовската ослободителна армија, но бевме многу разочарани од самото однесување на македонската страна, од провокациите кои се правеа тука. Но ние ги надминавме сите тие провокации на стоички начин, човечки, хумано, како да кажам поинаку, така да не дадовме причина за некој меѓународен конфликт. Ситуацијата се влоши неверојатно во 2001-ва год. кога почна да делува Ослободителната народна армија, тука во селото, македонската страна целата се мобилизираше во единици, биле тие воени или паравоени или парамилитарни, и имаше тешки провокации, цело време, цело време, од месец февруари до месец август...

В.Р.: ...Сè додека не се потпиша договорот...

СОГОВОРНИК: Да, сè додека не се заокружи Охридскиот договор во Охрид и се потпиша во Скопје на тринаесетти август. Имаше разни провокации, имаше непрекинати пукотници на сите... сакам да кажам, време од денот, и дење и ноќе, така да на еден дел од граѓаните, нормално, тие што се почувствителни, децата, жените. Тие имаа трауми, од што во ниеден момент не ги оставаа на мира од пукотниците од... страната, сакам да кажам, не македонската страна, туку институциите, односно, војската, полицијата и другите единици.

В.Р.: ...Државни...

СОГОВОРНИК: ...Ако не можам да кажам така, од владата на тоа време. Селото беше опкружено со околу триесет и седум или триесет и осум пунктови, беше невозможно да се направи некое движење во селото и имаше пукотници, реков, непрекинато, се случило и животни да бидат убиени, но, за среќа, до тие моменти, немавме

човечки жртви, со исклучок на дванаесетти август, кога паравоената единица на Јохан Тарчуловски влезе во селото и изврши невиден терор и неслушнат во дваесет и први век, убивајќи невини лица...

В.Р.: ...Цивили...

СОГОВОРНИК: ...Да, цивили, без никаков претекст, без никаква причина, со палење на куќите и помошните објекти.

В.Р.: Лично вие со вашето семејство, како го доживеавте овој период и кога влезе паравоената единица на Јохан Тарчуловски, пред и потоа, како целосно го надминавте овој период?

СОГОВОРНИК: Пред тој период... ситуацијата беше тешка, тензична, лоша...

В.Р.: ...имајќи во предвид дека имате деца и сопруга...

СОГОВОРНИК: ...Па, да, јас еден период ги тргнав децата од тука, но повторно ги вратив тука и на критичниот ден, дванаесетти август, децата беа тука, моите деца беа тука, иако голем број, некаде попладнето. Голем број од селаните, почнаа да се преместуваат, да ги напуштат домовите, поради страшното насилство кое беше извршено тука, имаа слушнато од роднини и тргнале надоле некаде во правец на градот, но, доле, до селото, имаше еден полициски пункт и таму ги поделиле младите, некаде околу сто и шест млади, ако не грешам, ги истепале до онесвестување, ги уапсиле и ги распоредиле во сите полициски станици во Скопје, каде што, каде што биле малтретирани, физички и психички, неколку од нив се ослободени откога биле истепани, како животни, биле исфрлени по улиците на градот Скопје, некој во еден часот по полноќ, четириесет и осум часа , и околу дваесет и шест од нив се задржани во притвор, околу, пет месеци и по пет месеци, демек, тогашниот претседател, господинот Трајковски, Борис Трајковски, демек ги...

В.Р.: ...Амнестираше...

СОГОВОРНИК: ...Демек ги амнестираше, ги амнестираше само за да не се прогласат невини бидејќи доколку се прогласеа, владата на Македонија требаше да компензира за штетата. Се виде кој беше

виновен за насилството тука, Хашкиот трибунал покрена процедура против бившиот Министер за внатрешни работи, Љубе Бошковски и Јохан Тарчуловски. Бошковски остана во предистражната фаза или истражната, околу три и пол години или четири, Тарчуловски беше осуден на дванаесет години затвор. Излежа осум години и беше ослободен. Кога се ослободи, го дочекаа како херој. Дали криминалец се дочекува како херој? Но, криминалците ги дочекуваат криминалците како херои. И криминалците го прогласија криминалецот за херој инаку на друг начин не може да биде прогласен за херој.

В.Р.: Да. Како ги тргнавте децата од домот на тој критичен ден?

СОГОВОРНИК: Па, децата, јас не ги видов, јас бев во куќата на брат ми, доле, имавме еден комшија таму доле, имаше камион... И децата се качиле во камионот, и кога јас излегов, тие плачеа. Не само моите деца, туку сите деца од соседството. И го замолив јас едниот, од машките кои беа таму, на комшијата, му велам, запали го камионот, бидејќи ги виделе луѓето како се преселуваат од тука. Тие мислеле, ние останавме тука, ќе дојдат ќе нè фатат живи и ќе нè заколат...

В.Р.: Ми кажаа дека куќата била целата со куршуми, вашата...

СОГОВОРНИК: Да, да, сè уште се гледа, не знам дали вие видовте?

В.Р.: Не, не видов.

СОГОВОРНИК: Да, можете да ја видите кога ќе излезете. Јас намерно не ги средив, нека останат, нека стојат како потсетник за 2001-ва год... Но, тој дечкото кој требаше да оди со камион, не ме послуша, и ми вели, не можам и јас се качив во камионот и ги однесов децата доле, до полицискиот пункт каде што беа тие полицајците. Некој ме позна и ми вели, од полицајците, ми вели: „Што бараш тука?" Јас му реков, немам што да барам тука, сите деца се тргнаа и сакав и јас децата да ги однесам доле... Бидејќи тука се прошири дезинформација дека наводно Меѓународниот црвен крст, автобуси на Меѓународниот црвен крст чекаат доле, но тоа било дезинформација.

В.Р.: Не било вистина!

СОГОВОРНИК: Да, дезинформација била и така, но, среќа за мене беше што децата се спасија, но, за жал, десет жители на селото беа убиени, коишто не можам никогаш да ги заборавам. На критичниот ден се убиени... два и два... четири, пет, седум, а тројца се убиени... бидејќи тука селото почна да се бомбардира во петок, на десетти јули.. .август, се извинувам, на десетти август почна да се бомбардира селото... На тој ден беше убиено и шестгодишно дете, утредента беше убиен и еден мој сосед, тука доле, првата куќа од доле, еден стар човек, и од гранатирањето, на критичниот ден, погина и едно лице, доле на изворот, има едно, и другите се убиени тука горе, сите коишто ги спомнав...

В.Р.: ...Од куршумите...

СОГОВОРНИК: Овие другите, се егзекутирани...

В.Р.: ...Се егзекутирани...

СОГОВОРНИК: Да, да, се егзекутирани, а тој таму е убиен од гранати, од шрапнел, а овие сите се егзекутирани од блиску, од блиску.

В.Р.: Според вашето мислење, што ги натера Албанците да се борат за нивните права, како прокламира ОНА[5]?

СОГОВОРНИК: Па, самиот збор, за правата, значи, ние немавме права и ОНА всушност го направи тоа што го направи, војната ја направи за да ги унапреди правата на Албанците...

В.Р.: ...Според вас...

СОГОВОРНИК: ...Иако во првото коминике беше друго, но, се поправија и добро беше што се случи тоа што се случи, затоа што навистина бевме во инфериорна позиција. Иако, и денес сме во инфериорна позиција, не сме таму каде што требаше да бидеме, ден денес Охридскиот договор не се заокружи. Охридскиот договор се

5 >

Кратенка за Ослободителна народна армија
или *Ushtria Çlirimtare Kombëtare*.

деформираше со корекциите кои беа и направени на преамбулата, бидејќи во преамбулата на почетокот беше: „Македонија е држава на македонскиот и албанскиот народ и другите народи“, но, благодарејќи на негрижата на нашето политичко раководство во тоа време, се смени преамбулата во „Македонија е држава на... “, „Република Македонија е држава на Македонците и другите етнички народи“...значи, ние сме дел од другите етнички народи, не сме народ тука. Ние сме еднакви на Ромите, Турците, Србите, Власите и другите... И тука да кажам бидејќи законот е во процедура...

В.Р.: ...Законот за јазиците...

СОГОВОРНИК: ...Иако на големо се прокламира дека е закон за албанскиот јазик, не е вистина, не е закон за албанскиот јазик, тоа е закон на јазиците на етничките заедници во Македонија.

В.Р.: Да. По... како, како го доживеа периодот веднаш по 2001-ва год.? По потпишувањето на Охридскиот договор? Како се вративте во нормала во селото имајќи во предвид дека е едно од селата што имаше најмногу последици за време на 2001-ва год.?

СОГОВОРНИК: Па, беше многу тешко. Бевме околу четири-пет месеци без електрична енергија, затоа што ја прекинаа електричната енергија. Без телефонски врски. Животот беше навистина тежок, да не кажам...

В.Р.: ...јас би сакала да го слушнам и финансискиот дел, економскиот, како се вративте на нозе, бидејќи за време на војната, сите знаеме дека државата и финансиски се уништува, особено повеќе погодените делови.

СОГОВОРНИК: Имавме проблеми, имавме проблеми. Мене, не зборувам за мене лично, но луѓето се соочија со големи проблеми и во аспект на исполнување на материјалните фамилијарни потреби, на семејствата. Хуманитарните организации дадоа значителен придонес во тоа време, како двете хуманитарни организации и Меѓународниот црвен крст и Црвената месечина, значи сите меѓународни организации дадоа значителен придонес за надминување на тешкотиите со кои се соочуваа селаните во тоа време.

В.Р.: Во тоа време... но, другиот дел од враќањето во нормала, за вас и вашите деца, образованието, потоа, бидејќи веднаш почна училишната година.

СОГОВОРНИК: Да, во септември почна училишната година, почна училишната година, со неколку проблеми, но, за време од два до три месеци, се надминаа и тие проблеми што се однесува до училиштето. Се направија неколку интервенции и таму почна нормалното одвивање на едукативно – образовниот процес во училиштето иако со проблеми. Се разбира, дека и учениците, односно, **децата коишто учеа во училиштето, беа деца од трауматизираните семејства, а и самите деца беа трауматизирани.** Имавме проблеми додека не ги вративме децата во нормала, учениците во нормала, но, имавме тешкотии, еден долг период... Но, со искрени сили и со здрава соработка и со поширокото општество, постигнавме да... И со владата во тоа време, затоа што се оформи, по изборите, се оформи и новата влада каде што Министер за образование беше господинот Положани. Се почувствува таа, сакам да кажам, таа промена во тој период и ние успеавме да ја надминеме ситуацијата. Иако со тешкотии, но успеавме да ја надминеме ситуацијата.

В.Р.: Во тоа време, дали постоеше основно училиште од осум години во селото?

СОГОВОРНИК: Да, да. Јас сакав да кажам на почетокот, но вие ме прекинавте. Од 1968 год., затоа што реков, кога јас одев во 1963 год. и 1964 год., го завршив основното образование од четири години, потоа продолжив во друго село. Таму продолжив две години и потоа наредните две години, во Лирија, ви реков, во Скопје. Од 1968-1969 год. тука се отвори целосното основно училиште со осум години и од таа година, значи, од 1968-1969 год., тука работи целосно основно училиште.

В.Р.: Но што се случи бидејќи рековте дека имаше неколку македонски семејства кои живееја во селото?

СОГОВОРНИК: Да, тие живееја тука, сѐ уште живеат тука, иако живеат во тој дел таму, скоро се споени со другото село. Македонските деца никогаш не учеа во оваа училиште... Секогаш учеа во училиштето таму.

В.Р.: Но, човечките контакти, особено по...

СОГОВОРНИК: По 2001-ва год., многу ретки. Многу ретки и скоро...

В.Р.: Непостоечки...

СОГОВОРНИК: Тешко е... Видете, многу е тешко кога луѓето знаат дека тој, еден наш соселанец тука, од македонската заедница, учествувал во создавањето на, да не кажам друго, на тензичната ситуација, на тешката ситуација, ситуацијата која создаде трауми кај жените, децата, нормално е дека не може тие ситуации да се надминат веднаш.

В.Р.: Значи, сентиментот не е кон војската, туку и кон заедницата?

СОГОВОРНИК: И соселаните, јас веќе реков, никогаш, секогаш ние, македонската страна тука кај нас беше привилегирана... Јас спомнав, не учествуваа во изградбата на амбулантата, први ги користеа услугите на амбулантата, не учествуваа, во три фази се изгради водоснабдувањето, на ниедна од фазите не учествуваа, но водата ја користеа и ден денес ја користат... Неколку пати се презедоа активности за изградба на патот, никогаш не учествуваа... Секогаш се повикуваа на тоа, не, ние го имаме патот од другата страна, нам не ни треба иако ги користеа, секогаш ги користеа, пред 2001-ва год. По 2001-ва год., многу ретко ги користат, скоро никогаш.

В.Р.: И за крај, би сакала да ве прашам за Охридскиот договор, веќе почнавте нешто да ми кажете. Што очекувате во иднина? Дали сметате дека се унапредени, како што истакнавме, Ослободителната народна армија се создаде со цел унапредување на правата на Албанците и Охридскиот договор беше како заокружување на унапредувањето на тие права. Што мислите за Охридскиот договор, што очекувате во иднина? Дали сметате дека треба да се ревидира овој договор, да се внесат нови елементи, или?

СОГОВОРНИК: Охридскиот договор, како договор е остарен. Сè додека тоа не се, колку што знам јас, Охридскиот договор требаше да се спроведе до 2004 год. Сега сме две илјади и седумнаесетта. Тринаесет години поминаа и сè уште не е спроведен и всушност тоа е девалвирано. Секогаш нашето политичко раководство, се повикуваше на... Кога велам нашето раководство, велам албанската страна, се повикуваше дека гаранција за реализирањето на Охридскиот договор се Соединетите држави, НАТО и Европската Унија. Меѓутоа, ниту НАТО, ниту ЕвропскатаУнија ни САД не направија некоја интервенција за заокружување на Охридскиот договор, затоа што ние не им овозможивме простор за интервенција. Јас не знам дали има некој, да кажам, акт со кое може да се сведочи дека албанското раководство во Македонија има направено некое барање до САД, НАТО и... Европската Унија дека во Македонија не се заокружува Охридскиот договор, нема такво. И меѓународниот фактор, тие ги оценуваат нештата според ситуација, по моментот и тие се гаранција, се потписници на Охридскиот договор, но, ние не може да бараме одговорност од САД, НАТО и Европската Унија зошто не е заокружен Охридскиот договор. Не, ние треба да бараме одговорност од нашето политичко раководство тука. Вината, целосно, е на политичкото раководство тука во Македонија. Затоа што луѓето се дадени под хипотека, неколку, не велам за сите, има многу искрени луѓе во политиката, но има некои коишто се под хипотека и не смееле да ја отворат устата дури и пред меѓународниот фактор и пред македонскиот политички фактор, тука. Ова е можеби основната причина зошто не е спроведен досега, до 2004 год., Охридскиот договор.

В.Р.: Да. Што мислите за документацијата на животот на албанските граѓани за 2001-ва год.? Тоа е само, овие сакаат за себе да дознаат, за проектот, дали мислите дека е добра идеја да се документираат овие лични историски моменти?

СОГОВОРНИК: Секако, секако. Ова е прв пат, значи, 2001-ва год., делото на Ослободителната народна армија, е првото дело, би рекол,

колосално, на Албанците од Македонија за уредување на животот и нашите национални текови. Ова а обемно дело, капитално дело, но, за жал, тоа што го направи Ослободителната народна армија не успеа да го материјализира нашата политика, потфрливме во политиката.

В.Р.: Потфрливме со политиката!

СОГОВОРНИК: Да, инаку, е колосално дело тоа што го направи Ослободителната народна армија.

В.Р.: Благодарам многу.

СОГОВОРНИК: Нема на што.

„ЈАС СУМ
МИСЛЕЛ
СВЕДЕКА
ЕТОА
ОНАКА
– ИГРА“

МАШКО, СКОПСКИ РЕГИОН, РОДЕН ВО 70-ТЕ НА МИНАТИОТ ВЕК, ИНТЕРВЈУ СО БОЖО БУБАЛО, ДАРКО СТОЈАНОВ И ЈАНА КОЦЕВКСА

Б.Б.: Најпрвин добро ве најдовме во вашиот дом. Како што претходно споменавме при нашето запознавање ние сме тука за да видиме како обичните луѓе ја имаат доживеано 2001 година како нивни лични искуства и што можат од денешна перспектива да го кажат. Вие во 2001 година дали бевте... дали живеевте во Македонија тогаш?

СОГОВОРНИК: Да. Благодарам шо дојдовте. Значи живеев во Македонија и 2001 нели конфликт, рат. Јас у војска сум бил готвач, значи преку пријатели сум дошол до готвач, да не идам толку да онакво... Со тоа што после војската завршување... Нели идеш у резервен состав или паѓаш у полиција или у војска. Јас паднав у полиција и со тој...

Б.Б.: Која година... простете што ве прекинав. Која година имате служено во војска?

СОГОВОРНИК: 1996.

Б.Б.: Значи пред да биде...

СОГОВОРНИК: Па негде четири-пет години пред да биде тоа, значи сум 1996 почнал, 1997 сум завршил, 2001 – четири години пред тоа. Со тоа што во полицијата не треба готвачи да бидат полицајци. И разбравне дека во школото ќе се јавуваат доброволци. И јас, баш ми се јави еден братучед, ми кажа дека ќе има таму и отидовме негде околу... негде кај четири саат после пладне, сега не го знам јас датумот кој е точно. Отидовме таму, имаше многу луѓе. Пушките дојдоа негде... мислам опремата за полицајци со камионот... најверојатно беше украински зошто украински беа пушките, црни... Дојдоа некаде околу два саат сабајле. Околу сега три и пол... сега три,

три и пол саат дојде тој командирот што беше да не го именувам како се вика, на таа полициска станица и... Да не именувам сега луѓе што седеа околу него, кажа:„Кој сака да биде доброволец во полиција ќе иде у Арачиново, ќе иде у Сингелич и кај што ја ќе го пратам. А кој неќе, нека си оди". Ти верувал или не, на седум метра врата се заглавија луѓето шо си отидоа. Значи останавне у натре пеесетина души од две општини.

Б.Б.: Само од две општини имаше луѓе таму или од повеќе места?

СОГОВОРНИК: Па, ја знам дека имаше од Илинден и од... и од Петровац Општина, а може имаше и од Гази Баба, тука значи делот тоа е... паѓа под Гази Баба, а најверојатно имаше и од таму. Се заглавија луѓето, си отидоа, останавме некои 55-56 души од прилика. И нели задуживме униформи според кој број носиш, аутоматски пушки и сите тоа што задуживме и тоа беше вечерта... додуша рано сабајле, кај три, три и пол нè пуштија дома да си одиме, може и се раздени веќе. Нè пуштија дома да си одиме, рекоа да одмараме и вечерта – треба да стигнете во полициска станица и ќе ви направиме распределба.

Б.Б.: Потоа кое е вашето патешествие по таа распределба?

СОГОВОРНИК: По таа распределба значи стигаш таму у полициска станица, си искочува командир, ние више облечени као полицајци, сите со униформи, со аутоматски пушки. Доаѓаат тија Ланд роверите и се мести по... Доаѓа и командирот вика:„Вие двајца..." Значи се строиме двајца по двајца, едни напред, едни позади. – Вие двајца... Али, доаѓа и вика:„Вие шес души,вика, у тој Ландровер. Вие шес души у тој Ландровер. Вие шес души у тој". И сега сите зависи денеска кај ќе иде, кај му е кажано на шоферот. Дали ќе идеш у Арачиново на пункт, дали ќе идеш у обиколка према Катлаково. Значи кај ќе ти кажат – таму ќе идеш. Тоа се одвиваше триесетина дена со тоа што тие триесетина дена идевме... јас бев ноќна смена, имаше и денска смена. Јас бев строго ноќна смена, од 7 до 7 сабајле. И од 7 сабајле си доаѓаш дома, спиеш тие неколку саати и пак вечерта у седум саат се појавуваш.

Б.Б.: Да. Значи за тоа... за тоа... За тој временски период вие бевте во резервниот состав на полицијата или? Бевте како редовен полицаец?

СОГОВОРНИК: Значи јас... у тој момент редовни полицајци тешко и да видиш. Значи сите беа... кој имаше ушинато нога, кој имаше скршено нога, кој го болеше кичма или она... Значи само бевне ние резервисти. Значи у тој период ние бевне како да ти кажам... доброволци. Ни знам што се водевне, ни како се водевне. Значи не добивне ние некој документ од полицијата дека сме биле онакво... Ја бев полицаец до денот кога ги пуштија од Арачиново Албанците да си одат со автобусите.

Б.Б.: Колку време бевте полицаец?

СОГОВОРНИК: Па негде триесет и два-три дена.

Б.Б.: Како што споменавте било работење на смени, фактички сте престојувале во вашиот дом или сте биле во некоја полициска станица или некоја касарна тие триесет дена?

СОГОВОРНИК: Значи престојуваш дома, али секој ден се јавуваш у полициска станица. Значи секој ден се пријавуваш во полициска станица. Ти си ноќна смена од 7 до 7 сабајле. Од 7 сабајле си слободен, сосе оружје си идеш дома и вечерта ти во 7 саат се појавуваш пред полициска станица.

Б.Б.: Го спомнавте Арачиново. Продолжете.

СОГОВОРНИК: Значи ги пуштија и вечерта спонтано народот се собра, јас и еден братучед... он беше претходно у војската, па... беше месец дена, па се ослободи. Се најдовне и отидовме таму у... пред македонско Собрание, како да кажам. Стварно имаше многу луѓе. Многу, многу, многу луѓе и... Дури се сеќавам,ај, викам,ќе одиме поблиску до вратата да видиме дали таа ќе се отвори. Надвор имаше еден Крајслер[6], еден Мерцедес. Се демолираше Крајслерот, Мерцедесот. Мерцедесот беше

6 >

Веројатно се мисли на полициските службени возила (*забелешка на преведувачот*).

блиндиран, не можеа да го кршат така едноставно. И дојдовне таман до пред вратата меѓу првите така, немаше некоја гужва и позади нас се појави некоја жена у црно, како сега ја гледам пред мене. Значи со шамија, она комплетно црно и вика: „Син ми загина, вие што чекате?". И значи ние бевме така потпрени на вратата и од позади нас удри некоја толпа од 50-60 луѓе и гураат и ние се наоѓаме на вратата и ние гураме фактички и вратата падна од каса. Значи не се отвори вратата, туку падна од рамката. И ние паднавне унатре. И влеговне унатре и ние... малце како да ти кажам, влеговне спонтано унатре. Ние не бевме со некоја намера да влеземе. Кога влеговме внатре ние почнавме да играме оро, „Земјо македонска"... такви работи. А дел од луѓето крадеа! Значи кој фаќа саксија, кој компјутер, ме разбираш? Ние игравме онака... И дојде еден камерман да нè снима, дали беше од „Вест"[7], дали... така некако, на В се викаше весникот, до брзо време го имав, децата го искинаа. И нè снима, ние сме се прегрнале, аутоматската пушка нели дека у полиција носевме.

Б.Б.: Во униформа бевте таму?

СОГОВОРНИК: Да, во униформа. Сме се гушнале, нè сликаа и после малце некако ме... како да кажам, ме фати страв дека ние влеговне непромислено внатре, значи срушивме институција, а у цела ситуација не добивне ништо. Албанците си отидоа. Ги спасија, ме сфаќаш. А бевне таму триесет и неколку дена лежевме. И одма сабајлето додека уште не беше расплеткано таа работа, ја отидов у полициска станица, соблеков униформата, остаив пушката и викам:„Јас више неќу да бидам доброволец у полиција". Од таму со истиот братучед со автобус у касарна Илинден.

Б.Б.: Што се случува во касарна Илинден кога одите?

СОГОВОРНИК: У касарна Илинден со членска... ова воена, книшка дека си служел војска, се пријавуваш на пријавница и кажуваш дека – сакам да бидам доброволец у војска. И он ти тебе кажува... нели касарна Илинден е многу дугачка ако си некој пат влегол, може треба два до три километра за да стигнеш до последните хангари таму за да се пријавиш. И отидовме, нѐ пратија таму у некој хангар 17 ли не знам што. Отидовме таму, така растурени алишта, чизма лева, десна додека се снајдеш. Се облековне. Ништо не кажуваат... ништо не кажуваат кај ќе идеш и што ќе идеш. Чим си се јавил доброволец тоа ти е. Ни дадоа пушки аутоматски, запишавме... запишаа тие броеви што задужуваме и чекаме автобус пред стемнување. Доаѓа автобус, се качуваме у автобусот и сега стига автобусот на она искључокот. Дали ќе сврти за десно за Тетово или ќе сврти лево према Арачиново на тој дел. Овој нашиот тогаш имаше по сѐ изгледа некој... Нешто од која општина си, таму да браниш. Значи тука немаше конфликт, ама нас нѐ однесоа према Миладиновци. Таму имаше тие некои ве-бе-ери[8], тие руски каќуши што фрлаат ракети што ги испуштаат. И тука беше командното седиште со тоа што кога стигнавме таму... еве и тоа да го кажам. Кога стигнавме таму, нели јас дека сум готвач, повторувам по вторпат неќев да останам готвач. Требаше да останам доле да готвам храна. Јас се јавив дека сум стрелец. И како стрелец ме стаија некој на три километра од Мршевци према Бучинци на горе на ридоите, значи бевме на некое тромеѓе измеѓу Никуштак, Арачиново... Не! Арачиново, Никуштак, Грушино. Значи на средина бевме ние. Тука ни беше позицијата од војската.

Б.Б.: Ме интересира зошто се пријавивте како доброволец? Бидејќи спомнавте дека сте се пријавиле двапати, и во полиција и во војска.

8 >

Повеќеракетен фрлач.

СОГОВОРНИК: Знаеш тоа е некое чувство што не можам јас да го објаснам зошто. Значи тоа е нешто у самиот себе, ме разбираш што сакам да ти кажам? Значи тоа јас не можам да ти го... да ти го... Ја ги гледав пред Собрание стојат од Тетово и викаат:„Сакамо пушке". Пушка не се зима брат од пред Собрание. Пушка у Маршал... она како се викаше касарнана „Гоце Делчев". Таму ќе влезеш, пушка... што сакаш.

Б.Б.: Бевте ли свесни дека може да загинете?

СОГОВОРНИК: Да, да, да, да. Значи и граната падна негде на 30-40 метра до мене и среќа не ме утепа.

Б.Б.: Каде тоа? Кога бевте распределен како полицаец или како војник?

СОГОВОРНИК: Не. Како војник. Како војник.

Б.Б.: Како изгледаше животот на фронтот? Бидејќи сега споменавте дека сте имале...

СОГОВОРНИК: Таму... таму бев негде околу шеесе дена. Значи многу е тешко да се бањаш со литро и пол вода. Флаша од литро и пол замисли да треба да се избањаш со нејзе. Дали ќе ја пиеш или ќе се бањаш. Нели млад си, температурата достигаше триес пет, триес шес степени. Горе има некоја слика од тие можеш да видиш, како пустина е. И ти сега таму седиш и треба да се избањаш со литро и пол вода.

Б.Б.: Зошто се префрливте од полиција во војска?

СОГОВОРНИК: Па ти... ти напоменав јас. Јас може и ќе останев и у полиција и до крај да не влегов у Собрание. Значи направив некоја... У тие години направив некоја да кажам таква работа што малце луѓе го праат тоа.

Б.Б.: Да се вратиме на животот на фронтот? Како изгледа вообичаен ден на вашето боравување... На вашиот престој во војска за време на тие воени активности таму кај што сте биле прераспределени.

СОГОВОРНИК: Значи обичен ден. Има луѓе на фронтот што се донесени под сила. Значи му донеле... Му стигнала дома покана и мора да иде и иде таму. Имав еден пријател поп. Значи поп и тој ме венчаше и деца ми крстеше... Значи ниеден поп не бил во... На фронт, он беше таму! Имаше луѓе што се плашеа ноќе. Значи мене ми беше задачата дење да набљудувам дел и да одмарам... Јас идев строго ноќна стража затоа што многу луѓе се плашеа ноќе да останат на тој рид таму за да ги бранат другите.

ЈАНА КОЦЕВКСА: Како изгледаше една таква вечер? Опиши ни ја.

СОГОВОРНИК: Вечерта беше страшна. Значи многу комарци. Тоа полоши комарци у живот не сум вишол. Седиш у ров, вака као... Само главата ти се глеа. Тука ти е... Тука ти е автоматската пушка до тебе со неколку рамки и цело време пазиш, значи слушаш што ќе се дешава. Дали поминува некоја желка, а ти и желката ја осеќаш затоа што ќутиш цело време. Само збориме немаше некој да нѐ нападне така. Да дојде еве, на пример, у герила да сака стражата да ја заколе.

Б.Б.: Како што спомнавте сте се пријавиле да бидете стрелец. Значи вие цело време сте биле задолжени со оружје коешто требало да биде... снајперско оружје, полуавтоматско оружје, автоматско оружје...? Кои беа вашите...?

СОГОВОРНИК: Јас дужев и снајпер и аутоматско оружје. Со тоа што еднаш седнавме... седевне така у друштво и слушнав дека во Грушино се растовара камион со оружје. Млад. Не размислуваш. И јас му викам на еден од... на братучедот:„Ајде ќе одиме“. И он вика:„Ајде“. И јас појдов и он појде со мене. Ама на првите сто метра он застана. Вика:„Не бе ајде не одиме“. Јас отидов до крај. Влегов у Грушино у нивите им влегов со аутоматска пушка со мене и со снајпер. По мене се пушти и командантот и сите за да ме вратат.

Б.Б.: Се растоварал камион за оружје...

СОГОВОРНИК: За Албанциве, за *УЧК*.

Б.Б.: Како го доживувавте вие тој конфликт тогаш?

СОГОВОРНИК: Ја мислам дека тогаш требаше да се решат многу работи. Значи ја го доживував... Државата да биде слободна, да нема никакви притисоци. Тогаш требаше да се реши. Сега мислам дека веќе е за тоа касно.

Б.Б.: Ќе се навратиме за тоа подоцна. Како вашето семејство реагирало на таа ваша одлука да се пријавите?

СОГОВОРНИК: Па, тогаш знаеш ја млад, неженет, немаш фамилија, немаш деца, немаш ништо, разбираш. Само мајка ми, дека татко ми починат. Мајка ми како мајка ми нели секоја мајка плаче по своето дете, али не може да ми... да ми... Да ми забрани. Јас сум решил идам и идам.

Б.Б.: Некое искуство коешто... Коешто од тогаш ќе ви остави посебен... остава посебен белег на вас. Без разлика дали е позитивно или негативно, коешто би сакале да го споделите. Без разлика дали од животот на фронт или потоа. Но, за тој период.

СОГОВОРНИК: А бе глеај искуство значи, у тој период ако се добро сеќаваш значи ти ако си... Ако ти дадат еден слободен ден да се вратиш ти од фронт дома... Ти идеше со автоматска пушка на тебе и цело време требаше да внимаваш дали кога ќе се качуваш во автобус затоа што ние... Ја тогаш немав кола. Кога се качуваш во автобус дали некој ќе земе да те упука. Ги пукаа и војници, ги пукаа и полицајци по Скопје. Ме разбираш што сакам да ти кажам? И... не е убаво рат. Значи не е... Ја пак ќе ти напоменам кога се бањаш ти со литро и пол вода и кога чекаш некој на грб да ти донесе од таму три километра да ти го донесе јадењето и тоа рачунај што ќе биде од јадењето на температура пеесе или четириесе тамо по тоа и да се бањаш ти со литро и пол вода.

Б.Б.: Кога споменавте јадење. Нешто што ви оставило во... печат од... Војничко гравче. Сите го зборат тоа војничко гравче. Дали...

СОГОВОРНИК: Јас само... Јас сум бил војска кувар и знам што е

војничко гравче. Таму немаше тоа. Јас само млеко пиев. Значи другите никој не го пиеја млекото, ми го даваа мене. Значи скоро цела чета само млекото ми го даваше мене. Само млеко пиев. Јадењето таму немој да го очекуваш дека е којзнае што. Како да кажам, девеес посто е дрнч. Све живо стаено унатре.

Б.Б.: За тие што не знаат, што е тоа дрнч?

СОГОВОРНИК: (*се смее*)

Ј.К.: Ја не знам.

СОГОВОРНИК: Дрнч е све што има да ставиш у еден лонец... Значи ставаш компир, лук, кромид, грав, праз... све што ќе ти се најде, све да стаиш... Зелка... све да стаиш и да измешаш тоа и да му дадеш да јаде. Тоа е дрнч у војска.

Б.Б.: Месо не.

СОГОВОРНИК: Не бе месо. Какво месо. Тоа е... има си... Све има! Сите витамини ги има. Ааа ги прекрши. Тоа, нешто друго ако ме прашаш?

ДАРКО СТОЈАНОВ: Не знам, мене ме интересираше секојдневниот живот како изгледал, тоа што ни кажуваше, повеќе околу тие работи. Еве, на пример, друштвените односи на фронт, може ли да се збори за тоа?

Б.Б.: Ме интересира дали во вашата... Дали во единицата во којашто сте биле распоредени етничкиот состав на војниците бил ист или имало припадници од другите...

СОГОВОРНИК: Само... само Роми. Цигани[9]. Друго ништо. Македонци и Роми, Цигани. Ништо друго.

9 >

Термин кој се користи за Ромите, често се смета за навредлив збор (*забелешка на уредникот*).

Б.Б.: Во вашата единица.

СОГОВОРНИК: Да. И јас бев и у полиција, и у овакво. У полиција само Македонци. А у војската имаше и Цигани. А инаку немало ни Босанци[10], ни... може Срби имало, ја тоа не сум приметил, али на пример да имало Босанци и Албанци и Шиптари[11] нешто, тоа немало ништо кај нас. Никој не се пријавува. Сите сигурно биле или од таа страна или се тргале настрана. Инаку односот меѓу војниците? Па бил фер и коректен. Значи не може секој да го биѓава за све. Оној што се плаши – се плаши. Јас не се плашам – не се плашам. Ме разбираш што сакам да ти кажам? Што е работата. Ти мора да стаиш здрав чоек на стража ноќта за оние другите десет да спијат, па ти да спиеш дента. Затоа што ако ти стаиш некој што се плаши тој нема да те чува на таму на сто метра или на сто пеес метра, он ќе дојде кај тебе пред шатор. А условите за спиење? Едно шаторско крило, ископано малце вака земјата, едно шаторско крило така стаено одозгора, напраено како тече вода, како браздички да бега водата и унатре спиеш. Као куче. Као куче.

Д.С.: Сам по сам или во групи спиевте?

СОГОВОРНИК: Ја и тој братучедот заедно. Значи ние заедно отидовне, заедно дојдовне. Имавне и конфликти некојпат меѓу... како да кажам... Сега ние млади, некој постар мисли дека нешто повеќе знае, дека е нешто поспособен од нас. Ние бевме како да кажам... Селски деца. Таму немаше градски деца. Таму коа ќе се симневме некој пат до продавница да купиме и нѐ сретнува чоек постар, осумдесет и петшес,

10 >

Сигурно се мисли на Бошњаци, признаено малцинство во Македонија; Во секојдневниот говор, термините Бошњак или Босанци се користи често за именување на малцинството (*забелешка на преведувачот*).

11 >

Термин кој се користи меѓу Албанците. Кога луѓето од други националности го користат зборот „Шиптар“, се смета како навредливо (*забелешка на уредникот*).

девеес години и вика:„Дете од кое село си?“. Значи не прашува од која населба си ти? Од Центар си или од Карпош? Не. Само од селата таму имаше.

Б.Б.: Зошто сметате дека е тоа така?

СОГОВОРНИК: (*се смешка*) Не можам да го кажам зошто е тоа така. Зошто... Јас, пак, ќе кажам нешто искочува од мене за да се јавам у... у... У онакво. И да негирам дека јас на пример нема више никој пат да идам... Кога ќе пукне мислам дека самото ме тера нешто.

Д.С.: Останаа ли пријателства од тоа време?

СОГОВОРНИК: Па глеј, години и години јас со дел од тие луѓе што сум бил таму тогаш сум се гледал и ден – денеска ако се видиме добро живееме. Али имало штипјани ти кажувам постари луѓе, ние двaес две-три години млади дечки, донеле штипјани сега како на мои триесет и седум - осум години или на четириес пет години. Тој дома со фамилија, со жена, со деца. Тој не... нејќе да загине, нормална ствар. Ме разбираш шо сакам да ти кажам? Ја не ни сум размислувал дека ќе загинеш. Јас сум мислел све дека е тоа онака – игра.

Б.Б.: Како лош сон.

СОГОВОРНИК: Да. Ај ќе треба да спијам тука – ќе спијам.

Б.Б.: Спомнавте во вашата чета имало поп. Кажете ни нешто повеќе, бидејќи спомнавте подоцна дека тој поп подоцна и ве венчал. Најверојатно со... Тие врски коишто сте ги стекнале таму... продолжиле и понатаму штом сте одлучиле тој да ве венча.

СОГОВОРНИК: Значи... значи таму бевне... Таму бевне голема група. Значи некои шес-седум позиции по десетина души, шеесе души. И со тие дел... со сите војници живееш. Значи таму си дојден, кој приморан, кој од желба. И имаше поп. Стварно поп.

Б.Б.: Тој најверојатно бил приморан.

СОГОВОРНИК: Тој приморан, му дошла дома покана дека треба да се јави. Отишол... инаку он као свештено лице не треба да учествува во

војни конфликти. И ден-денеска е чоекот поп. Неќу да го кажувам кој е. И со тек на време му викам:„Ја ако се женам, ти ќе ме венчаш, ако имам деца, ти ќе ми ги крстиш“. Друг имаше еден беше... Имаше своја нели... Група за музика она, за по свадби. Му викам:„Кога ќе се женам, тебе ќе те викнам ти да ми...“ И све тоа така се одвиваше и така и заврши. Ме разбираш?

Б.Б.: Значи, сепак, не било сè толку црно. Останале и некои убави сеќавања во неубавото време.

СОГОВОРНИК: (*се смее*)

Д.С.: Имаше ли директни борби во тој период?

СОГОВОРНИК: Значи класична... Значи и самиот командант што беше веруваше у мене и у тој братучед ми. Од таму имавме некој... со еден десетар имавме малце конфликт и он нè донесе директно до него, да го чуваме ние него. И маваат овие од Арачиново со тие гранати и паѓаат гранати спрема нашите тие ве-бе-ери и падна една на три-четириес метра од нас. Од таа страна нè нападнаа. Од тој дел, од према Арачиново нè нападнаа и пукаат, ама... Е тогаш ќе го видиш колку е он храбар, тој што е до тебе. Луѓето се може на петсто, шесто, седумсто километра оддалеченост од нас. Он вика:„Ја ќе пукам“. – А бе што ќе пукаш? Ти не го гледаш! Не да пукаш. Значи седи тука, единствена твоја работа е ако почнеме да пукаме, да ги пуниш рамките на аутоматските пушки или снајперите да ги пуниш. Ништо друго. Со тоа што они... некои луѓе се тресат цели. Значи они пукаат од таму, ни пуштаат рафали накај нас, ама ние не ги гледаме добро. Значи не ги гледаме. И тоа, заврши значи таа вечер така, другиот ден командантот нè вика, ни дадоа тогаш и панцири... панцири ни дадоа, шлемови, све нè... Тројца зема со него да идеме да видиме дали имаат наместено мини. Тројца, ние со аутоматски пушки покрај командантот, а башка оние што бараат нели мини со оние детектори, да видат дали има мини. Мислам дека... Не мислам, туку тврдам дека не најдоа ништо и тоа беше.

Б.Б.: Дали некој од вашата чета бил повреден за време на тие дејствија додека сте биле таму?

СОГОВОРНИК: Не. Немало. Немало повреден кај мене у мојата чета. Значи таква среќа. Сега, можело да падне не триесе метра, у нас гранатата, па... коа сме зимале јадење, па да утепа триесе души. Значи немало.

Б.Б.: Како го доживеавте крајот на конфликтот?

СОГОВОРНИК: Па, како го доживеав крајот на конфликтот... па, не... не знам што... не можам да ти кажам. Зошто јас мислам дека е тој неуспех за... за Македонија. Толку за тоа.

Б.Б.: Од денешна перспектива дали повторно би се пријавиле доброволец познавајќи ги сите работи, прилики во годините коишто следеле потоа?

СОГОВОРНИК: А, бе, не знам јас кога, на пример, вака седам со многу другари, со пријатели и ако запраиме муабет, а бе... – не бе, не идам. Беше пред година дена во Куманово и еден мој пријател ми вика:„Ќе идеш на тоа и тоа место, вика,се пријавуваат доброволци за у Куманово. И ја од Скопје брзо стигнав дома, остаив колата, остаив жена, деца и отидов таму. Стигам таму, гледам некој пет-шес, седум души се собрале. Ја ги прашувам:Што е работава сега? Они мене ми викаат:„А бе се збираме за некојси митинг". – Луѓе, ако мислите дека треба да идеме негде да... доброволци да пукаме, да се пријавам. Ако не – јас си одам. На митинг не одам нигде. Значи, пак ќе кажам нешто се јавува, нешто у мене што мислам дека не е добро тоа. Значи ме тера да одам!

Б.Б.: Тоа го сметате како долг кон вашата татковина?

СОГОВОРНИК: Па, не знам што да ти кажам. Јас ја сакам Македонија, тоа е првото, али секој човек има еден живот. Нема едниот сега ќе го живеам, па другиот е резервен, ќе го живеам понатака, па ќе биде убаво. Значи сите сакаме да живееме поубаво. И сите се бориме во животот да имаме нешто повеќе. Само у моментов е малце многу тешко да се живее во Македонија. Барем ја така мислам. И не знам дали го чувствувам тоа како ти што кажуваш долг према Македонија. А што сме ние различни, јас и тој од Центар? Ништо. Зошто и он не должи

ништо, јас должам само на државата?! Значи пак ќе кажам, нешто се јавува у мене што ме иритира у тие моменти. А може и праам грешки.

Ј.К.: Дали уште зборувате за 2001-ва? Дали често се сеќаваш?

СОГОВОРНИК: Па, кога на пример ќе се сретнам со пријатели за што сме биле таму, зборуваме. Или на шала нешто ќе кажеме таму што се дешавало и... Се потсетувам. Нормална ствар е дека се потсетувам. Не се многу денови. Девеесетина дена сум бил таму, ама, пак, нешто останало. Или кога ќе видиш некоја слика шо си се сликал, ќе се повратиш на... на сеќавањата.

Д.С.: Дали имавте контакти мислам и вие као група со цивили, со околни села?

СОГОВОРНИК: Да, да. Имавме контакти со цивили затоа што преку ридоите се симињавме до селото Мршаци. И нели мораш, нешто... ти не моеш све да очекуваш таму нешто да купи, да ти донесе за јадење... или деца ни носеа мали, некои дечиња по десетина години, се качуваа кај нас горе... И ние, сеа ние... имаше нели *маренди*[12], војска маренди има, ќе му ги собереме чоколадите, ќе му даеме пет чоколади да ни донесе три шишиња вода.

Ј.К.: Добра зделка. (*се смеат*)

СОГОВОРНИК: Па, што да праиш. Кога имаш мука ти мораш. Нас ни беше битна водата, не ни беа битни чоколадите.

Д.С.: Имаше ли хумор на... во ровот, да речеме?

СОГОВОРНИК: Па секој пат се наоѓа такво нешто да речеме. Значи некој... на некој нешто му фали. Имаше луѓе што... седи, седи и

12 >

Микс со закуски,
често содржи и благи јадења,
како чоколадо.

почиња да плаче. Значи он сега бил негде професор. Значи учел некого и сега он треба да се бања... пак ќе повторам со литро и пол шише вода и тоа да дае чоколадата што треба да ја изеде, што му ја пратила војската, он треба да ја даде на некое детенце сирото што мора да ја носи водата три километра горе у ридот за да се избања. И наеднаш почиња да плаче. И тоа ни е... нас ни е хумор, заебанција, го зафркаваме, друже Тито, значи он бил титов војник, сеа у Македонија почиња да плаче, ме разбираш? Имало заебанции и заебанции.

Ј.К.: Нешо да ни кажеш на крај...

Б.Б.: Како крај, дали и покрај сè што сте виделе, рековте дека... Мене ме интересира да се навратите на тој дел од Собранието кога рековте дека сте ја вратиле униформата во полиција. Кога рековте дека некој ве снимал со камера, сте се запрашале како... бидејќи спомнавте некој грабал не... потоа како се одвиваа тие...

СОГОВОРНИК: Глеј. Ти, пак, сега значи ме тераш да се враќам. У тој период, значи јас ти кажав, ние отидовме таму, јас бев полицаец во униформа со автоматска пушка. Отидовме таму не да ја бутаме ние да падне. Туку како што бевме близу вратата, да кажам лево вратата падна... Има три врати, лево вратата падна. Кога ќе застанеш пред Собрание, левата врата падна. Кога застанавне ние пред нејзе, дојде на некој пет метра жена у црно, ти објаснувам дека она кажа: „А бе син ми загина, вие што стоите?". И удри толпата на нас. И ние се потпревне на вратата (*се смешка*) и ние гуравме, фактички паднавне ние сосе каса унатре. И така влегоа луѓето. Е сеа тука имаше многу камери, снимање ова-она. Е сеа мене ми беше да не има некоја полит... тогаш, пак, држава, полиција, ти си направил државен удар, си влегол у Собрание, да не нè поапсат, да не нè испофаќаат, да не нè однесат у затвор. Зашто никој... никој генерал неќеше да искочи да... да ја преземе таа маса на луѓе, таа онакво... Имаше и договори дека ќе идеме према... према оноа... према Бит-пазар. Дека треба да се собереме у трговски. Дел отидовне. Ама една група од тие влегоа у неколку оние што продаваат бутици со алишта, искршија и крадеа

фармерки. И значи не... не знаеш, ти се собираш со спонтана група. Таа група ни знаеш кој е, ни што е! И какви има у натре! А што ќе ратуеш со Бит-пазар со една рамка оружје со четириесе метка? Моеш само да загинеш. И нај... најдобро е што не сме отишле.

Б.Б.: Ако имате нешто да додадете слободно повелете.

СОГОВОРНИК: Што да ти кажам... (*се смешка*). Ме измучи (*се смее*)...

Б.Б.: Најнапред да ви се заблагодарам за вашето гостопримство.

СОГОВОРНИК: Фала што сте дошле. Значи... Доста е. Ќе има и други нели и други некој нешто да кажат.

Д.С.: Фала.

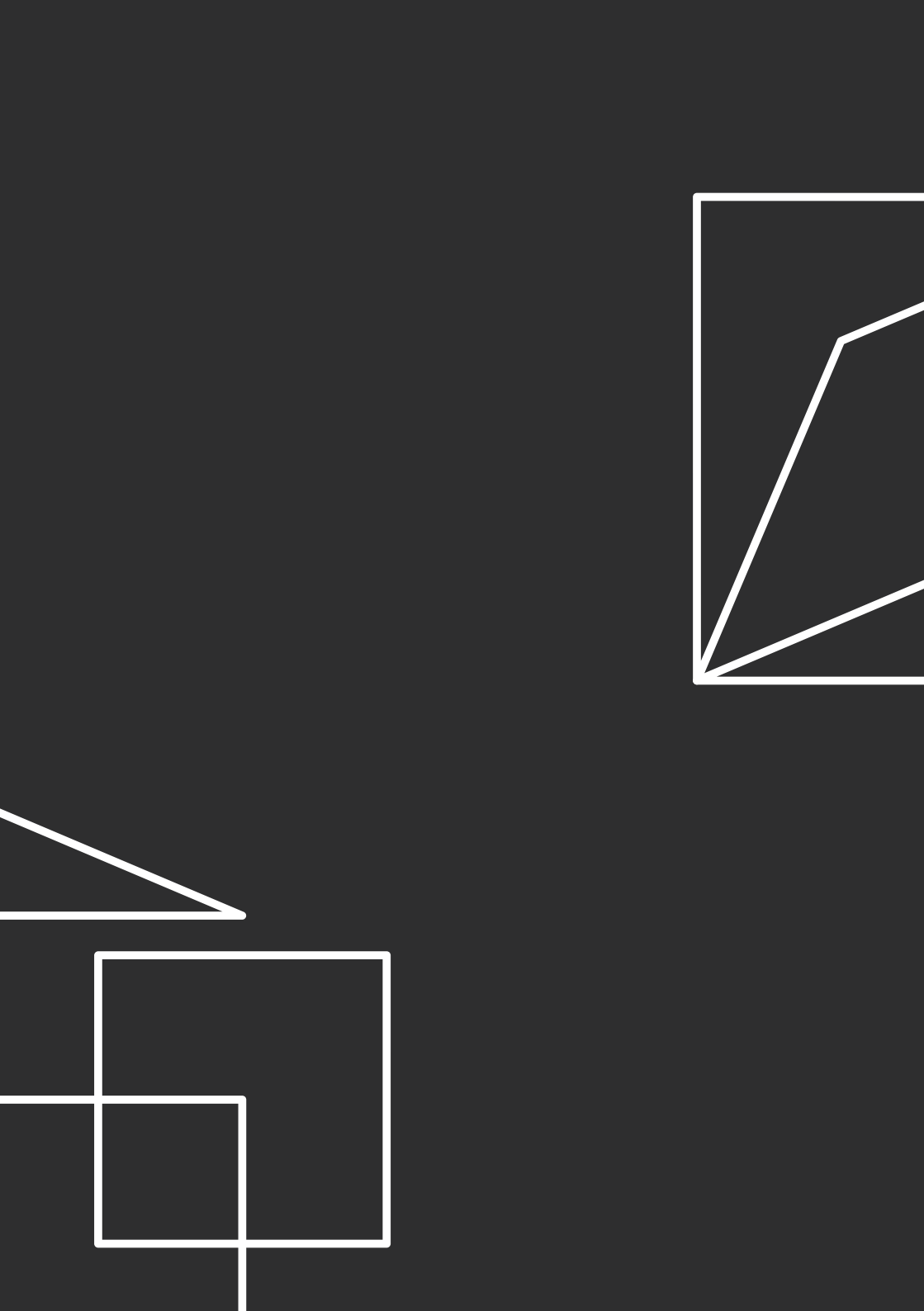

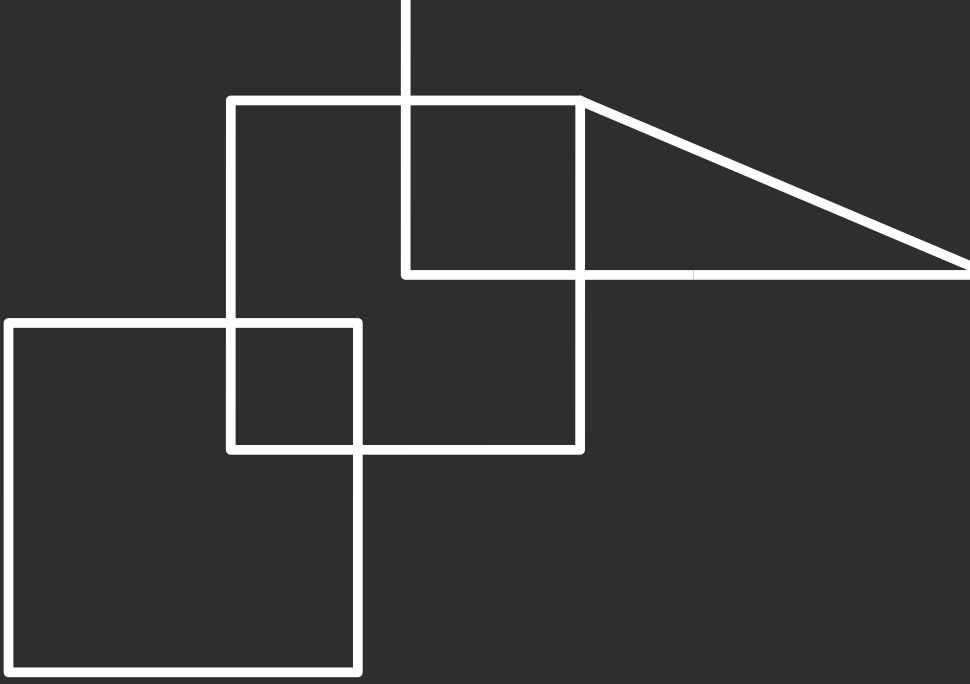

„АМА НЕ НИ
САКАА ДА
СЛУШНАТ
ДАЛИ СМЕ
ЖИВИ …“

ЖЕНА, СКОПСКИ РЕГИОН, РОДЕНА ВО СКОПЈЕ, ИНТЕРВЈУ СО ВЛОРА РЕЧИЦА

В.Р.: Ти благодарам што прифати да спроведеме интервју... Ќе почнеме со кратка историја, сакав да те прашам, на пример, за твоето детство, дали секогаш си живеела во село или си живеела на друго место и си се омажила во селото или...

СОГОВОРНИЧКА: Не, јас детството го поминав тука, во град.

В.Р.: Родена си во Скопје?

СОГОВОРНИЧКА: Да, тука сум родена, образована сум во Скопје и како дваесетгодишна, се омажив во селото...

В.Р.: Дали имаш завршено средно образование?

СОГОВОРНИЧКА: Не, само основно.

В.Р.: Дали си имала контакти со Македонци за време на твоето детство? Дали си имала пријателство со Македонци, во маало, во соседството?

СОГОВОРНИЧКА: Не, тука се сите Албанци, ама...

В.Р.: Како дете, дали си имала соседи...

СОГОВОРНИЧКА: Не, Македонци тука немавме.

В.Р.: А во селото кога отиде да живееш, дали имаше Македонци?

СОГОВОРНИЧКА: Не, не, таму, мислам, едно село е, по патот, по други села, има, но овде ние скоро сите сме семејство, во околината, во нашата населба...

В.Р.: А надвор од населбата..., Дали си имала ли контакт со, во друштво, некоја комшика којашто била од друга етничка припадност?

СОГОВОРНИЧКА: Не, не, немавме таму.

В.Р.: Значи, во околината повеќе си имала Албанци.

СОГОВОРНИЧКА: Да, семејна околина.

В.Р.: Со што се занимававте порано, што имате...

СОГОВОРНИЧКА: Работено, така? На нива, богами, ги работевме нивите дури и уште работиме со тутун, лубеница, да, така.

В.Р.: Колку деца имаш сега?

СОГОВОРНИЧКА: Само едно имам.

В.Р.: Еден... Син?

СОГОВОРНИЧКА: Да.

В.Р.: По мажењето, кога отиде во селото, како ти се промени животот? Како се прилагоди? Нејсе, и како е од град на село да се оди?

СОГОВОРНИЧКА: Па, добро, и таму добро. Имаше малку промена, ама добро, не бевме толку лошо.

В.Р.: Лесно се прилагоди?

СОГОВОРНИЧКА: Да.

В.Р.: Сопругот, жив е?

СОГОВОРНИЧКА: Да. Има педесет години.

В.Р.: Што мислиш ти, дали си очекувала дека ќе се случи некоја војна или конфликт?

СОГОВОРНИЧКА: Не, бре, не очекувавме, не, воопшто.

В.Р.: Не очекуваше дека ќе се случи нешто?

СОГОВОРНИЧКА: Слушнавме дека во Радуша, почнало во Арачиново, таму, ама дека ќе стигне до ова не, многу... лошо.

В.Р.: Но, пред 11 и 12 август, дали доживеавте нешто во селото, дали ви беше тешко да се движите по селото, децата како го доживеале тоа?

СОГОВОРНИЧКА: Па, тој ден, ние појадувавме, и велеа дека почнала војна, падна првата граната, падна во осум часот утрото и ние тој ден, нашиот син, во седумнаесет часот го убија...

В.Р.: Во дворот на куќата, ли?

СОГОВОРНИЧКА: Да, малку понатаму, излегол да игра, постариот се врати, а него го погодила граната.

В.Р.: Како живеевте пред да ви се случи тоа во селото, бидејќи ти во 2001 си седела во селото, не си мрднала, не си заминала, бидејќи повеќето ги однеле семејствата по Косово...

СОГОВОРНИЧКА: Не, јас седев тука, кај татко ми. Три месеци седевме, со свекорите, со деверот, сопругот беше четири месеци и десет дена во затвор...

В.Р.: Четири месеци и десет дена... За што?

СОГОВОРНИЧКА: Четири месеци и десет дена беше во затвор...

В.Р.: Поради која причина?

СОГОВОРНИЧКА: Го нарекоа терорист. Тој богами ништо немаше.

В.Р.: Како излезе од затвор?

СОГОВОРНИЧКА: Па, кога ги амнестираше овој, Борис[13], или кој беше, кој ги амнестираше, без ништо и деверот беше дваесет и осум часа, и тој беше во затвор, но него го пуштија, а сопругот... Три дена и три ноќи не знаевме дали е мртов, го баравме по граница, знаеш, ги фрлаа, ги тепаа и потоа... Кога одев во затворот, не ни дозволуваа да контактираме на албански, сите требаше македонски да зборуваме со него.

13 >

Борис Трајковски, поренешен Претседател на Република Македонија, 1999-2004.

В.Р.: За да разберат што зборувате?

СОГОВОРНИЧКА: Да.

В.Р.: Би сакала...

СОГОВОРНИЧКА: Тој ден кога го убија синот, со една свеќа го чувавме бидејќи го погребавме следниот ден, во три часот во дворот...

В.Р.: А немавте струја...

СОГОВОРНИЧКА: Не, не смеевме ништо да вклучиме, затоа што пукаа... бевме опколени, со полиција, со војска, со... И дека граната е испукана во нашата куќа...

В.Р.: Синот, со граната или со куршум го убиле?

СОГОВОРНИЧКА: Со граната, парчиња, не го препознавме нашиот син, воопшто...

В.Р.: Која возраст беше?

СОГОВОРНИЧКА: Шест години... Братучедот го донесе...Тој, братучедот... во седумнаесет часот го убиле, потоа, утредента го закопавме во дворот, во три... Во пет, повторно, во седумнаесет часот пак тргнавме кај пунктот, ни ги зедоа мажите, јас останав само со старите и синот, седум години...

В.Р.: Кога ги зедоа мажите, зошто ги зедоа мажите тогаш на пунктот? Дали знаеш?

СОГОВОРНИЧКА: Па, ги зедоа демек се тие терористи.

В.Р.: Вие пробавте да излезете од селото, да одите до...

СОГОВОРНИЧКА: Па, да, да дојдеме тука, во Скопје.

В.Р.: Дали дојдовте наваму?

СОГОВОРНИЧКА: Да, дојдов тука кај родителите.

В.Р.: Ама, мажите не?

СОГОВОРНИЧКА: Не, јас само со свекорот и свекрвата и со другиот

син. Потоа, деверот го пуштија, четириесет и осум часа го држеа во затвор, а за сопругот, три дена и три ноќи, не знаевме дали е жив.

В.Р.: Значи, тие го ставија во затвор кога, кога беше најтесно, значи, по гранатирањето?

СОГОВОРНИЧКА: Да, да!

В.Р.: Би сакала со твои зборови да ми опишеш како се чувствуваше за време на овој период. Колку тешко ти беше? Како издржа да се соочиш со сè што ти се случило за време?

СОГОВОРНИЧКА: Многу лошо... (*плаче*)...

В.Р.: На 2001... многу ми е жал дека си доживеала нешто такво... Многу ми е мило што ќе напишеме една книга и твојата приказна ќе биде таму.

СОГОВОРНИЧКА: (*со плачење*) Нашиот живот е многу лош...

В.Р.: Тежок...

СОГОВОРНИЧКА: Многу! Не ни се влагаше таму да живееме. Како слеп човек без очи кој не гледа, ништо. Тоа е нашиот живот. Сега имаме само еден син, дваесет и три годишниот. Тој беше помал од него. Сега на 19 мај ќе полнеше 21 година. Животот е многу е лош, но треба да продолжиш со животот.

В.Р.: Вашиот сопруг, како го доживеа, иако веднаш по смртта, го затвориле?

СОГОВОРНИЧКА: За него беше многу тешко. Го закопавме синот во три, во пет го зедоа на пунктот. За него многу лошо, и тој е со трауми. Сите ние сме, ама тој многу лошо беше бидејќи веднаш во затвор го... За мене многу тешко беше, лошо. Свекорите, татко ми, тука мајка ми, од тогаш се болни. Еве, татко ми пати од срцето, мајка ми од дијабет, свекрвата, исто така, од срцето, свекорот, сите тие... Затоа што тие не можеа да издржат. Многу лош живот за нас, многу. Му ги гледам пријателите, ги гледам сите. Нема што да правиме. Од Господ. Пукаа во дете, дете кое си играше.

В.Р.: Вие мислевте дека престанаа, и потоа...

СОГОВОРНИЧКА: Па престанаа, од утрото, престанаа, рекоа дека нема веќе ништо. Ајде да дојдеме во Скопје, ама богами на пунктот многу ги малтретирале. И ние останавме последните, и веќе кога пукнаа, тогаш во пет вечерта, ама мене некако срцето ми се прободе и татко му рече дека почувствувал нешто и кога дојде тој братучедот го донесе. Што да донесе? Ние не го познавме дека е нашиот син.

В.Р.: Не знаевте, иако имавте лошо претчувство, не знаевте од каде ви доаѓа тоа тешко чувство.

СОГОВОРНИЧКА: (цук!) Очите извадени, раката ја беше скршил тука, само на кожа му висеше... Само го донесе малку, знаеш, со душа и после си почина. Дента нашиот син беше првиот убиен. Потоа, утредента се убиени овие... Братучеди ни се... Од населбата...

В.Р.: На целото тоа маало најтешко им било...?

СОГОВОРНИЧКА: Да, нашето маало имаше многу...

В.Р.: Повеќе беше погодена. Дали ти знаеше македонски?

СОГОВОРНИЧКА: Да.

В.Р.: И откако се случи амнестијата, како се вративте во нормала... Како го вративте животот во нормала? Затоа што тогаш и работата се прекина, како го вративте животот во нормален ред?

СОГОВОРНИЧКА: Како да го вратиш? Кај нас нема нормален ред, но треба нешто да се прави.

В.Р.: Дали почнавте, после тоа, дали имавте контакти со Македонци?

СОГОВОРНИЧКА: Не, не...

В.Р.: Дали има некој што го обвинувате, дали има некого што го обвинувате за сите работи што се случија, или не?

СОГОВОРНИЧКА: Па, не знам, не ги обвинувам. Тие самите знаат кој што си направил. Ние бевме дома бре, без вина никаква. Тие добро си знаат кој го направил ова. Ние бевме невини луѓе како што велат,

нè нападнаа. Тие сите знаат кој го почна ова и кој го направил, ама нас нè изгореа.

В.Р.: Го доживеавте тешко.

СОГОВОРНИЧКА: Многу тешко кај нас беше. Многу.

В.Р.: Дали ти мислиш лично, дали мислиш дека овој конфликт беше потребен за... Сега да зборуваме поопширно бидејќи твојата приказна е многу болна... Ама за Албанците, дали мислиш дека било потребно да се случи овој конфликт за да ние, како Албанци, постигнеме неколку работи, тука во Македонија? Дали мислиш дека сето тоа беше непотребно?

СОГОВОРНИЧКА: Па, за Албанците, ние треба да ги имаме сите права, така? Ама денес, кој ти ги дава. Никој, не дека имаме нешто, ама не ни сакаа да слушнат дали сме живи... за семејствата на жртвите.

В.Р.: Не, немало поддршка за вас како...

СОГОВОРНИЧКА: Малку, како да речам. А да дојдат да видат како сме, не.

В.Р.: Не... кај никој, или...

СОГОВОРНИЧКА: Кај нашето семејство, кај еден... Не знам искрено... Сега вака помош, ствари, и синот беше, ама не се заинтересирани. За во нашиот дом, не толку. За другите, не знам! Ништо не видовме.

В.Р.: А, општо вака, за Албанците, дали мислите дека сме во подобра состојба според правата, дали ти се чини тебе?

СОГОВОРНИЧКА: Не ми се чини, воопшто. Во споредба со тоа колку крв е пролеана, синот ми оди на факултет, му рекоа училиштето е... Ама, нема многу права кај нас.

В.Р.: За целиот народ, или само...

СОГОВОРНИЧКА: За сите велам, ние сме сите... за што се боревме, за ова ние сме сите Албанци, ама, права, не знам, не ми се чини, не е...

В.Р.: А како го памтиш тоа време, на пример, одењето и враќањето

од селото, тука, во град, на пример, дали имаше тензии? Еве, на пример, јас бев многу мала, не памтам ништо, ништо не памтам, како го надминавме тој период, а ти мислам дека памтиш добро, сè, храна, работа...

СОГОВОРНИЧКА: Кога бевме таму во селото?

В.Р.: Да, за време на 2001, тие три-четири месеци што траеше.

СОГОВОРНИЧКА: Па, со тешкотии, бе! Јас тука седев три месеци кај родителите, со свекорите. Отидовме таму, куќата гранатирана. Ниту куќа нова да ти изградат. Некои кај нас ги изградија, синот убиен со граната, мажот во затвор, и каква помош. Ништо не ти дадоа.

В.Р.: Ти остана само со синот, сама?

СОГОВОРНИЧКА: Да, и со старите, бидејќи бевме заедно. Сега се поделивме. Е, тука сум, кај родителите, три месеци тука, кога мојот сопруг беше во затвор, одевме на посета.

В.Р.: Дали ви дозволуваа да одите...

СОГОВОРНИЧКА: Да, само со исто презиме кој беше, само ние од семејството, еве вака. Другите не, не.

В.Р.: Тој, како го доживеа тоа, во затвор?

СОГОВОРНИЧКА: Многу лошо, многу, многу лошо го доживуваше. Велеше ништо не ми носете, само многу тажен беше. Во затвор. Синот убиен, ни го зедоа, со неговиот брат. Мене со двајца стари и со 7-годишно дете со нив.

В.Р.: Да. Дали почнавте веднаш со работа кога се вративте на село?

СОГОВОРНИЧКА: Не, не веднаш. Беше зима кога го пуштија мојот сопруг, зиме го пуштија. Почнавме полека, ама животот беше страшен...

В.Р.: И по конфликтот?

СОГОВОРНИЧКА: Да, животот беше страшен, сè се гледаше. Потоа, цело време мислевме на синот. Кога се будев, него го немаше. Седевме.

В.Р.: Дали ја обновивте куќата потоа?

СОГОВОРНИЧКА: Малку е обновена. Не, ништо не фативме во мојата куќа. Малку со малтер го наполнија, не, ниту мојата соба, гранатирана беше богами. Внатре нема. Јас само со свекорот. Никој не му помагаше на свекорот. Тие двајцата беа во затвор. Деверот беше многу малтретиран во затвор. Мажот не го видов и тој беше исто многу малтретиран ама, во затвор кој да го види. А деверот не го познав од што му беа направиле. И братучедот кога го донесоа и тој беше четириесет и осум часа во затвор. Многу малтретирање поминаа богами.

В.Р.: Дали требаше мажот ви на крај да каже дека е невин, дека немал...

СОГОВОРНИЧКА: Да, тој е невин, ама кој велеше дека е невин, само ги ослободија. Сите ги ослободија. Ги ослободуваа, по четири-пет лица, тие останаа последни. Јас мислев дека него го осудиле, за неколку години. И тој рече дека бил малтретиран во затвор, многу. Терорист, му велеле. Каде терорист, седевме во нашата куќа, падна гранатата, нашето дете не успеевме да го погребеме, да го однесеме на гробишта, во дворот.

В.Р.: Сега, гробот на синот, каде е?

СОГОВОРНИЧКА: Тука, на гробишта. Го изградија.

В.Р.: Го преместивте телото?

СОГОВОРНИЧКА: Да.

В.Р.: Затоа што рековте еднаш дека ви беше во двор.

СОГОВОРНИЧКА: Да, по седумнаесет дена јас бев тука, свекорот тука, семејството... Отидовме и го преместивме таму...

В.Р.: На гробишта...

СОГОВОРНИЧКА: Посебно ги изградија овие, паднатите жртви...

В.Р.: Жртвите...

СОГОВОРНИЧКА: Да. Посебно се тие, таму каде што се гробиштата на селото, овие посебно се.

В.Р.: Велиш, по тоа, немаше можност да зборуваш и да седиш со Македонци, да имаш...

СОГОВОРНИЧКА: Не, не, бидејќи ние Македонци немаме, поминуваат таму, мене куќата ми е покрај патот, знаеш, ама не контактираме...

В.Р.: Општо во животот, во продавница или во болница, или...

СОГОВОРНИЧКА: Па, ќе се сретнеш сега со нив, ама не се сите тие виновни, ама... Нема што да правиш, животот продолжува, тие го направија нивното што сакаа...

В.Р.: Дали мислиш дека направивме... Всушност, беше добро со потпишувањето на договорот и да се заврши конфликтот со договор така, дали мислиш дека требало на друг начин да се најде решение?

СОГОВОРНИЧКА: Не знам.

В.Р.: Според тебе, како го доживуваш, со твои зборови.

СОГОВОРНИЧКА: Не знам, конфликтот, се договориле таму, а тука, тој ден кога рекоа, се вративме,тој ден беше Охридскиот договор. Нејсе, прво седевме во селото, бидејќи нѐ вратија назад, од пунктот, ние тој ден повторно утрото дојдовме тука во Скопје. Кога рекоа дека Охридскиот договор се потпиша, веќе...

В.Р.: Дали очекувавте ослободување на мажот, или мислеше...

СОГОВОРНИЧКА: Да, очекував, богами, само што почна, но тој остана последен со некои пријатели, ние рековме, него...

В.Р.: Ама, дали очекуваше да биде ослободен или не?

СОГОВОРНИЧКА: Не, јас повеќе мислев дека нема да го ослободат веќе, велеа него ќе го осудат, да го осудат.

В.Р.: А воопшто не се излезени пред суд, седел во затвор без да бидат однесени пред суд?

СОГОВОРНИЧКА: Не, биле излезени. Биле пред суд, да. Да, велеше мажот, бев.

В.Р.: Ама, немаше решение сè додека немаше општа амнестија за сите?

СОГОВОРНИЧКА: Да. Не, немаше решение сè до целосното амнестирање, ги амнестираа. Почнаа да ги ослободуваат, тие останале последни, сопругот со некои колеги што ги имал.

В.Р.: Да.

СОГОВОРНИЧКА: Ги ослободија.

В.Р.: Дали знаеш некој од твоето село, дали знаеш некој којшто учествувал во ОНА, ослободителната војна?

СОГОВОРНИЧКА: Е па, имаше сестро, не знам. Од нашето семејство... Чичкото, овие, на сопругот, не беа, знаеш тие...

В.Р.: Да, поблиските не?

СОГОВОРНИЧКА: Не.

В.Р.: Обични цивили, обични граѓани беа.

СОГОВОРНИЧКА: Да, имаше.

В.Р.: Да, сите. Ама... За крај сакав да те прашам, како го споредуваш твојот живот пред и по војната и што очекуваш за твојата иднина, за твоето семејство?

СОГОВОРНИЧКА: Очекуваме добро. За нас, пред војната беше, како да кажам...

В.Р.: Општо, како беше пред војната, како си живеела, детството како си растела, како си го поминала, дали беше добар период?

СОГОВОРНИЧКА: Добро беше! За моето детство. Сè додека синот не ми го убија, животот ми беше добар, по убивањето на синот, оттогаш нашиот живот не е добар, но треба некако да го поминеш.

В.Р.: А што очекуваш во иднина, од државата, од...

СОГОВОРНИЧКА: Се надевам очекуваме добро. Но, како да знаеш што ќе се случи, дали ќе биде или нема да биде добро. За мене е исто, само овие младите добро да бидат, да имаат добар живот, за нас... Невработеност има тука, татко им не работи. Синот на факултет, сега го примија на работа, знаеш, семејства на жртвите, пожарникар е, почна пред една година...

В.Р.: Добро, малку подобро... Ти благодарам многу...

СОГОВОРНИЧКА: Нема на што.

В.Р.: И за мачењето, и за интервјуто и за ова и кога ќе.

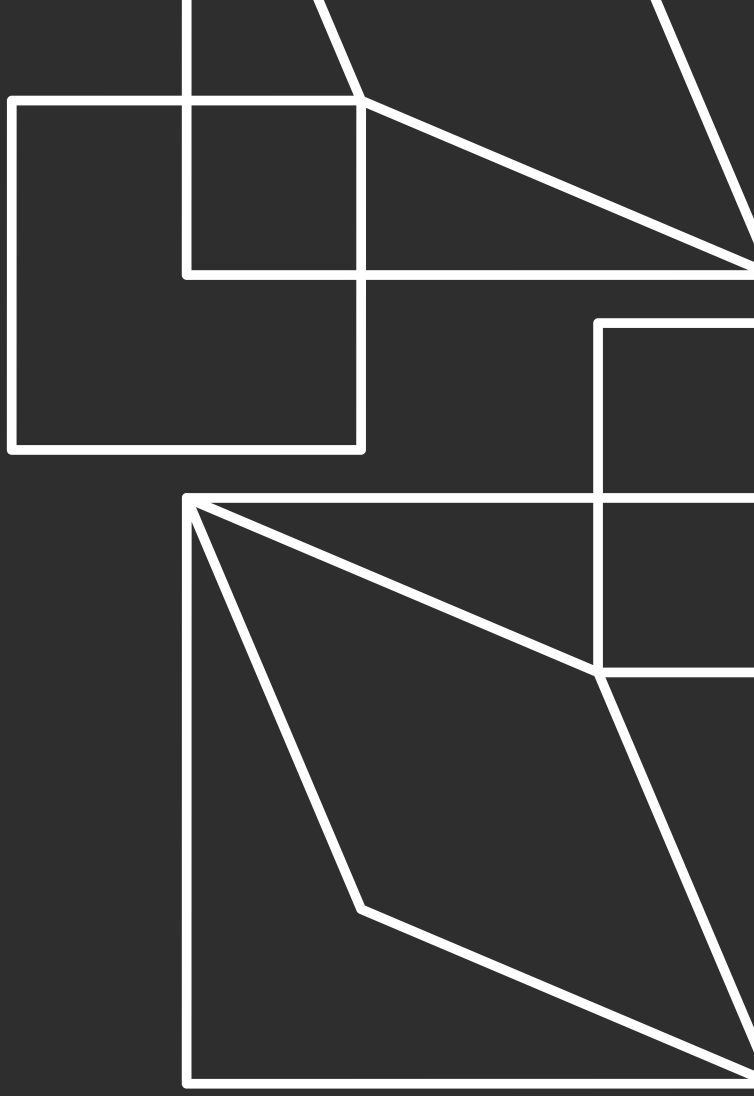

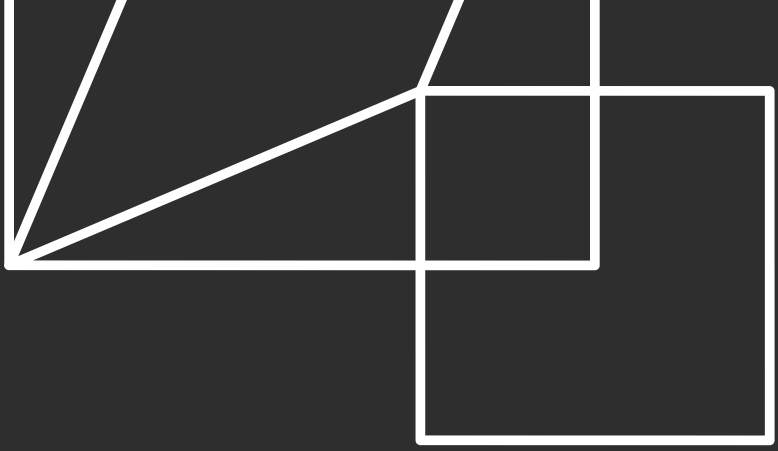

„ПОРАНО СМО СОРАБОТУВАЛЕ СО ТРАКТОРИ–МАКТОРИ ТИЕ РАБОТЕ, СО ПОМОШ, СО РАБОТА СО НИВ. СЕГА НЕМА СОРАБОТКА НИКАКВА“

МАШКО, ЛЕШОК, РОДЕН 1936 Г., ИНТЕРВЈУ СО ЈАНА КОЦЕВСКА И ДАРКО СТОЈАНОВ

ЈАНА КОЦЕВСКА: Прво ќе ни кажеш кај си роден, колку години имаш.

СОГОВОРНИК: Роден сум во село Теарце.

Ј.К.: Од Теарце си ти?

СОГОВОРНИК: Дааа.

Ј.К.: Ааа, ја па мислев...

СОГОВОРНИК: Дојден сум во Лешок 1941-ва година.

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: Цел живот.

СОГОВОРНИК: А не кажав кога сум роден, 1936-та година.

Ј.К.: Триес шеста, значи мал кога си бил си дошол.

СОГОВОРНИК: На четири години сум дојден овде.

Ј.К.: Зашто се пресели тука?

СОГОВОРНИК: Ко бајаги да... да ме усвојат... или поси... да ме посинат, така нешто. А до крај, до сега не сум посинет (*се смешка*).

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: А син је лешочки.

Ј.К.: Е ова не ми е малку јасно.

СОГОВОРНИК: Е па затоа...

Ј.К.: Ќе ми објасниш?

СОГОВОРНИК: Е па еве ќе ви кажам. Затоа презимето го носиме од Теарце.

Ј.К.: Ааа така значи.

СОГОВОРНИК: Е така да знаеш.

Ј.К.: И... значи на четиригодишна возраст си дојден тука во Лешок.

СОГОВОРНИК: На четири години, да. На четири години.

Ј.К.: И оттогаш тука си цело време.

СОГОВОРНИК: И 1941-ва година почна ратот, све до 1944-та година. 1944-та година почна школото и ја појдов во осум години прво одделение тука.

Ј.К.: На осум.

СОГОВОРНИК: Да.

Ј.К.: И тука имаш учено цел живот?

СОГОВОРНИК: Да. И нешто две-три години после во Теарце. Тогај беше гимназија.

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: Тој учеше осмо оделение таму.

СОГОВОРНИК: Да.

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: До осмо. Од петто до осмо.

СОГОВОРНИК: Ама тогај гимназија го викаа сега не знам зашто.

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: Од петто до осмо беше у Теарце.

СОГОВОРНИК: Не се викаше осмо. Гимназија. До три године...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: Значи основно и гимназија.

СОГОВОРНИК: Да.

Ј.К.: Добро. Е сега кажи ми со што се занимаваше овде во Лешок? Каков е животот? Еве нешто така раскажи ни.

СОГОВОРНИК: Со што се занимавам. Па, еве као прво и прво за мојата младост додека беше, јас отидов во Белград. Тамо бев шес години. После тие шес години, нормално педесе и шеста година и педес седма море отиднав у војска, до педес деветта година. После педес деветта година пак отиднав у Белград. Не се задржав таму многу. Година и нешто, до шеес... до шеес прва година. После шеес прва година се запослив овде во болница као возач.

Ј.К.: Во болницата во Лешок?

СОГОВОРНИК: Да, во болницата во Лешок.

Ј.К.: Таа е болница за белодробни...

СОГОВОРНИК: Белодробни туберколоза и тука се задржав до осумдесе и петта година. После осумдес петта година отидов во фурнации. Значи до деведесе и втора година. Деведес втора година... мислим деведес прва почна пак Југославија во распаѓање. Немаше гориво, немаше брашно. Они се снаоѓаа тие постарите фурнации, како покојни Крсто. Одма они донасаја шлепери од Турска, отаде-одовде знаеш и ни го продаваја нас за малу поскапи паре (*се смешка*). И јас шо ќе праем, уште три години имав за да одим во пензија. Ги платив тие три години и отиднав во пензија 1972-ра година[14]. Од седумдес втора година у пензија. Нормално додека... додека можев се бавев со земјоделие и така.

Ј.К.: А кога се оженивте?

СОГОВОРНИК: Ааа се оженив 1961-ва. 1961-ва негдека у... У кој месец не знам, ама шеес прва знам. Да.

Ј.К.: Како и да е, сте се вратиле во Лешок.

СОГОВОРНИК: У Лешок, у Лешок.

Ј.К.: Сега нас малце повеќе нè интересира и за овој период кога се случи конфликтот.

СОГОВОРНИК: Аха.

Ј.К.: 2001. Колку години ти имаше тогаш?

14 >

Говорникот вели 1972, но според разговорот, се мисли на 1992 (*забелешка на преведувачот*)

СОГОВОРНИК: Тогај? Па рачунај... 2001-ва година...

Д.С.: 64, 65.

СОГОВОРНИК: А бе што знам шеесе и нешто имав, 65. Околу шеес пет години, така нешто имав.

Ј.К.: Може ли вака да ни раскажеш како го доживеа тоа, како беа настаните?

СОГОВОРНИК: Па еве вака да ви кажем како беше да... Овде скоро два и пол месеца, можда и три месеца седоа на Кале.

Ј.К.: Кој?

СОГОВОРНИК: Албанциве. Нè... значи нè... Нè заплашуваа едноставно. Ќе дојде време за вадење ченка, тие работе - не ни даваја вода горе. Седоја со аутомати и кој... дури мие се осмеливмо ја и Николе и се осмеливмо да навраќамо вода. Меѓутим, сепак, опасно! (*неразб.*) и готово, што. Тија... Како да кажем... Малоумни беа тие така.

Ј.К.: А они ја затвараа водата или како?

СОГОВОРНИК: Не га затвараа! Нема што да затвори. Тија... Таја водата од крај, од не знам дали знае таја, за време на летните периоди се делеше водата на Слатина и Лешок едан дел. И сега тој дел за Лешок не го даваат. Вика тие одозгора... Заправо они одозгора со мобилен му кажуе доле: „Избркај го, не му давај". И така, знаеш. – Нека се... нека бега оттука. И така мие не смеевмо да навраќамо вода. Тоа е. Све додека не и избркаја.

Ј.К.: Ова слатинчани...?

СОГОВОРНИК: Не. Тие не беа. Поддршка имаја од Слатина. Да не зборимо... имаја поддршка од Слатина. Они... и неке главни воѓе беа од Косово... одовде. И можам да кажам имаше и факултетски наобразовани. Дури сега излезе еден ренгенолог. Главен им беше. И дојде овде да работа. И така. Не знам. Друго што ве интересира? Ако ве интересира како нè избркале, можам тоа све да кажам.

Ј.К.: Да, да.

СОГОВОРНИК: Е па вака беше. (*кашла*) Јас бев со жена ми на поле до кај еден саат. У еден саат дојдовмо дома, ручавмо и смо седнале пред куќата имавмо столче вака. Смо седнале и почнаа пукотнице одозгора. Почнаа пукотнице, а чувмо како милицијата побегнала, се... се иселила, отишла надоле. Пунктот. А пунктот беше кај дуќанот. Баш у дуќанот беше озгора. И море што ќе праемо? Почнаа пукотнице, почна оноа гранате да фрлат тија... како ги викаја тија...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: Зоље[15].

СОГОВОРНИК: А?

Пријател на соговорникот.: Зоље.

СОГОВОРНИК: Не зоље, не. Од тие другите што фрлаа многу она... сачме тие работе.

Д.С.: Гранати?

СОГОВОРНИК: Е така нешто, гранате.

Д.С.: Минофрлачи?

СОГОВОРНИК: А?

Д.С.: Минофрлачи?

СОГОВОРНИК: Да. Минофрлачи, да. Почнаа да... тоа да... да тепаат. Они знаеја... Тие посебно знаеја дека има тука некој наоружани. И нема шо да праемо. Почнаа да викаат:„А, у, а, у“,како Индијанци одозгора. Се здадоа... се здаде една куќа прво... прво горе у Варвара почнаа да горат куќа. После погоре почна да гори куќата од... не знам... од овја... од Спиричојве. Двете куќе почнаа да горат. По неа се запали куќата од друг соселанец.

15 >

M80 зоља е минофрлач за една употреба, произведуван во поранешна Југославија, и сè уште се произведува во некои држави.

Ј.К.: Во Лешок.

СОГОВОРНИК: Во Лешок овде, кај киселата вода. И почнаа да урлаат знаеш.

Ј.К.: А они каде беа кога ги запалија куќите?

СОГОВОРНИК: Кој каде биле?

Ј.К.: Овие куќите.

Д.С.: Домаќините.

СОГОВОРНИК: Домаќините почнаа да бегаа, што ќе праат? И ни... и мие коа видовме више тоа нема спас, разбравмо дека на пунктот нема никој и свите у ауто и побегнавмо надоле. Побегнавмо надоле меѓутим пријателот и детево што погина застанати доле кај школото, нели има ѕидина... ѕидина. Застанале - ќе бранат, знаеш. А што ќе бранат?! И почнале... ние кога отидовмо доле кај патот они почнале истиве овија да фрлат минофрлачи. И тогај пријателот... он беше од горе до доле вака све она... Ама среќа не бил на лошо место, знаеш. Ова детево што го викаа, истерано оково. Он... детево како го викаа бе... Го виделе... го виделе како му крвари главата, му викаат: „Како си, што праеш?" Он вика: „Нема гајле, идите вие, идите!". Осеќал више... Меѓутим овие не сакале да го остаат, одма викнале брза помош и за Скопје го однеле. А он одвај отишол до Скопје. Почна температура и тие работе, знаеш. И така значи стигнале у Скопје, а мие... и мие стигнавмо... а и мие стигнавмо у Скопје со приватни возила и тамо нѐ дочекаја вака новинари тија работе – како-што. Мие кажујевмо што е тоа. И така значи ја останав ден и пол у Скопје.

Ј.К.: А каде останавте у Скопје?

СОГОВОРНИК: Кај син ми останав ден и пол.

Ј.К.: Значи он живее у Скопје.

СОГОВОРНИК: Вториот ден се организе... Се организираше аутобузи да одат на овој крај знаеш.

Ј.К.: Вториот ден после нападот.

СОГОВОРНИК: Да, после нападот, одма вториот ден.

Ј.К.: А сите отидоа што...

СОГОВОРНИК: Па овде останати ептен више којшто не можел да оди. Останати беа луѓе непокретни. Дури и покушувале... дури покушувале овја Албанците и тие да ги истераат. Меѓутим немаш... шо ќе му праиш... Не може у наручје да го носи. И вториот ден дојдовмо мие навамо. И останавмо мие овде скоро до крај. Само имаше опасност голем! Почнаа да... да... Затишје беше ко дојдовмо мие овде, некој два дана - три беа... беше затишје, знаеш. Оние не знаеја, они мислеа да не има милиција останато овде, војска, тие работе овде. Ама кога се уверија дека нема и они почнаја да идат едни ко бајаги нѐ бранат, а едни идат после у мракот да крадат. И така, знајш. Имаше опасности големи, да речемо. Ама да зборимо искрено, сепак, не идоа они на убиство. Изгледа им било забрането од меѓународните. Не идоа на убиство. А на крадење идоа туе. И така, знаеш.

Ј.К.: Многу беше... многу работи се крадеа по селото?

СОГОВОРНИК: Многу, многу. Многу.

Ј.К.: Од кај вас украдоа нешто?

СОГОВОРНИК: Од кај мене техничка роба што имаше као мотор за дрва, алати-малати, тие работи, син ми што ми носел од... од Швајцарија. Тоа све издигале знаеш. Од горе, од куќата што имало, имаше упаљачи-мупаљачи, ножиња-можиња мои, да речеме... Такви работи. Паре, паре... паре што имав ја, а ја бев благајник у селово, имав паре, не знам сега колку – како, сега не ми текнуе, ама прилична сума имаше пари у ак-ташна. Зашто не викаат... мие кога дојдовме од поле, ја бев со едни сандали знаеш. И одма побегнавме.

Ј.К.: Што зимавте кога побегнавте, со вас?

СОГОВОРНИК: Ништо не зедовмо.

Ј.К.: Ништо, ништо?

СОГОВОРНИК: Ништо бе! Отидновмо само га заклучив куќата, ништо друго. Само за нив не било проблем тоа, откључуење. Со нога ждранг! Ждранг! Отвореле. Е паре, домашни паре немаше земено. Жена ми ги прикрила. То и немало многу паре, меѓутим...

Ј.К.: Не ги нашле.

СОГОВОРНИК: Не ги нашле. Инаке да ги нашле, би ги зеле. Ова... тие паре ги зеле, знаеш. И така, тоа... тоа. Оноа имаше вакви вентијаге кожни тие работе, ја имав кожна една. Е такви работе имаше крадено. Инаке партали, тие работе нив не им требало знаеш. И со... доаѓаа тие обично шо крадоа доаѓаа ко бајаги:„Дали имаш пушка. Ќе тражим пушка". А он уствари ќе влезе... А еден ќе ме чува со аутомат. Не ме пушта да влагам... да влагам унутра.

Ј.К.: Ова кога? Кога се вративте?

СОГОВОРНИК: Кога се вратив, да. Они не беа туе више. Ќе ме чува со аутомат и двајца ќе влезат ќе... тоа што им одговара... фиокемиоке ќе отвараат, знаеш и ќе земат. Е тоа е. Не знам друго што ве интересира.

Ј.К.: Тука сам беше после тоа, седеше?

СОГОВОРНИК: Сам бев многу време, сам бев. Сам бев. После седум дена жена ми дојде, она остана. После се прибираја. Бевмо прво шестина, колку бевмо?

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: Четворица.

СОГОВОРНИК: Ал четворица. Па после станавмо седум. Па после станаја седумнаесе. Е после седумнаесе... почнаа меѓународните да доаѓаа, да ни викаа:„Не ви гарантирамо овде вашиот живот. Ако идете не мож... не можете да се вратите. Ако останете, не ви гарантирамо". А тие нивни луѓуди беа. Ка сеа памтим како они разговараа со Кале. Со тија нивните телефони. Се договарае. И они когај сакае идое горе на разговор.

Ј.К.: Аха?

СОГОВОРНИК: Да. А бе они соработуваја, зборимо со меѓународните нивни соработуваја.

Ј.К.: А...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: Пољаци беа овдека.

СОГОВОРНИК: Па што знам...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: Пољаци беа, Пољаци. Сто посто.

Ј.К.: А тебе не те прашуваме сеа (*се смее*).

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: Добро, се извинувам. Да не ја мешам меѓународна организација.

СОГОВОРНИК: Ако де, нека помогне. Точно... точно Пољаци. Не бе Пољаци. Ја мислим поќе беа горе од... од Аустрија од тие... од таму, а? Што знам.

Ј.К.: А можеш да ми кажеш за... знам дека манастирот го срушија.

СОГОВОРНИК: За манастирот? Еве ќе ви кажам за манастирот. За манастирот бевмо у селово, па и соселанец беше тогај. Тоа беше негдека околу три саат, 3:15 ми се чини.

Ј.К.: Се сеќаваш која дата беше?

СОГОВОРНИК: А? Е не ми текнуе. Не ми текнуе. Ноќта околу три, три и петнаесе, огромно, огромно... дури... дури како легав, дури ме дигна од постела. Таков експлозив беше јак. И се раздени малу мугрите што го вика македонски, дојде пријател. Дојдоа, рече: „Горе изгледа има срушено нешто". -Што има бе мајку му срушено? И мие полека нагоре кога идемо... А одозгора од Кале ни викаа „А-ааа гори, гори!" Знаеш, провоцираат.

Ј.К.: Вие одма отидовте натака?

СОГОВОРНИК: Одма, уште... уште не беше разденето, одма отиднавме горе, коа гледамо срушено, само камбанаријата седи. Камбанаријата... најдовмо после експлозивот не експлодиран. Го најдовмо. Најверојатно не му успеала... А?

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: Едно полнење беше, не беше испукан.

СОГОВОРНИК: Да де, да. Едно полнење експлозив. И одма телефонски му се јавивмо на митрополитов. Они... они се јавиле доле на пунктон, доле под... под патон доле под пругана. „А бе што, дали е стварно манастирон срушен?" Они гледале со двогледи. А не се... од доле, па се гледа дека целиот манастир... Они му ка... они му рекле:А бе не е – рече, срушен. После се јавуваат они кај нас. „А бе зашто вие л'жете, -вика, дека е срушен?" А бе срушен је! Мојот пријател баш беше на телефон. Срушен је ка ви викаме, срушен! Камбанаријата не е срушена само. И после некое време надлетал хеликоптер и видел дека стварно е срушен. После идоа... идоа исто како вие што ме прашуете, ме прашувајa како било – што било. Дури бев на рушевината ја, ме снимувајa шо ти ја знам, така ме прашувајa кога – како, тоа.

Ј.К.: Е сега откако сè тоа како да кажам, заврши...

СОГОВОРНИК: Да.

Ј.К.: Како беше, не знам, ситуацијата во селото. Дали имаше некоја промена, луѓето дали се изменија?

СОГОВОРНИК: Па промена како да ти кажам... промена имаше огромна. Луѓето... луѓето тија испобегнаја. Останавмо мие да не речемо што не можемо, ама мие постари што смо, што а сакамо... селово што го сакамо ептен многу шо се вика. Инеке промена огромна имаше. И ден – денеска тоа влијае, таа промена.

Ј.К.: Да?

СОГОВОРНИК: Да. Меѓутим да зборимо искрено, ако ме прашаш како било со населениево, со соседното село, не смо прошле лошо. Дури да ти кажем искрено на... на моменти ни помагале. Еве, на пример, кај мене од доле трактор беше кај мене сакаја два дена доаѓаа да го земат, да го украдат. Дури дојдоја после со трактор нивни да го извлечат. Зашто он беше натоварен со тие гребуле-мебуле, а

врнежливо беше, лизгаше, не можеа да... не можеа да земат. И ја телефонски на пријателот, месната заедница доаѓа и не... го спаси. Они побегнаја. Дури и од Кале на двама доаѓаа да помогнат. Од Кале доаѓаа. Ко бајаги ете они са дојдени да направат влас, значи они го освоиле ова место и тоа е нимно. Па да зборимо искрено и нимно е зошто...

Ј.К.: Како мислиш?

СОГОВОРНИК: Па како мислим... што... Градат... градат куќе, еве овде има изградено куќа скоро среде село. До селоно овдека вамо све е то изградено. Све е то македонско земјиште. Ама све... све изградено е. Останати смо само мие овде. Што да кажем друго.

Ј.К.: А дали на пример некогаш после ова... некаков поинаков соживот да речеме со соседното село еве конкретно... порано зборуваме еве во шеесеттите години, да речеме. Дали тогаш било поразлично?

СОГОВОРНИК: Ако ме прашаш... ако ме прашаш како било порано и сега, огромна разлика е. Порано смо соработувале со соседното село со трактори-мактори тие работе, со помош, со работа, со нив. Сега нема соработка никаква. Сега... сега само идат млади се шетаа нагоре – надоле, исто као да... као нивно место. Ама претстава немаш! И ноќум дури идат охооо! Шетаат. Порано немало такво нешто. Порано ако го викнеш, ќе дојде. Нормално за... ќе дојде за паре, да го платиш што се вика. И тоа е правилно да речемо. Чим некоја услуга му тражиш, услугата мора да му ја платиш ти, нормално.

Ј.К.: А вашата куќа е блиску, така? Тоа е ова игралиштево.

СОГОВОРНИК: Да.

Ј.К.: И таму најчесто се играат спортски некои игри, не знам одбојка.

СОГОВОРНИК: Да.

Ј.К.: Е сега дали кога се играат такви спортови доаѓаат селани исто тука да играат со соседното село или?

СОГОВОРНИК: Види да ти кажем искрено. Усефте тоа најверојатно тоа беше нимна... нимно... они тоа. Усефте доаѓаа деца на свои десет – дванаесет до петнаесе години идоа, по петнаесе, дваесе деца и играа на игралиштето. Наши де... нашите деца седат настрана... и малку ги има, знаеш! Малку ги има и седат настрана, а они играа као Индијанци. Само викаа: „А, у, а, у" – шиптарски[16] знаеш, албански да не речем.

Ј.К.: Не играат заедно?

СОГОВОРНИК: Со кого заедно?

Ј.К.: Па со децава.

СОГОВОРНИК: Нема наши да играа. Играа меѓу себе. Фудбал играја. Меѓутим мие на месната заедница се пожаливмо, викаме: „Ваке и ваке, приберите ги децата, ни праат бела овде!" И они стварно, да ти кажем искрено, децата ги прибраја и еве и ден-денеска не идат. Играат сега наши така и тоа.

Ј.К.: Интересно. Дарко ти нешто да прашаш?

Д.С.: Дали во време на конфликтот, дали имавте контакти со роднини од други... од села, од градови од Македонија, дали се слушавте за помош, за...

СОГОВОРНИК: Па, нормално. Нормално. Ја на пример син ми е у Скопје, нормално сме имале контакт, смо се договарале како-што. Нормално. Со други смо немале. У Тетово смо имале да речемо... добро и со Тетово да речемо, смо имале контакт телефонски. А бе види, да зборимо искрено, овде има многу за зборење. Само ја не

16 >

Термин што Албанците го користат во меѓусебно обраќање; кога луѓето од другите националности ги викаат *Шиптари*, се смета за навредливо.

моем да ви кажем поврзано, сега ми текнуе да речемо и некои други работе како било, што било.

Ј.К.: Слободно кажи си. Ако нешто имаш плус да кажеш.

СОГОВОРНИК: На пример... на пример доаѓаја групе доаѓаја ни ја опљачкаа кафаната. Доаѓаја, ќе наполни торба со пијалок, обично Кока-кола, Јупи[17], тие работе. Тие... тие работе и ги носеа на пункт доле да пијат. Пункт имаја доле кај патон. Тамо им беше пунктот нимни. Куќата... куќата од...

Д.С.: Колку време го имаа тој пункт?

СОГОВОРНИК: Колку време?

Д.С.: Да.

СОГОВОРНИК: Па да не претерам месец, месец и пол, така нешто седеше тој пункт. И така. Мно... такви работичина многу имаше. Е! Аута што имаше остаено сè ги издигаја. Сè! Е ја имав тогај пегличе. Тоа (*се смешка*)... тоа не го бендисале, го зеле и го остајле доле. Ама тоа немаше клуч. Без клуч. Само имаше едно дугме, ама они тоа не го знаеле знаеш и го остајле доле на пунктот знаеш. И мое коа... коа дојдовмо од Скопје го видов, ја дрп... го зедов пегличето нагоре, го донесовмо. Па со него, со пријатели цело село смо вртеле. А гојда смо навраќа... смо враќале, смо терале. Ама после тие гојдата по неколку време исчезнаја, нигде ги снема. Сè издигаја. А бе имаше мафије, мафије! Како да ти кажем. Највише беа... крадоа трактори. Трактори. Овој трактор што викав шо сакае да го земат, тој беше нов скоро и тој по свака цена сакаше да го земе. Ја и го знаем и кој човек је. Од соседното село е. Знаем и фамилијата која му е. А со маска беше, ама ја го... му го знаем... работал кај мене и знаем дека е тој

17 >

Јупи: безалкохолен пијалок, со вкус на портокал, произведен во Социјалистичка Југославија (Словенија).

знаеш. Два и пол саата ме држеле, ме држеше под оружје! Два и пол саата! Да го земе трактерот. И не можеше, не успеаја. Дури го заглави трактерот, имаше ѓубре пред њего, го заглави и не моеше да излезе. После другиот ден доаѓа со трактор негов, тоа го казав понапре ја. Со трактор негов доаѓа да го извлече. Меѓутим... меѓутим му јавив на пријател, тој се јаве у соседното село.

Ј.К.: Да ова...

СОГОВОРНИК: Тоа го казав. И доаѓа... доаѓа одма со кола нивна. И они коа видоа тоа, побегнаа знаеш. И такви работе се случуваја многу.

Ј.К.: Не ви беше страв тогаш кога доаѓаа? (*се смешка*)

СОГОВОРНИК: Па види страв... страв на пример он прво... прво влезе внатре у куќа. Влезе и виде телефонот, го фрли и го изгази под ноге.

Ј.К.: Да не се јавуваш.

СОГОВОРНИК: Дааа. Да се не јавуем. Меѓутим жена ми се качи горе, имавмо и горе телефон да се... да се јави. Брго, брго по њеа иде и тој ги скина каблите знаеш. И таква случка имаше да ви кажем.

Ј.К.: А дали физички ве нападнале некогаш?

СОГОВОРНИК: Не.

Ј.К.: Не?

СОГОВОРНИК: Не. Не. Не. А инаке ишле со оружје, ишле, идоа со оружје и ти... ти не моеш да се супротставиш со њего, нормално. Како ќе се супротставиш.

Ј.К.: А тие луѓе што останаа нели што биле постари и тогаш за нападот што останаа во Лешок...

СОГОВОРНИК: Па, да ти кажем искрено, останаја и не останаја постари. Дојдоа... меѓутим едни... едни дојдоа многу касно. Биле прибрани по Скопје, по кафане, по ресторани тие работи... не знам тие кој...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: По хотели.

СОГОВОРНИК: А? По?

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: По хотели.

СОГОВОРНИК: По хотели тие работе. И останаја бајги време. Еее со месеци. Мие останавмо овдека знаеш. После некое време кога... у Охрид кога направја тој договор, како се вика тој договор...

Ј.К.: Рамковен.

СОГОВОРНИК: Охридски договор, тек тогај почнаа да се враќаат. Тоа што го реков понапред, тује... ова ви го кажувам, ама неповрзано, не можем да го поврзем.

Ј.К.: А што мислеа другите од селото кога дознаа дека... или кога знаеја дека вие цело време сте биле тука за време на најопасното?

СОГОВОРНИК: Еве, ќе ви кажем и тоа. Едни зли луди ни префрлија дека смо останале мие овде у село за... за да ги пљачкамо.

Ј.К.: Стварно? Од соселаните?

СОГОВОРНИК: Да.

Ј.К.: Да?

СОГОВОРНИК: Да, од селаните чувмо од... тија... тија муабети знаеш.

Ј.К.: А вака дирекно некој ве обвинил?

СОГОВОРНИК: Не, не дирекно, не. Не дирекно, ама по озборување знаеш... Тоа озборувањето од чоек на чоек и тоа дојде кај нас, знаеш. А меѓутим мие знаеш колко смо се мучеле прво и прво да ги враќамо гојдата. Па гојдата све ги собравмо, па ги туривмо онде у онаја ливада ондека. Меѓутим, па тоа... не можеше ти да седиш, па да и чуваш. Тие гојдата пак излегле и отишле. Па после тоа извесно време не се најде ниедно гојдо! Ама ниедно! Овја покојни... пријател што имаја два бика едни сури огромни, по петсто кила може имаја. Ти ги памтиш нели? Сеа не мора да е петсто, четрсто нека биде. Ама огромни беа напраени убај. Ги снема. А се знае кој.

Ј.К.: И не ви... А на пример другите селани веруваат дека вие сте ги штителе животните, сте ваделе ниви?

СОГОВОРНИК: (*се смешка*) Види да ти кажем. Како-кој. Некој (*се смешка*)... некој може верува, ама појќина не.

Ј.К.: И некој ви заблагодари за тоа?

СОГОВОРНИК: Не. Не. Немало заблагодарување. Ништо, не. Не, не.

Ј.К.: Само ве обвинија дека...

СОГОВОРНИК: Оценеа ко бајаги ете мие смо дошле за корис наш. Е така.

Ј.К.: Така. А после тоа нели сега се изгради нов... се изгради нов манастир на местото на стариот.

СОГОВОРНИК: Да.

Ј.К.: Кој го градеше и колку учествуваа селаните?

СОГОВОРНИК: Селаните?

Ј.К.: Да.

СОГОВОРНИК: Па, ја на пример, ако ме прашаш ја колку сум... тогај дадов петсто динара за изградбата. Кој-како можел. А парите беа појќе од меѓународно дадени. Сега не може тие 500 динара мојте нешто да изградат. Ама имаше одзив од селово. Имаше нешто одзив. Сеа не значи само да е од селово. Ја веруем и од Тетово имало одзив. Да. Ама, сепак, тоа било малку. Зашто тоа е... тој манастир е скап... скапо градење е. Свака цигла имаше број на... број на циглата. Си знае тај на... свака цигла каде ѝ е местото. И го градеа да речемо... да не претерам едно четири-пет месеца се градеше.

Ј.К.: Добро. Не знам друго што да прашам. Па јас мислам толку. Нешто што не сум прашала...

СОГОВОРНИК: А има... има...

Ј.К.: А сакаш да ни кажеш. Да ти текнува вака за тој период, за конфликтот.

СОГОВОРНИК: За конфликтот? Па ја...

Ј.К.: Некое, некое...

СОГОВОРНИК: Догаѓај мислиш?

Ј.К.: Или порака некоја да кажеш, не знам...

СОГОВОРНИК: Догаѓај. Па, ја на пример еве ќе ви кажем, одма после тоа... не знам он не беше овдека, отидна у Скопје. Ја... нагоре има една бразда. Он знае. По бразда, по бразда, отиднав на Кале. На Кале најдов... најдов каде биле скриени. У едни карпе ај! Како ги напрајле тие не знам. У едни карпе напраено унутра, па богами не можело... не можело ништо да им напраат. Толку... толку напраени. Зад Калето имаше напраено едно огромно со дрва коштањој напраено складиште. Складиште! Туе се гледа муниција што пуцале тие работе, што пиле, јале. Тоа. Од тука... јас да ви кажам после викам е будала, викам. Оттука право надоле има едни напраено од Егејциве[18] три куќе. Тука да ти кажем сум се фатил за глава. Немаше едно парченце здраво! Све беше искршено, стропано. Тоа што чинело – зеле... и така значи. После отиднав од... у другиве куќе, да речемо, ама тие неколку куќе све стропани беа. Тоа беше одма по конфликтот, да речемо... они уште се врткаја туека, знаеш. Уште се врткае, уште беа активни. Е тоа... тој дел... тогај сефте ја видов што напрајле, знаеш.

Ј.К.: Не ви беше страв да одите после тоа по... по планиниве?

СОГОВОРНИК: Па што ти реков... Што ти реков преска. После си мислев викам:е будала,викам – кај се пикаш, викам. У мечкина дупка. Е има... пак има видиш некој... сега не ми текнува.

Ј.К.: Добро. Фала ти многу!

СОГОВОРНИК: Ништо. Ништо.

Ј.К.: Да. Јас имам толку.

18 >

Говорникот мисли на Македонци кои потекнуваат од Егејскиот предел и се населиле во селото. Повеќето од овие лица биле евакурани или избркани за време на Грчката граѓанска војна (1946-1949).

„СУМ МОЖЕЛ ДА ГО МРАЗАМ ЦЕЛО ТОА СЕЛО, НО НЕ, ТОЕ Е СЕЛО, ИСТО КАКО МОЕТО...“

МАШКО, ТЕТОВСКИ РЕГИОН, РОДЕН 1961, ИНТЕРВЈУ СО ВЛОРА РЕЧИЦА

СОГОВОРНИК: Роден у 1961...

В.Р.: ...1961... у?

СОГОВОРНИК: У село...

В.Р.: У село...

СОГОВОРНИК: ...Овде

В.Р.: ...Цел живот сте живееле у...

СОГОВОРНИК: ...Цел живот... роден, и основно и средно школо сум завршил овде... средно у град, гимназија... педагошки факултет имам завршено у...Приштина... после се вработив, значи, у родното село... прво ко учител со деца на возраст од... вака... од... 7 години до... циклусот, класниот циклус... Четири години, после почнав да работим, продужив да работим ко педагог у тоа школото кај шо сум... фактички у моја професија.

В.Р.: Може да ми кажете нешо за тоа каков ви бил животот како дете, тука во село... ,ама сакам да кажам, не само со овдешните Албанци, туку и со Македонците, како сте се доживуале едни со други, општо... дали сте имале контакт?

СОГОВОРНИК: Ние, у маалото кај шо сум роден, у тоа време, сме имале вака, контакти, релации..., и тоа суштински, имавмо, само шо ние бевмо мнозинство... И постепено после почна и процесот на преселување на Словените...Од таа населба и скоро цела таа населба се преселија у Тетово или у Скопје, така да сега, последно време, нема ниту едно семејство...

В.Р.: ...Овде?

СОГОВОРНИК: ...Да, ако збориме за тоа време, таа возраст, за време на детството... не... немало, да кажеш, така, некоја омраза, да кажем,

нетрпение меѓу двете страни, скоро сите земјоделски работи, пошо земјоделието, тоа време, пошо се збори за 60-тите, 70-сетите... нашите родители, на пример, како, успеавме и тоа да, односите меѓу нашите родители, односите со припадници на други заедници и скоро да постоеле некои односи, не да кажеш, да креваат тензии, како на пример, у годините после две илјадита... у основно, кога постоеше, беше одделно...

В.Р.: ...Одделно бевте...

СОГОВОРНИК: ...Аха...само, ние основно школо у село не сме имале...

В.Р.: Да...

СОГОВОРНИК: ...На пример, ја кога бев ученик у основно, ние сме праеле, тука у селово, цело е македонско...

В.Р.: Да...

СОГОВОРНИК: ...Било...и сега е...цело со Македонци... од прво до четврто, ние сме завршуеле у селово...

В.Р.: На кој јазик?

СОГОВОРНИК: ...албански...

В.Р.: Да...

СОГОВОРНИК: ...После, иако немаше школо, од петто до осмо, у другото село подалечно..., значи, ние немавмо школо, кај шо ќе можевмо да ги изразимо тие односи за да ги измеримо, ама од играњето по маало... на пример... игрите...

В.Р.: ...Како деца..

СОГОВОРНИК: ...Обично фудбал, заедно игравмо... повише на албански пошо ние бевмо мнозинство... сфаќаш.

В.Р.: ...Знаеја албански, учеа, немаа проблем...

СОГОВОРНИК: ...Не, не, не беше проблем, после, пошо основното, касно започна да работи, у илјада девесто седумдесе и четврта,

ја више бев осмо и пошо у друго село, имавмо... завршено седмо и после когај се напрае зградата на школото, ние се префрливмо од таму тука... а македонската страна, шо имавмо два ученици, тие продужија у селото, продужија на македонски... пошо когај се отвори школото кај нас, само на албански...

В.Р.: ...само на албански... вие секоаш сте живееле во таа куќа, кај што ве зедовме прееска, цел живот?

СОГОВОРНИК: ...Не, не.

В.Р.: ...Или на друга локација.

СОГОВОРНИК: 2001, шо се случи, ние тогај бевмо дома, живеевмо заедно... пошо брат ми умре... тогај живеевмо заедно у една куќа, пет браќа бевмо, пет браќа, свите живеевмо заедно у една куќа... такви услови беа, а... покасно, после, излегов у оваја куќа, тука сега смо тројца браќа, со еден двор, и еден брат ни остана таму...

В.Р.: ...таму, кај старата локација...

СОГОВОРНИК: Да.

В.Р.: Како преживувавте тогаш, во шеесетите?

СОГОВОРНИК: ...во годините, мислим...

В.Р.: ...во вашето детство...

СОГОВОРНИК: ...да...

В.Р.: ...пред 2001...

СОГОВОРНИК: Татко ни работеше државно, у... мислим дека уште постои, една фирма, па и у Скопје има работано... доаѓаше секоја недела. Секоја недела доаѓаше дома, со една плата, издржуеше цело семејство и ние ко деца, свите у школо, секој со свои барања, ама смо имале релативно добар живот, посиромашен... таќе...

В.Р.: Да се вратиме на 2001, затоа што сега зборевме за детството и како сте поминале тогаш. Кога дојде две илјади и прва, вие бевте во селото, не заминавте?

СОГОВОРНИК: Не.

В.Р.: Како го поминавте тој период, не само 2001, туку дали имало тензии дури да стигне до 2001, дали беа свесни шо се случува или како доаѓа?

СОГОВОРНИК: ...Сега за мене, конкретно...

В.Р.: ...За вас лично...

СОГОВОРНИК: ...За мене лично, ја осеќав дека ќе има војна, ќе се случи, сто посто бев сигурен дека ќе има војна, исто ко шо почна у Косово, 1998, 1999, више бев сигурен дека и кај нас војната е неизбежна...Такви беа политичките случувања...

В.Р.: Значи, мислевте дека откако се случи 1998, нешо слично ќе се случи и во Македонија?

СОГОВОРНИК: Да, претчуствуев...сега, 1991 и 1992, 1995, у Хрватска, Босна, ме разбираш...

В.Р.: ...Да...

СОГОВОРНИК: ...Ваму Косово, и немаше, само нездрава логика, дека туека нема да се случи нишо. Бев свесен... па, и како шо кажав за дневникот, ја го почнав и пред да се случи...

В.Р.: ...2001...

СОГОВОРНИК: ...Ја имав претчуство дека ќе се случи и имавме секој ден впечатоци, политички случувања, и бевмо у тој контекст и ја као го доживуем тој период, така да кажем, пред конфликтот... почнав да пишуем дневник, очекувавмо дека ќе се случи нешо и по, така да кажем, покомплицирано...

В.Р.: ...Потешко...

СОГОВОРНИК: ...Потешко, и ваќе после, и ги вклучија у некоја структура, пред подготвителна, не сум бил, ама брат ми соработуваше со некои...

В.Р.: ...во пред-подготовката за 2001...

СОГОВОРНИК: ...Да, после, ја, истражив малу, пошо... после имавмо соработке, разговори, у еден случај и тој самиот ни рече дека види, ни треба и ваша помош, пошо, еве, ќе се наречем себеси интелектуалец... тој кратко рече, и вие од школото, ни треба и ваша поддршка, не иде само со сила или вооружување, ни треба и друга поддршка... кажа и више постепено почна тоа...

В.Р.: ...тензијете...

СОГОВОРНИК: ...мислим, директното вклучување у процесот и дојде време кога више требаше да бидемо подготвени, деќа ќе се случи нешто, нешто ќе се случи... и децата имаја претчуство деќа ќе се случи... сега, ние може да кажемо, абе... ние свите смо знаеле... не, пошо не знаеле свите... пошо абе, Македонија е, од политички аспект е... дали знаеш македонски да збориш?

В.Р.: ...Да, да, се разбира!

СОГОВОРНИК: ...„омилена", најмила, а...

В.Р.: ...Најмила...

СОГОВОРНИК: ...и у пошироко значење, мила, и на силите, и на Америка, и на Русија, нема да се дозволи... да се случи нешто.

В.Р.: ...и Македонија многу подобро се оддели од Југославија него... другите земји... пошо тие имаа војна... у Македонија немаше отцепување....

СОГОВОРНИК: Да, имаше, кога се распадна, пошо тоа се поврзуе со статусот на поранешните републики, таму, кога било Југославија... Кога било Југославија, Македонија го искористи ова, ова се случило у 1990, 1990 -1991, се прогласи независноста на Македонија и тогај немаше некоја криза, добро ама после, се создаде, од Хрватска, Босна, и у Косово... сега туека више немаше сила да ја изолира Македонија да нема... како со комшија, ако му се запали нему куќата, нема шанси да не ја фати и твојата...

В.Р.: Да, да... дали се вклучивте интелектуално у движењето на ОНА и после за да му помогнете на брат ви, општо?

СОГОВОРНИК: ...Пред да почне, а?

В.Р.: Пред да почне.

СОГОВОРНИК: Имаше моменти... имаше, иако имаше и... некое размислување, мислим имав двоумење и многу луѓе гледаа со резерва на тоа... се гледаше како со резерва пошо ова...

В.Р.: ...Ви изгледаше сумњиво...

СОГОВОРНИК: ...И стравот од власта... да кажемо, ние разговарамо, еден трет, нешо сумња у тоа... и така... и ова, ми беше тоа двоумењето, пошо тие праат некоја работа, и ја ќе се обидем да им помогнем, ама ќе ме приметат... од власта, не знаем утре како ќе заврши и може да има одговорност, тоа беше двоумењето, ама да ти кажем, у тој смисол, пола илегала, бев, имаше многу состаноци, многу активности, со високо ниво на безбедност...

В.Р.: На работа беше тоа време, у 2001 г.?

СОГОВОРНИК: Да.

В.Р.: Да? А семејството, живеевте само од твојата плата... сакам да кажам, жената, децата... Женет бевте тоа време?

СОГОВОРНИК: Ја, да, женет со две деца, и брат ми што умре, и тој женет, со две деца, поголемиот брат, и тој женет со три деца, двајца браќа у Германија, тие беа тогај... помали... дури и времето кога умре брат ми, тие останаја таму и не можеја да се вратат за погреб...

В.Р.: ...Да се вратат?

СОГОВОРНИК: ...Да...

В.Р.: Да, а како ја доживувате општо 2001 г., како го поминавте тој најтежок период, тоа лето во 2001 г.?

СОГОВОРНИК: Да, ова време беше пошо во јули беше убиен брат ми, пред една недела, утре ни е годишнината на другиот паднат борец од ова село... На, годишнината на смртта на, десетгодишното девојче, цивилна жртва... Доживувањето... Доживувањето, постепено човек и

се прилагодува, се адаптира со одекот на...така да кажам...гранатите коа паѓаат и на авионите што...

В.Р.: ...Што летаат...

СОГОВОРНИК: ...Што летаат...на хеликоптерите, кои се вртат околу нешто шо изглеа сумњиво, како гавраните, а...кога има нешо онакво, ние го викаме, „нешто цркнато" или нешо за јадење... можда оваа споредба не е точна, ама треба човек... се учел...потешка работа е, проблемот со деца... таа траума, еве више шеснаесе године станаја, се гледа кај са овије, траумете, тие одеци на транспортните возила, тоа џаде, улицата ни е блиску, се слушаја и пиштењето, одеците или бучавата на тија транспортерите, пошо пренесуваја, тие, полициските единици, у поголемото село, имавмо и полициски пункт и у соседното село, значи, тије селата со македонско население и таму, нема како да не се исплашиш, кога ќе ги видиш, а си у албанско село, а...

В.Р.: ...И блиску сте со ова...

СОГОВОРНИК: ...Сега кога сме кај односите, како ги доживуваат Албанците, како ги доживуваат Македонците... да кажемо, да кажемо отворено, а... тие... македонското население од соседното село и македонското население од поголемото село, тие беја поттикнати демек, еве, сеа ние имаме сила... нè бранат нас... дури...

В.Р.: ...Од државата...

СОГОВОРНИК: ...Имавмо точни информации дека туека имало, пред да почне конфликтот имало 200 специјалци цивили...

В.Р. :...Да, по селата? По...

СОГОВОРНИК: ...У село, да у соседното село само имало унфиормирани, имало доле кај полицискиот пункт, и на полицискиот пункт доле, тој службениот... власта, е... ги има тија пунктови, и сега, власта, тие полициски сили на Македонија тие ги користеја како сила за да заптисаат, да го заптисаат албанскиот народ, цело наше село, од ќош до ќош, опколено... со македонските села... туека

може да кажем дека нашето село има претрпено од овој аспект повише... самата констелација, местоположбата на селото, значи ќе диктираше, значи еден тек...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: ...Поблиску до огинот, повише загревање имаше...

В.Р.: ...А како беше влезот/излезот од село, имаше ли движење на цивилното население?

СОГОВОРНИК: Да...зависи у кој период, дур не почна офанзивата кај нас, скоро и овие полициските сили од двете страни, и од другото село, не влагаа у село, не дека не сакаа да... сега... и тија имаа информации дека формации на Ослободителната народна армија, имаа информации, дека баш кај Калето, пред да... Пошо дур траеја предподготовкете, од горе, имаше вооружени групи, со униформи, со оружје, од горе...

В.Р.: ...Од... од...

СОГОВОРНИК: ...Од планинете, од висорамнината...

В.Р.: ...Од планинете, така...

СОГОВОРНИК:...Така да и комуникацијата беше добра, сега и со другите села, е..., сега...не знам колку ги знаеш тија села таму...

В.Р.: Не, слободно кажи ги за да ги запишам иако не ги знам јас...

СОГОВОРНИК: ...Најдобра соработка. Плус, и со штабот, пошо се подобри и воената хиерархија... со штабот у Призрен и у Тирана. Ја имав можност да дента кога го убија брат ми, ја дојдов од... десет дена поминавмо у штабот у Тирана, три-четри ноќи, после у штабот у Призрен, штабот на ОНА, и после две ноќи престојувавме у штабот блиско тука, таќе беше... војната...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: ...воени правила...

СОГОВОРНИК: ...се случуеше на една улица, на пример, туека има македонски полициски пункт, потаму, полициски пункт на ОНА, фатиле едно...

В.Р.: ...Едно место...

СОГОВОРНИК: ...Туека е станицата и...така да...

В.Р.: ...Војниците на ОНА имаа излез од селото...

СОГОВОРНИК: Противзаконски, да, до пред да почне акцијата...

В.Р.: ...Да почне...а за време на конфликтот?

СОГОВОРНИК: ...у дневникот мој ја имам и тачни податоци од кога е почнато со противзаконскете активности и со законскете активности и со полузаконскете активности, со датуми ги имамо мие... баш точни са... после, кога се збореше за поддршка од народот, тогај, како шо кажав и преска, имавмо сумњи околу активностите, од двете страни...

В.Р.: ...Имаше резерви од Албанците, кон ОНА?

СОГОВОРНИК: ...Да, да и кон ОНА, имаше резерви, таќе е сега... сега, како шо кажа и ти преска, од двете стране има страв, прво страв да не те примети македонската власт...

В.Р.: ...Дека си дел од...

СОГОВОРНИК: ...Дека си дел од, организираш или поддржуеш... тоа, второто, и од друга страна сумњата дека имаш... ти имаш... тоа е... На пример, да видиш оружје у рака на некој непознат чоек, а...

В.Р.: ...Да, а не знаеш, без разлика дали е Албанец или Македонец...

СОГОВОРНИК: ...Да, пошо у тоа време шо све не се напрае таму, можеше, да кажем...

В.Р.: ...Затоа што беше војна...

СОГОВОРНИК: ...Да, можеше да бидат униформирани луѓе... од едната или другата страна...

В.Р.: Според вас, кои се главните настани или главните случки поради кои и се случи 2001г. и поради кои и се реши 2001 г.... и сакам да те прашам нешто, што мислиш после 2001 г....

СОГОВОРНИК: ...Прво првото да го одговорим...

В.Р.: ...Да, случките кои доведоја до 2001 г. и настаните кои ја завршија, поради тоа што има различни размислувања за тоа дали е решено како шо треба и дали мислите дека сме го достигнале тоа шо сме сакале да го достигнеме ние, како Албанци...

СОГОВОРНИК: ...Ова може и после...

В.Р.: Да, може и после.

СОГОВОРНИК: Настаните после кои више не ни се сумњаше дека ќе има војна...

В.Р.: ...Настаните кои веќе сигурно...

СОГОВОРНИК: ...Да, више постепено почнаја да излегуваат у јавност униформирани лица, од ОНА и соработката. Луѓето почнаја да се прилагодуваат на околностите и постепено, со време, за една две недели се доби впечаток кај населението дека единствената сила шо може нас да нè одбрани ко население, воено или цивилно, е ОНА пошо цело население бевме у служба на, значи, постепено, целото население влезе у служба на Ослободителната народна армија, пошо видовмо, у многу случаи, дека ние имавмо Албанци во воено-полициски формации од другата страна...

В.Р.: ...На Македонија, како дел од државата?

СОГОВОРНИК: Само после почнаја да се делат, да се разликуваат од психолошки аспект, се доби впечаток дека секој шо е од другата страна, дали е Албанец или Македонец... припаѓа на другата страна...

СОГОВОРНИК: ...Тој ѝ припаѓа на армиската страна а, исто ко тија, ка порано, имаше војна у Косово, официјалната политика на Македонија, значи, силите на ОНА ги викаше терористи, без никаков третман, без никаков однос, како нешо непознато, некое етикетирање, формација, значи под влијание на српската политика...

В.Р.: ...Српска...

СОГОВОРНИК: ...И до ден денес, ние ја имамо и денешната реалност, повише работат тајните структури на Србија отколку Македонија шо има свои извори, самостојни... или други од Бугарија... и судири имаат до ден денес, и тогај, го имавмо случајот со универзитетот, когај се напрае таја работата, у 1997 г., конфликтот шо се напрае, директно имаше полициске структуре, полициски ефект од Србија, и ова со факт се има просведочено, и тука значи више индикације дека ќе се случи војна, почна слободно движење на информации и оружје и поддршка, населението ги подржувало со храна. Ние имавме повеќе од 150 војници, со униформи, со храна три пати на ден, со цигари, со сè...

В.Р.: ...Повеќе од 150, само тука, у ова формација...

СОГОВОРНИК: ...после, се инкорпорираја, како другаров тука, дури, овија шо беа у гурбет, шо не можеја да влезат, ни даваше да му ја користимо цела куќа, цела куќа, немаше клуч или врата, значи гурбетџиите у служба на силите на ОНА...

В.Р.: ...Ослободителна...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: ...На ОНА... со финансиски средства и материјали, коле... куќе, инвентар и...

СОГОВОРНИК: ...Да, свакој после шо гледаше дека може да придонесе на тој начин значи, напротив, така да речем, пред два или пред три месеци, една година што беше тоа сумњивото, после, свекој се обидуеше да помогне било како... е, имаше една парада, таќе да ја викамо, една парада на силите на ОНА на петти јули, дојдоја јавно од горе, сите сили, пошо и локалната управа напрае цивилен штаб и координативен штаб...

В.Р.: ...За да се информира...

СОГОВОРНИК: ...И логистички, за да има врска меѓу селото и таму, после се симнавмо доле и на петти јули, цела вечер пукаја тије, од психолошки аспект, значи, и кај полициските сили... да звучат малку по... демек, еве, и ние смо јаки...

В.Р.: ...Јаки...

СОГОВОРНИК: ...Дека и ние смо у состојба да се бранимо, не да напаѓамо некој...туку да се бранимо себеси, со...пошо тије имале детални информације дека и ние туека у селово имамо структури, ка шо рече преска, 200 униформирани, после се покажа тоа и у пракса...

В.Р.: ...А дали имаше некој вид на насилство у селото од страна на воените сили?

СОГОВОРНИК: Директно немало...

В.Р.: ...Внатре у селото...

СОГОВОРНИК: ...Не, не влегоја внатре...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: ...Не можело да има... имаше пунктови, имаше...

СОГОВОРНИК: ...Како реков ја, претподготовкете, уште пред да почне... се прават претподготовкете, прв план или првио потез шо ќе се преземе, цела оваа улица...

В.Р.: ...Улицата шо ги дели селата...

СОГОВОРНИК: ...Значи, главната улица, значи, овај дел, атарот или границата на селото, сегде по улицата, два километри може да има, од крај на нашето село, значи два километра, имало *истикам*[19], дури брат ми е убиен у истикам, тија што се... ендеците...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: Ровови!

В.Р.: ...Ендек...

СОГОВОРНИК: ...Да...

19 >

Турски збор за ров.

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: ...Ровови, како ги викаја...

В.Р.: ...Ров е на македонски..

СОГОВОРНИК: ...Истикам од таму, направен је превентивен знак за да не влезат силете...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: ...или предупредување на војската...

СОГОВОРНИК: ...Да, и другата страна, за да влијае на психолошкиот...

В.Р.: ...Аспект...

СОГОВОРНИК: ...И имаше неколку случаи у околните села, имаше еден случај кога влегле полициските сили, потврдиле...

В.Р.: ...Да... во селото?

СОГОВОРНИК: ...Да, во село влегле, 30-40 или 50, влегле у село, во една фамилија, имало случаји, сега, базирајќи се на овиј активности...

В.Р.: ...На ова искуство...

СОГОВОРНИК: ...Што сме го имале ние да се внимава за да не влезат внатре полициските сили... така да имаше мобилизирање, од тој аспект.

В.Р.: Кое е вашето најтрауматично искуство што сте го имале, го спомнавте и брат ви, дали ова беше најтрауматично што сте доживеале во 2001 г.? Фамилијарно, како прежививте... како се справивте со таа загуба, дали во вас се насобра гнев кон другата страна, за армијата или за...

СОГОВОРНИК: Гневот кон лошото, и денес го имам, не гнев или омраза за некој припадник... на некоја друга националност... пошо народот не може да се идентификуе со деструктивните активности на воените сили... или полициске или на некој режим или на некој индивидуалец... пошо еден режим, и туека смо имале до... дури од таја страна се структурите на режимот на Груевски... тоа е еден режим... ние смо гневни на режимот и сега не знаемо како ќе ида работеве со оваја другава структура, ама... омраза имам, ќе ја

мразим и секогаш сум ја мразел лошотијата... можем да кажем дека соседното село, како македонско село, сум можел да го мразам цело тоа село, но не, тое е село, исто како моето, село населено од...

В.Р.: ...од луѓе...

СОГОВОРНИК: ...целосно со Албанци, ама ги мразим тије луѓе шо ги поддржуеле силите, со алкохолни пијалаци... со скопско, држи ги, дај им...знаеш, од тој триумфирачкиот аспект, ти си цивил, тој полицаецот има задача тебе да те заштити, како тебе така и мене... пошо ние плаќамо давачке, даноци на државата, и задача на тој војник или полицаец му је да нè штити... а не да напаѓа, да има двојни...

В.Р.: ...Двојни аршини...

СОГОВОРНИК: ...Двојни аршини... е за тоа сум имал гнев и уште имам за овије структуреве и тија лица, луѓе шо ги поддржуваат тија структуре, дур да се дистанцира... независно дали е Албанец, Македонец, тоа е напраено, не дека се сакало да се напрае, прво е напраено у одбрана на дигнитетот... фамилијарниот дигнитет пошо ако сите разбрат, пошо прво ни е ризикуван фамилијарниот дигнитет е после тој народниот, па верскиот, значи така, на заедницата...

В.Р.: ...На опшеството...

СОГОВОРНИК: ... На опшеството... е дека... а едноставно, према индивидуите, мислим, према населението, да се идентификуе, на пример, Словен или Македонец, или Славо-Македонците да ни бидат непријатели, нас не ни са ни Словените, ни Италијанците, ни Грците, со свите шо се граничимо, туку имамо омраза, ја ги мразим и Албанците, и тија шо се праа дека са Албанци, и муслиманите, и тија што се праа дека са муслимани, сакам да кажем као...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: ...Имаа само привид на муслимани, покриени се...

СОГОВОРНИК: ...Да, пошо цела страна, не го праиме ние тоа, дека ова било македонско-албански конфликт... ова не беше македонско-албански конфликт, туку беше конфликт на режимот, на инкриминирачкиот систем, поттикнати дека имаат наследство од еден екс југословенски систем, пошо југословенската армија била втора у Европа... прва... и со такве илузије, значи, таќе растеле, и пошо ние туека смо бројка, таќе ќе бидне, пошо ти не го унапредуеш јазикот...

В.Р.: ...Имало дискриминација на Албанците, системска дискриминација...

СОГОВОРНИК: ...Системска... да...

В.Р.: ...Поради тоа што јас сум помлада генерација и не сум ги осетила овие дискриминации, како на мајка ми генерацијата... вашата генерација... твојата генерација...

СОГОВОРНИК: ...Ние смо туека, пошо ја ја иам таја библиотеката и дома и у школо, таму кај шо работим и со факти и со документи, милиони факти шо покажуваат дека туека постоеле, постои и продужуе да постои...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: ...Е така...пошо кажа, постоело...

СОГОВОРНИК: ...не, постои нормално, и денес кажуемо дека не завршило ништо, ништо не е...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: ...Ова е исто ко една куќа, ги стаеле темелите, и само подрумот го напраеле...

СОГОВОРНИК: ...Како можеш да се чуствуеш еднаков кога... химната е „Македонците се борат за своите права" ...само Македонците се борат?

В.Р.: ...Дали се чуствуеш себеси како државотворен у Македонија?

СОГОВОРНИК: Не, не, не. Не, државотворни ние Албанците не смо.

В.Р.: Не смо или не нѐ сметаа за такви?

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: Не смо.

СОГОВОРНИК: Е!

В.Р.: Реално не сме или не нè сметаат за државотворни?

СОГОВОРНИК: Тоа шо не нè сметаа, тоа се подразбира, ама и не смо. Зашто? Какви елементи, ја не гледам некој елемент, сега малце дигресија праем...

В.Р.: ...Излегува од темата...

СОГОВОРНИК: ...Како можеш да кажеш дека албанскиот народ е државотворен, а...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: ...Ние смо ко дете без родители...

СОГОВОРНИК: ...Ја сам работим...

В.Р.: ...Во образование?

СОГОВОРНИК: ...У образование... земи ти еден документ, не ти е на албански, комуникацијата на граѓанинот Албанец, шо го зборуе мојот јазик, мојата култура... ја може да го научам албанскиот јазик...

В.Р.: ...Мислиш македонскиот?

СОГОВОРНИК: ...Македонскиот јазик, ама сега, пошо сме државотворни, зошто да не учи и Македонецот албански. Нели смо еднакви? Тоа е у служба на...

В.Р.: ...А порано нели така било, затоа што викаш дека порано Македонците знаеле албански, во вашето детство...

СОГОВОРНИК: ...Тоа не било официјален јазик, за да учимо, ама...

В.Р.: ...Од потреба...

СОГОВОРНИК: ...Да, од потреба, за комуникација пошо не било како сега...

В.Р.: ...Мислиш дека треба тоа систематски...

СОГОВОРНИК: ...видите ги учебните програми скоро триесе години се утепуемо со овија учебне програме ...знам како било и пред

триесе године како било вчера и како је денес и сега когај ги споредуем, сите овја програме са импонирани од една, значи една официјална политика, еве ти сакал-нејќел се согласуеш или не, мораш да ги прифатиш и со тија програме, со тија текстои, треба да го индоктрираш и детето.

В.Р.: После 2001 г., откако се потпиша Охридскиот договор и конфликтот се сметаше за затворен, прво, сакав да ми кажеш како се вративте пак на свои нозе, како се смири ситуацијата, како го доживеавте повлекувањето на војската, и од македонска и од албанска страна, и што мислите за Охридскиот договор? Дали ги адресираше причините зашто почна конфликтот, општо, што мислите за Охридскиот договор?

СОГОВОРНИК: Сега, ја можем да ти дадем само мое мислење...

В.Р.: ...Да, да, лично мислење...

СОГОВОРНИК: ...Како, како индивидуа...

В.Р.: ...Таа е и целта на книгата, сакаме да слушаме лични приказни на луѓето, пошто кога ги слушаш на телевизија ги слушаш текстовите напишани од некој спремени... нас нè интересира реално како луѓето се чуствувале околу 2001 г., Охридскиот договор и...

СОГОВОРНИК: ...и до таа мера, а?

В.Р.: ...Да, до таа мера, нè интересира вашата лична историја, реално вашето лично мислење е многу подобро за книгата отколку...

СОГОВОРНИК: ...Имав едно интервју баш тогај кога требаше да се потпише Охридскиот договор... пошо Охридскиот договор го потпишаја пред 13 август, може да имало едно недела дена, една или две неделе пошо уште правеја така, се праеше терен, луѓето работеја со здруженија, клубови, асоцијације, новинари, работеја и земаја мислења и тогај излегуеше едно месечно списание „Лоби".

В.Р.: ...Не ми текнува...

СОГОВОРНИК: ...И на албански се печатеше, „Лоби", овој Шкелзен го издаваше... како му беше презимето... само малку... едно време го држеше „Факти"...

В.Р.: ...Не е...

СОГОВОРНИК: ...Нејсе, не е важно... и после имаше такви прашања... шо мислиш... пошто уште се дикутираше за потпишуењето на Договорот, шо очекуете од него, ако се потпише... очекуете ли нешто што... тогај беше у пет сегменти, шо мислев дека, да кажемо, правото за децентрализирање на власта и тогај истата прогноза ја даов, и туека треба да има промени, прво... второ, правото за школување на Албанците, у сите нивои, пошо тогај не беше официјално...

В.Р.: ...Тетовскиот универзитет...

СОГОВОРНИК: ...Да, и ова нема да биде напраено, иако туека после се случи...

В.Р.: ...Спротивното...

СОГОВОРНИК: ...Сега уште три други правото на користење на јазикот у сите нивои...

В.Р.: ...Да, целосно службено користење на јазикот...

СОГОВОРНИК: ...Да, албанскиот јазик како официјален... четири и уште едно... беше работава со амнестијата, овиј се пет... у три сегменти значи состојбата...

В.Р.: ...Останува иста...

СОГОВОРНИК: ...Е иста, само шо се призна Тетовскиот универзитет у сите нивои. Тоа је за поздравуење и сега да се вратимо на придобивкете или бенефитите од оној договор, е овој аспект, ова значи дека иницјатива имало и 10 години порано за Тетовскиот универзитет, се праеше напор од 1994,1992, 1993... прашањето за јазикот остана...

В.Р.: ...Исто...

СОГОВОРНИК: ...Таќе, прашањето за амнестија, амнестираа само неколку властодршци, шо беше сумњиво дека им влегле у пут и у работа на ОНА, значи, неколку луѓе кои беа сумњиви, и у Тирана, и у Призрен и у Шипковица, се гледаја неколку луѓе, арно ама ти си немоќен...

В.Р.: ...И нема шо да правиш освен да им веруваш...

СОГОВОРНИК: ...Само ја констатираш ситуацијата, пошо денес можемо само да дискутирамо, пошо имаше луѓе у униформа, кои беја сумњиви и фактички у многу кругои имало и разговори дека ова ќе се заврши и ќе напраемо политичка партија и ќе ги поделимо позиције, имало Албанци...

В.Р.: ...Мислиш дека имало злоупотреба од страна на Албанците за... и конфликтот и договорот... за тие што...

СОГОВОРНИК: Со еден збор тогај се користеше „профитер", воен профитер...

В.Р.: ...Воени профитери... мислиш дека имало... значи дека албанското население во Македонија е, мислам обичните луѓе, цивилите не придобиле многу од конфликтот од аспект на унапредување на правата и...

СОГОВОРНИК: Од аспект на ефектите што ги спомнав, значи дека... кажав, кажуем, хипотетички, да немаше војна... да не се случеше војна, ќе констатирав дека пак вака ќе беше...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: ...Не, подобро ќе беше...

СОГОВОРНИК: ...Пак ќе се прифатеше универзитетот... пошто цело население беше тогај у тоа време... зборимо после 16 године... мислим дека пак ќе се прифатеше, више знамето... а очекувањата... пошо ти веќе имаш капитал... не може да ја пуштиш колата у лер иако имаш гориво... пошто има гориво, пошто ти имаш ресурси, имаш гориво... тука имало и капитал, вредноста... таа кредитната картичка, ти у конто имаш милиони, па ќе отвориш, ќе напраеш пазар за да спечалиш неколку илјаде евра... ваќе мислам дека...

да имаше... жртвување... вредности или придонес на неколку... сега пошо зборимо за тоа, така излезе, се опуштивмо, имамо неколку што се спротиставуваја, наваму-натаму, шо глеамо накај идат, како да кажем, како заклучок ќе кажем дека очекувањата од оваа вредност, таќе да кажем, не се на нивото на очекувањата...

В.Р.: ...Извини, зборот „очекувања"...што означува?

СОГОВОРНИК: ...Очекувањата се резултатите, ефектите...

В.Р.: Очекувања?

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: Резултат од тоа шо мислеле луѓето...

В.Р.: ...Не го разбрав зборот пошо е...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: Резултатите од очекувањата, на крај излеговмо у минус, не еднакви, не у број...

СОГОВОРНИК: ...Се очекуеше повише, добивмо...

В.Р.: ...Добивме...

СОГОВОРНИК: ...Помалку...од шо требаше фактички...

В.Р.: А вие лично, како семејство, како ја преживеавте 2001 г., како пак се вративте на нозе, пошо тешко беше, верувам, поради загубите и поради сите други ствари... не само вие туку цело село како се вративте во нормала?

СОГОВОРНИК: Сега, зборуем како чоек шо преживеал...и од емоционален аспект...фамилијарно допрен значи, пошо ние сите преживеавмо, ама когај ќе преживееш, и когај ќе видиш, таќе да кажем, човек без душа... го гледаш, тука ти е и го чуваш цела ноќ без светло пошо и светло немаше, пошо и струјата се исклучи, и интернетот, и телефонот, изолирани бевмо тотално, цела ноќ... и да бдееш над главата на чоекот шо највише го сакаш и плус да ги видиш туека и малите деца... и у еден случај, еден од децата кажа, на мајка му, „мамо, ќе стане ли тато утре пак".

В.Р.: Да.

СОГОВОРНИК: ...Какво трогателно доживување, и цела ноќ мајката до нозете на синот... гледа дека уште му тече крв... пошо немаше можност да ги напрае церемоније... како што се случи таму и у воената болница, у импровизирана болница, немал можност да се спаси, превише крварење и цела ноќ крварење, ваму ногата... и мајка му го гледа и брат му и татко му, жена му и...

В.Р.: ...Детето...

СОГОВОРНИК: ...Особено детето. Тоа никад не се преживува и ова од аспект на фамилијарна врска... и сега, за разлика од тоа, сега, од друг аспект да ја колнеш таа мизерна рука, си колнел, а не да идентификуеш еден народ, не шо ни направија овиј или овај народ или ова село или она село, туку мизерната рука на криминалецот фактички ја ги викам криминалните сили, не сили за владеење на правото, нема шо да се владее, правото сам си го расипал пошто не си земал значи, пошто тије политичарите, пошто полициските или воените сили се само политички инструмент... само на политиката, и сега тије луѓе, што земаа пушка да убија сили на ОНА, да мислеја зошто ја земам пушка за да го чувам редот, каков ред... после, имамо и друг случај, цивилни жртви, деца... сега, ај, брат ми шо бил униформиран со пушка, со оружје, за одбрана, ама цивилното население, сега го имаме случајот со девојчето, ни беше ученичка, беше четврто одделение, дете, го приметивмо пукањето и влеговмо по подруми, и сега, у подрум ја погодуе куршум од гулинов... у подрум... види што, ова је несреќа...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: Таков е животот, тоа е на Господ, ама...

СОГОВОРНИК: ...Е сега, кога ја погодуе куршумот у скутот на... стрината...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: ...Стрината... на чичко жената, како ја викате...

СОГОВОРНИК: ...нејсе, ја погодил куршумот,... и ја земаат таќе, а пукањето, куршумите на свите стране...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: ...пошто куќете са право, од кај...

СОГОВОРНИК: ...да и умре дете дванаесе години... туека е и брат ми и другиот паднат борец, пошто е убиен кај Калето...

В.Р.: ...Кај Калето...

СОГОВОРНИК: ...Да, кај Калето... значи и овија имале оружје, биле униформирани друго било оправдуењето...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: ...Овој излегол поправ, пошто може жив или мртов...

В.Р.: ...Си излегол на пат и знаеш дека едно од тије две је смртта...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: ...Пеесе пеесе...

СОГОВОРНИК: ...имав случај у блиско село девет цивили, две гранати, тоа кажуе дека биле криминални сили и можеше шо бевмо директно... се гледаја, поминуеја, ни упаѓаа, ни...

В.Р.: ...Не е одбрана, туку е воено злосторство... фактички...

СОГОВОРНИК: ...Да, се гледаше дека тија са поттикнати, можда имале и наркотици некои... тие не беа у реалноста, под дејство на алкохолот, под дејство на супстанци... се случило да тија воени, полициски сили стационирани подолу, пукале од ќејф... сега ја сум убил, убивам шо повише Албанци... бум-бум... фрлаат гранати...

В.Р.: Сега доаѓаме до крајот, само уште две прашања имам, првото е, шо мислите за иднината, какви очекувања имате, и во однос на Албанците во Македонија, односот на Македонците и Албанците, и второто, што мислите за документирањето што го правиме ние за 2001 г. за приказните на луѓето... лични? Ќе имаме ли придобивки, ако ги документирамо тие?

СОГОВОРНИК: Прво за првото прашање...

В.Р.: ...За иднината...

СОГОВОРНИК: ...Пошо ми изгледа дека две прашања се поставија...

В.Р.: ...Првото е за иднината на Албанците, не само Албанците, туку во Македонија правата...

СОГОВОРНИК: ...За иднината...

В.Р.: ...Да, односите, развојот, државата, какви очекувања имате вие како граѓанин на Република Македонија?

СОГОВОРНИК: Првата работа шо ја праемо секој ден треба да бидемо колку е можно поинформирани... можем да седим без вода, без леб, сабајле, но имам жед за информације... значи, не само информација...

В.Р.: ...Дневни...

СОГОВОРНИК: ...На мрежите, да кажемо, на социјалните мрежи, како Албанија, Косово, Србија, ама Ал Џезира често ја следим, пошо ми изгледа дека многу работа има, од кај нас, информације и таќе за ти да дојдеш до заклучок и после сам да одлучиш... бидеш шо повише информиран и когај ќе дадем мислење нема да биде желба туку да биде базирано у реалноста... а не зборим за желбе, не сакам да зборим за желбе, никого да не го интересира работата на... да не му пречи на другиот...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: ...Да му дае право, да има...

СОГОВОРНИК: ...Да, да не го попречуе, да кажемо јазикот, сите Македонци, ја сум Албанец, да не се чуствуем ја...

В.Р.: ...Инфериорен...

СОГОВОРНИК: ...Инфериорен на ова или е, на пример, еден Македонец у средина на сите Албанци, да не се чуствуе он комплексиран или инфериорен, да збори на свој јазик, мене не ми пречи, да кажуе на свој јазик, својата приказна, својата традиција... мене ич не ми пречи, ич. Дури и таќе треба да биде, не со импонирање пошо ти, еве ги имаш образовните програми, се враќам пак на образование, пошо такво решение има донесено владата, значи владата, таја е заедничка. Ако ја морам да научим македонски од трето одделение,

морам, задолжително, има бе, мора. Кај има у демократија мора? У демократија има еднакви права, еднаквост, право, вакви правила има демократијата, треба правда, еднаквост, е сега, моето дете мора од трето одделение да учи македонски, пошо македонскиот е државен јазик, да де, баш за ова војувамо ние, и албанскиот да биде официјален јазик за да не се чуствуе моето дете... нашата генерација више, смо пораснале со еден ексјугословенски систем и... ама дека... да земеш да анализираш едно, од психолошки, психосоцијален, ментален, интелектуален аспект... едно албанско дете и едно македонско дете, не праем разлики, ама разликите постојат... и автоматски се доаѓа у констатација дека албанското дете е... пошо он прво се чуствуе нееднаков, тој прво има проблем со својот мајчин јазик и сега кога доаѓа трето одделение, е сега, мајчин јазик да, ама и англиски, пошо англискиот е од прво одделение, ајде право, се соочуе со три реалности пошо дома тој збори на...

В.Р.: ...Јазикот по дома, како шо зборуваме сите, да...

СОГОВОРНИК: ...Потешко, тоа је основа за него, без разлика дали е образована фамилија, тој се образуе сам и иде у школо и збори албански, ама пак со една друга реалност пошо е стандарден јазик...

В.Р.: ...Да, стандардизацијата на албанскиот јазик...

СОГОВОРНИК: ...Тоа је една реалност, сега не знаем и англискиот јазик, два реалности, и за еден објект тој сега треба да се мисли дали се вика табак, пошо ние го викаме *табак*...

В.Р.: ...Шпузоре[20]...

СОГОВОРНИК: ...Дали се вика шпузоре, дали се вика... македонски не знам како се вика...

20 >

Пепељара / пепелник

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: ...Пепељара...

В.Р.: ...Пепељара...

СОГОВОРНИК: ...Пепељара... англиски не знам како се вика... со четири реалности треба да се соочи, ние мора да стопирамо, застанемо... од психо-социјален... сега како да кажем, да кажем ка дома... Ка дома да си кажем? Или да кажем како на стандарден јазик или да кажем на англиски... гледаш дека со тоа се изедначуаат плус бариера пошо у трето одделение плус се регистрира и македонскиот и „така-така"... значи детето, генерацијете шо доаѓаа да не се чуствуваа ка нееднакви, за мене овој збор нееднаквост...

ПРИЈАТЕЛ НА СОГОВОРНИКОТ: ...Нека дише слободно, нека зборуе тоа шо мисли...

СОГОВОРНИК: ...Да, нееднаквост како израз, културен израз... све тоа иде како... зошто викам култура, пошо јазикот е дел од културата...

В.Р.: ...Дел од културата...

СОГОВОРНИК: ...Дел од културата, да не чуствуе тоа ка супериорно... ја сум го праел ова, ама сега не знаем, таја комисијата шо е девеест посто македонска и десет посто албанска, и тија шо се Албанци се асимилираа и сега ја се плашим, дневникот готов ми е, више шеснаесет године, се плашим дека га носам у Министерсвото за култура или дека треба да се финансира, сега се мислим дали ќе падне у таја комисија шо са девеес посто Македонци и десет посто Албанци, е сега тија Албанците немаат сила на импонирање или одлучување таму така да и тија не можа, така да ќе бида погазени, или ги заобиколуваат или...

В.Р.: ...Обесхрабрени...

СОГОВОРНИК: ...Или обесхрабрени, така да, више не се ни мисли... ова е еден случај, конкретен... а дека таја реалност, сумњата шо постои кај мене, конкретно кај мене, дека у иднина има индикације дека работава ќе ја биде, да се напрае ка шо треба, ја се надевам, го користам зборот, изразот, „опти-песимизам", не сум ни оптимист,

ни песимист, да зememo у глобален аспект пошо политика, таќе провинцијална је, ќе биде, е како шо ги именуваат тија директивете, таја глобалната геостратегија, пошо вака тија, нема шанси да фата, Македонија да не биде дел од НАТО, таја ги ставила тије кординатите, нема шанси Македонија без да има политика на добрососедство... нема шанси без да соработува, без да попушти, со Бугарија или со Грчка и уште повише нема шанси цело ова да се реализира без да...

В.Р.: ...Да има...

СОГОВОРНИК: ...Да има хармонија, не да се сакамо, не у таја смисла да се сакамо, пошо ние може брат со брат да се убиемо и... ама да се почитуемо...

В.Р.: ...Почит...

СОГОВОРНИК: ...Ова шо се случи, се случи... се виде единаесе године, ова од политички аспект, се случи тоа шо се случи, еден тоталитарен систем за албанските политички партии, без разлика дали се сложуемо со нив или не, ја сам за себе кажуем, ја и на гласање не сум бил...

В.Р.: ...Оваа година?

СОГОВОРНИК: ...Да... не, не три циклуси на гласање не сум излегол. Зошто, значи, обесхрабрен... ги стопирав сите, ама сега, пак, многу работе ќе ида можда, постојат политички партии, можда постои војна, можда постои. Имам впечаток дека некои ствари ќе ида така како шо ги зацртале тие силите...

В.Р.: ...Големите...

СОГОВОРНИК: ...Големите, значи... не праат ништо повише од тије шо стаиле, тије темелите на повторно градење на еден систем, на едно заедничко општество, све за Албанците и Македонците... еве ова... ја не знаем колку...

В.Р.: Фала многу.

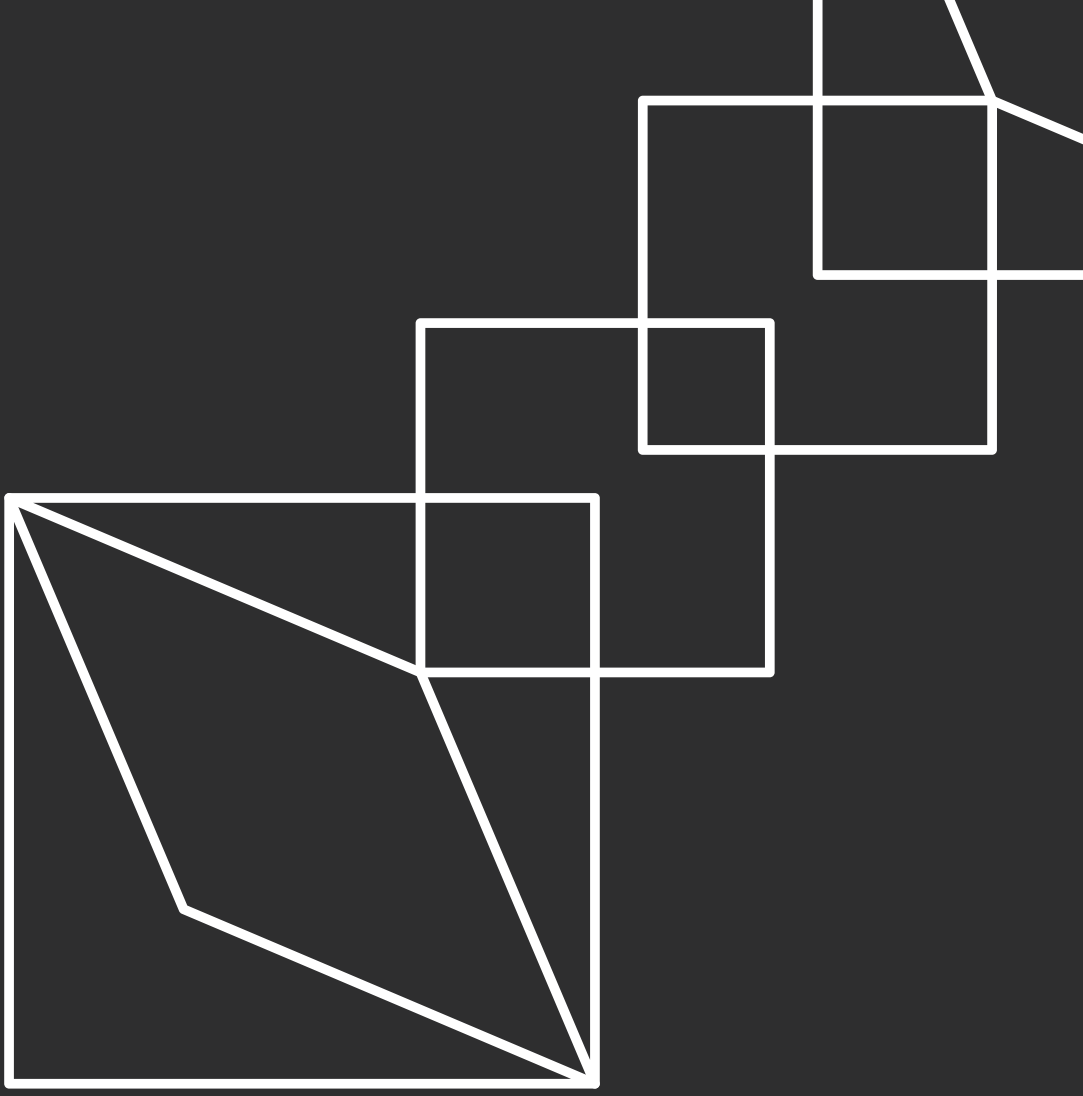

„СТАЛНО КОА СМЕ СЕДНАЛЕ ИЛИ ЌЕ СЕ НАПИЕМЕ СОКЧЕ НЕШТО ИЛИ ТИЕ РАБОТИ СВЕ ИЛИ ЌЕ СИ НАПРАИМЕ МУАБЕТ, КАКО СИ, ШТО ПРАИШ, ТИЕ РАБОТИ И СЕКОЈ ПО СВОЈАТА РАБОТА. НЕМАЛО... НЕМАЛО ПРОБЛЕМ НИКАКОВ. НИТИ ЌЕ ИМА, МИСЛАМ ПРОБЛЕМ!“

МАШКО, ТЕТОВСКИ РЕГИОН, РОДЕН 1952, ИНТЕРВЈУ СО ДАРКО СТОЈАНОВ И ЈАНА КОЦЕВСКА

ДАРКО СТОЈАНОВ: Океј, може да почнеме. Здраво! Добар ден!

СОГОВОРНИК: Добар ден.

Д.С.: Седиме кај вас на гости во село Лешок, дали може да ни се претставите?

СОГОВОРНИК: Јас сум роден во Лешок, моментално живеам во Скопје, пред пензија... И тоа е.

Д.С.: Тоа значи колку години, ако смеам да прашам?

СОГОВОРНИК: 64.

ЈАНА КОЦЕВСКА: Во Лешок си роден, сигурно?

СОГОВОРНИК: Па добро сега во Лешок сум живеел, а роден во болница во Тетово (*се смешка*). Тоа е значи, сепак... се сметам дека сум роден... родно место ми е Лешок.

Д.С.: Твоите родители, вашето семејство тука живееле?

СОГОВОРНИК: Тука, тука живееле, да. Е негде пеесет и некоја година... петта-шеста година сме преселени во Скопје. Иначе тука ни е сè. Шо имал дедо ми купено, наместено, тоа е останато. Само напраивме нели... малку реновиравме да приспособиме за подобри услови за живеење, поголемо семејство и така.

Д.С.: Значи тука имате сè уште куќа, односно две семејни...

СОГОВОРНИК: Да. Тоа е штала, беше порано, меѓутоа сега нема потреба од неа, немаме потреба, си... Моите братучеди живеат исто во Скопје и тоа е преуредено во некоја остава нешто... као летна куќа, така.

Д.С.: Колку често доаѓаш во... тука и... што правиш?

СОГОВОРНИК: Па секоја недела... Секоја недела и некогаш преку недела.

Ј.К.: Преку викенд.

СОГОВОРНИК: Викенд во секој случај. Петок, сабота обавезно тука.

Д.С.: Што конкретно мислам... Што правиш конкретно во Лешок... Што е различно од Скопје?

СОГОВОРНИК: Па овој имот што ни го оставил дедо ми и татко ми, нели, има доста работа. Имаме тука и бавчичка негде, добри патлиџани имаме тука. Семиња од *јабучар*[21], од не знам други таму. И е многу... многу добар патлиџанот. Е само кога ќе му дојде време нели, да узрее, да биде како што треба. По природен пат, не да биде под фолија или не знам што, да се нешто... специјални температури некои си прават за да биде... Као е на таков пазар може... таков патлиџан може на пазар да се купи во секој момент.

Д.С.: Дали имаш пријатели тука, се дружите?

СОГОВОРНИК: Па имам другари, имам и школски другари. У почетокот тука нешто... за време на земјотресот додуше шеесет и трета година, учев во соседното село, така да имам другари, школски другари и врсници кои се дружиме сè уште, нели излегуваме надвор, навечер пред дуќан некогаш и така.

Ј.К.: Во кое село соседно?

СОГОВОРНИК: Непроштено. Таму имаше петто оделение, ја тогаш бев завршен четврто за петто оделение. И петто оделение го учев таму.

Д.С.: Дали можеш да ни дадеш еден опис на селото, на кратко? Какво село е Лешок?

СОГОВОРНИК: А опис... Што да ви кажам. Ретко да има такви села.

21 >

Вид на домат кое се наоѓа во Македонија *(забелешка на преведувачот)*.

Во кој смисол такви села? Има стока многу малку, добиток... Некое домаќинство има крава, некое коза... Многу има постари луѓе, помалку се младеж. Деца од прво до четврто одделение... имаме школо, ново школо направено, од 1-во до 4-то одделение мислам дека се дваесетина... дваес и неколку деца. Значи, сите учат заедно. Како ја изведуваат наставата не сум баш запознаен. Меѓутоа факт е дека немаме наталитет некој голем. Меѓутоа преку лето сите што се, еве како што сум јас на пример, како моето семејство, има многу такви кои летно време... постарите од рана пролет до касна есен остануваат тука, меѓутоа летно време доаѓаат па многу помлади што се, од фамилиите. Слободни, школо... значи секој слободен викенд го користат, слободно лето користат тука. И така се полни малку селото преку летните денови. Иначе вака преку зима е... не да речам штуро, меѓутоа многу е неатрактивно за живеење, за младежот, разбираш.

Ј.К.: А од етнички аспект има само Македонци во селото или?

СОГОВОРНИК: Има Македонци, имаме... нас ни се Албанците комшии први. Ние немаме некоја разлика... територијална меѓу нив и нас. На пример соседното село Слатина, нема граница меѓу Лешок и Слатина. Нели он е... еден сокак нѐ дели, чак има и куќи од оваја страна на сокакот. Така да нема уопште никаква... никаква... правило некое нема. Имаме едни нови дојдени на пример во... на... како му доаѓа тој, на западниот дел од Лешок. Купија простор луѓето. Не знам, од Тетово мислам дека се Албанци. Купија куќа, маж, жена, две деца, три деца, не знам колку имаат. И гледам кучиња си имаат, направија куќа убава. Простор купија, направија куќа, се дотераа, се средија. Има гледам кучиња се шетаат дечки... Како секој млад човек, нели.

Ј.К.: Каква била... сеа и од шо зборе ле старите, на пример... како биле односите помеѓу Слатина и Лешок? Отсекоаш си биле...

СОГОВОРНИК: Многу погрешни мислења има за таја работа. Ја не можам да разберам како... добро, некои луѓе се вакви-такви, сега не се сите луѓе исти, нели. Меѓутоа, еве на пример, татко ми го спасиле

Албанци од Слатина. Како го спасиле? Кога дошле *балистите*[22] од Албанија, кога роваре низ овој реон...

Д.С.: За Втората светска војна?

СОГОВОРНИК: Да. Тоа го кажувам од слушање, нели. Татко ми ми го кажувал, кој е починат веќе двајс години. Значи дошол од Слатина, Шипо се вика човекот и работел кај нас уште пред војната како... сега така ги крстеле тогаш – момок[23], што значи работел тука, му се плаќало во натура, му се плаќало со пари или било како да е, меѓутоа опслужувал на нашето имање кое сме го имале ние и сè уште е останато, нели. Работел, помагал. Не работел сам него помагал на нашиве – на дедо ми, на баба ми, на татко ми, на мајка ми на... така. Јас него многу добро го знам. Починат е и тој, у години чоек беше. Ги знам и неговата фамилија многу добро ја знам. Знам дека татко ми им направи услуга. Имаше луѓе некои кои познаваа, ги запосли во „Југохром“[24] имаа потреба од работник. Влегоа на работа. Значи немало никаков проблем. А спасувањето беше во тоа време, затоа што дедо ми имал дуќан на... сегашна нели стара железничка, тогашна железничка станица. Имал колонијал и важел за поимуќен човек. И разбрале балистите дека е тоа така. Они уствари ги знаеле, имале јатаци низ сите места околу. Разбрале дека е побогат и дошле да го уценуваат, да го бараат синот, едниот син било кој, и да го уценуваат – или ќе го убијат или да му платат, со злато, со не знам што. Дошол овој, разбрал дека ќе доаѓаат навака, шушкање низ село таму. Дошол, го зел татко ми, го облекол во... *чинтијани*[25] ние ги викаме, нели димии. Го облекол го однел во Тетово. Од Тетово после

22 > Балисти или Народен фронт, како што се вели на албански. Албанско националистичко и анти-комунистичко движење коешто соработувало со силите на Оската за време на ВСВ.

23 > Архаичен израз за „домашен помошник“ *(забелешка на преведувачот)*

24 > Голема фабрика во близина на Тетово *(забелешка на преведувачот)*.

25 > Широки пантолони кои се врзуваат на половината и под колената, со фалта до глуждовите *(забелешка на преведувачот)*.

нашол некоја врска татко ми, да се префрли во Скопје. Меѓутоа не е само тој пример да имало такви работи. На пример кога... кога дошле балистите овдека имало случај ги извадиле неколку побогати мештани овдека од Лешок, ги извадиле на костово ние го викаме, тоа е сега еден спортски центар ни е препраен. Сакале да ги убијат. Дотрчале, разбрале слатинчаните, дотрчале тука, застанале пред нив и не дозволиле да се случи таква работа. По зборување тоа го знам. Меѓутоа имало проблеми и после Втората светска војна... после Втората светска војна партизаните дошле во Слатина исто... значи како се вика тоа... покрај сувото гори и сирово. Меѓутоа не биле сите луѓе таму криви што ги извадиле они и сакале да ги стрелаат. И искочиле нашиве од тука, поимуќните, по... луѓе кои им се јаде зборот. Излегле таму и им објасниле дека не се тие луѓе, дека се домаќини луѓе, дека се тие луѓе кои не праеле никакви зулуми во тоа време, нели и не... нема правда тука ако се дели правдата на тој начин. Така да, немало никаков проблем меѓу нашиве две села овдека.

Д.С.: Значи во Втората светска војна соседите...

СОГОВОРНИК: Немало, не.

Д.С.: Албанци и Македонци успеале да се наметнат над ситуацијата и да се спасат едни со други.

СОГОВОРНИК: Во секој случај така! Од слушање значи. И втора работа што сум слушал и од моите постари братучеди и така натаму. По свадби кога имало свадба некоја во Слатина и нашиве млади оделе таму. Сеа немале... не можело тоа, нели не им дозволуваат... верата не им дозволува така да се одвиваат работите, меѓутоа они пошто сите млади, ќе се пикнат во некоја друга куќа или празна... мислам испразнета во тој момент кога се праела свадбата. Сите биле на свадба, таму ќе се собрале друштво... Многу се дружеле. Фудбал стално се играше овдека. Доаѓаа од Слатина деца, играа тука фудбал у Лешок, одбојка се играло. Се одело таму. Немало никаков проблем. Кога дојдоа овие политички глупости ова... тоа... Тоа се според мене измислени работи, така да тоа...

Ј.К.: А како беше во 2001-ва ситуацијата?

СОГОВОРНИК: Во 2001-ва ситуацијата...

Ј.К.: Конкретно, еве, со слатинчани.

СОГОВОРНИК: Имаше инцидентни... Инциденти немаше некои, нешто посебно да имало инциденти. Меѓутоа... (воздивнува) пак тоа можам да го припишам на некоја младост, на некоја несозреана баш работа затоа што од постарите луѓе немало со нашиве постари тука, од лешочаните и слатинчаните немало никаква 'рчка, никаков проблем. Кога ти со еден човек живееш 30, 40, 50 години добро и сега некој да дојде да ти наметне некоја работа је малку... не... неостварливо. Неостварливо затоа што... Сега не можеш со еден човек пријател си бил пеесе години, си соработувал, ти доаѓал, се гледал... На гости некоаш ти дошол, сте седнале некаде во кафана, сте се напиле по еден чај, по едно кафе, по едно... пијалок некој било каков да е. И утре да се... Нешто зборуваш против него или бориш и тие работи. Има ексцеси, има. Имало млади луѓе дојдени од ваму, од таму. Имало млади луѓе дојдени специјално за да праат глупости! Тоа е... во секоја и раса и вера го има, како што го има во цел свет. Меѓутоа не подлегна населението на тие работи. Сè уште останаја пријатели. Во Слатина имаме пријатели. Имаат они пријатели во Лешок. Така да мислам дека е тоа малку вештачка работа. Повеќе отколку... да.

Д.С.: Таа тема, значи она што најмногу нè интересира во овој случај, значи конфликтот од две илјади и прва година и тука сакам да прашам каде беше ти лично кога започна конфликтот? И како дозна, дали се сеќаваш?

СОГОВОРНИК: Види... конфликт. Конфликт не беше пет минути, па сум бил тука или не сум бил тука. Имаше некое... некој период од две илјади и прва година... Јас и не памтам такви работи. Не такви работи, него уопште не им придавам значение, можеби затоа и не ги памтам во детаљи. Меѓутоа ние дававме стража овдека. Се браневме. Од кого се браневме ни сами не знаевме. Никој ни нè нападна, ни ништо. Имавме ние...

Д.С.: Кога, дали памтиш во кој месец... дали беше набрзо или покасно...

СОГОВОРНИК: Не се сеќавам. Знам дека тоа беше пролет, не рана, касна пролет и лето беше. Ние останавме тука летниот период. Значи тоа беше негде можеби и втората половина на летото, да речам јули, почеток на август. Да, точно се сеќавам, на Богородица уствари, јас дадов едно обеќање дека... ветив дека ние ќе си јадеме прасенце на... на... Света Богородица која е на двајс осми август. И тоа го направив, нели, зедовме прасе од Скопје. Меѓутоа тоа беше со конвои со... Не знам, глупости такви. Меѓутоа пред тоа ние дававме стража, сите мештани беа тука, немаше никаков проблем, нели. И излегоа после да се... Албанците горе се во планина... меѓутоа нели договор имаше некој да од највисокото населено место на Шар Планина да... од петсто метри натака да можат да се движат Албанците. Меѓутоа не го... не се почитуваше тоа...

Д.С.: Тој договор бил... каков тип на договор?

СОГОВОРНИК: Тип на договор меѓу... меѓу Владата на Република Македонија и тие... дали имаа некои организации... Имаја организација.

Ј.К.: УЧК?

СОГОВОРНИК: УЧК или... како ги викаја другачије овдека?

Д.С.: ОНА.

СОГОВОРНИК: ОНА ги викаа нели општонародна... не знам, не е битно кратенката како им беше, меѓутоа ствар... Суштината во сето тоа беше дека они се договориле со меѓународни некои фактори, не знам што, мислам дека беше со меѓународни фактори да дури се решат работите да се... Што и да е, да се седнат на преговори, да се решат работите, беше да се постапи на тој начин. Значи сите да бидат над петсто метри подалеку од најнаселе... од највисокото населено место и да се... да се... Да биде статус кво целата работа дури не се седне на маса да се договори. Па што ќе се договори после, тоа ќе биде како резултат... живеењето такво и така натаму.

Д.С.: Како... На кој начин ја формиравте таа селска стража? Иницијативноста како дојде? Во кои околности?

СОГОВОРНИК: Види јас не сум баш многу запознаен со целата работа, меѓутоа јас пошто го сакам Лешок нели и тука сум и роден и не сум имал намера никогаш да го напуштам под било кои услови да речам... не до... Можам да кажам дека и сопругата доаѓаше тука во некои моменти кога беше и лошо и густо. Децава беа мали, пак, во секој случај, не ги носевме навака. Меѓутоа не оставивме да... да ова... да остане во нечии раце нели. Немавме куќа уште напраено тогаш. Куќата ја праевме малку покасно. Меѓутоа старата куќа ни беше тука, луѓето ни беа тука. Пријатели, другари, не можев јас да ги оставам нели. Сакав да делам... што и да е, да делам со нив и така натаму. Меѓутоа, така ги организираа работите да тоа доаѓаше... се доаѓаше од Скопје со конвои, па конвоите беа обезбедување некое. Не можеше да се помине, некои делови беа затворени и тие работи. Јас тоа не можев никако да го сфатам и сварам, така кажано уличарски малку, да некој ако е договорен да седи над петсто метри над највисокото населено место што бара да ми седи тука? Ако они биле војска, паравојска, што ли ѓавола беа не знам, зашто нашава војска, регуларна војска, државна војска не ги тргна горе или не направи нешто друго. Не можев да се помирам со тоа дека некој може да прави... да дојде кај мене дома и да ми рече:„Ја ќе те истерам или ќе те убијам". Не можам да го сфатам тоа!

Д.С.: Дали имаше пункт на војската или на полицијата?

СОГОВОРНИК: Полицијата пункт имаше, полицијата прва побегна. Кога бил нападот. Јас во моментот кога бил нападот не бев тука затоа што бев... постарата ќерка прво вработување имаше и прва претставаа ѝ беше во Охрид. И претходната недела, значи недела дена пред тоа се договоривме со момчето што погина, едино момче што погина од Лешок, да он отиде кај вереницата, значи претходната недела, вика: ќе ме заборави. Викам:„Оди ти сега", пошто водевме групи, нели и така поризичните места као постари некои и поискусни ги земавме да ги водиме и се договоривме он

да оди таја недела кај вереницата негова, а јас да дојдам оваа недела, да одам... Во понеделникот требаше да има претстава ќерката и да одиме во Охрид. И како ден-денеска се сеќавам, ние отидовме во Охрид сите тројца, помалата ќерка, сопругата и јас. И отидовме да... да ја гледаме поголемата ќерка. И се јавувам од таму на другарот што ми е овдека, најблискиот другар. Му викам: Како е ситуација? – Исто,вика, како беше, така. Сабајлето во понеделникот. Во понеделникот на пладне му се јавувам: како беше... Едно време гледам не се јавува никој. После тоа ми се јави зазбревтан. Викам:Шо е работата? Вика:Нè нападнаа, вика, нè истеруваат. Викам:Ќе дојдам веднаш. – Кај ќе дојдеш,вика – Хиликоптер ако имаш, све е обиколено. Меѓутоа, бидна шо бидна, завршив целата работа. Ноќта во ниедно... не знам кое време, преку Битола, ваму беше ризично. Преку Битола дојдовме во Скопје и... имаме ние дуќан. И таму беа седнати еден многу близок пријател мој, полицаец, инспектор и на другата маса дојде пријател од Тетово анестезиолог, го донеле момчето со амбулантна кола, меѓутоа на пат починал. Тоа беше малку немила ситуација меѓутоа... Отиде детето, а никој не знае ни зашто отиде. И дали вредеше сè тоа еден живот да се плати, да некој дојде да нè истера, па после па да си отиде, па нешто да се постигне. И што се постигна мене не ми е јасно!

Д.С.: Дали загубата на пријателот, дали потоа имаше некакви... реакција, последици... Дали предизвика нешто во вас... односите во селото тука?

СОГОВОРНИК: Ништо, ништо, ништо.

Д.С.: Меѓу пријателите или...

СОГОВОРНИК: Ништо. Имаше некои запалени глави, мислат дека тоа е на овој или на оној. Меѓутоа он не беше директно убиен од... да не речам ајде непријателски метак, него он... Како што слушнав, така било веројатно од... парче од граната, од нешто, го погодило во артерија и искрварел. Дури го донеле, зашто биле под огин, во секој случај се пукало преку... кон нив, не можеле да најдат ситуација

за да можат да му сопрат крварењето. Да го сопреле крварењето никому-ништо, би се спасило детето. Меѓутоа (*воздивнува*) тоа е тоа.

Ј.К.: Ова, кога се случи?

СОГОВОРНИК: Меѓутоа он ете за среќа, неговата вереница останала бремена и сега си има потомок. Синче си има. Тука живее и така. Тоа е тоа.

Д.С.: Кога се случил тој настан точно?

СОГОВОРНИК: Тоа е летото 2001-ва година.

Д.С.: Летото.

СОГОВОРНИК: Да.

Д.С.: Добро од ова све дали следи дека ти не си учествувал во... конкретно во оружено дејство, пукање?

СОГОВОРНИК: Па, ја да учествував во...

Д.С.: Или да си видел со свои очи.

СОГОВОРНИК: Не сум видел. Не сум видел. За... за... јас жалам за таа работа меѓутоа другаров ми вика:„Ти да беше тука, ти ќе погинеше". Јас сум на некој начин влезен во тие оружја, во тие работи. Стрелец поранешен и репрезентација на Македонија и така натаму, сега да не ги редам тие работи. И сопругата исто. И јас не би... не би... Шта би било кад би било, што викаат Србите. Ја не знам како би било, нели. Можеби би погинал веднаш. Можда би останал жив. Можда би убил некого, можда би ме убиле после тоа. Не знам. Тоа е мислам... многу е релативна работа тоа е сега да се нагаѓа. И многу е не... не... неубаво да јас би напраил тоа, би напраил тоа, нели. Тоа. Не ми личи мене таква работа и не е тоа така, нели. Што би напраил? Никој не знае што би напраил. И како би завршила таа приказна. Можеби... можеби ме спасила ќерката, можеби би погинал, можеби би останал жив. Ако би бил тука, нели. Можеби би се вратиле ако се пука по нив, ако се убие некој од нивните и така натаму. Меѓутоа кон што води... и тие таму не се старци и не знам луѓе умрени, па дојдени. И таму

се млади луѓе и од таја страна. Дали се заведени, дали се научени, дали од интерес на... на... на... од аспект на пари ќе заработат, па ќе плъачкаат тука, па не знам што, не знам што. Секакви ситуации има.

Ј.К.: А беа куќите тука...

СОГОВОРНИК: Многу куќи беа опљачкани! Многу куќи! Еве... еве да речеме куќата конкретно на овој мојов другар, син... праеја свадба за синот пред тоа. Две илјадита година ми се чини. И сите ствари што им беа поклони од свадбата, беа во куќата наредени така, наместени. Па девеесе посто им ги испокрадоја! Меѓутоа нивната куќа е многу ниско доле и ние не се осмелувавме да седиме таму. Затоа што под огин бевме цело време и пукаја по нас одоздола. Јас се сеќавам, знам дека во манастирот имаше една... количка онаја што е на тркалца за шишање трева, косилица. И ја најдовме доле кај него, на сама улица оставена. Им угасила веројатно, не знаеле шо да праат, како да праат. Па ние ја закачивме имавме едно сто дваес шес, фијатче малечко и го закачивме за неа и го довлековме овдека, ја направив ја и после тоа го шишавме дворот во манастирот, јас и другаров. Зашто и четири-пет души бевме во Лешок, немаше повише. Толку луѓе останавме, две недели седевме тука. Не се случуваше ништо после, заминав јас за Скопје.

Д.С.: А каде беа останатите?

СОГОВОРНИК: Разбегани беа сите. Сите беа разбегани. Истерани од Лешок, фактички. Остана...

Ј.К.: А каде живееја знаеш?

СОГОВОРНИК: Па, по Скопје имаше многу, по домовите во Скопје. Кај... во... куќата на... сопругата немаше никој во моментот. Имаа барака во Скопје, таму беше целата фамилија на другарот. Ќерката... таму му се роди внука од синот. Снаата, синот, другиот син, жена му, сопругата, значи они беа таму. Ние бевме во Лешок, они беа таму. Они после останаа, колку останаа... дури дојде ред да се враќаат, да се осмелат да се вратат и повише фамилии. Меѓутоа немаше... репресалии...

Ј.К.: Се вратија сите?

СОГОВОРНИК: Се вратија сите, се вратија. Имаше еден остана, ама тој нема врска, мислам тоа... погледи на животот од овој, од оној аспект и така натаму. Меѓутоа сите се вратија. Кога се вратија сите више престана да доаѓаат Албанците навака... Албанците... дечурлија доаѓаа! Кој ќе најде – краде. Краде, ова зел, она зел. Меѓутоа, факт е дека не правеа зулуми од тој аспект. Еве ние кога ја шишавме тревата, секој втори, трети ден ја шишавме тревата. Имаше така и доста и сонце имаше и се шетавме низ тој дел. Никој. Над глава ни беа горе, две митралески гнезда имаше на Калето. А Калето воздушна линија седум-осумдесе метри!

Д.С.: Се гледавте значи.

СОГОВОРНИК: Ама ние ги гледаме нив, они нас. Ние си шишаме, они никој не нè... не нè чепка. У почетокот ни беше малку шубе што викаат во нашиов крај, страв ни беше... Не страв, него непријатно, незгодно. Од кај знаеш, можда ќе пука. Меѓутоа на цивили не пукаја. И јас имав многу шанси... мене од тука, од плевната до Калето има триста-четрсто метра што не е никаков проблем за... за стрелец, за спортист од тој калибар, нели. Ние сме имале мети на триста метра што без проблем сме ги гаѓале, нели. И прецизност и тие работи све. Ја не се осмелив да пукам! Многу глупаво ми беше некој стои така и ја да земам да го убијам, мислам не... не... нема логика таја работа, нели. Не сум убиец или не сум да направам само штета. Немаше зашто. Чекавме да се решат работите, без оружје бевме тука, без тие работи. А кога ги дававме нели стражите, имавме оружје. Ни дадоа тука, по која линија не знам, од резервни полиција ваму -таму, тие работи, доделуваа аутомати. Имаше еден случај така ја зема пушката, почна да ја врти накај нас и ја не можам да... мислам тоа не сум научен така. Срипав, свикав, викам – пушка на секого више не давајте. Ќе се испотепаме самите себе. Глупости, нели. Значи сакам да кажам дека луѓе и кои треба и кои не треба праеја работи кои не знаат што да ги праат и како да ги праат.

Д.С.: Дали освен што имавте нели визуелен контакт, дали можеби остваривте некоја комуникација, намерно или случајно?

СОГОВОРНИК: Па не. Јас не... не се сретнав со никого во тоа време. Плус тоа, они не доваѓаа навака. Меѓутоа имало случаи, инцидент... па и да го кажам дека е инцидент, јас после втората недела, ништо не се случува, седевме тука... Јас еден мој... тогаш се запознавме, сега сме многу блиски пријатели. Дојден по... заради тоа што познава тука еден човек од Лешок и – дали може да дојдам со тебе во Лешок. И јас... секој ден одевме ние нав... поручек, се враќавме сабајле нели. Ја имав работа. Не можев да ја остаам работата. Меѓутоа ноќе беше као ризично, а уствари нѐ нападнаа дење. И јас со него седев тука и имаше уште двајца други. И после втората недела пошто ништо не се случува викам - ајде ќе одам јас, ме чекаат работи во Скопје, не можам да оставам така. Гледам нема никаква опасност, луѓе... Све што имаше стока, говеда, некои овие животни во домаќинствата ги спастривме некако. Беа заглавени...

Ј.К.: Вие одевте...

СОГОВОРНИК: По сите куќи одевме ги... вода! Немаше вода, не имаше пуштено. Затворени во двор, чешма нема... Има чешма, не може да пушти вода, нели. И едноставно... ја не можам да сфатам, меѓутоа тоа е природа. Имаше едно куче вржано, три дена без јадење, без пиење. И јас прво што можев да му најдам... да му дадам вода бар. Му дадов вода. Верувале или не, кучево не се одвои од мене две недели. Значи толку најде за сходно... јадење, пиење, ама не го интересираше ништо. Само до нога да ми седи и... Исплашен поглед! Значи кога животинче може едно... разум. Кој разум го има во однос на човекот, па да биде толку погодено од таа работа, што да кажам за луѓето. И луѓе имаше кои беа оштетени на ваков или таков начин и створено некоја фобија, страв од сите тие работи. Јас отидов за Скопје и ми кажуваа после дека дошла некоја група од тие... тие сѐ багабонти! Тие не се ни војска регуларна, ни права, дошле да бараат, ни да бараат школо, ни да бараат јазик, ни ништо. Тие дошле да пљачкаат. Облечени во црно нели, нивна регуларна војска што се

крсти, ја крстеа тогаш... или полиција. Дошле овдека кај пријателот во кафичот и дошле земале сокови, тие работи, све. И он не може, и он е таков човек, им рекол:„Немој бељa да ми праите тука. Земи, касни, пиј, немој бељa да ми праиш“. У тој смисол. Негово е знаеш, на крају краева не можеш да остаиш некој на глава да ти се качи. И као се заканувале нешто ваму – таму, меѓутоа тоа е една работа што се десило овдека. Сега можеби има некои... не се сеќавам, можеби некоја друга работа има излезено, меѓутоа не се сеќавам дека е нешто толку значајно да се тоа каже и спомене.

Д.С.: Дали во текот на тие неколку месеци имавте можеби контакти со соседите од Слатина, што зборувавме пред малку?

СОГОВОРНИК: Овие што се...

Д.С.: Или со други Албанци...

СОГОВОРНИК: Соседите што биле... соседите што биле до Слатина, имаше еден таму случај, сега да не именувам – „Дојде нашето време, сега ќе видите“, нели... И останало на тоа. Меѓутоа дојде и другото време после тоа, па видовме што е, па и они видоа дека глупости трескале и... нелогични работи. Со еден чоек си живеел трие-четириес години и сега... „сега јас ќе ти праам што сакам“. Уствари ништо не направил. Па после тоа пак се сменила работата, па сеа му е срам да искочи пред другите. Меѓутоа се нормализираа тие работи. Ама ја, еве, еден пример ќе кажам. Ние куќата ја праевме набрзо после тоа. Многу луѓе ме праеја будала, ме праеја ваков – таков, ќе ти ја срушат, ќе... Викам:„Ја лошо никому не сум му направил, немам ни намера да праам лошо, што значи не очекувам ни лошо да ми напраат! Ако ми направи некој нешто јас или ќе се бранам или ќе... соодветно на ситуацијата ќе реагирам“. И две илјади и... трета почнавме да припремаме терен. Викнав од Слатина дечки, имаше... за копање, за машинерија тие работи, све ископаја, наместија, дворот го средивме све. Две илјади и четврта напраивме сите тие матенании. Темели стававме, дојдоа мајстори, тие работи све, напраивме куќа. Сега си седиме тука многу често. Јас сум многу често

тука. И понатака и ќе бидам, ќе живеам цело време тука, ама немам ни потреба да живеам во Скопје. Пензија уште малку и готово. Така да... ја и ден-денеска еве зимно време, еден пример ќе кажам. Зимно време тука знае некогаш и да има... ете имаше баш таја година ми се чини дека метро и пол снег имаше тука нападнато. И ја не можев никако... ја чистам и сакам да чистам снег и да работам така некои потешки работи. Меѓутоа имаше многу наврнато снег и ја не бев... едвај дојдов до некаде. Кога гледам овдека целиот овој простор што е дворот... не дворот, него влезот, тој влезот е на стотина метра, сто пеес метра – исчистен! Викам сега кој да... машина поминала тука. Машина чистела снег одозгора. А таа е фирмата на овој и еден од тие неговите шоферчиња, сите се добри дечки, видел тука дека влезната патека не ми е исчистена, и бап, поминал со машината напред-назад, исчистил! Што е тоа? Гест, пријателство. Зашто ја... нит му сум направил лошо... **Стално коа сме седнале или ќе се напиеме сокче нешто или тие работи све или ќе си направиме муабет, како си, што праиш, тие работи и секој по својата работа. Немало... немало проблем никаков. Нити ќе има, мислам, проблем!**

Д.С.: Во тоа време твоите активности, твојот ангажман тука во селото и околу куќата, бидејќи нели било кризно време, дали имало некои реперкусии, внатре, во односите во твоето семејство дома? Во смисла на грижа, поддршка, проблем?

СОГОВОРНИК: Види, многу е лошо да каже човек вака или така, нешто да донесе некој заклучок. Што се случувало рецимо во душата на... еве на мајка ми, да речеме. Мајка како мајка, во секој случај се секира и нејзините зборови беа:„Пази што ќе паз... праи што ќе праиш, да не направиш бела нешто". Во смисол да не се случи нешто и така натаму. Шо да кажам, сопругата наполно ме поддржуваше, никаков проблем не сум имал да речеме, или да ми кука како некои што има – вака ли, така ли, да делат совети,немој тоа да праиш, немој ова да праиш. Не сум ни бил ни мало дете ја, не сум ни бил ни толку неискусен од животот. Така да немало никаков проблем. И она е стрелец и она барата со оружје, знае што можам, како можам. И немало никаков

проблем од тој аспект. Јас една случка ќе ви кажам. Тоа беше две илјади и прва година есента ли... или две илјади и втора, така нешто беше. Ама есен беше ми се чини, две илјади и прва есента беше. Овде коа почнавме да доаѓаме, па тоа доле тој дел, кај што е меѓу... под пругата надоле има едно парче, пошумено е и левата и десната страна од патот. Пошто цело лето и цела есен немаше поминато никакво возило, крошните од дрвата над патот беа споени. Значи како низ тунел да поминуваш. Значи не беше користен патот уопште. Од повисоки возила. Луѓе многу малку. Доле беа тие скрос отсечени. Они беа под јурисдикција на нашата македонска армија и немаа никаков проблем. Е ние овдека бевме проблематични. Зашто беше опасно. Да не имало ова, да не имало тоа. Ја не најдов... не наоѓав никаква опасност. И во една прилика се враќаме назад, за Скопје одевме со сопругата и доле во... во Шемшово, тоа беше десет и пол саат навечер, единаесет. Дига рака еден човек. Застанав. Влезе внатре. И ми вика сопругава на застанување:„А бе што правиш, вика, да му се невиди,вика,од кај знаеш, ова време какво е?" - А бе ајде, какво сака нека е, тој шо дига рака у единаесет саат има мука некоја сигурно. Не е тој... па на крају краева еден је,викам, еден на еден ќе напраиме некоја,викам... И влезе чоекот. – Фала бе пријател, фала, вика, никој не ми застанува. Детево у болница е у Тетово, било на операција. Од брух го оперирале. – А бе не се секирај ,јас му викам, јас сум двапати опериран од брух. Нема гајле, не е опасна ситуација. Не е тоа опасна операција. Ќе биде све у реду. – Да, ама дете, да го видам. – Добро, дете ти е, викам, ќе го видиш, не е проблем, ама ние не одиме за Тетово, за Скопје одиме. И до наплатна може ли? До наплатна рампа, го остаив таму чоекот, се изнапраивме муабет до таму. Никому-ништо. Не... ти викам, не наоѓам за сходно дека некој на некого ќе му направи лошо, ако никогаш од него не видел нешто лошо. Сега има секакви, нели, случаеви, секакви луѓе има. Меѓутоа у основа таква е работата.

Д.С.: Откако замина полицијата од селото, дали се врати потоа во текот на конфликтот?

СОГОВОРНИК: Не.

Д.С.: А откако влегоа припадниците на ОНА, колку денови останаа тука или колку време?

СОГОВОРНИК: Припадниците на ОНА во Лешок уопште не ни седеле. Ги немаше тука. Него они едноставно околу... во околината беа. Слатина беше тука, доаѓаа едни деца од Слатина, слатински деца малечки некои, шетаа по дворишта гледаа нешто да земат... Детинска работа. Тоа не е нешто озбилно, не знам што...

Д.С.: Не дека рековте нели имало ограбени куќи за тоа време.

СОГОВОРНИК: Доаѓаа, крадеа, пљачкаа. Ние не можевме сите куќи да ги покриеме тука. Ние видовме деца, ги бркаме децата:„марш да ве нема од тука, магла". И што ја знам тоа сега колку сме успеале – успеале. Меѓутоа многу куќи беа опљачкани. Ноќе дошол, ние спиеме овдека, они си доаѓаат слободно таму, со оружје или било како. Кој дошол, како дошол, не знаеме. Не може да го видиме, нели. Меѓутоа имаше, доста бељи имаше напраено.

Д.С.: Ја морам да прашам и за еден конкретен настан бидејќи е веќе општо познато, сите знаеме, за уништувањето на црквата, на манастирот.

СОГОВОРНИК: На манастирот.

Д.С.: Тука, да. Тој ден дали бевте тука и како тие денови...

СОГОВОРНИК: Да, бев тука меѓутоа... нешто по некој неврзани муабети во Скопје, ми кажаа некои мои пријатели кои беа... кои беа во полицијата,... дали... Дали смеам да го кажам тоа, дали треба да го кажам, дали личи тоа, дали не личи,не знам, пошто не е докажано, не е ништо. Меѓутоа се зборуваше дека тоа е подметната работа за да се разгори самиот случај во... Ние во суштина Македонциве, просек да речам, не сме некој воинствен народ, некои луѓе кои сакаат да... да им лежи војна и тие работи све. Меѓутоа претпоставувам дека... тоа го слушнав и од некои други луѓе – не го направија нашите. „Од Албанците, вика,не го направија нашите тоа." Сега некој можеби знае

што е точната вистина, меѓутоа претпоставката беше дека нешто се прави тука... би се направило за да се разгорат работите. Со сите сили некој проба да го тоа направи. Па и денешно време нели има закани – ќе биде ова, ќе има нереди, ќе има вака, ќе има така – за да прође некоја нивна теза, некоја... Меѓутоа не знам, не сум бил толку високо сигурно, за да дознаам што е точно.

Ј.К.: Која дата беше срушен манастирот? Памтиш?

СОГОВОРНИК: Па мислам дека беше август месец. Мислам август. Не памтам такви работи. Тоа е чудна работа, што карактер е, меѓутоа... у прашање, меѓутоа тоа е тоа, нели.

Д.С.: Дали за тебе лично конфликтот променил нешто во чувствата или во односите...

СОГОВОРНИК: Многу!

Д.С.: Према другите етнички заедници и према Албанците конкретно?

СОГОВОРНИК: Не толку према Албанците колку што према самите себе. Се... резонот на... на луѓето се промени. Станаа поинакви луѓево. Не знам што стана. Им се сменија карактерите, сепак мислам дека и малку на лошо. Не е с... се сменија луѓето!

Д.С.: Во која смисла?

СОГОВОРНИК: Па не знам. Во неверување во други, повлекување во самите себе. Ако рече нешто или направи нешто – да не згрешил. Да не направи нешто, да не му напраат нешто. Позли станаа луѓето, посебични станаа луѓето. Ја мислам дека ќе се смени таа работа. И многу лоши работи ние... вие сте сепак помлади, ние... У наше време не знаевме ни кој ни е претседател на Македонија, а за градоначалник да не праам муабет. Сега секое второ дете...

Ј.К.: Да, ама...

СОГОВОРНИК: Секое второ дете навива за оваја, за онаја партија. Ова е... ова е... ова е ужас! Ужас. А ни сам не знае ни што е... ни што значи тоа што го он прави!

Д.С.: Дали денес после петнаесет години дали темата за конфликтот или искуствата од тука дали сè уште се дел од муабетот кај луѓето, кај селаните и...

СОГОВОРНИК: Многу малку и скоро, уопште, не. Превазиџена работа едноставно и видоа луѓето дека се све тоа биле намештаљки на некои... некои горе што им одговарало да има војна, да има борби, да има... да се заработат пари и така натаму.

Д.С.: Како би го оценил животот во Лешок? Во контекст на ова што го зборувавме на... еве после петнаес години.

СОГОВОРНИК: Па што знам, факт је дека во Лешок нема... нема луѓе кои се занимаваат исклучиво со земјоделие со таква... Има две-три куќи кои работат. Меѓутоа и земјоделието и сточарството е сега... од друг аспект се гледаат работите и не е тоа како што било некогаш. Рецимо ние... знам јас као помали деца, летно време поготово, нели сум доаѓал од Скопје тука. Летно време ќе се собереме тројца-четворица другари и што има говеда, што има крави, што има телиња, сите тие работи и одиме, ги пасеме. И каде... некое... некои места кај што не се приватни поседи нели, трева има таму, покрај ливади, покрај ниви... не во ниви, не во ливади, нели зулуми, лоши работи да не се праат. Нели нормално, ако ти наштетиш на некого и... не сакаш и тебе некој да ти наштети. И така, сме оделе, ги чувале говедата. Такви работи денеска нема, нели. Шо викам јас, малку е... Не можеш во Лешок да најдеш измет од с... од некое говедо, од некое домашно животно по улица. Затоа што нема такви... не се движат. Има еден коњ, има еден човек тука кој него му служи како превозно средство, како алатка да речам, ајде...

Д.С.: Од што живеат селаните?

СОГОВОРНИК: Па на работа се вамо-таму, нели сите си имаат горе-доле...

Ј.К.: Во Тетово?

СОГОВОРНИК: Во Тетово, тука. Кој има кафанче, кој кафиќ, кој работи во Тетово, некоја фирма, занает си има. И така. Мислам нај... најнормално се живее, меѓутоа не е баш селски оној живот. Не жи... многу ретко има кои живеат исклучиво од земјоделие. И не може ни да се живее од земјоделие.

Д.С.: Добро. За да го завршиме разговорот сега, значи при крај, ете после тоа проживеано искуство и во текот на месеците на конфликтот и после тоа, која би била твојата поука да речеме, твојот заклучок? Накратко, сумирано. Што беше тоа во суштина за тебе лично.

СОГОВОРНИК: Што знам, јас имам многу... да речам некое специфично мислење за таа работа, меѓутоа една работа знам, дека многу малку од политичариве сакаат да живеат како други што кажуваат. Сакаат да живеат како они ќе си го изрежираат сето тоа. Сето ова што се случуваше е мислам дека е дело на некој... фракции, линии, договор на некои врхушки, на некои луѓе... за лична корист! Ако некој мисли на народот, значи ако кажеме, ете, царот мисли на народот, на поданиците свои и им вика:„Одите вие, тепајте ги тие или убијте ги тие... за да и овие нив ги убијат и не знам што да се случи – значи не мисли добро на народот. Што значи дека и нашиве, дали биле Албанци, дали биле Македонци, пак се тие наши, ја не ги сматрам за странци у секој случај... Ги сматрам оние за странци кои сакаат да праат некоја друга држава. Ако сакаш друга држава, оди си таму и живеј си таму, тоа не е проблем. Меѓутоа не сакам да... да... да живее овде, да работи овде, да ужива овие благодети, а некоја друга работа да ја протежира или не знам што. Тие не ги ценам луѓе затоа што на било кој начин они се поврзани со местото на живеење и... Ако е суша кај него, ќе биде суша и кај комшијата. Ако е убаво кај него, ќе биде убаво и кај комшијата. Значи ти не може да му мислиш лошо на комшијата, а тебе да ти биде убаво. Значи мора да има репресалии во секој случај.

Д.С.: Добро. Дали има нешто друго што би сакал да ни кажеш, а можеби сме заборавиле да те прашаме?

СОГОВОРНИК: Па што знам, ја би да се... што помалку да се занимаваат луѓево со политика, со глупости. Тоа е глупост за мене затоа што на одреден начин, сакајќи да го наметнеш мислењето, своето мислење и желбите на сите други да бидат како ти што сакаш и што мислиш, тоа не води кон ништо. Секој треба да си има свое мислење, секој треба да придонесе и секој треба да појде од таја работа дека правејќи добро на другиот, прави добро и себе и прави добро за двајцата. Мислам и како поединци и како група. Значи ако он направи добри дела, добри работи, за да си го олесни и разубави животот, ќе ѕирне комшијата од кај него, ќе направи и тој нешто убаво. Значи ако јас сум направил куќа, и тој направил куќа, и другиот направил... ако треба помош, ќе му помогнам, ако дојде да потреба он да ми помогне, ќе ми помогне. Меѓутоа сам да се живее, не може да се живее. Најубаво е да си живеат сите заедно. И многу е поубаво на маса да седнеш и да се напиеш ракиичка и било што да си направиш со друштво отколку сам. Сам човек не бива. И мојата порака е никој да не му прави лошо на другиот, ако не добие лошо од него. Па и да му направи лошо, да гледа да ја смири работата. Не да враќа со лошо. Зашто еднаш, двапути, трипути коа ќе му направиш на некој човек лошо и тој ќе стане лош. А ако некому му направиш два-три пати добро, не му е згодно да ти направи лошо.

Д.С.: Фала многу за разговорот!

СОГОВОРНИК: Нема проблем, живи и здрави да сте!

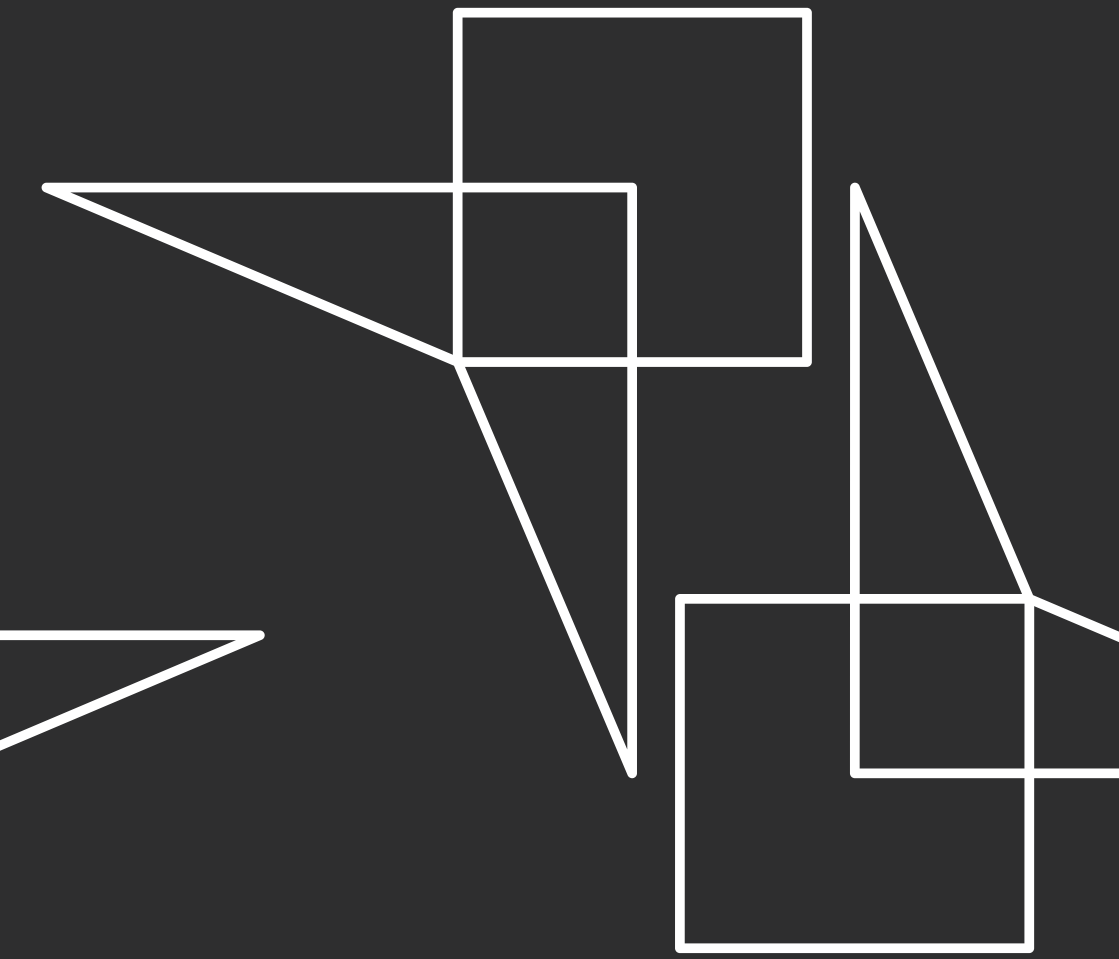

„НЕМАШ ЛИ НЕКОГО ДРУГ ДА ПРЕГРНЕШ?“

ЖЕНА, СКОПЈЕ, РОДЕНА 1994, ИНТЕРВЈУ СО ВЛОРА РЕЧИЦА

ВЛОРА РЕЧИЦА: На почетокот, бидејќи ми треба во снимката, треба да се претставиш... името, презимето, што работиш, каде си родена... од каде си...

СОГОВОРНИЧКА: ОК! Живеам во Скопје, тука сум родена, моментално работам, како водител во ТВ- емисија и воедно се занимавам со различни активности, главно во областа на културата... шо друго требаше?

В.Р.: Толку, каде си родена и која година си родена?

СОГОВОРНИЧКА: 1994 год., имам 23 год.

В.Р.: ОК... би сакала да ми раскажеш за почетокот, тука во Македонија, како си го доживеала, што си запамтила, како растеше... имајќи во предвид дека си малцинство, како ги... ги... памтиш, особено односите со другите етникуми, на пример, со Македонците, какви ти беа односите, твоето детство, што памтиш од тој период?

СОГОВОРНИЧКА: Детство на едно дете растено во главниот град и во населба каде што нема многу други националности или подобро да кажам, се знае каде живеат Албанците, се знае каде живеат Македонците, се знае каде живеат Турците, е... многу е исто, мислам, исто е со детството на другите деца и на децата од другите националности... убавото од моето детство е дека живеев блиску театарот и други културни институции и како дете одевме многу често на театар... претставите беа на турски јазик, но тоа не ни оставаше впечаток, просто ни изгледаше интересно тоа што се случуваше на сцена... едно убаво детство со многу играчки, со многу културни активности на многу млада возраст, јас го спомнав само театарот, но подоцна и хорот и други активности коишто беа... Вака би го заокружила моето детство.

В.Р.: Што е со твоето семејство? Како живееве, дали бевте богато семејство, дали бевте обично семејство, како се соочувавте на времето кога всушност имаше и малку ограничувања... поради твојата етничка припадност?

СОГОВОРНИЧКА: Аха...

В.Р.: Ако ти текнува нешто...

СОГОВОРНИЧКА: Да, да... да!

В.Р.: Затоа што знам дека си била мала...

СОГОВОРНИЧКА: Памтам дека како дете живеев многу подобро економски бидејќи тато имаше негов бизнис и не се воздржуваше да ми создаде услови коишто можеби многу деца од соседството ги немале, да пеам на фестивал... и... да одам на музичко училиште и такви нешта... кои... да... најголемиот проблем во моето соседство или опкружувањето каде што јас живеев е диференцијата на моето семејство, интелектуално, од соседството, затоа шо имав...всушност, јас учев во клас каде што само две деца имаа образовани родители и интелектуалната разлика беше голема, односно, културата што ние ја имавме беше малку поразлична... памтам од детството дека јас бев осудена во маалото дека ќе станам на пример „певачица" дека одев на музичко училиште или не го поддржуваа фактот дека јас почнав да играм во театар како многу мало дете... ги имав тие предрасуди дека ќе го фатам патот на некоја актерка што за нив е погрешен пат, дури и ги памтам тие зборовите во училиште дека музиката не се претпочита, а јас во меѓувреме се бавев со хор и со фестивали, значи имав напади кон мене кое како дете ме натераа да се изолирам или да немам чувство на припадност на околината каде живеев и како таква се затворив малку повеќе... читав многу повеќе... уште од мала одев во градска библиотека, сама се регистрирав и интензивно изнајмував книги за да се тргнам од таа околина на која не ѝ припаѓав и така...

В.Р.: Во овој период, дали имаше контакти само со Албанци или и со Македонци...како го памтиш твојот прв контакт...

СОГОВОРНИЧКА: ...Со други деца...

В.Р.: Со други деца...

СОГОВОРНИЧКА: Знам дека во населбата, на почетокот, целото рано детство, многу малку го памтам... знам дека имаше деца од босанска националност... ми се допаѓаше многу бидејќи и како тип бев „машкуданка" и играв џамлии со едно македонско дете и почнав да учам неколку зборови на македонски, но не сум сигурна, мислам дека по конфликтот во 2001 год., тие се тргнаа од маалото... имаше Босанци и Македонци, поточно, и се преселија од маалото... посолидни контакти со децата од другите националности имав во основно училиште кога почнаа да нè носат по разни проекти со мулти-етнички карактер и да нè учат дека тие ни се пријатели или дека се исти како нас, но имаше проблем со комуникацијата бидејќи како дете кое живее во „гето" не го знаеш јазикот на другиот и нормално кога комуникацијата е тешка, претставува проблем да се зближиш со нив, да ги перцепираш или да разговараш со нив...

В.Р.: Ми се допаѓа дека го употреби зборот гето и се согласувам со употребата на зборот... дали мислиш дека се изолиравме многу во тие наши заедници кои не ни дозволуваа да излеземе надвор и да разбереме дека сме исти... човечки, сите?

СОГОВОРНИЧКА: Апсолутно. Ние на училиште, иако имавме деца од сите националности или објектот каде што ние учевме беше поделен... значи, ние на еден влез, Македонците на друг влез или повеќето од училиштата имаа и посебни смени, на пример, за албанските деца една смена, за македонските деца друга смена и контактот беше многу потежок, но памтам, во тие моменти коа ние имавме контакт, имавме многу предрасуди еден за друг. Често овие предрасуди беа поттикнати од нашите наставници... памтам, сè уште ми е во глава, еднаш во петто одделение, прегрнав една моја пријателка Ромка, мислам кога се вративме од некој проект во Охрид... и ја прегрнав и дојде професорот... учителката по француски јазик и ми рече: „немаш ли некого друг да прегрнеш?" Всушност,

училиштето нѐ носеше на овие проекти, но ставот на училиштето секогаш беше: „Видете, вие, па и не е баш добро да седите со нив".

В.Р.: Ме допре ова малку. Кога ја спомна 2001-ва, што ти текнува? Од конфликтот во 2001-ва,... што е првото на кое ти текнува, што ти асоцира?

СОГОВОРНИЧКА: Јас 2001-ва не ја доживеав во целата смисла на зборот, не е дека имам некоја тажна приказна... што се однесува до доживувањето на тој конфликт, да, ми текнува дека како дете, не знам колку години имав, пет или шест, само знам дека јас почнав да одам во училиште на пет години... и мислам дека бев второ или трето одделение, и јас ја пишував домашната и во моментот кога нешто се случи на вести, и сите, мислам, моите родители, се потресоа и татко ми во тој момент рече... „вие треба да одите во Косово..." и во моментот кога се употреби зборот војна... не знам, нормално, за едно дете е страшно, но уште беше свеж моментот на војната на Косово бидејќи тоа го доживеав подлабоко бидејќи семејството на мајка ми беше во голема опасност. Тие живееја во околината на Дреница и по војната ги видовме последиците од војната , и одевме и видовме директно дека сѐ е запалено, луѓето умреле, голем дел од нив, и... визијата којашто јас ја имав за војната беше многу страшна, но, сепак, родителите се обидоа да нѐ смират некако и памтам дека ја поминавме границата и јас бев со книги во рацете... луѓето од Црвен крст се бавеа со нас... нѐ зедоа и нѐ однесоа до нашите вујковци во Дреница, но знам дека татко ми се врати, беше при завршување на дел од студиите и се врати, не дојде со нас и нормално дека моментот кога бегаш од војната и си го оставил таткото дома, е додаден страв... потоа, памтам, ние таму игравме, се забавувавме многу, но имаше различни мигови кога мама ми велеше дека тато не одговара на телефон, значи, сите ние бевме престрашени дека нешто можело да му се случи на татко ми...

В.Р.: Особено имајќи во предвид дека телефонските линии не беа...

СОГОВОРНИЧКА: Да, апсолутно...

В.Р.: Многу сигурни...

СОГОВОРНИЧКА: И ние како деца, мислам, децата од моето семејство, имавме страшна визија за војната поради искуството кое го имавме пред неколку години, со војната на Косово, и затоа очекувавме, всушност, јас очекував дека кога ќе се вратам во Скопје, куќите ќе бидат изгорени, можеби нема да го имам еден дел од семејството, како што немав еден дел од семејството на Косово, очекував дека нема да може да одиме на училиште, дека мојата наставничка нема да има една нога... бидејќи наставникот во Дреница, беше... односно... тој ја имаше изгубена едната нога во војната и доаѓаше на училиште со патерици... и јас очекував дека и мојата наставничка ќе дојде со патерици на училиште, со една нога помалку... значи... имајќи го искуството од Косово, јас можеби очекував многу повеќе...

В.Р.: Сличности...

СОГОВОРНИЧКА: Сличности, но, исто така, го памтам моментот кога се вративме дома, јас сум рекла: „Е зошто не ни ги запалиле куќите?, тука нема дупки од куршуми во ѕидовите", или нешто слично: „Тато е жив!" Бидејќи некако ние имавме перцепција дека секако некој ќе умре, и сето тоа со некоја ладнокрвност затоа што знаевме дека се случило еднаш и ќе се случи и по втор пат...

В.Р.: Го памтиш патот од дома до граница, дека си одела со книги во рацете... дали ја поминавте границата со Македонија пешки или...?

СОГОВОРНИЧКА: Всушност, границата, да, пешки ја поминавме, имавме транспорт до граница и потоа границата ја поминавме пешки, и веднаш после границата беа работниците од Црвен крст коишто се бавеа со нас и јас им оставив впечаток како едно дете кое ги чува книгите бидејќи им реков дека не сакам да ми изгорат книгите и си ги зедов книгите со себе бидејќи очекував сè да биде изгорено... но потоа... во средно училиште... кога нашиот круг стана пошарен... имав можност да комуницирам и да стекнам пријатели од другите градови, особено од градовите коишто беа најмногу опфатени од конфликтот во 2001... и кога тие ми кажуваа дека, на

пример, живееле во тој период по подруми или дека едниот бил ранет, едно дете, еден од моите врсници бил ранет бидејќи играл во својот двор кога почнале...

В.Р.: Пукањата...

СОГОВОРНИЧКА: Пукањата, значи го раниле во нога или еден друг пријател од Арачиново ми кажа дека целата негова соба била изгорена заедно со сè што сакал, тогаш всушност си реков: „Па чекај, јас сум се спасила лесно од 2001-ва, но има места коишто поминале многу полошо..."

В.Р.: Дали мислите дека многу Албанци, затоа што знам дека во Скопје нема многу Албанци кои го напуштиле Скопје... имаше малку семејства кои го напуштиле Скопје... поголемите последици ги претрпеле другите зони... кога се врати... ми кажа малку... само сакав да појасниме малку повеќе, дали мислиш дека ние... ние скопјаните... поминавме полесно од Западна Македонија, особено северозападниот дел?

СОГОВОРНИЧКА: Фактички, јас реков... јас очекував дека кога ќе се вратам куќите ќе бидат изгорени исто како кај моите вујковци кога им ги видов изгорени куќите и сум се чудела зошто нам не ни ја запалиле куќата... но, да, мислам дека да, затоа што искуствата кои ми ги имаат кажано за војната, децата од средно училиште, децата од зоната на Липково, зоната на Арачиново или делот на Куманово се многу пострашни од тие што ние ги доживеавме затоа што тие останале тука и биле поподложни на конфликтот во 2001-ва и додека јас бев на Косово и играв, тука некој бил ранет како дете, додека мене не ми фалело ниту страница од книгите, на некој му изгорела целата соба и нормално тие имаат подлабоко доживување за војната и нормално дека перцепцијата што тие ја имаат за оваа држава и за другата страна е многу понегативна од таа што јас ја имам и нивната комуникација со децата Македонци е многу потешка од мојата комуникација.

В.Р.: Дали мислиш дека ги перцепираат како виновници за тоа што се случи?

СОГОВОРНИЧКА: Не знам дека... можеби не можам да зборувам во име на сите тие бидејќи не дека ги имам прашано некогаш директно, но во моментот кога почнавме да зборуваме за војната, тие ми ги кажаа овие искуства, ми се чинеше како еден паралелен свет, како да се случило некаде на друго место и дека јас не сум била дел од таа реалност.

В.Р.: Какви ефекти имаше за твоето мислење за Македонците?

СОГОВОРНИЧКА: Конфликтот во 2001-ва?

В.Р.: Па, конфликтот од 2001-ва... конкретно ме интересираат овие приказни, какво влијание имаа врз твоето мислење?

СОГОВОРНИЧКА: Јас дури и без да ги слушнам приказните на моите пријатели коишто ја преживеале војната или конфликтот во 2001-ва, јас имав една резерва како дете поради начинот на кој ние ја доживеавме војната на Косово и за нас... изразот е... *шкије*[26]... и во шкије се вбројуваат сите словенски народи, всушност, тука се Македонците, Србите, сите...

В.Р.: Сите се исти?!

СОГОВОРНИЧКА: Сите се исти, значи, ако не зборуваш албански и зборуваш на словенски јазик, шка е, и памтам дека јас како дете во трето одделение не сакав да го научам македонскиот јазик затоа што велев дека мене ми ги убија вујковците во Дреница, на мојот дедо му ја исекле главата, мене ми ги запалиле куќите во Дреница и нормално дека како дете се плашев многу во моментот кога отидовме на Косово по војната и го видов целиот тој хорор дека се случил... лошо доживување за нашето семејство е и дека вујко ми

26 >

Шка/ шкије един./ множ.: Навредлив збор употребен за Македонците или другите словенски народи, освен за муслиманите.

го изгубил својот живот како борец на денот кога му се родил синот и овие доживувања нормално дека кај едно дете влијаат многу повеќе и нормално дека ги доживува малку по... затоа што не знае да користи логика како возрасен. Поради овие причини јас одбивав да учам македонски јазик и ми текнува како дете бев многу пргава... кога ќе почнеше часот по македонски јазик и кога ќе влезеше наставничката по македонски јазик, јас ќе ги качев нозете на маса и ја игнорирав целосно и не сакав да ја отворам книгата и ѝ требаше време на наставничката, на мојата наставничка, да ме седне и да ме убеди дека јас треба да го научам јазикот и дека е добро за мене и треба да го знам јазикот... можам да кажам дека до факултет јас не го знаев македонскиот јазик... не секогаш поради истата причината поради која сакав да го избегнам во детството, но целосно да го избегнам и добив впечаток дека... сите се лоши... буквално, сите се лоши, и Македонците и затоа можеби не сакав да комуницирам со нив... но, потоа за време на студиите решив да студирам на македонски јазик и видов каква штета сум си направила себеси затоа што јас живеам тука и добро е да се знае јазикот за своите потреби и не поради тврдоглавоста бидејќи не е патриотизам да не се научи јазикот или нешто такво...

В.Р.: Да, дека треба... не треба да оставиме ниту еден јазик ненаучен...

СОГОВОРНИЧКА: Апсолутно.

В.Р.: Што мислиш за интеграцијата на албанските и македонските деца во образованието... било формална или неформална... за да се надминат неколку моменти коишто претходните генерации, особено мојата или твојата генерација... иако ние сме иста генерација...

СОГОВОРНИЧКА: Влора, па, јас верувам... јас и ти припаѓаме скоро на иста генерација и за време на нашето основно и средно образование имаше десетици и стотици проекти со мулти-етнички карактер коишто се обидоа да вклучат ученици во форма на игри, некои форми создадени за да се создадат пријателства со децата од другите националности... да, имав страв дека овие активности

или овие проекти нема секогаш да го постигнат потребниот ефект и јас реков дека во моментот кога јас ќе прегрнев дете од друга националност, наставничка ми велеше: „Немаш ли некого друг да прегрнеш?" Или кога ние сакавме да соработуваме со некое дете, со македонските ученици од училиштето, директорот на училиштето ни велеше, нè провоцираше дека треба да бидеме подобри од нив... не беше подготвено во целост нашето општество за една таква комуникација...

В.Р.: Тој моментот кога ти велат, ги виде Македонците, види што направиле тие, а ние ништо не правиме...

СОГОВОРНИЧКА: Многу пари се дадени за многу проекти, но всушност не се смени начинот на размислување на луѓето кои ги реализираа тие проекти... затоа што не вреди ти кога одиш да работиш на еден таков проект, а во позадина некој те држи на нозе дека ти треба да го гледаш него како ривал... а не како пријател...

В.Р.: Како се чувствуваше кога заврши конфликтот? Бидејќи ми кажа, кога се врати, прашуваше, како е куќата, како се другите, но како се вративте во нормала затоа што имаше еден период каде не си го видела татко ти, колку време не се виде со татко ти?

СОГОВОРНИЧКА: Многу долго... не ми текнува колку долго останавме во Косово, но бевме многу долго...

В.Р.: Со месеци, претпоставувам, три месеци...

СОГОВОРНИЧКА: Мислам дека да, мислам да...

В.Р.: Да кажеме дека конфликтот заврши во август со потпишувањето на Охридскиот договор...

СОГОВОРНИЧКА: Да...

В.Р.: А мислам дека почна некаде во јуни, така нешто...

СОГОВОРНИЧКА: Само знам дека цело лето бевме на Косово... во тој период...

В.Р.: Татко ти никогаш не го виде...

СОГОВОРНИЧКА: Не, татко ми никогаш не го видов, како што реков, тој беше при крај со студиите на „Св. Кирил и Методиј", правниот факултет и тој имаше свои предизвици во тој период... да студираш на факултетот Јустинијан Први, во тој период, мислам дека беше уште, дупло потешко отколку сега... останавме многу долго на Косово и освен нас, беше и тетка ми, која живее исто тука, бевме голем број на луѓе и нѐ чуваа со една енергија, со играчки и нешта поради кои не ни помислувавме на војната...

В.Р.: Не почувствува дека...

СОГОВОРНИЧКА: Не ни оставија простор...

В.Р.: Дека нешто се случува...

СОГОВОРНИЧКА: Не ни дозволија...

В.Р.: Дека си таму за нешто толку...

СОГОВОРНИЧКА: Да, да. Ние всушност бевме свесни дека избегавме бидејќи таму ќе има војна, но не ни дозволија во ниеден момент да почувствуваме носталгија или да помислиме на војна бидејќи беа луѓе коишто само беа поминале низ војна и се грижеа многу за емоционалниот дел за нас, како деца. Ми текнува, стрината, вујкото, измислија разни игри или направија сешто за ние да не помислиме на војната, но, како што реков, недостигот на татко ми беше страшно и имаше моменти кога мајка ми ме земаше за рака и одевме на прошетки и ми велеше: „Татко ти не одговара на телефон." И јас си мислев дека татко ми го убиле или го раниле и тој кошмар на дете чиј татко не е таму, до последниот момент пред да одговори на телефон беше страшно... и јас памтам дека бев на поле, си играв и дојде братучед ми и ми вели: „Сакаш да те израдувам нешто?" И јас му велам: што? „Дојде татко ти да ве земе." И знам дека трчав многу и кога стигнав дома и кога го видов татко ми, бев пресреќна... по долго време го видов... и утредента мислам дека се вративме дома и враќањето беше многу чудно бидејќи очекував урнатини, но всушност сѐ беше исто, барем објективно, сѐ беше исто.

В.Р.: Но, енергијата на луѓето, како коментираа, вие, како деца, дали дискутиравте меѓу вас, кој каде бил, што правел, како правел... јас памтам, на пример, сестра ми велеше, јас кога отидов, ми велеа како си отишла ти кога сите ние си останавме, а ти си отишла некаде и се нервираше дека сите биле тука, а јас сум избегнала... и ќе ѝ се свртеше на мајка ми, зошто си ме однела кога сите останале тука, беше тврдоглава... дали ти текнува на такво нешто со твоите пријатели?

СОГОВОРНИЧКА: Кога се вративме... кога се вративме на училиште, знам дека после едно кратко време почнаа да ни носат деца од позафатените зони со војната и не знам, можеби во тие моменти кога ќе видевме дека некој си ја изгубил куќата и сега дошол кај нас, некој дошол да се засолни некаде и потоа тоа дете го земале и го донеле во моето училиште... и страшно е кога ќе видиш дека некој си ја изгубил куќата и не знам... можеби како деца ни се виде дека Скопје е главниот град и полициската станица е многу блиска и тука не смееле да дојдат и да ни ги запалат куќите, но ги запалиле некаде на друго место... значи, како дете, помислуваш на секакви нешта, не знаеш точно да ја перципираш реалноста и, еве, јас како дете мислев дека можеби поради тоа што полициската станица е блиску нема да се осмелат да ги запалат куќите... не знам... но некаков сличен конфликт со учениците од класот немаше... можеби и поради тоа што наставничката не нѐ прашуваше за ова и затоа не почнавме воопшто да дискутираме на таа тема...

В.Р.: Сега едно различно прашање... како ти го перципираш конфликтот во 2001, дали го сметаш за потребен затоа што... како што истакна, за да се добијат правата на Албанците... дали мислиш дека беше потребен конфликтот во 2001 за да, ние, бидеме каде што сме сега или можеше да се најдат други начини за да стигнеме тука каде што сме... можеби прашањево е повеќе политичко, но...

СОГОВОРНИЧКА: Па, со уставните промени коишто се направени на претпоследниот Устав на Македонија, многу од правата на Албанците коишто ги имале пред осумдесеттите години се скратени,

и луѓето биле лути поради тоа. Нормално дека биле лути, бидејќи кога некому ќе му се скратат правата... се лути, и го бара тоа право коешто му припаѓа и јас мислам дека само една фиктивна држава и само една фиктивна демократија ги тера луѓето да земаат оружје за права кои со меѓународните конвенции и другите меѓународни документи се гарантирани, всушност, правата кои ги добивме со Охридскиот договор се права кои што се „веќе" гарантирани со меѓународните конвенции или други документи на глобално ниво, мислам, на меѓународното право и е многу болно затоа што само една фиктивна демократија ги тера луѓето да се фатат за оружје за нешто коешто еден меѓународен документ веќе ти го гарантира... дали беше погрешен или не, јас мислам дека секоја војна или секој вооружен конфликт остава многу повеќе последици по завршувањето отколку за времетраењето на целиот процес... затоа што, јас уште ги чувствувам последиците од 2001... во моментот кога сакав да се запишам на правниот факултет, каде татко ми студираше, тој мислеше дека ќе поминам исто лошо како што тој поминал за време на војната... нормално дека за време на војната фрустрацијата била многу поголема и неговото малтретирање како албански студент било поголемо и јас тоа го чувствувам како последица на војната или ако татко ми се обидува да ми ја прикаже истата слика за тој универзитет, ова е последица од војната... ако ги гледам јас денес тие млади, мои врсници од тие зони на војната коишто се двоумат дали да делат со еден млад од друга националност дури и кога седат со нив и имаат некаква резерва бидејќи си мислат, чекај, ти ми предизвика болка, тоа е последица од војната... последици... последици... војната како конфликт секогаш остава психолошки последици кои се наследуваат со генерации за разлика од последиците коишто се оставени за време на конфликтот.

B.P.: Дали сметате дека Албанците се сметат себеси како инфериорни кон другите етникуми, особено мнозинството Македонци, и особено при контактите во образованието или некаде на друго место?

СОГОВОРНИЧКА: Задолжително се чувствуваш инфериорен, задолжително, бидејќи не си... не си глава на куќата, го немаш сето тоа што треба да го имаш. Ние ја знаеме непропорционалната распределба на буџетот и знаеме за многу други неправилности коишто се прават и задолжително се гледаш како малцинство, како процент и нормално кога си процент, се чувствуваш инфериорен.

В.Р.: ...дали... во споредба со времето пред војната, сега, да речеме, во 2017-та, дали мислиш дека постигнавме доволно за да се интегрираме во општеството?

СОГОВОРНИЧКА: Јас мислам дека Охридскиот договор требаше да бара малку повеќе, јас мислам дека реално требаше да бара малку повеќе од тоа што се барало со Охридскиот договор се веќе гарантирани со други меѓународни конвенции, но, не знам, јас мислам дека овој договор доволно покажа дека не е функционален... докажа, 17 години за да се реализира еден договор се многу и многу од сегментите кои требаше да бидат реализирани, се неправилно реализирани и овој факт покажува колку нефункционален беше тој договор. Не знам каде е проблемот, дали е во целиот систем, или во целиот наш менталитет или нашите политички перцепции, но дека не функционира е сосема јасно.

В.Р.: Да, сега... да позборуваме малку за иднината. Што мислиш ти дека нѐ очекува... дали мислиш дека доколку се образуваме, доколку образованието станува „подостапно"... попристапно за Албанците во сите места во Македонија... дали мислиш дека ќе се вклучиме повеќе во општеството и дали ќе се тргнат тие разликите и тоа чувство на инфериорност, кое ти велиш, задолжително го чувствуваш кога си процент?

СОГОВОРНИЧКА: Јас реално очекувам дека ќе нема веќе проценти, јас реално очекувам да нема веќе квоти. Јас велев дека дваесет проценти од администрацијата не се тие потребните дваесет проценти или се целосно фиктивни, да седат луѓето дома и да земаат плати и всушност да не се оди на работа или, па, не ми требаат

дваесет проценти полиција кога знам дека тој полицаец нема да ја изврши задачата како што треба и е првиот којшто поминува на црвено. Мислам дека треба да мислиме над процентите, треба да мислиме дека имаме една заедничка држава и треба да се обидеме, секој во своја форма, да го одржи овој дом, а не да го искористи...

В.Р.: Обострано...

СОГОВОРНИЧКА: Апсолутно, сите што сме дел од овој дом, од оваа држава, треба да се обидеме да ја одржиме и да го развиеме овој дом, не да се краде домот, не да се земе нешто од овој дом и кога образованието ќе биде доволно квалитетно да процентите нема да важат туку квалитетот, кога нашите институции ќе бидат толку функционални каде соодветните луѓе ќе бидат вработени, а не процентите, верувам дека тогаш ќе постигнеме да направиме некоја промена или да бидеме малку подобри во нашето општество.

В.Р.: Твојата најчиста желба за животот тука во Македонија, и за твојата иднина и твоето општество... нашето општество, тука мислам или нашето албанско општество или поширокото општество...

СОГОВОРНИЧКА: Мојата најголема желба е да се смени начинот на размислување, да се смени менталитетот, да стануваме поблиски бидејќи цело време сме во контакт со еманципираниот свет и само си седиме и гледаме, не се обидуваме ништо да направиме за да чекориме и ние или барем да се приближиме малку. Јас би сонувала за еден квалитетен образовен систем, за поподготвени професори, за кога ќе одам да ги слушнам, да уживам, и да не мислам што од ова треба да се игнорира за да не ми ја оштети иднината, исто како што нè осудиле тие наставници кога сме прегрнале пријателка Ромка... би сонувала за еден поинтегриран систем на развој, било политички, културен или од секој аспект, сите аспекти, сите области кои се важни за нашата држава затоа што има многу простор за да се подобриме. Јас сум за идејата дека треба да има квалитет, не само квантитет, не проценти, не бројки. Би сакала да имаме поинтегриран образовен систем и најмалку новите генерации

да имаат со што да се образуваат бидејќи ние сме сведоци на фактот дека матурантите на приватните средни училишта коишто имаат едно многу поквалитетно образование и доаѓаат од друг образовен систем, успеваат да станат членови на академијата на науките во Њујорк и успеваат да се вклучат во најдобрите светски универзитети. Значи, не е нивото на интелигенција на нашата младина, туку е нивото на интелигенција на тие што не образуваат и ни го пренесуваат знаењето... има многу случаи каде младите или учениците знаат повеќе од наставниците, учителите, и ова е погубно бидејќи одиш во училиште и немаш што да научиш... знам дека можеме многу повеќе, имаме многу случаи на наши млади, кои се брилијантни, но всушност се брилијантни само надвор од државата, а не во нивниот дом и...

В.Р.: Дали ја сметаш Македонија како твој дом, како твоја држава...

СОГОВОРНИЧКА: Апсолутно да, да и многу се нервирам кога некој ми вели дека не е твоја. Имав прилики, многу остра дискусија сега само што бев во Тирана со многу луѓе, да, ОК, нам ни звучи лошо кога ни велат Македонци во смисла на националност, и Македонци како и Албанци ние тоа го сметаме како националност, а не како државност, и кога некој ми вели дека, па ти си Македонка доколку си отишла да живееш таму, јас не сум отишла, јас сум тука, мојот родител бил тука, мојот дедо бил тука и јас сум во мојот дом, сум во мојата земја и тоа е... дефинитивно, јас сум од семејство и растена сум со овие камења од Чаршијата, со калдрмите, со калето, дрвјата, сè е дел од мене и јас го поминав детството тука и растам тука, работам за оваа држава и нормално дека ова е мојата припадност.

В.Р.: Што мислиш за документацијата на искуствата на луѓето за 2001-ва, за 2001-ва, сè што поминале...

СОГОВОРНИЧКА: Многу ми се допадна идејата дека си одлучила да документираш приказни од жените. Имам прочитано една книга со наслов „Војната нема женско лице" и приказните кои се раскажуваат од жените имаат многу повеќе емоционални тонови, имаат повеќе

доживување затоа што начинот на кој една мајка ја доживува војната и се грижи за своето чедо не го доживува еден маж којшто зема пушка и оди на планина... многу се болни, пак се навраќам на војната во Косово... многу е блиска со нашава, има една многу тажна приказна за една мајка која се породила на врв на планина, била со бебето, без медицинска помош, го стискала бебето да не плаче за да не слушнат српските војници затоа што може ќе ѝ го запалат и идејата на една мајка дека си го задушило бебето за да не слушне и кога после му ја открива главата гледа дека бебето уште дише, едноставно морници ме лазат, многу повеќе од приказните на некој војник кој убил пет српски војници. Јас, пак, велам дека војната остава многу психички последици, душевни кај луѓето и можеби тие приказни за емоциите на луѓето за време на војната се многу поважни од бројот на победите во битките коишто ги читаме во книгите.

В.Р.: Ти благодарам многу.

СОГОВОРНИЧКА: Нема на што!

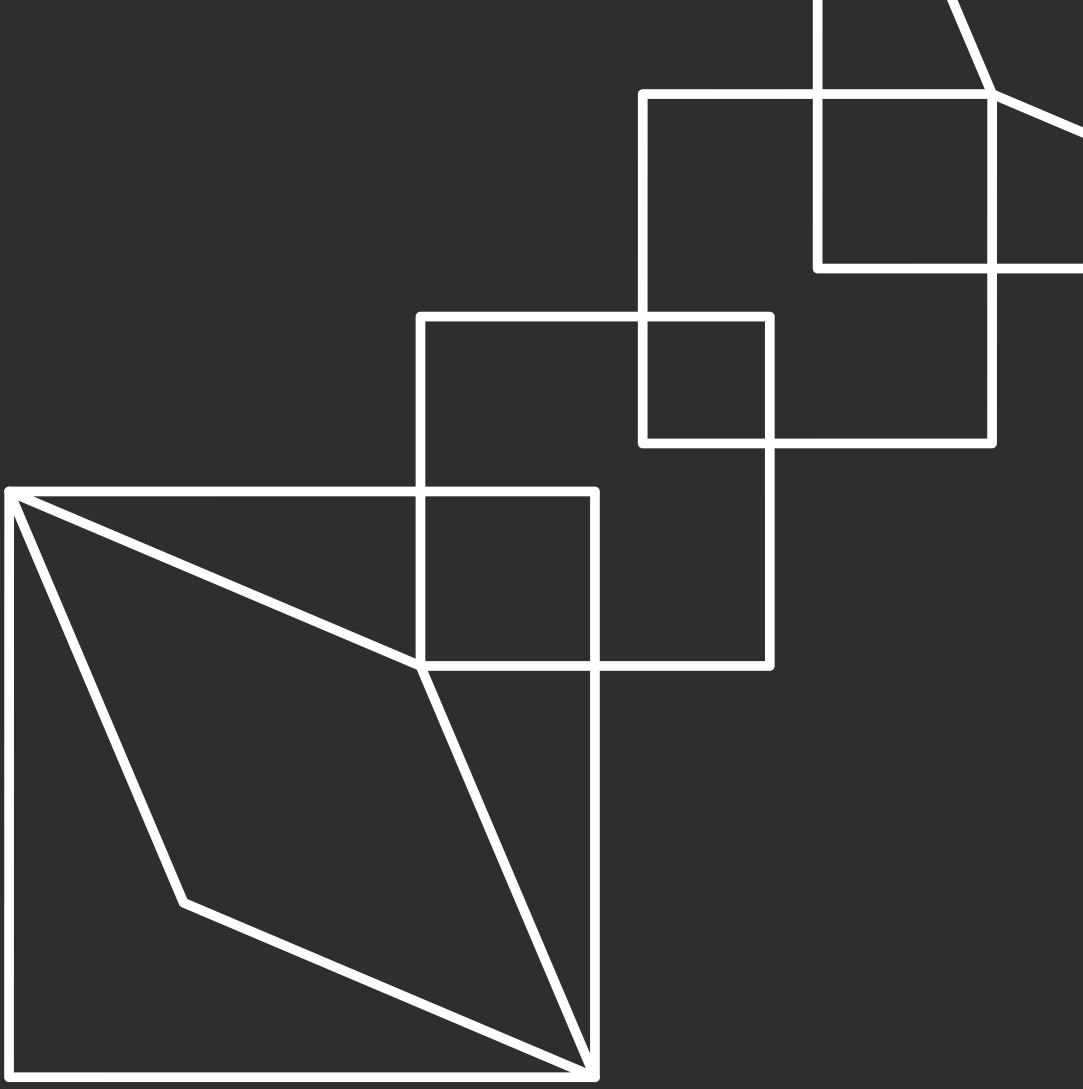

PËRMBAJTE

162

Parathënie

170

"Do qetësohet, do qetësohet në momentin e fundit – këtë e mendonim të gjithë. Së paku unë këtë e mendoja."

184

"Nxansit, respektivisht, fëmijët të cilët e frekuentonin shkollën, ishin fëmij të familjeve të traumatizuara, edhe vet fmit ishin të traumatizuar."

198

"Unë kam menduar që ajo është ashtu – një lojë."

214

"Ama nuk kan ni a jena t'gjall a..."

228

"Më para kemi bashkëpunuar me traktorë, ata kanë punuar, me ndihmë, me punë, me ata. Nuk ka më asnjë bashkëpunim."

248

"Ka mundur kejt ta urrej atë, jo, ky fshat është si fshati im, ni fshat i banuar..."

276

"Kurdo që ishim bashkë, pinim pije të gazuara ose diçka tjetër, bisedonim e pastaj do të vazhdonim me detyrat tona. Asnjëherë nuk ka pasur... Asnjëherë nuk ka pasur probleme. As që do të ketë, ashtu mendoj!"

300

"A s'po ki kon me përqaf?"

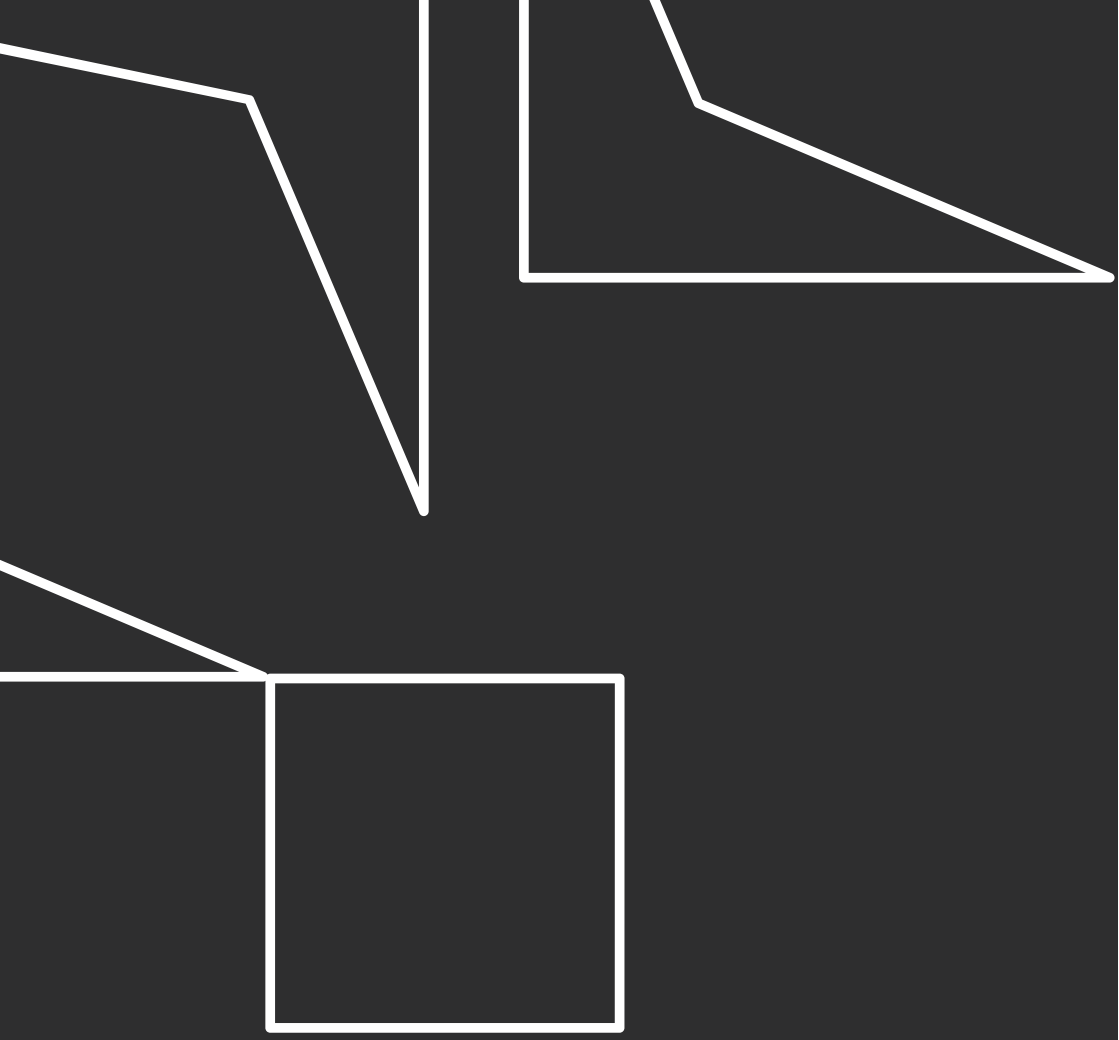

PARATHËNIE

"Rikujtim i vitit 2001" – kështu titullohet ky libër i cili në të vërtetë është një përmbledhje e tregimeve të përbashkëta personale, të cilat në një mënyrë apo tjetër janë të lidhura me ngjarjet e konfliktit të armatosur apo luftës që tronditi Republikën e Maqedonisë në vitin 2001.[1] Një dekadë pas pavarësisë së Maqedonisë (1991), tensionet e brendshme midis maqedonasve dhe shqiptarëve u nxitën më tej nga përhapja e konflikteve nga luftërat jugosllave në veri. Ky tension u përshkallëzua në konflikt të dhunshëm, duke u përballur Ushtria Çlirimtare Kombëtare (UÇK) me forcat shtetërore të sigurisë.[2] Një përshkrim i tillë prej një fjalie është natyrisht, një përmbledhje shumë koncize e një konflikti dukshëm shumë më kompleks dhe kontrovers, duke shërbyer këtu kryesisht si një hyrje e shkurtër në sfond për lexuesit të cilët nuk janë plotësisht të njohur me kontekstin e konfliktit. 2001 ishte viti kur në sipërfaqe shpërtheu dhuna në Maqedoni, e dukshme për të gjithë dhe me pasoja afatgjate për gjithë popullsinë. Luftimet zgjatën rreth tetë muaj, para marrëveshjes ndërmjetësuese, Marrëveshja Kornizë e Ohrit (MKO) e cila i dha fund armiqësive dhe në të njëjtën kohë e hapi terrenin për ndryshime institucionale, kryesisht lidhur me marrëdhëniet ndëretnike. Megjithatë, sipas shumë vëzhguesve, MKO dhe zhvillimet politike nuk arritën të adresonin shumë çështje konfliktuale në mënyrë të qëndrueshme. Si shembulli më i rëndësishëm është distanca shoqërore dhe ndarja sipas linjave etnike të cilat në përgjithësi perceptohen se janë rritur më tej që nga viti 2001 - megjithatë, natyrisht, janë shpërndarë shembuj pozitivë që kundërshtojnë këtë perceptim. Kombinuar me disa çështje

1 >

Deri në datën e botimit (2019), emri kushtetues i Republikës së Maqedonisë (i shkurtër: Maqedonia) në fjalë ka ndryshuar në "Republika e Maqedonisë së Veriut". Emri i shtetit i shkruar në këtë libër pasqyron përdorimin e zakonshëm dhe zyrtar sipas periudhës përkatëse kohore dhe nuk është shprehje politike e asnjë lloji.

2 >

Ripiloski, Sasho (2011): Conflict in Macedonia: exploring a paradox in the former Yugoslavia, Lynn Rienner Publishers Inc., Boulder, Colorado/ London, pp. 1-2.

të pazgjidhura ose të reja, ndarjet e tilla të vërejtura mund të bëhen gjeneratorë të tensioneve apo konflikteve (përsëri) tetëmbëdhjetë vjet më vonë, në kohën e botimit të këtij libri.

Është e panevojshme të thuhet se prapaskena e përgjithshme socio-politike dhe zhvillimet aktuale shoqërore janë shumë më komplekse dhe meritojnë të diskutohen më hollësisht sesa është e mundur në këtë libër, qëllimi i të cilit është qartë një tjetër. Qëllimi i këtij botimi është në të vërtetë i trefishtë: të japësh zë, të arkivosh dhe të transmetosh. Ky libër trajton përvojat personale të konfliktit të armatosur apo luftës që tronditi Republikën e Maqedonisë në vitin 2001, ose më mirë, kujtimet individuale të asaj periudhe dhe ngjarjet e veçanta. Ndërsa faktet e njohura publikisht rreth ngjarjeve dhe interpretimit të tyre mbesin kontroverse, 2001 shënon një krizë, një pikë referimi në perceptimin e publikut. Dhe më shumë se kjo: në perspektivën tonë, konflikti apo lufta e vitit 2001 mund të përshkruhet si „elefanti në dhomë" në Maqedoni, një lloj teme tabu që është disi gjithkund, por vështirë se dikush guxon të flasë hapur për të dhe në mënyrë konstruktive në publik. Diskutimi - nëse është fare - zhvillohet brenda „grupeve", domethënë kryesisht në sferat private midis shqiptarëve, maqedonasve dhe grupeve të tjera etnike, brenda familjeve, por zakonisht diskutimi mbaron këtu. Kjo zbrazëtirë në opinion, natyra e diskutueshme e temës dhe mitet rreth saj shërbejnë si pika mirëpritëse për etnocentrizëm dhe nacionalizëm. Megjithatë, ne besojmë se është vendimtare për një shoqëri pas konfliktit për të diskutuar çështjet dhe konfliktet e saj të kaluara (dhe të pranishme) në mënyrë që të rimëkëmbet dhe të ecë përpara. Për të lejuar që kjo të ndodhë, nevojiten përpjekje të veçanta për të siguruar hapësirë për perspektivat e ndryshme. Në këtë drejtim, ne synojmë të kërkojmë mendime dhe interpretime më të nuancuara, për dallim nga interpretimet e njëanshme dhe monolitike të ngjarjeve të dhunshme në vitin 2001 dhe rrethanat komplekse socio-politike që kontribuuan në zhvillimin e tyre të mëvonshëm. Përmes rikujtimit të ngjarjeve të vitit 2001 nga këndvështrime të ndryshme, qëllimi i këtij botimi është të hapen dyert për rishikimin e kuptimit të periudhës së konfliktit ose luftës.

Ky publikim është rezultat i projektit „Ballafaqimi me të kaluarën përmes historisë gojore në Maqedoni" (2015-17), organizuar nga Forum Civil Peace Service (forumZFD) në bashkëpunim me Qendrën për Hulumtime të Nacionalizmit dhe Kulturës (CINIK) dhe Institutin e Etnologjisë dhe Antropologjisë (IEA) në Universitetin e Shën Kirili dhe Metodi në Shkup. Qëllimi fillestar i projektit është të popullarizohet qasja e historisë gojore dhe në të njëjtën kohë të ofrohet trajnim për një grup të rinjsh, kryesisht studentë dhe aktivistë të shoqërisë civile nga Maqedonia, në atë metodë të veçantë hulumtuese. Përmes ideve dhe diskutimeve, pjesëmarrësit e projektit dolën me dy tema sfiduese në terren: kujtimet personale të „jetës në Jugosllavinë Socialiste" dhe „konflikti apo lufta në vitin 2001". Përpjekja e parë kërkimore çoi në botimin e librit me titull „Të gjithë janë zhdukur tani: Jugosllavia në kujtimet e njerëzve nga Maqedonia" (Shkup, 2017). Bazuar në tregimet e regjistruara të jetës personale, libri siguron njohuri për aspekte të ndryshme të jetës dhe shoqërisë në ish Jugosllavi, si të drejtat e grave, muzika dhe kultura, puna e artizaneve dhe puna në fabrika. Hulumtimi në terren i historisë gojore për temën e dytë çoi në vëllimin e tanishëm: "Rikujtim i vitit 2001".

Duke ndjekur qasjet e historisë gojore, individi është në qendër të vëmendjes sonë. Para se ta kyçim tërë kolektivin ose shoqërinë në tërësi, ne vendosëm të sigurojmë hapësirë për tregimet e veçanta personale të tetë grave dhe burrave. Ata vijnë nga rajonet më të gjera të Shkupit dhe Tetovës dhe i përkasin kategorive të ndryshme në aspektin e moshës, profesionit, gjinisë dhe përkatësisë etnike. Në vitin 2001, shumica e tyre ishin civilë të kapur në dhunë, megjithatë jo më pak të privuar nga efektet e saj, megjithëse në shkallë të ndryshme. Ndjenjat e fuqizimit nga njëra anë dhe pafuqisë nga ana tjetër janë të ndërthurura gjatë intervistave. Periudha e konfliktit apo luftës dhe pasojat e saj ishin të vështira për të gjithë bashkëbiseduesit dhe familjet e tyre. Disa madje kanë humbur më të dashurit dhe shumica ende ballafaqohen me pasoja edhe sot. Kuptohet, të folurit për të kaluarën e tyre personale dhe për të ndarë detajet intime ishte një sfidë për disa nga bashkëbiseduesit. Në të njëjtën kohë, tregim rrëfimi ishte i shoqëruar nga ndjenjat e lehtësimit

dhe fuqizimit, duke pasur parasysh faktin se në të shumtën e rasteve, asnjë nga të huajt nuk ka treguar asnjëherë interes të veçantë dhe nuk i ka dëgjuar tregimet e tyre personale. Është e qartë por edhe nuk mund të theksohet aq sa duhet se thelbi i këtij libri vjen nga bashkëbiseduesit tanë të cilët pranuan që të ndajnë historitë e tyre me ne dhe me ju. Prandaj, shprehim mirënjohjen tonë më të sinqertë për të gjithë ata për besimin, kohën dhe përpjekjet e tyre për të folur me ne. Gjithashtu, detyra për intervistuesit nuk ishte e lehtë. Ata duhej të ishin në gjendje të tregonin ndjeshmëri dhe mirëkuptim si dhe neutralitet e qetësi. Bisedat u zhvilluan në një atmosferë të besueshme dhe relaksuese, zakonisht në shtëpitë e bashkëbiseduesve ose në ambient të tyre të njohur dhe në gjuhën e tyre amtare,[3] gjegjësisht në gjuhën shqipe apo maqedonase. Sipas metodologjisë së përhapur të historisë gojore, intervistat u bazuan në pyetësorë gjysmë të strukturuar që u adaptuan në mënyrë fleksibile me qëllim që ta ndiqnin rrjedhën e bisedës në mënyrën më të natyrshme. Një seri intervistash u krye dhe u regjistrua në audio dhe disa edhe në formatin video gjatë viteve 2016 dhe 2017. Tetë prej tyre u përzgjodhën për këtë botim. Janë katër intervista në gjuhën maqedonase dhe katër intervista në gjuhën shqipe, të cilat janë transkriptuar dhe përkthyer për qëllimet e këtij libri tre gjuhësor. Sigurisht, respektohet dhe mirëmbahet fjala origjinale e bashkëbiseduesve, përfshirë dialekte dhe nuanca të tjera. Të gjithë, përveç një bashkëbiseduesi, e dhanë pëlqimin e tyre për t'u emëruar në libër. Megjithatë, për shkak të ndjeshmërisë së përgjithshme të subjektit, redaktorët vendosën të mos i zbulojnë emrat

3 >

Në përputhje me metodologjinë e përhapur të historisë gojore, të gjitha intervistat e regjistruara u transkriptuan fjalë për fjalë për qëllim të këtij publikimi. Për të riprodhuar përmbajtjen verbale sa më afër që është e mundur, lektorë dhe përkthyesit janë udhëzuar që ta respektojnë origjinalin e folur dhe të mos korrigjojnë gabimet që lidhen me sintaksën, gramatikën, dialektin ose shqiptimin.

e bashkëbiseduesve. Në të njëjtën linjë mendimi, redaktorët gjithashtu e morën lirinë për të bërë redaktime të vogla, në disa raste pa ndryshuar përmbajtjen e tregimeve. Këto ndërhyrje të kujdesshme në intervista u bënë vetëm për të mbrojtur identitetin e bashkëbiseduesve ose të njerëzve të tjerë, si miqtë apo fqinjët e përmendur gjatë bisedave.

Përvojat nga e gjithë bota kanë treguar se historia gojore mund të jetë një mjet i fuqishëm për promovimin e paqes kur zbatohet në kontekstin e *ballafaqimit me të kaluarën. Termi ballafaqim me të kaluarën* kuptohet këtu si përpjekje e një shoqërie në trajtimin e trashëgimisë së shkeljeve të rënda të të drejtave të njeriut, luftës, konfliktit të dhunshëm apo sundimit autoritar. Është një proces afatgjatë shumëdimensional me shumë aktivitete dhe nisma të ndryshme për të trajtuar shkaqet rrënjësore të konfliktit, për të promovuar sundimin e ligjit dhe pajtimin me të kaluarën. Procesi i mbledhjes së përvojave individuale në formën e një historie i trajton njerëzit „të zakonshëm", zëri i të cilëve zakonisht nuk dëgjohet, si dhe subjektet historike dhe burimet historike. Ky proces e shqyrton heshtjen dhe në të njëjtën kohë i fuqizon dhe i afron njerëzit. Njerëzit mund të bëhen të vetëdijshëm se përvojat dhe mendimet e tyre janë në të shumtën e rasteve të përbashkëta me të tjerët, të cilat shpesh janë gjithashtu të padëgjuara. Kur bëhen të arritshme për publikun, rrëfimet e tyre mund të njihen, pranohen dhe mundësisht t'i lehtësojnë ndryshimet. Idealisht, kjo qasje mund të çojë në një mirëkuptim ndërmjet përkrahësve të ideve dhe të kuptimeve të ndryshme, në të cilat edhe pse të kundërta, ka edhe vuajtje dhe përgjegjësi të përbashkëta në të gjitha anët. Këto janë hapa thelbësorë në ndërtimin e besimit dhe paqes në një shoqëri pas konfliktit siç ekziston në Maqedoni apo gjetkë në Ballkan dhe në botë.

Në fund, ne e konsiderojmë të rëndësishme të theksojmë edhe një herë se çfarë qëllimi ka ky libër dhe çfarë nuk ka: Qëllimi i tij nuk është të përpiqet të rishkruajë historinë, as të marrë anë, as të ofrojë një analizë tjetër socio-politike apo edhe të vërtetën rreth ngjarjeve me të cilat merret. Qëllimi i tij është ta theksojë elementin personal dhe individual të kësaj periudhe të rëndësishme dhe shpesh të ndryshimit të jetës

së konfliktit apo luftës në Maqedoni nëpërmjet tregimit; për t'i dhënë një zë historive të „njerëzve të zakonshëm" të cilët kanë jetuar në këtë periudhë shumë intensivisht dhe janë prekur nga ajo deri më sot. Dhe së fundi, për të krijuar ndjeshmëri me ata që vuaj(tën)në në një mënyrë ose tjetër. Shpresojmë që ky botim mund të kontribuojë në një debat më të gjerë, në një mënyrë konstruktive dhe të diferencuar dhe ndoshta të iniciojë një lloj dialogu të drejtpërdrejtë ose të tërthortë midis njerëzve të palëve të supozuara kundërshtare.

Prof. d-r Darko Stojanov

Jana Kocevska

Vlora Reçica

Daniel Bernhardt

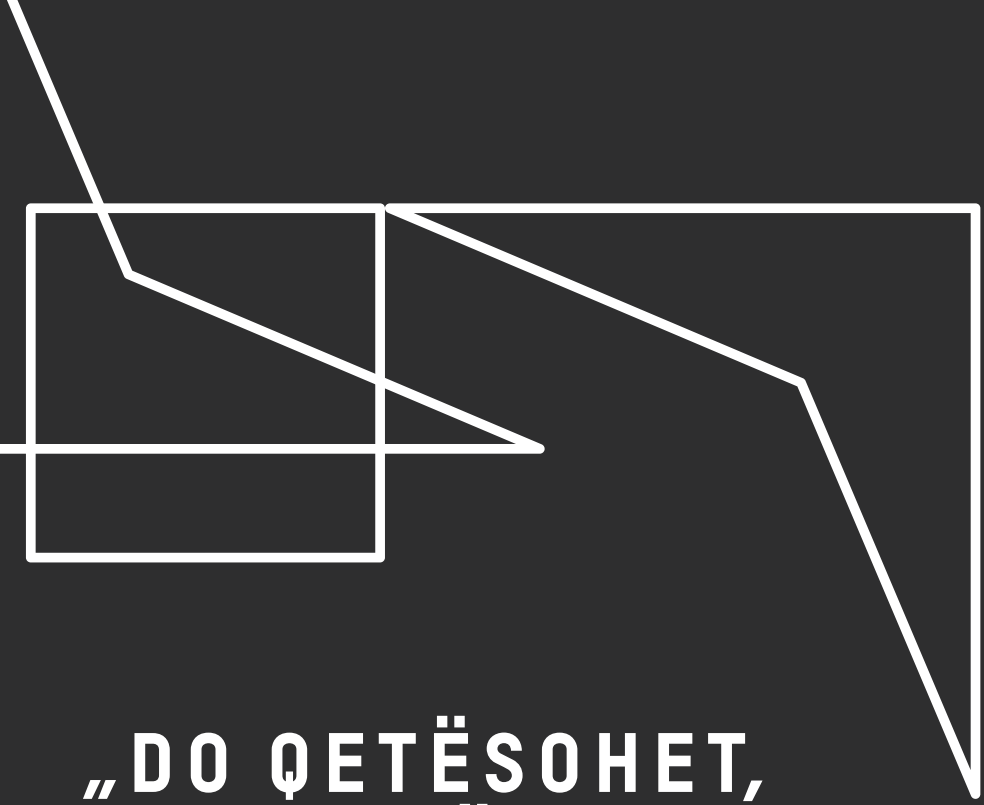

„DO QETËSOHET, DO QETËSOHET NË MOMENTIN E FUNDIT – KËTË E MENDONIM TË GJITHË. SË PAKU UNË KËTË E MENDOJA“

FEMËR, E LINDUR MË 1961, RAJONI I SHKUPIT, KA BISEDUAR ME DARKO STOJANOV DHE JANA KOCEVSKA

DARKO STOJANOV: Në rregull. Tung! Ju lutem prezantojeni veten.

BASHKËBISEDUESJA: Tung! Jetojmë në pjesën periferike të qytetit, shumë afër Haraçinës, disa kilometra.

D.S.: A mund të na tregoni... moshën tuaj, a keni jetuar këtu gjithmonë ose ... Diçka rreth prejardhjes suaj, për veten?

BASHKËBISEDUESJA: Gjithmonë kam jetuar këtu, prej 5 vjeç. Tani i kam 55 ... Çfarë duhej të them?

D.S.: Pra...

BASHKËBISEDUESJA: Tërë jetën time. Tërë jetën time.

D.S.: Tërë jetën tënde.

BASHKËBISEDUESJA: Po, kam jetuar këtu tërë jetën. Në këtë shtëpi.

D.S.: Po. Dhe, si do ta kishit përshkruar jetën në këtë lagje sot?

BASHKËBISEDUESJA: Sot është shumë qetë. Popullata është e përzier, domethënë ka shqiptarë dhe maqedonas. Jeta është e mirë, kemi fqinjë shqiptarë dhe jetojmë mirë, disi e durojmë njëri-tjetrin. Qetë është. Qetë është. Ndoshta tash ka të rinj që u lëshohen vajzave, por asgjë e madhe. Nuk kemi incidente, përveç atyre nëpër autobusë. Ka pasur disa incidente, por asgjë e madhe. Nuk frikohemi! Disa njerëz frikohen më shumë, por jo ne.

D.S.: Në rregull. Sot do të fokusohemi në konfliktin e 2001-shit.

BASHKËBISEDUESJA: Në rregull.

D.S.: Pasi që kjo lagjja është shumë afër frontit në atë kohë...

BASHKËBISEDUESJA: Po, po.

D.S.: Domethënë, duam të dimë më shumë mbi përvojën tuaj dhe mënyrën se si keni jetuar atë kohë. Pyetja e parë do të ishte nëse e mbani mend ku ishit dhe si e morët vesh për fillimin e konfliktit. Domethënë, mu në fillim.

BASHKËBISEDUESJA: Kishte tensione edhe më parë. Nuk e di çka ka ndodhur, nuk e mbaj mirë në mend tani, por e di që të gjithë shqiptarët u larguan. E mbaj në mend këtë pasi që të gjithë flisnin për këtë – "Shikoji shqiptarët, të gjithë largohen! Edhe gratë dhe fëmijët".

D.S.: Kjo ishte para fillimit të konfliktit në përgjithësi...

BASHKËBISEDUESJA: Para fillimit të konfliktit.

D.S.: Ose para fillimit të konfliktit në Haraçinë?

BASHKËBISEDUESJA: Në Haraçinë pra. Para ndodhive në Haraçinë, një ose dy javë më parë, nuk jam e sigurt saktë, të gjithë nisën të largohen dhe ishte shumë interesante dhe e çuditshme, pasi që rruga pas shtëpisë sonë kishte shumë komunikacion, ajo e lidh Haraçinën dhe Shkupin. Dhe ka shumë vetura... pasi që Haraçina është fshat i madh dhe... nga kjo anë, fshati i Singeliçit gjithashtu ka popullatë kryesisht shqiptare dhe ka shumë banorë. Dhe shumë komunikacion. Tepër... radhë pafund të veturave dhe pret shumë, ka shumë komunikacion... e pastaj... të gjitha u zbrazën. Krejtësisht të zbrazëta mbetën. Dhe na dukej interesant se kishte vetëm disa maqedonas dhe shumë pak njerëz. Ishte bosh.

D.S.: A i njihni njerëzit që janë larguar?

BASHKËBISEDUESJA: Po, disa prej tyre. Fqinjët që jetojnë matanë rrugës, ata u larguan. Të gjithë u larguan. Të gjithë njerëzit që jetonin në shtëpitë shqiptare në rrugën tonë u larguan.

D.S.: Dhe, a folët me dikë, a ju afruan para kësaj të...

BASHKËBISEDUESJA: Jo. Nuk fola me askënd, por ata të gjithë largoheshin. Jam e sigurt që të gjithë largoheshin, ashtu që ne... tensionet shtoheshin, të gjithë frikoheshin – pse po largohen? Me siguri ka diçka. Nëse ikin, do të ketë luftë.

D.S.: A folët me familjen që të merrni vendim, nuk e di, se çka të bëni në një situatë të tillë?

BASHKËBISEDUESJA: Po, folëm, mendoheshim çka do të bëjmë dhe ku do të shkojmë nëse nis lufta. Kemi në Prilep... Familja e të shoqit tim është nga një fshat afër Prilepit, kemi një shtëpi të vjetër atje dhe... Planifikonim të shkojmë atje, folëm për mundësi të ndryshme. Kuptohet, nëse bëhemi refugjatë, ku do të shkojmë... Njerëzit thoshin që do të ndërtohen kampe në Bullgari. Dhe kuptohet, ishim të frikësuar, si mund të... nuk mund të paramendoj të jetoj në tendë! Kjo ishte një nga gjërat më të frikshme, ashtu që... Menduam që nuk ka aq shumë shqiptarë në rajonin e Prilepit, ashtu që mund të... por frikësoheshim edhe të shkojmë atje. Kush e di, ndoshta lufta e kaplon tërë shtetin, ndodh diçka e tmerrshme dhe bëhemi refugjatë. Kjo shumë na frikësoi. Kishim fëmijë të vegjël, ishte shumë e frikshme.

D.S.: Dhe, ua ndërruat mendjen që të mbeteni?

BASHKËBISEDUESJA: Nuk ishim të sigurt nëse do të bëhet rrezikshëm dhe nëse do të ketë luftë. Edhe pritshim deri në momentin e fundit. Kjo ishte e rëndësishme për ne, nuk donim ta lëmë shtëpinë... Si mundeshim, ishte e re atëherë. I vëmë të gjitha që kishim, të gjitha të hollat, të gjitha në këtë shtëpi. Ku do të shkonim? Me të vërtetë nuk donim ta lëmë shtëpinë. Bile edhe kur nisën gjuajtjet dhe... e shihnim luftën afër nesh, nuk donim të largoheshim.

D.S.: Kur nisi konflikti, por në nivel kombëtar, domethënë në shkurt ose kurdo që ndodhi kjo...

BASHKËBISEDUESJA: Ashtu.

D.S.: A ju befasoi kjo personalisht në atë moment? Dua të them, si u morët me fillimin e luftës?

BASHKËBISEDUESJA: Kuptohet që u befasuam. Askush nuk mendonte se do të ndodhë diçka. Të gjithë thonin – do qetësohet, do qetësohet. Të gjithë pritnin dhe askush nuk shpresonte. Unë personalisht, kurrë nuk mendoja që do të ketë luftë. E di, tani duken si shumë larg. Sikur ndodh veç jashtë dhe që nuk do të ndodh këtu. Do qetësohet, do qetësohet në momentin e fundit – këtë e mendonim të gjithë. Së paku unë këtë e mendoja. Për këtë ishim këtu, mbetëm këtu. Nuk e di, ta dinim, ndoshta do ishim larguar. Por mendonim se sigurt do qetësohet. Që do të gjendet zgjidhje.

D.S.: Pasi nisën aksionet ushtarake afër kësaj lagjeje, d.m.th. në Haraçinë, si i përjetuat ato ditë kur kishte gjuajtje?

BASHKËBISEDUESJA: Nuk ishte aspak lehtë! Ishte e tmerrshme, pasi kishim fëmijë të vegjël. Fëmijët i kishim të vegjël. Kishin 11 dhe 12 vjet, ashtu mendoj, lindën njëri pas tjetrit. Edhe ishin emocionalisht të lidhur për shtëpinë. Për shembull, ajo që na brengoste më së shumti ishte se ku do të shkojmë. Për shembull, nëse shkonim te familjarët, çka të them, të gjithë i kanë obligimet e veta, ne do t'i pengonim dikujt... E vërtetë është! Por, kështu e arsyetuam ne. Çka do të bënim me fëmijët e vegjël, plus janë shumë të prekshëm dhe të lidhur emociaonalisht për shtëpinë. Gjithashtu më kujtohet që qanin shumë kur flisnim për largimin nga shtëpia. Kuptohet që ishte e tmerrshme, po. Prej çka do të jetonim? Domethënë, u përmend edhe çështja e parave. Burri im punon për një kompani që bart mallra, ku do shkonte ai? Çka do punonte diku tjetër? Përveç bujqësisë në fshatin afër Prilepit. Por kjo do të ishte zgjidhja e fundit, do të duhej të kultivosh tokën nëse... nëse bëhej luftë këtu. Mendonim nëse duhet të shkoj unë me fëmijët derisa ai mbetet këtu dhe punon deri në momentin e fundit, për shembull nëse... dhe nëse nis lufta në lagjen tonë, edhe ai të largohet. Ose të rrijë te prindërit e tij, nuk e di, por së pari të shkojmë diku me fëmijët. Konsideronim zgjidhje të ndryshme atëherë.

D.S.: A e ndaloi punën dikush nga familja juaj për shkak të konfliktit?

BASHKËBISEDUESJA: Jo. Nuk ndaluam, unë shkoja në punë atë kohë. Unë punoja në atë periudhë. Vajzat më përkujtuan që kam punuar atë kohë, unë kisha harruar tërësisht. Pasi që tërë kohën kisha ndërprerje në punë. Fabrika punonte me ndërprerje. Por fëmijët kështu e mbajnë mend: „Mami, shkoje në punë". Dhe konflikti ndodhi në verë, të gjithë ishin jashtë, të gjithë fqinjët dhe askush nuk hyri në shtëpi. Të gjithë pritnin të ndodh diçka e tmerrshme, të gjithë rrinin natën deri vonë, ndoshta deri në dy të natës, jashtë shtëpive të tyre. Dhe pastaj shkonin në shtëpi që të shtrihen pak.

D.S.: Pasi përmende që shumë njerëz kanë qenë jashtë, a ishin kureshtarë, të frikësuar...

BASHKËBISEDUESJA: Po. Disa largoheshin, i linin shtëpitë e tyre.

D.S.: Doja të pyes si ju shkonte kontakti me fqinjët, dua të them...

BASHKËBISEDUESJA: Ishte shumë interesant që të gjithëve u shkonte muhabeti (*qesh*). Kuptohet... të gjithë disi u afruam me njëri-tjetrin, të gjithë... Nuk e di si ta shpjegoj këtë, e donim njëri-tjetrin. Tani, për shembull, nuk është ashtu. Atëherë, nuk e di si (*qesh*), gjithë ishin të afërt me njëri-tjetrin, i përsëritnim pyetjet e njëjta tërë kohën – çka do të ndodhë, ku do të shkoni, ku do të shkojmë, a u bëtë gati...Disa veç më i kishin përgatitur valixhet. Të gjithë kishin plan për ikje. Dhe ishte verë, ashtu që disa shkuan në pushim më të gjatë në det. Dhe kjo ndodhi. Kishte një ndodhi, një kushëri erdhi te ne pasi duheshte ta rekrutojnë, ai fshihej se nuk donte të shkojë në luftë... Të gjithë frikësohen nga lufta, çka të them. Dhe ai mbeti pak më gjatë këtu, t'i ikë rekrutimit dhe... ishte e tmerrshme... çka të them...

D.S.: A keni parë ndonjë nga aksionet ushtarake... Ose pjesë të tyre? A keni parë diçka?

BASHKËBISEDUESJA: Domethënë, pashë që kaluan automjete të blinduara, i shihja çdo mëngjes. Shkonin në vijë, kishte shumë automjete

të blinduara... luftë e vërtetë! Gjithçka dridhej, madje edhe këtu i ndienim, janë automjete të rënda, ashtu domethënë, kur kalonin në rrugën për në Haraçinë, gjithçka dridhej këtu, mendoj që edhe xhamat e dritareve dridheshin. Lëviznin njëri pas tjetrit, kalonin shumë automjete të blinduara. Dhe dëgjonim gjuajtje, i dëgjonim të gjitha. Dhe i pamë të gjitha. Shkonim lartë nën çati që të shohim prej... një vend më i lartë. I shihnim të gjitha gjuajtjet rreth neve, madje mendoj që kishte pikë kontrolli policor në afërsi, disa kilometra larg nesh. Shumë automjete të policisë kaluan kah ne dhe automjete të ushtrisë. Gjithashtu shkuam... te tezja ime pasi që ajo kishte... dylbi. Dhe nëpër... i përdorëm dylbitë për të shikuar fshatin e Brnjarcit, ku ishte stacionuar ushtria. Dhe kishte gjuajtje nëpër tërë hapësirën, i shihnim. Gjuajtjet ndriçonin natën. I shihje nëpër tërë vendin. Dukeshin si vija me pika, e shihje se gjuhej.

D.S.: A ishit e frikësuar?

BASHKËBISEDUESJA: Nuk isha e frikësuar, mendoja që ishim larg. Këtë e mendoja atëherë. Por pas dy ditësh... kam një kushërirë në rrugën e njëjtë, në rrugën aty dhe një plumb u ra në shtëpi. Dikush ka mundur të lëndohet. Domethënë në ballkonin e tyre. Domethënë me siguri kanë kaluar plumba edhe afër shtëpisë sonë, ndoshta nuk i kemi parë, kanë kaluar me shpejtësi. Përndryshe burrat, e di që shkonin edhe më afër që të shohin më mirë, edhe ndonjë kilometër më andej dhe mblidheshin dhe nga aty shikonin. Tani që e mendoj, nuk kam ide se si nuk kanë qenë të prekur. Të shohin gjërat prej shumë më afër.

D.S.: Dhe, çka mendoni... Dua të them, si e shpjegoni... Pse mendoni që kanë shkuar më afër dhe pse vetëm burrat?

BASHKËBISEDUESJA: Nuk e di, ndoshta ishin më të guximshëm. Gratë rrinin me fëmijët (*qesh*). Që së paku nënat e tyre të përjetojnë. Nuk e di pse, por burrat u mblodhën dhe shkuan të shikojnë, dhe me siguri kanë biseduar.

D.S.: Përveç që keni shikuar ndodhitë para jush, domethënë në realitet, a jeni informuar për ndodhitë edhe nga mediet?

BASHKËBISEDUESJA: Po. Çdo natë. Kuptohet. E shihnim çka po ndodh, si përparojnë gjërat...

D.S.: Si do ta kishit përshkruar atë që e keni parë me sytë e tu dhe atë që e kanë treguar në TV, për shembull?

BASHKËBISEDUESJA: Nuk më kujtohet tani, nuk mund ta krahasoj tash, por informoheshim tërë kohën dhe ishim gati që të largohemi. Dhe ndonjëherë nuk i besonim medieve aq shumë.

D.S.: Ashtu. A kishte... a kishte ndonjë lloj shkatërrimi ose dëm material në familjen tuaj gjatë konfliktit?

BASHKËBISEDUESJA: Jo. Aspak. Nuk kishim dëme materiale.

D.S.: E në lagje?

BASHKËBISEDUESJA: Jo, jo këtu. Asgjë. Kishte pak mu në fund, kur situata në Haraçinë qetësohej, kur tundnin flamuj të bardhë, ashtu, kur shqiptarët vendosën të dorëzohen dhe pastaj njerëzit këtu u përzien dhe u munduan të ndalojnë që shqiptarët të ikin nga fshati. Dhe të gjithë shkuan, ngritën barrikada, grumbulluan goma kamionësh dhe i dogjën që ata mos të munden... menduan që do të ikin nga ajo anë më në fund.

D.S.: E ku i ngritën barrikadat?

BASHKËBISEDUESJA: Poshtë rrugës diku. Nuk di saktë, diku poshtë rrugës tonë.

D.S.: Në rrugë?

BASHKËBISEDUESJA: Edhe atje, jam e sigurt edhe këtu te kalimi dhe pak më poshtë rrugës. Këtu diku, sigurisht. Nuk më kujtohet ku, por kishte goma të ndezura dhe ata të gjithë rrinin afër – nuk do të lejojmë që terroristët të ikin. E a u thoshin terroristë atëherë apo... nuk e di si i quanin shqiptarët që u rebeluan... ose rebelë, nuk jam e sigurt. Por atëherë njerëzit ishin shumë të zemëruar, u mblodhën dhe thanë që nuk

do t'i lënë të dalin të gjallë... Duhet të kalojnë kah Shkupi. Por atëherë u larguan nga një anë tjetër, ndonjë rrugë tjetër... Ashtu që, kjo ndodhi. Ishte e tmerrshme. Shumë e tmerrshme. Nuk mundem ta mohoj. Valixhet i kishim gati. Po të kishte nevojë të largohemi, plani ishte që unë të largohem e para me fëmijët e pastaj... Pasi që njëri duhet të punojë.

D.S.: Si punonin institucionet në komunë? Ato më themeloret, si dyqane...

BASHKËBISEDUESJA: Po. Të gjitha punonin, edhe dyqanet, por nisëm të grumbullojmë. Shumë njerëz grumbulluan furnizime, në rast se nis lufta... Të gjithë më të moshuarit nisën të frikësohen se... "Të blejmë miell, të blejmë makarona, të blejmë ushqime të konservuara"... Dhe me siguri i kemi blerë këto, nuk më kujtohet tani, por e di që disa njerëz vërtet blenë shumë. Ushqimi nisi të harxhohet në dyqane, pasi që njerëzit filluan të blejnë të gjitha përnjëherë. Artikuj që kanë afat të gjatë të përdorimit, gjëra të tilla.

D.S.: A i blenit furnizimet vetëm në lagje ose edhe më larg, në Shkup?

BASHKËBISEDUESJA: Disa i blenin furnizimet në Shkup, nëse... Shkuan me veturat e veta dhe i sollën këtu gjërat. Ne blemë ushqim që të kemi diçka në çfarëdo rasti. Në rast se ka nevojë ta marrim me vete. Nëse shkonim me veturë, çfarë të bëjmë... Nëse evakuoheshim, mundeshim ta mbushim me ushqime, së paku, të kemi diçka. Pasi që çdo luftë do të thotë mungesë furnizimi me ushqim. Kjo është.

D.S.: Çka mendoni, sipas përvojës tuaj, kur mbaroi lufta? Kur u bë më lehtë?

BASHKËBISEDUESJA: Pra, kur ata u dorëzuan, kur... Nuk e di saktësisht kur, por kur u dorëzuan, kur shqiptarët tundën flamujt e bardhë, të gjithë u rehatuam pak.

D.S.: Flasim për Haraçinën, ashtu?

BASHKËBISEDUESJA: Po, Haraçinën. E sa i përket tërë konfliktit, nuk më kujtohet. Në përgjithësi, kur u larguan, të gjitha u qetësuan këtu. Dhe

njerëzit filluan të kthehen pak nga pak, shqiptarët ishin larguar kohë të gjatë. Dhe njerëzit tanë, ata që u larguan u kthyen më herët. E shqiptarët nuk ishin këtu kohë më të gjatë. Ndoshta frikësoheshin se do t'ju bëjmë diçka... për shkak kësaj ata ikën, frikësoheshin që t'i sulmojmë natën. Pasi sende të tilla ndodhnin, se njerëzit në ato pak shtëpi shqiptarësh që mbetën ishin shumë të frikësuar, frikësoheshin nga revolta e njerëzve. Dhe mendoj që kishte disa incidente, për shembull kishin shkruar diçka në derën e tyre. Diçka fyese, nuk e di çka, por dikush kishte shkruar diçka dhe ata nuk u kthyen një kohë të gjatë. Frikësoheshin. U larguan të gjithë. Në Kosovë ose kudo që kanë familjarë.

D.S.: Dhe kur u kthyen...

BASHKËBISEDUESJA: Disa dritare u thyen. Më fal. Disa dritare u thyen në disa shtëpi shqiptarësh, po.

D.S.: Pas përfundimit të konfliktit, kur të gjithë fqinjët u kthyen në lagje, a kishte pasoja nga konflikti atëherë, nuk e di, ndonjë lloj tensioni, diçka...

BASHKËBISEDUESJA: Ndëretnik?

D.S.: Po, pra.

BASHKËBISEDUESJA: Jo shumë. Mendojmë që i njihnim fqinjët tanë, nuk kishim asnjëfarë urrejtje. Askush... dua të them, jam e sigurt që ata nuk janë fajtorë. Kishte disa thashetheme – ky ishte në luftë – në shtëpi tjera, më larg nesh... "Ai është me ato, me UÇK-në", nuk e di... Këto gjëra ndodhën, por... nuk kishim njerëz të tillë, të gjithë ishin qytetarë të thjeshtë. U kthyen dhe vazhduam të flasim njëri me tjetrin, me fqinjët dhe na shkon muhabeti me ta edhe sot.

D.S.: Pra, sot pas pesëmbëdhjetë vjetësh, a flisni ndonjëherë për konfliktin në lagje?

BASHKËBISEDUESJA: Po. Flasim shpesh për këtë. Kur vjen ndonjë nuse nga... (*qesh*)... Kurdo që vjen mysafir, gjithmonë qeshim se si shikonim

gjatë gjuajtjeve, sa të marrë kemi qenë që kemi ndenjur këtu me fëmijët, rrezikun që kemi pranuar... Dhe gjithmonë qeshim që me sa duket kemi qenë tepër të reja e nuk kemi menduar mirë se si mund të këtu me fëmijët dhe të shikojmë aksionet me dylbi. Ashtu që nuk e di si kemi arsyetuar këtë veprim. Ndoshta na vinte keq për shtëpinë, ishte e re, sa nisëm të jetojmë aty, të gjitha ishin të reja dhe nuk donim ti lëmë gjitha dhe tia lëmë dikujt ta shkatërrojë. Shumë familjarë na thirrën, edhe familja jote, R... shumë njerëz na thirrën. Na thirrën edhe disa familjarë serb, - hecni te ne, nëse diçka nuk është në rregull. Por nuk donim të shkojmë. Pritnim deri në momentin e fundit. Thamë që nëse shpërndahet nëpër tërë vendin, atëherë do shkojmë. Dhe dikush do mbetej të ruajë vendin (*qesh*). Prindërit e mi thanë që... që ata do të rrinë dhe do ruajnë vendin. Së paku shtëpinë. Nëse është e zbrazët, mund tëa vjedhin, shumë gjëra të këqija mund të ndodhin. Kemi kafshë, kemi mace, fëmijët nuk duan t'i lënë në asnjëfarë mënyre e kështu me radhë.

D.S.: E atëherë?

BASHKËBISEDUESJA: Çdoherë kemi pasur kafshë (*qesh*). Pa kafshë nuk mundemi. Nuk më kujtohet shumë... Zakonisht i harroj ngjarjet...

D.S.: Nuk e di nëse...

BASHKËBISEDUESJA: Dhe unë, nuk e di, nëse keni ndonjë pyetje tjetër.

D.S.: A ka diçka tjetër që dëshiron të tregosh që është e lidhur me këto ndodhi, diçka që nuk të kemi pyetur deri tani? Domethënë, çfarëdo të duash.

BASHKËBISEDUESJA: Nuk e di. Kjo është. Nuk kam ide. Nuk e di. Mendoj që kaq kisha. Nuk e di çka të them tjetër.

JANA KOCEVSKA: Nuk e di, mendoj që pyetja e fundit, a ka ndryshuar... A ka ndryshuar jeta disi? Çka ka ndryshe dhe cilat janë dallimet në mes atëherë dhe tash?

BASHKËBISEDUESJA: Të themi që nuk kam... Nuk kam urrejtje ndaj shqiptarëve, për shembull.

J.K.: Domethënë në përgjithësi fqinjët apo...

BASHKËBISEDUESJA: Nuk kemi probleme me ta. Mirë na shkon muhabeti me të gjithë fqinjët. Nëse janë shqiptarë... nuk e di.

D.S.: Nëse e harrojmë përkatësinë etnike, këto gjëra dhe mendojmë në mënyrë të përgjithshme, a ka dallim mes asaj më parë dhe tani? Flas në përgjithësi, në jetë.

BASHKËBISEDUESJA: Ka më shumë shqiptarë, të jem e sinqertë, vetëm shqiptarët blejnë shtëpi këtu, të gjitha shiten, maqedonasit më nuk blejnë shtëpi këtu. E ndjejmë që të gjithë po shpërngulen. Edhe fëmijët tanë nuk duan të jetojnë këtu. Domethënë, pa marrë parasysh sa mirë... Kemi fqinjë të mirë, por nga ana tjetër shumë njerëz që u shpërngulën tani, nuk mund të them që janë shumë të civilizuar. Dhe është një kohë e ndryshme. Kur e ndërtuam këtu shtëpinë, jeta ishte më e mirë. Mundeshe të shkosh në stacionin e autobusëve dhe atje kishte vetëm maqedonas, hanin akullore në mbrëmje... Tani ka vetëm shqiptarë. Disa të rinj, gjaknxehtë, me disa vetura të marra. Kur vajzat shkojnë në qytet, ata bërtasin... mendoj, nuk bëjnë asgjë keq... ndoshta nuk duan të bëjnë asgjë keq, nuk mendojnë t'i sulmojnë, por është e frikshme. Për shembull, u shkojnë përreth me vetura, me biçikleta, i thërrasin... Maqedonasit nuk e bëjnë këtë.

J.K.: Brenda në autobusë...

BASHKËBISEDUESJA: Gjithmonë ka incidente në autobusë. Për shembull, maqedonasit rrihen me shqiptarët. Në autobusin me numër 65, që shkon nga Stajkovci nëpër fshatin e Singeliçit gjithmonë ka... tërë kohën...

J.K.: Të rinjtë...

BASHKËBISEDUESJA: Të rinjtë, më së shumti nxënës të shkollës së mesme. Ata fillojnë të përleshen, ka incidente dhe ne... Fëmijët tanë nuk shkojnë me autobusin, shkojnë me 45-shin. Dhe për shembull, ndonjëherë duan të shkojnë me 65-shin dhe 55-shin dhe stacioni i parë për 55-shin është në Haraçinë, duan, por frikësohen, vetëm pasi të rinjtë tallen me ta. Ka tensione. Ka tensione. Përleshen. Po.

J.K.: Në rregull, a keni dëgjuar... ja vajzat, vajzat e tuaja janë më të reja, nuk e di, kur ka pasur ndonjë incident, si është zgjedhur? Kush... Kush ka qenë mediatori, shkolla...

BASHKËBISEDUESJA: Policia. Policia. Në shumicën e rasteve policia i zgjidhë këto çështje. Nuk e di nëse kanë edukim të tillë në shkollë, dikush t'ju japë këshilla. Me siguri edhe në shkollë, por zakonisht e thërrasim policinë, ata i marrin në intervistë dhe problemi zgjidhet në atë mënyrë.

J.K.: E të rriturit?

BASHKËBISEDUESJA: Nuk kemi dëgjuar për çështje mes të rriturve, përveç atyre incidenteve mes shqiptarëve. Këto kanë ndodhur. Disa përleshje me armë zjarri, ata shpërndajnë sende dhe kanë vrarë njëri-tjetrin. Kjo ndodh shpesh në Singeliç, në Haraçinë. Pastrojnë hesape. Dhe pas luftës shumë njerëz u larguan nga fshati i Haraçinës, të gjithë maqedonasit u larguan. Ashtu që duhej, ata ishin refugjatë dhe nuk janë kthyer më. Disa arritën të shesin shtëpitë e tyre dhe tani më nuk ka maqedonas. Të gjithë u shpërngulën. Dhe disa njerëz të tjerë nga Kosova erdhën të jetojnë aty, nuk e di saktë prej nga kanë ardhur.

J.K.: Që nuk kanë jetuar...

BASHKËBISEDUESJA: Që nuk kanë jetuar aty më parë, që nuk janë... Që nuk janë të vendit, nuk kanë jetuar më parë në Haraçinë. Në lidhje me këtë, maqedonasit që jetonin në Haraçinë jetonin shumë mirë me ta. Ashtu që, sa i përket popullatës, ishin pesëdhjetë-pesëdhjetë dhe askush nuk ankohej nga të vjetrit. Por njerëzit që erdhën më vonë nga Kosova ose nga malet shqiptare, nuk e di saktë prej ku, me ta nuk mund

të jetosh. Ashtu që të gjithë u larguan. Ashtu që prej të gjithë njerëzve që u shpërngulën nga Haraçina, nuk mendoj që ka shumë maqedonas aty.

D.S.: Në rregull. Tani, pesëmbëdhjetë vite më vonë, nga pikëpamja e sotme, a mund të na jepni një përmbledhje me një fjali për konfliktin? Ndonjë leksion, mesazh që u ka mbetur juve që dëshironi ta ndani me të tjerët?

BASHKËBISEDUESJA: Leksion... Leksioni është që politikanëve nuk mund t'ju besohet. Mendoj që kjo është thelbësore. Mendoj që të gjithë njerëzit janë të barabartë. Dhe çdokush do të jetojë, të ketë mirëqenie, të ketë punë, kjo është më e rëndësishme. Kaq. Dhe njerëzit nuk duhet të ndahen sipas asnjë vije... pasi kemi parë veprime të mira nga shqiptarë, nga maqedonas. Kemi parë veprime të këqija nga maqedonas dhe nga shqiptarë. Ashtu që nuk mendoj që ka të bëjë me njerëzit, është ndonjë vendim politik. Jam e sigurt që nuk është te njerëzit, ata duan mirëqenie.

D.S.: Faleminderit shumë!

BASHKËBISEDUESJA: S'ka përse.

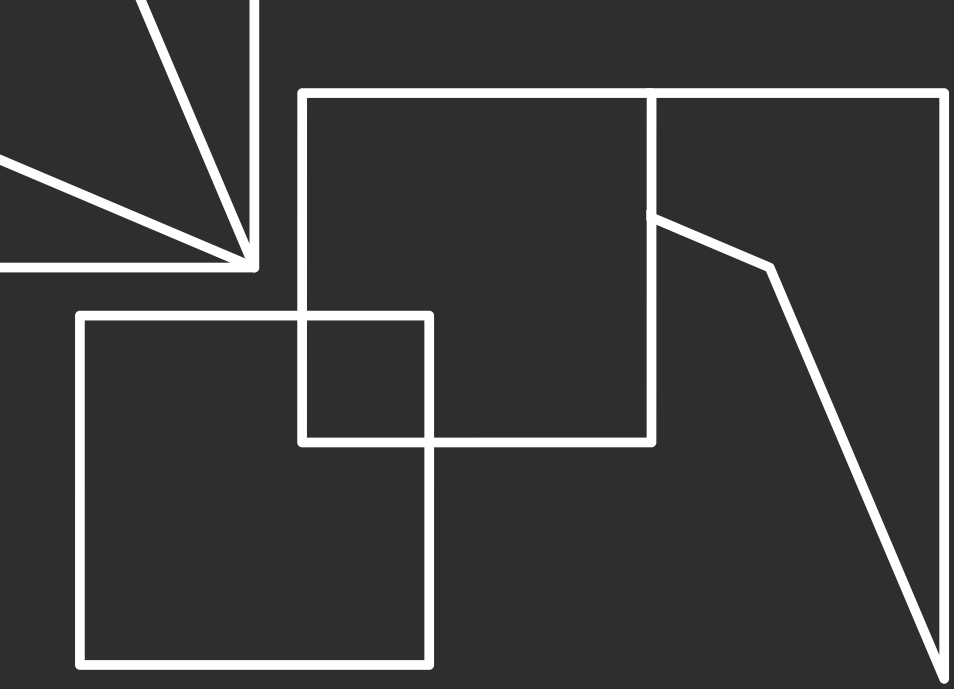

„NXANSIT, RESPEKTIVISHT, FËMIJËT TË CILËT E FREKUENTONIN SHKOLLËN, ISHIN FËMIJ TË FAMILJEVE TË TRAUMATIZUARA, EDHE VET FMIT ISHIN TË TRAUMATIZUAR.“

MASHKULL, RAJONI I SHKUPIT, KA BISEDUAR ME VLORA REÇICA

VLORA REÇICA: Kisha dasht me fillu, n'fillim, me fol, se asht projekt i historis edhe dojna histori personale t'njerzve me hulumtu edhe qysh e kan përjetu dymij e njishin, ama për me ardh te dymij e njishi, kisha dasht me fol diçka më shum për fminin e juve ktu n'fshat. Qysh e kini kalu? A keni pas, për shembull, kontakt me maqedon? Me palën tjetër? A keni qen vetëm shqiptar? Ku jeni shkollu? Ku keni mbaru shkollimin? Si jeni punsu si arsimtar ktu?

BASHKËBISEDUESI: Neve si fshat, gjithmonë kemi pas relacione relativisht t'mira me palën maqedonase ktu n'fshat, edhe pse ata kan qenë gjithmonë pakicë, ne shqiptarët kemi qen shumicë, mirëpo kemi pas raporte relativisht t'mira. Ktu në fshatin tonë, deri në vitin 1968 nuk ka ekzistu shkollë fillore tetvjeçare e plotë, vetëm katërvjeçare. Unë personalisht klasën e katërt e kam mbaru n'vitin 1963-64 edhe shkollën a dasht me vazhdu pastaj në gjuhën maqedonase, në fshatin fqinj, ktu. Në shkollën fillore kam vazhduar msimin dy vite, klasën e pestë dhe të gjashtën, n'klas t'shtat jam transferu në shkollën fillore në qytet. Në fakt, klasën e shtat dhe klasën e tet i kam mbaruar në shkollën fillore në qytet. Shkollën e mesme, në shkollën e mesme shqipe, a akademin pedagogjike në Shkup, n'akademin pedagogjike "Kliment Ohridski".

V.R.: Po. Si ishte jeta ktu n'fshat?

BASHKËBISEDUESI: Po, jeta... neve si fshat kemi pas fatin që jemi afër qytetit, afër Shkupit, largësia diku asht prej qendrës s'Shkupit, dytremdhjet kilometra, gjithmonë kemi qen t'lidhur me qytetin edhe jeta ka qen gati se si në qytet edhe pse veprimtaria kryesore e popullsisë ktu asht edhe ka qen bujqësia. Mirëpo afërsia e qytetit e ka ba t'veten ashtu që ndikimi i jetës qytetare ktu në fshatin ton ka qen shum i madh.

V.R.: Po. A si ishte kontakti me palën tjetër? A ishte vetëm sipërfaqësor apo kish dikush që kish kriju shoqni ktu n'fshat? Ma t'afërt, ma...

BASHKËBISEDUESI: Aj, kemi pas raporte relativisht t'mira, deri para vitit 1981, para demonstratave të vitit tetdhjet e nji, në Prishtinë, t'studentve të universitetit të Prishtinës. Atëherë, politika e bani t'veten, politika hegjemoniste serbomadhe ndikoi edhe ktu n'Maqedoni edhe pse disa nga politikanët maqedonas n'atë kohë ishin pjesëtar të Federatës Jugosllave, t'kryesis së Federatës Jugosllave edhe nga lart u transformu dal ngadal edhe erdhi deri në poret më të ulta të shoqërisë së asaj kohe. Kështu që, kjo situatë, ajo, t'them, politikë e hegjemonisë serbomadhe u shpreh edhe ktu, edhe ktu në fshat raportet fillun të përkeqësohen edhe njerzit fillun të largohen. Ne kemi pas, të themi përvoj t'hidhur nga kjo periudh për arsye se neve ktu kemi pas, edhe sot e ksaj dite kemi, problem me furnizimin e banorëve të fshatit me ujë, uj të pishëm ashtu që në vitin 82, 1981, ne morëm një nisëm që të sjellim ni burim, ashtu nalt në bjeshkë, ni burim jashtëzakonisht me ujë të shëndetshëm edhe ndërmorëm nismën që të sjellim at uj në fshat... Edhe pala maqedonase nuk e përkrahi nismën dhe faktikisht ajo krejt ësht ba me vetkontribut të qytetarëve, të fshatarëve, edhe pala maqedonase nuk e përkrahi faktikisht nismën edhe ata u veçun, u distancun nga ky aktivitet, edhe pse ujin më von e kan shfrytzu. Ma herët, pak më herët, ndjehej, të them, ajo pozita superiore e maqedonasve, unë përsëri do t'ceki 1974 kur pak më përpara, kur ne e kemi ndërtu për her të parë ambulancën, respektivisht, e kemi adaptu shtëpinë e kulturës në ambullancë, mirëpo, për t'u adaptu, duheshin mjete edhe atëherë me vetkontribut t'fshatarve asht adaptu respektivisht asht përshtat ne ambullancë shtëpia e kulturës... Maqedonasit nuk kanë dhënë mjete, faktikisht, vetëkontribut për përshtatjen e shtëpisë së kulturës në ambullancë. Bile, unë një rast njëher, njenit prej maqedonasve që ishte n'atë kohë, Lidhja Socialiste, ishte kryetari i Lidhjes Socialiste ktu te ne, edhe unë i them, me emën edhe mbiemën...: "O ju zotni, po nuk asht në rregull, a do't shëroheni ju në këtë, a do të shfrytëzoni shërbimet e kësaj ambullance?" Thotë: "Jo, ne nuk do të shfrytëzojmë". A n'realitet, t'parët i kan shfrytzu, mirëpo, kush

ju ka përmend, për arsye se shqiptarët jan edhe kan qen zemrëgjerë edhe jan solidar edhe pse ata nuk kanë kontribu, me vetëkontribut, askush nuk i ka pengu, i kan shfrytzu, bile-bile, shpeshherë ka ndodh që pa rradhë jan fut ke mjeku edhe i kan shfrytzu shërbimet e mjekut që i ka ofru ambulanca ktu në fshat, aktivitet të cilin ata faktikisht e bojkotuan dhe kemi edhe raste, edhe disa raste tjera, bile n'atë... nuk dashta kshtu të thellohem shumë, po n'atë periudh kur e ndërtonim ujin, ujsjellsin, njëni prej atyre, që një kohë ka qenë njeri me influencë në qytetin, në komunën të atëhershme Kale, ka qen ktu prej fshati edhe ai ç'bëri atëherë. Erdh ktu në fshat, edhe pse jetojke në Butel, mirëpo u transferu, erdhi ktu në fshat edhe bani agjitacion të hatashëm dhe arriti që dy prej mahallve shqiptare, tre prej nant mahallve shqiptare ti përçajë edhe fatkeqësisht edhe tri ato mahall u solidarizun me atë pjesën destruktive që e udhëheqnin maqedonasit edhe nuk dhan kontribut edhe ata... ata ma von u pendun mirëpo atëherë inflacioni ishte i hatashëm. Inflacioni ishte i hatashëm... Neve në 1982, n'atë kohë kishim grumbullu diku rreth 150.000 marka gjermane e me 150.000 marka bahej ni rezervuar prej 150 metrave kub ujë...

V.R.: Ato 150.000 marka, me ato 150.000 marka nuk mund të ndërtohej një rezervuar as prej një metër ujë...

BASHKËBISEDUESI: Për 150 her u devalvun ato mjetet që i patën dhan nëpër vetëkontribut qytetarët, mirëpo për hir të tejkalimit të mosmarveshjeve, për hir të afrimit, për hir të bashkëpunimit, e sakrifikum ne ate edhe nuk u ba edhe sot e kësaj dite ai projekt ka ngel pa u realizu. U ban disa intervenime tjera më vonë, kemi pas mosmarrëveshje t'hatashme rreth ujit saqë kishte edhe një nisëm prej maqedonasve pasi u mbajt, u apliku sistemi pluralist ktu n'Maqedoni... n'Jugosllavi, por edhe në Maqedoni edhe në zgjedhjet e para, *(në thojza)* "demokratike" vendore lokale fitoj VMRO-DPMNE-ja. Ne ktu, në komunën e Çairit, për arsye se atëherë ishte komuna e Çairit edhe me siguri dikush i ka sinjalizu maqedonast ktu t'fshatit ta marrin një burim prej të cilit furnizohej i tër fshati edhe me vetëiniciativë pa marrveshje, pa konsultim me askënd fillun të punojn ni grup maqedonasish të rinj, të

gërryjn kanalin që t'sjellin ujin ktu dhe ne disa her i paralajmrum, mirëpo nuk ju bindën paralajmërimeve tona. I thirrëm si udhëheqësi e fshatit, i thirrëm udhheqsinë e palës maqedonase, mirëpo edhe ata than ne nuk jemi n'gjendje që ti bindim fmit tonë që t'na dëgjojn, nuk na dëgjojn, kan fillu edhe do ta realizojn projektin. Neve atëherë bam, i paraqitëm në organet kompetentet komunale, në këshillin komunal, respektivisht në inspeksionin e atëhershëm të komunës së Çairit. Erdhën t'komunës por përsëri nuk e ndërpren at aktivitet të jashtligjshëm. I paraqitëm edhe në organet e sigurisë, në polici, edhe policia erdhi, i paralajmëroj, mirëpo përsëri ata ishin, du të them, shum këmbëngulës edhe t'bindur se do t'ja dalin që ta marrin at uj. Kur ne i shterëm gjitha mundsit ligjore, institucionale, atëherë e ndëmorrëm ni aksion dhe morrëm të njëjtin uj e futëm në rezervuarin e ujit të fshatit, ku furnizohet i tër fshati. Na thirrën neve si udhëheqsi e fshatit, na thirrën në komunë, edhe ishim neve aty, u morrëm vesh, bisedum ne çka bisedum, kishte sulme të pakëndshme, sulme të paqena, t'pavërtete mirpo të gjitha ato në mënyrë, kshtu, soike, i demantum edhe n'fund kryetari i komunës u tha palës maqedonase, shkoni nalt...shkoni nalt, dëgjojni udhëheqsin e fshatit, faktikisht për palën shqiptare, dhe nuk du ma prej atje t'ketë probleme. Me kte, ajo mbaroj. Mirëpo, ne e morrëm përsipër në fshat të vendosim ujëmatës, njehsor të ujit, edhe e bam ne atë, vendosëm gjithë fshati, njehsor, matës të ujit edhe tërë verës i gjithë fshati ka pas ujë.

V.R.: Ju, keni lind edhe keni jetu tan jetën e juve ktu në fshat?

BASHKËBISEDUESI: Po, po, ktu kam lind, edhe gjyshi edhe babi edhe katragjyshi edhe...

V.R.: Tu afru pak ma shum ka 2001, a kishte tension ala ma t'madh midis maqedonasve dhe shqiptarve, duke marrë parasysh edhe luftën e 1998 n'Kosov? A pritshe që diçka e tillë ka me ndodh edhe n'Maqedoni, edhe te ne?

BASHKËBISEDUESI: Neve, sinqerisht t'ju them, nuk kemi parandje se pala maqedonase, në nivel lokal, do të sillet n'atë mënyrë që në

luftën e Kosovës, luftën e Ushtrisë Çlirimtare t'Kosovës, mirëpo ishin jashtëzakonisht të zhgënjyer nga vet veprimi i palës maqedonase, nga provokimet që bëheshin ktu; Mirëpo ne i kemi kalu gjithë ato provokime në mënyrë stoike, njerzore, humane, si të them ndryshe, ashtu që nuk kemi dhan arsye për ndonjë konflikt ndërnacional. Situata u përkeqsu jashtëzakonisht shum dymij e njishin kur filloj veprimtarinë Ushtria Çlirimtare Kombëtare, ktu në fshat, pjesa maqedonase, e tëra u mobilizua në njësitë, qofshin ato ushtarake ose qofshin paraushtarake, ose paramilitare, edhe ka pas provokime t'randa, gjatë tanë kohës, nga muaji shkurt deri në muajin gusht...

V.R.: Deri sa u ba nënshkrimi i marrëveshjes...

BASHKËBISEDUESI: Po, deri sa nuk u rrumbullaksu Marrëveshja e Ohrit në Ohër edhe u nënshkrua në Shkup më trembdhjet gusht. Ka patur provokime të llojllojshme, ka patur gjuajtje të pandërprera në të gjitha... du t'them, kohët e ditës, edhe ditën edhe natën, kshtu që një pjesë e fshatarëve, apostafat, njerzit jan më të ndijshëm, fmive, grave u krijun. Kishte trauma, nga ajo që në asnjë moment nuk i lenin të qet nga të shtënat që i banin... pala, t'them ashtu, jo pala maqedonase, po institucionet, respektivisht, ushtria, policia edhe njësitet tjera...

V.R.: ...Shtetërore...

BASHKËBISEDUESI: ...Nëse nuk mund të them ashtu të qeveris e asaj kohe. Fshati ka qen i rrethuar me diku 37 apo 38 pika, ka qen e pamundur të bahet ndonjë lëvizje ktu në fshat edhe ka patur të shtëna, thash të njëspanjshme, ka ndodh që jan vra edhe kafsh, jan gjujt edhe njerz, mirëpo, fatmirësisht, deri në ato momente, humbjen e njezve nuk kemi patur, me përjashtim të 12 gushtit, kur njësiti paramilitar i Johan Tarçullovskit u fut në fshat dhe bëri një terror të paparë dhe të pa dëgjuar në shekullin e njëzet e njët, duke vrarë njerëzit e pafajshëm...

V.R.: ...Civil...

BASHKËBISEDUES: ...Po, civil, pa asnjë preteksti, pa asnjë arsye, duke djeg shtëpitë edhe objektet ndihmëse.

V.R.: Personalisht juve me familjen e juv, si e keni përjetu këtë periudh edhe kur hyni njësiti paramilitar i Johan Tarçullovksit, edhe para asaj edhe pas asaj, si e keni tejkalu kompletisht këtë periudh?

BASHKËBISEDUES: Para asaj periudhe... situata ka qen e rënduar, e tensionuar, e barrosur...

V.R.: ...Duke marrë parasysh se keni edhe fmi edhe gruen...

BASHKËBISEDUESI: ...Po, po un ni periudh fmit i pata largu nga ktu, mirëpo përsëri i ktheva ktu edhe ditën kritike, me 12 gusht fmit kan qen ktu, fmit e mi kan qen ktu. Ni pjesë e madhe, diku mbasdite, ni pjes e madhe e fshatit kan fillu të largohen, t'i lëshojn shtëpit, nga dhuna e madhe që asht ushtru ktu, kan dëgju nëpërmjet farefisit, dhe jan largu posht diku n'drejtim të qytetit, mirëpo, posht diku fshatit, ka qen ni pik policore edhe ati i ka nda t'rit diku, niqind e gjasht t'ri, nëse s'gaboj, i kan rrahur që të gjith deri në alivanosje, i kan arrestu edhe i kan shpërnda nëpër të gjitha stacionet e policis në Shkup, ku jan, ku jan keqtrajtuar, edhe fizikisht, edhe psiqikisht, disa prej tyre jan liru masi jan rrah, shtazarkisht, jan hudh rrugëve të qytetit të Shkupit, dikush n'ora nji mbas mesnate, mbas dyzet e tet orve, dikur njizet e gjasht prej tyre jan mbajt në paraburgim, përafërsisht, pes muj edhe pas mujve, gjoja se ish kryetari i athershëm, zoti Trajkovski, Boris Trajkovski, kinse i...

V.R.: ...Amenstoj...

BASHKËBISEDUESI: ...Kinse i amnestoj, i amnestoj vetë me vetëm mo t'shpallen t'pafashëm se po t'shpallen t'pafajshëm, duheshte t'ua kompensoj damin qeveria e Maqedonisë. Nga dhuna që ishte ktu, u pa se kush ishte fajtor, Gjykata e Hagës ngriti procedurë kundër ish Ministrit të Punve t'Brendshme, Lube Boshkovskin edhe Johan Tarçullovski. Boshkovski qëndroj në atë fazën parahetimore, ose hetimore, diku rreth tre vjet e gjysëm apo katër, Tarçullovski u dënua me dymbëdhjet vjet

burg. I mbajti tet vjet edhe u lirua. Kur u lirua, e pritën si hero. A pritet krimineli si hero? Mirëpo, kriminelët kriminelin e presin si hero. Edhe kriminelët kriminelin e shpallin hero se përndryshe nuk mund t'shpallet hero ai.

V.R.: Si i largut fmit prej shpis at ditën kritike?

BASHKËBISEDUESI: Po, fmit, un nuk i kam pa, un kam qen te shpia e vllaut posht, ka qen ni fqinj aty posht, ka patur ni kamion... Edhe fmit kishin hip n'kamion, edhe un kur dola, qanin. Jo vetëm fmit e mi, por edhe fmit e mahallës aty. Edhe e lus njenin un, prej djemve që ishte aty, t'atij fqiut, i tham ndeze kamionin, se i kan pa njerzit tu u shpërngul prej ktu. Kto kan than, ne mbetëm, do t'vijn edhe na zan gjall edhe do t'na therrin...

V.R.: ...M'tregun që shpia ishte kejt me pluma, e juaja...

BASHKËBISEDUESI: Po, po, duket edhe akoma, s'di a e keni pa ju?

V.R.: Jo, nuk e pash.

BASHKËBISEDUESI: Po, mund ta shifni pastaj kur të dilni. Unë qëllimisht nuk i kam evitu, le t'rrin, le t'qëndrojn si kujtim i dymij e njishit...Mirëpo, ai djali që duheshe t'shkoj me kamion, nuk m'përfilli, edhe m'tho:, "Nuk mundem edhe un i kam hip kamionit edhe un i kam çu fmit posht, deri te ajo pika policore aty ku ishin ata policët aty. Dikush më njohu edhe m'thot, prej policëve, më thotë: "Çka kërkon ti ktu?" Unë i thash se s'kam çka kërkoj un ktu, fmit krejt jan shpërngul edhe un dashta që fmit... Se ktu e pëhapën ni dezinformat se gjoja kinse Kryqi i Kuq Ndërkombëtar, autobusa të Kryqit Kuq Ndërkombëtar presin posht, mirëpo ajo kishte qen dezinformatë.

V.R.: Nuk ishte e vërtetë!

BASHKËBISEDUESI: Po, dezinformatë ishte edhe kshtu, mirëpo, asht fat për mua që fmit shpëtuan, mirëpo, fatkeqësisht, u vran dhjet banor

të fshatit, që ne nuk mund ti harrojm asnjëherë. Ditën kritike jan vra... dy edhe dy... katër, pesë, shtat, kurse tre jan vra... se ktu ka nis fshati t'sulmohet ditën e premte, me 10 korrik... gusht, më falni, me 10 gusht ka fillu t'bormandohet fshati... At dit asht vra ni fmi gjashtëvjeçar, të nesërmen asht vra ni fqi i imi, ktu posht, shpia e par ktu posht, ni plak, nga granatimet, ditën kritike, asht vra një tjetër, posht ke prroi, ni ashtu, edhe tjert jan vra ktu nalt, që të gjithë si përmenda...

V.R.: ...Prej plumbave...

BASHKËBISEDUESI: Kta tjert jan ekzekutu...

V.R.: ...Jan ekzekutu...

BASHKËBISEDUESI: Po, po, jan ekzekutum, a ai atje asht vra prej predhave, prej granatave, a kta jan t'ekzekutum në afërsi, nga afërsia.

V.R.: Sipas mendimit t'juv, çka i shtyti shiptart me luftu për drejtat e tyne, siç proklamon edhe UÇK-ja?

BASHKËBISEDUESI: Po, vet fjala juv, për t'drejtat, domethënë, nuk kemi pas t'drejta edhe UÇK-ja faktikisht ka bër atë që e bëri, luftën e bëri për t'i avancu të drejtat e shiptarve...

V.R.: ...Sipas juve...

BASHKËBISEDUESI: ...Edhe pse në komunikatën e parë ishte pak ma ndryshe, mirëpo u korrigju ajo edhe mir ishte që u ba ajo që u ba, për arsye se me t'vërtet kemi qen në pozit inferiore. Edhe pse, edhe sot jemi në pozit inferiore, nuk jemi aty ku duheshe t'jemi, nuk asht rrumbullaksu edhe sot e ksaj dite Marrëveshja e Ohrit. Marrëveshja e Ohrit u deformu me korrigjimin që ju ba preambulës, se në preambulë fillimisht ishte... „Maqedonia asht shtet i popullit maqedonas edhe i popullit shiptar dhe pjestarve të popujve tjer", mirëpo, fal neglizhencës së udheqsis tonë në atë kohë, u ndryshu preambula dhe u ba "Maqedonia asht shtet i..." "Republika e Maqedonisë asht shteti i popullit maqedonas edhe

i pjestarve t'popujve tjer"...domethan, ne jemi pjestar të një populli, nuk jemi popull ktu. Ne jemi t'barabart me romët, turqit, me serbët, me vllehët edhe tjert... Edhe ktu ta them se ligji që asht në procedur e sipër...

V.R.: ...Ligji i gjuhëve...

BASHKËBISEDUESI: ...edhe pse me t'madhe proklamohet se asht ligji për gjuhën shqipe, nuk asht e vërtet, ai nuk asht ligj për gjuhën shqipe, ai është ligj për gjuhët e bashksive etnike në Maqedoni.

V.R.: Po. Pasi... si e përjetove periudhën meniher pas 2001? Mas nënshkrimit të Marrëveshjes së Ohrit? Si u kthyt në normalitet në fshat se ma marr mendja se ky fshat asht nji prej fshatrave që ka pas pasojat ma t'mdhaja gjatë 2001?

BASHKËBISEDUESI: Po, ka qen shum rand. Kemi qen diku katërpesë muj pa rrym elektrike, për arsye se na e patën ndërpre. Pa lidhje telefonike. Jeta ka qen me t'vërtet, mos të them...

V.R.: ...un kisha desht edhe at pjesën financiare, ekonomike, si u kthyet në kam? Se gjat luftës, ket e din që edhe financiarisht shkatërrohet ni shtet, sidomos, vendet ku jan ma t'goditta.

BASHKËBISEDUESI: Kemi pas probleme, kemi pas probleme. Mu, nuk po flas për vete personalisht, mirëpo njerzit jan ballafaqu me probleme t'hatashme edhe t'aspektit t'plotësimit të nevojave materiale t'familjeve. Organizatat humanitare kan dhan kontribut t'konsiderushëm n'atë kohë, dhe organizatat lokale, edhe Kryqi i Kuq Ndërkombëtar, edhe Hana e Kuqe, domethënë të gjitha organizatat ndërkombtare humanitare kan dhan kontribut t'kosnderushëm në tejkalimin e vështirsive me të cilat ballafaqoheshin fshatarët n'atë periudhë...

V.R.: ...N'atë periudhë... po, ajo pjesa tjetër e kthimit n'normalitet, t'juve po edhe t'fmive... Shkollimi pastaj, se meniher filloj viti shkollor.

BASHKËBISEDUESI: Po, në shtator filloj viti shkollor, filloj viti shkollor me disa probleme, mirëpo për një kohe prej dy-tre mujve, u tejkalun

ato probleme sa i përket shkollës. U ban disa intervenime aty dhe filloj zhvillimi normal i procesit edukativo-mësimor në shkollë edhe pse me probleme. **Nënkuptohet, se edhe nxansit, respektivisht fëmijët të cilët e frekuentonin shkollën, ishin fëmij të familjeve të traumatizuara, edhe vet fmit ishin të traumatizuar.** Kemi patur probleme derisa i sollëm fëmijët në normalitet, nxansit në normalitet, mirëpo vështirsi ka pasur ni periudh t'gjatë... Mirëpo, me forca t'sinqerta edhe me bashkëpunim të shëndosh edhe me shoqërin më të gjerë, ja dolëm që... Edhe me qeverin në atë kohë, se u formu, mas zgjedhjeve u formu edhe qeveria e re ku ministri i arsimit ishte zoti Pollozhani. U ndje ai, du t'them, ai ndryshim në atë periudh edhe ja dolëm që ta tejkalojm qëndrimin në vend... në, edhe pse me vështirësi, po ja dolëm që ta tejkalojm këtë gjendje.

V.R.: Në atë koh a ekzistonte shkollimi tetvjeçar nga fshati?

BASHKËBISEDUESI: Po, po. Une dashta që në fillim të them, po ju m'ndërpret. Që nga viti 1968, se un thash, kur kam shku në 1963-64, 1964, kam mbaru shkollën katërvjeçare, kam vazhdu në një fshat tjetër. Atje di vjet e kam vazhdu e pastaj di vjet e tjera, ju thash, në Shkup. Nga viti 1968, 69, ktu u hap shkolla e plot tetvjeçare edhe nga ai vit, domethënë, nga viti '68 ktu punon shkolla e plot tetvjeçare.

V.R.: Po shka ndodhi se m'tregut se kishte disa familje maqedonase që jetonin në fshat?

BASHKËBISEDUESI: Po, kan jetu ata ktu, jetojn akoma ktu, edhe pse jetojn n'at pjesën atje, gati se jan bashkangjit me fshatin tjetër. Fmijët e maqedonasve asnjëherë nuk kan msu në ktë shkollë... Gjithmon kan msu në shkollën në...

V.R.: Po, kontaktet mes njerëzve, sidomos mbas...

BASHKËBISEDUESI: Mbas 2001, shum t'rralla. Shum t'rralla edhe gati se...

V.R.: ...Jo ekzistus...

BASHKËBISEDUESI: ...Asht vështir... Shife, a shum vështir kur njerzit e din se ai, një bashkëfshatar i yni ktu i komunitetit maqedonas, ka marr pjes në krijimin e, mos t'them tjetër, po të situatës së tensionuar, situatës së rënduar, situatës e cila ka shkaktu trauma te grat, te fmit, asht normale që nuk mund ato gjana të tejkalohen aty për aty.

V.R.: Domethanë, sentimenti nuk asht ndaj ushtris, por edhe ndaj komunitetit?

BASHKËBISEDUESI: ...Edhe bashkëfshatarve, se un thash, asnjëherë, gjithmonë ne, pala maqedonase ktu te neve kan qen t'privilegjuar... Un e përmenda, nuk kan marr pjesë në ndërtimin e ambulancës, t'parët i kan shfrytzu shërbimet e ambulancës, nuk kan marr pjesë, në tri faza asht ndërtu ujsjellsi, në asnjenin prej tri fazave nuk kan marr pjes, mirëpo ujin e kan shfrytzu edhe sot e ksaj dite e shfytzojn... Disa her asht marr aktivitet për ndërtimin e rrugës, asnjëherë nuk kan marr pjes... Gjithmon jan thirr në atë, jo ne e kemi rrugën ka ana tjetër, neve nuk na duhet... dhe pse e kan shfrytzu , e kan shfrytzu gjithmon, para 2001-shit. Pas 2001-shit tash shum rrall e shfrytzojn, rrall e gati hiç.

V.R.: Edhe për fund, kisha dasht me ju pyt edhe për Marrëveshjen e Ohrit, veç se fillut diçka të m'tregoni. Çka pritni në t'ardhmen? A mendoni që ka avancu, siç e cekëm, Ushtria Çlirimtare Kombëtare u ba me qëllim që të avancohen të drejtat e shiptarve, edhe Marrëveshja e Ohrit ke si ni rrumbullaksim i avancimit të atyre t'drejtave. Gjithçka që mendoni rreth Marrëveshjes së Ohrit, çka prisni në t'ardhmen? A mendoni që duhet me u revidu kjo marrëveshje, me shti elemente t'reja apo?

BASHKËBISEDUESI: Marrëveshja e Ohrit si marrëveshje është vjetërsu. Deri sa ajo nuk u... Un sa e di, Marrëveshja e Ohrit, asht dasht të përmbyllet në vitin 2004 . Tash jemi 2017. Tremdhjet vite kan kalu edhe nuk asht përmbyll edhe ajo faktikisht asht devalvu. Gjithmonë udhheqsia jon politike, asht tu thirr se... Kur them "udhheqsia jon", flas për palën shqiptare, asht tu thirr se garancë për realizimin e Marrëveshjes së Ohrit jan Shtetet e Bashkuara të Amerikës, asht NATO-ja edhe Unioni Evropian.

Mirëpo as NATO-ja, as Unioni Evropian, as SHBA-të nuk kan ba ndonji hap për rrumbullaksimin e Marrëveshjes së Ohrit për arsye se neve nuk ua kemi mundsu atyre që t'intervenojn. Unë nuk e di a ka ndonji, të them akt me të cilin mund të dëshmohet se udhëheqsia shqiptare në Maqedoni ka ba doni kërkesë te SHBA-ja, NATO edhe... Unioni Evropian që në Maqedoni nuk po rrumbullaksohet Marrëveshja e Ohrit, nuk ka. Edhe faktori ndërkombëtar, ai i vlerëson gjanat mbas situatës, mbas momentit edhe ata jan garanc., Ata jan nënshkrus t'Marrëveshjes së Ohrit, mirëpo ne faktikisht nuk mund t'kërkojm përgjegjësi prej SHBA-ve, edhe prej NATO-s edhe prej Unionit Evropian pse nuk asht rrumbullaksu Marrëveshja e Ohrit. Jo, jo, ne duhet të kërkojm përgjegjësi prej udhëheqësisë tonë politike ktu. Faji, kryekëput asht prej udhëheqësisë politike ktu n'Maqedoni... Për arsye se njerzit jan hipoteku, disa, nuk po flas për krejt, ka njerëz shum t'ndershëm në politikë mirëpo ka njerëz që jan hipoteku edhe ata nuk kan guxu me hap gojën as para faktorit ndërkombëtar po as para faktorit politik maqedonas ktu. Kjo asht ndashta edhe arsyeja kryesore që nuk asht implementu deri më tani, deri më dymij e katërtën, Marrëveshja e Ohrit.

V.R.: Po. Çka mendoni për dokumentimin e jetës së qytetarve shqiptar për 2001?

BASHKËBISEDUESI: Asht hera e par, domethan 2001 vepra e Ushtrisë Çlirimtare Kombëtare, asht vepra e parë, do të kisha thanë, kolosale e shiptarve të Maqedonisë në mbarëvajtjen e jetës dhe rrjedhave tona kombëtare. Asht vepër voluminoze, asht vepër kapitale, mirëpo, fatkeqësisht, atë që e bëri Ushtria Çlirimtare Kombëtare nuk diti ta materializojë politika jonë, dështum me politikë.

V.R.: Dështum me politikë?

BASHKËBISEDUESI: Po, përndryshe, atë që e bëri Ushtria Çlirimtare Kombëtare asht vepër kolosale.

V.R.: Faleminderit shum.

BASHKËBISEDUESI: Ju lutem.

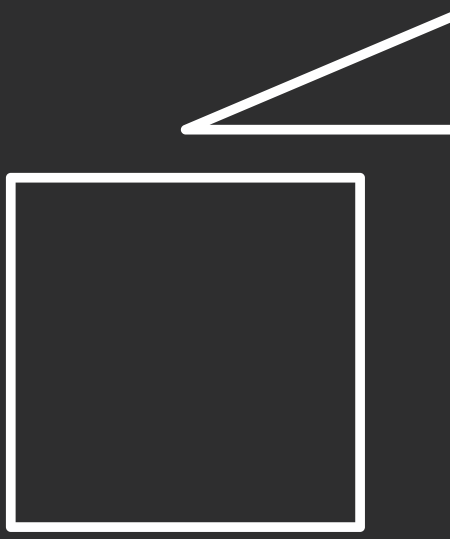

„UNË KAM MENDUAR QË AJO ËSHTË ASHTU – NJË LOJË.“

MASHKULL, RAJONI I SHKUPIT, I LINDUR NË VITET 1970, KA BISEDUAR ME BOZHO BUBALLO, DARKO STOJANOV DHE JANA KOCEVSKA

B.B.: Në fillim, mirë se ju gjetëm në shtëpinë tuaj. Siç ju përmendëm paraprakisht gjatë njoftimit, ne jemi këtu të shohim se si personat e rëndomtë e kanë përjetuar vitin 2001 si dhe përvojat e tyre personale dhe çfarë mund të thonë nga perspektiva e sotme. Ju në vitin 2001 a keni qenë... a keni jetuar në Maqedoni atëherë?

BASHKËBISEDUESI: Po. Ju faleminderit që erdhët. Në fakt unë kam jetuar në Maqedoni në vitin 2001, në konflikt, luftë. Unë në ushtri kam qenë kuzhinier, me anë të miqve kam arritur në kuzhinier, që mos të shkoj aq, atë... Me atë që pas përfundimit të luftës... Kalon në përbërjen rezerve ose kalon në polici ose në armatë. Unë kalova në polici dhe me atë...

B.B.: Në cilin vit... më falni që ju ndërpres. Në cilin vit keni shërbyer ushtrinë?

BASHKËBISEDUESI: 1996.

B.B.: Do të thotë para se të jetë...

BASHKËBISEDUESI: Po diku katër-pesë vite para se të ndodh ajo, unë në nëntëdhjetë e gjashtën, shtatën kam përfunduar, në dymijë e një – katër vite para kësaj. Me atë në polici nuk ka nevojë për kuzhinierë, por të jenë polic. Ne kuptuam që në shkollë do të paraqiten vullnetarë. Unë, m'u paraqit një kushëri, më tha që do të ketë atje dhe shkuam diku rreth... katër ora pasdite, por nuk e di datën e saktë. Shkuam atje, kishte shumë njerëz, diku brenda rreth njëmijë persona. Pushkët erdhën diku... mendoj pajisja për policë me kamionin... me siguri ishte ukrainase, sepse pushkët ishin ukrainase, të zeza... Erdhën diku rreth orës dy në mëngjes. Tash, rreth dy e gjysmë... tre, tre e gjysmë erdhi komandanti që ishte, që mos ta emëroj, në atë stacion policor dhe... Mos të emëroj persona që qëndronin rreth tij, ai tha: "Kush dëshiron të jetë vullnetar në polici do të shkojë në Haraçinë, do

të shkojë në Hasanbeg dhe kudo që do ta dërgoj unë. Kush nuk dëshiron, le të ikë". Beso ose jo, në shtatë metra derë u ngatërruan personat që ikën. Mbetëm brenda pesëdhjetë persona nga dy komuna.

B.B.: A kishte persona vetëm nga dy komuna ose më tepër vende?

BASHKËBISEDUESI: Unë e di që kishte nga Ilindeni dhe nga... komuna Petrovec, dhe mund të kishte edhe nga Gazi Baba, ajo është pjesa që... bie nën Gazi Babë dhe me siguri ka pasur edhe nga atje. U ngatërruan njerëzit, ikën, mbetem rreth 55 ose 56 persona përafërsisht. Dhe merituam uniforma sipas numrit që veshim, pushka automatike dhe gjithë që merituam dhe ajo ishte atë natë... në fakt herët në mëngjes, rreth tre, tre e gjysmë, na liruan në shtëpi të shkojmë, ndoshta edhe ishte ndritur. Na liruan të shkojmë në shtëpi, thanë të pushojmë dhe në mbrëmje – duhet të arrini në stacionin policor dhe do të bëjmë orarin.

B.B.: Pastaj, çfarë ishte rrugëtimi juaj pas shpërndarjes?

BASHKËBISEDUESI: Pas shpërndarjes, arrin në stacion policor, del komandanti, ne vetëm më të veshur si policë, të gjithë me uniforma, me pushka automatike. Vijnë këto veturat Land Rover dhe renditen në... Vjen komandanti dhe thotë: "Ju dy..." Ne renditemi dy nga dy, disa përpara, disa mbrapa. "Ju dy..." Por vjen dhe thotë: "Ju gjashtë persona në atë Land Rover. Ju gjashtë në atë Land Rover. Ju gjashtë në atë." E gjithë varet nga do të shkoje sot, ku i ka thënë vozitësit. A do të shkosh në Haraçinë në punkt, do të shkosh në kontroll drejt Katllanovës. Ku do të thonë atje do të shkosh. Ajo bëhej për tridhjetë ditë me atë që ato tridhjetë ditë kemi shkuar... unë isha ndërrimi i natës dhe kishte edhe ndërrim të ditës. Unë isha rreptësisht ndërrimi i natës, nga 7 deri më 7 në mëngjes. Dhe nga ora 7 e mëngjesit vjen në shtëpi, fle ato pak orë dhe sërish në mbrëmje në orën 7 paraqitesh.

B.B.: Po. Për atë... për... për këtë periudhë kohore ju ishit në përbërjen rezerve të policisë ose? Ishit si polic i rregullt?

BASHKËBISEDUESI: Po, unë... në atë moment, polic të rregullt vështirë të takoje. Kishte...kush kishte përdredhur këmbën, kush kishte thyer

këmbën, kujt i dhembte kurrizi, ose ajo... Ishim vetëm ne rezervistët. Në atë periudhë, ne ishim, si të them... vullnetarë. Nuk e di çfarë udhëhiqnim ose si udhëhiqnim. Ne nuk kemi marrë asnjë dokument nga policia që kemi qenë ashtu... Unë isha polic deri në ditën kur i lëshuan nga Haraçina shqiptarët të largohen me autobusë.

B.B.: Sa kohë ishit polic?

BASHKËBISEDUESI: Po, diku tridhjetë e dy-tre ditë.

B.B.: Siç përmendët, keni punuar me ndërrime, në fakt keni qëndruar në shtëpinë tuaj ose keni qenë në ndonjë stacion policor ose kazermë ato tridhjetë ditë?

BASHKËBISEDUESI: Në fakt qëndron në shtëpi, por çdo ditë paraqitesh në stacion policor. Çdo ditë paraqitesh në stacion policor. Ti je ndërrimi i natës, nga shtatë deri më shtatë në mëngjes. Nga shtatë në mëngjes je i lirë, me gjithë armën shkon në shtëpi dhe në mbrëmje në orën shtatë paraqitesh para stacionit policor.

B.B.: E përmendët Haraçinën. Vazhdoni.

BASHKËBISEDUESI: I lëshuan, edhe natën në mënyrë spontane populli u mblodh, unë dhe një kushëri... ai ishte paraprakisht në ushtri andaj... ishte një muaj dhe u lirua. U takuam dhe shkuam atje në... para Kuvendit të Maqedonisë, si të them. Vërtetë kishte shumë njerëz. Shumë, shumë, shumë njerëz dhe... Madje më kujtohet – eja – them – të shkojmë më afër derës dhe të shohim nëse do të hapet. Jashtë kishte një Crysler, një Mercedes. E prishnin Crysler-in[6] dhe Mercedes-in. Mercedes-i ishte i blinduar, nuk mundeshin ta thyejnë lehtë. Erdhëm pikërisht përpara derës, mes të parëve, nuk kishte ndonjë turmë dhe pas nesh doli një grua në të zezë, sikur e shoh sërish para meje. Me shami, ajo plotë me të zeza dhe thotë: "Birim im u vra, ju çfarë pritni?" Ne ishim ashtu të mbështetur në derë dhe pas nesh goditi një turmë prej pesëdhjetë-gjashtëdhjetë njerëz dhe na shtynë dhe ne gjendemi në derë dhe filluam të shtyjmë dhe dera doli nga kasa. Nuk u hap dera por doli nga korniza. Ne gjithashtu hymë brenda. Hymë

brenda edhe ne... pak si të them, kemi hyrë në mënyrë spontane brenda. Ne nuk kishim ndonjë qëllim të hymë brenda. Kur kaluam brenda, filluam të luajmë valle "Zemja Makedonska"[4]... ashtu gjëra. Një pjesë e njerëzve filluan të vjedhin! Kush kapi saksi, kush kompjuter, më kupton? Ne vallëzuam ashtu, ndërsa tjerët... Erdhi një kameraman dhe filloi që incizojë, a ishte nga "Vest"[5] ose... ashtu diçka, në V quhej gazeta, deri pak para e kisha, fëmijët e kanë grisur. Incizoi, ne të përqafuar, pushkë automatike dhe që në polici kemi veshur.

B.B.: Në uniformë ishit atje?

BASHKËBISEDUESI: Po, në uniformë. Ishim të përqafuar, kanë fotografuar dhe pas disi më...si të them, më kapi frika që ne kemi hyrë pa leje atje, do të thotë kemi rrëzuar institucion dhe në gjithë situatën nuk fitonim asgjë. Shqiptarët ikën. I shpëtuan, më kupton. Ishim atje tridhjetë e disa ditë, të shtrirë. Menjëherë në mëngjes derisa nuk ishte zgjidhur kjo punë, unë shkova në stacion policor, e zhvesha uniformën, e lëshova pushkën dhe them: "Unë më nuk dua të jem vullnetar në polici". Nga atje me kushëririn e njëjtë me autobus në kazermë në Ilinden.

B.B.: Çfarë ndodhi në kazermën Ilinden kur shkuat?

BASHKËBISEDUESI: Në kazermën Ilinden, me libreze anëtarësie... kjo librezë ushtrie që ke shërbyer ushtrinë, paraqitesh në kabinë dhe thua që – dëshiroj të bëhem vullnetar në ushtri. Ai të thotë pastaj... e di që kazerma Ilinden është e gjatë nëse ndonjëherë ke hyrë, mund të duhet dy deri tre kilometra për të arritur në hangarët e fundit për t'u paraqitur. Shkuam, na dërguan atje në një hangar me numër shtatëmbëdhjetë ose nuk e di çfarë. Shkuam atje, me rroba të prishura, çizme të majtë, të djathtë, derisa të gjendesh. U veshëm. Nuk thoshin asgjë... asgjë nuk thoshin ku do të shkosh dhe çfarë do të shkosh. Meqë je paraqitur si

4 >

Titulli i një kënge (mund të përkthehet si "Toka ime Maqedoni").

5 >

Gazetë ditore.

vullnetar, ajo ishte. Na dhanë pushka automatike, i shkruam... i shkruam ato numra që kemi marrë dhe presim autobus para errësimit. Vjen autobusi, hipim në autobus dhe tani arrin autobusi në atë daljen. A do të kthejë në të djathtë për Tetovë ose majtë drejt Haraçinës në atë pjesë. Ky i yni atëherë kishte diçka mesa duket... në cilën komunë je, atje do të mbrosh. Atje nuk kishte konflikt por neve na dërguan drejt Milladinovcit. Atje kishte disa VBR[6], ato kaqusha ruse që hedhin raketa që i lëshojnë. Këtu ishte selia komanduese dhe kur arritëm atje... të them edhe këtë. Kur arritëm atje, unë isha kuzhinier, përsëris, për herë të dytë nuk desha të mbetem kuzhinier. Duhej të mbetesha poshtë për të përgatitur ushqimin. Unë u paraqita që jam gjuajtës. Si gjuajtës më vendosën në tre kilometra nga Mërshevsci, drejt Buçincit, lartë në kodra, ishim në tresh mes Nakushtakut, Haraçinës... Jo! Haraçinë, Nakushtak, Grushinë. Ishim në mes. Këtu e kishim pozitën nga ushtria.

B.B.: Më intereson përse u paraqitët si vullnetar? Sepse përmendët që ishin paraqitur dy herë në polici dhe ushtri.

BASHKËBISEDUESI: Ajo është një ndjenjë që as unë nuk mund ta sqaroj përse. Ajo është diçka në vete, më kupton çfarë dua të them. Atë unë nuk mund ta... ta... Unë i shikoja para Kuvendit, qëndrojnë nga Tetova dhe bërtitnin – duam pushka. Pushka nuk merret vëlla nga para Kuvendit. Pushkë në marshall... ajo, si e kishte emrin, kazerma "Goce Dellçev". Atje do të hysh, pushkë... çfarë të duash.

B.B.: A ishit të vetëdijshëm që keni mundur të vdisni?

BASHKËBISEDUESI: Po, po, po, po. Një granatë shpërtheu diku tridhjetë-dyzet metra nga unë por për fat nuk më qëlloi.

B.B.: Ku ishte ajo? Kur ishit të shpërndarë si polic ose si ushtar?

6 >

Gjuajtës automatik.

BASHKËBISEDUESI: Jo. Si ushtar. Si ushtar.

B.B.: Si dukej jeta në front? Sepse tani përmendet që keni pasur...

BASHKËBISEDUESI: Atje... atje isha diku rreth gjashtëdhjetë ditë. Vështirë është që të lahesh me një litër e gjysmë ujë. Një shishe prej një litër e gjysmë, paramendo duhesh të lahesh me atë. A do të pish apo do të lahesh. Je i ri, temperatura arrinte tridhjetë, tridhjetë e pesë gradë. Ka foto nga lartë, prej atje, mund të shohësh, sikur shkretëtirë është. Atje ti qëndron dhe duhet të lahesh me një litër e gjysmë ujë.

B.B.: Përse kaluar nga policia në ushtri?

BASHKËBISEDUESI: Po, ta përmenda unë. Unë do të qëndroja në polici deri në fund nëse nuk do të hyja në Kuvend. Do të thotë, bëra një... në ato vite bëra një gjë të themi që shumë pak persona e bëjnë atë.

B.B.: Të kthehemi në jetën në front? Si dukej një ditë e zakonshme e qëndrimit... të gjendjes në ushtri gjatë atyre aktiviteteve ushtarake ku keni qenë të shpërndarë.

BASHKËBISEDUESI: Një ditë e rëndomtë. Ka njerëz në front që janë sjellë me forcë. I kanë sjellë... i ka arritur ftesa në shtëpi dhe duhet të shkojë atje. Kisha një mik, një prift. Ky prifti më martoi dhe m'i ka pagëzuar fëmijët... asnjë prift nuk ka qenë në... në front, ai ishte atje! Kishte njerëz që frikësoheshin natën. Unë kisha për detyrë që gjatë ditës të vëzhgoj dhe të pushoj... unë shkoja rreptësisht roje nate, sepse shumë persona kishin frikë që natën të qëndrojnë në atë kodër dhe të mbrojnë të tjerët.

JANA KOCEVSKA: Si dukej një natë e atillë? Jep përshkrim?

BASHKËBISEDUESI: Nata ishte e tmerrshme. Kishte mushkonja. Mushkonja më të këqija në jetë kurrë nuk kam parë. Qëndron në hendek, si... vetëm koka të shihet. Atje ke... atje ke pushkën automatike afër teje me disa korniza për mbushje dhe gjithë kohën ke kujdes, dëgjon se çfarë po ndodh. A kalon ndonjë breshkë, edhe atë do ta ndiesh, sepse gjithë kohën

je në heshtje. Vetëm flasim që nuk kishte askush të sulmojë. Të vije, për shembull, në guerile, të dëshirojë të ther rojën.

B.B.: Siç përmendet, jeni paraqitur për të qenë gjuajtës. Ju gjithë kohën keni qenë të detyruar me armë që ka dashur të jetë... armë snajper, armë gjysmë automatike, armë automatike? Cilat ishin tuajat...?

BASHKËBISEDUESI: Unë kisha edhe snajper edhe armë automatike. Me atë që një herë uleshim... ishim ulur dhe dëgjova që në Grushinë po zbrazet një kamion me armë. I ri. Nuk mendon. Unë i them një prej... kushëririt "Eja të shkojmë". Ai thotë: "Eja". Unë u nisa dhe ai erdhi me mua. Por në njëqind metrat e para, ai u ndalua. Më thotë: "Jo, mos të shkojmë". Unë shkova deri atje. Hyra në Grushinë, në ara, ju hyra me pushkë automatike dhe me snajper. Pas meje u lëshuan komandanti dhe gjithë që të më kthejnë.

B.B.: Po zbrazet kamion me armë...

BASHKËBISEDUESI: Për shqiptarët, për UÇK-në.

B.B.: Si e keni përjetuar ju atëherë atë konflikt?

BASHKËBISEDUESI: Unë mendoj që atëherë duhej të zgjidheshin shumë gjëra. Unë e përjetoja... shteti të jetë i lirë, të mos ketë shtypje. Atëherë duhej të zgjidhej. Tani mendoj që është vetëm më vonë.

B.B.: Do të kthehemi në atë më vonë. Si ka reaguar familja juaj në vendimin që të paraqiteni?

BASHKËBISEDUESI: Po, atëherë unë i ri, i pamartuar, nuk ke familje, nuk ke fëmijë, nuk ke asgjë, më kupton. Vetëm nënën time, sepse babanë e kam të vdekur. Nëna ime, si nënë, kuptohet secila nënë qan për fëmijën e vet por nuk mund të më... të më... ndalojë. Unë kam vendosur që të shkoj dhe shkova.

B.B.: Ndonjë përvojë që... Që prej atëherë të ka lënë një... Një mbresë të veçantë për ju. Pa dallim a është pozitive ose negative, që dëshironi ta shpërndani. Nga jeta në front dhe pastaj. Por për atë periudhë.

BASHKËBISEDUESI: Po shiko, përvojë do të thotë, në atë periudhë, të kujtohet mirë edhe ty... nëse të japin ditë të lirë të kthehesh nga fronti në shtëpi... ti shkon me pushkë automatike në shpinë dhe gjithë kohën kujdesesh kur do të ngjitesh në autobus, sepse ne... unë atëherë nuk kisha veturë. Kur ngjitesh në autobus nëse dikush do të merr dhe do të gjuajë. I kanë gjuajtur ushtarët, i kanë gjuajtur policët nëpër Shkup. Më kupton çfarë dua të them? Dhe... nuk është mirë në luftë. Do të thotë nuk është... Unë sërish do të përmend që kur lahesh me një litër e gjysmë ujë, kur pret që dikush në shpinë nga atje tre kilometra të ta sjell ushqimin dhe keni parasysh çfarë do të bëhet me ushqimin në temperaturë pesëdhjetë ose dyzet dhe pas asaj ti lahesh me një litër e gjysmë ujë.

B.B.: Kur përmendët ushqimin. Diçka që ju ka mbetur në mendje... përshtypje... Nga grosha ushtarake. Të gjithë flasin për groshën ushtarake. A ke...

BASHKËBISEDUESI: Unë vetëm... Unë kam qenë në ushtri kuzhinier dhe e di çfarë është grosha ushtarake. Atje nuk kishte. Unë kam pirë vetëm qumësht. Të tjerët askush nuk pinin qumështin, më jepnin mua. E gjithë çeta vetëm qumështin ma jepnin mua. Unë kam pirë vetëm qumësht. Ushqimi atje mos prit që të jetë diçka. Si të them, nëntëdhjetë për qind është lloj-lloj. Gjithçka kanë vendosur brenda.

B.B.: Për ata që nuk e dinë, çfarë është ajo lloj-lloj?

BASHKËBISEDUESI: (*qeshet*)

J.K: Nuk e di.

BASHKËBISEDUESI: Lloj-lloj është gjithçka që ke të vendosësh në kusi... Vendos patate, hudhër, qepë, groshë, presh... gjithçka që të gjendet, të gjitha i vendos... Lakër... Gjitha t'i vendosësh dhe të t'i japin t'i haje. Ajo është lloj-lloj në ushtri.

B.B.: Mish jo.

BASHKËBISEDUESI: Çfarë mishi! Aspak! Ajo është... i ka... gjitha! Të gjitha vitaminat i ka. I ka thyer. Ajo, nëse më pyet është diçka tjetër.

Darko Stojanov: Nuk e di, mua më intereson jeta e përditshme si ka qenë, atë që fillove ta tregosh, më tepër rreth atyre temave. Ja për shembull, relacionet shoqërore në front, a mund të flitet për atë?

B.B.: Më intereson, nëse në njësinë... njësinë tuaj që keni qenë të shpërndarë, përbërja etnike e ushtarëve ka qenë e njëjtë, a ka pasur anëtarë të tjerë...

BASHKËBISEDUESI: Jo... vetëm Romë. Evgjit. Asgjë tjetër. Maqedonas dhe Romë, evgjit[7]. Asgjë tjetër.

B.B.: Në njësinë tuaj.

BASHKËBISEDUESI: Po. Unë isha në polici dhe në këtë. Në polici vetëm maqedonas. Ndërsa në ushtri kishte dhe evgji. Nuk ka pasur as boshnjakë, as... Ndoshta serbë ka pasur, nuk kam vërejtur, por për shembull të kishte boshnjakë[8] dhe shqiptarë, dhe "shiptari"[9], ashtu nuk ka pasur asnjë. Askush nuk paraqitet. Të gjithë ose kanë qenë në atë anë ose janë tërhequr anash. Përndryshe për relacionin mes ushtarëve? Ka qenë i drejtë dhe korrekt. Nuk mund secili të dijë gjithçka. Ai që ka frikë – frikësohet. Unë nuk kam frikë – nuk frikësohem. Më kupton çfarë dua të them? Çfarë është puna. Ti duhet të vendosësh një njeri të shëndoshë

7 >

Një term që shpesh përdoret për të përcaktuar romët, shpesh konsiderohet si fyese (*shënim i redaktorit*).

8 >

Me siguri i referohet boshnjakëve, një minoritet i njohur zyrtar në Maqedoni; në gjuhën e përditshme, termet boshnjakë dhe të Bosnjës shpesh përdoren për të përcaktuar këtë minoritet (*shënim i përkthyesit*).

9 >

Një term të cilin shqiptarët e përdorin mes vete. Kur persona nga kombësi të tjera ju referohen atyre si "shiptar", konsiderohet si fyese (*shënim i redaktorit*).

në roje që të flenë ata dhjetë dhe pastaj ti të flesh gjatë ditës. Sepse nëse vendos ndonjë që ka frikë, ai nuk do të ruaj në njëqind metra ose pesëdhjetë metra, ai do të vij para teje në tendë. Po kushtet e fjetjes? Një kënd në tendë, i groposur pak në tokë, një kënd ashtu të vendosur nga lartë, të bëjë sikur të rrjedh uji, si vija që uji të ik natën dhe brenda fle. Si qen. Si qen.

D.S.: A keni fjetur vetë ose ne grupe?

BASHKËBISEDUESI: Unë dhe ky kushëriri bashkë. Ne bashkë shkuam, bashkë u kthyem. Kishim edhe konflikte ndonjëherë mes... si të them... Tani, ne të rinj, ndonjë më i moshuar mendon që di diçka më tepër, që është më i aftë se ne. Ne ishim, si të them... fëmijë fshati. Atje nuk kishte fëmijë qyteti. Atje kur do të zbritnim deri në shitore për të blerë dhe na takon një i moshuar, tetëdhjetë e pesë-gjashtë, nëntëdhjetë vjeç dhe thotë – djalosh, nga cili fshat je? Nuk të pyet nga cila lagje je? Nga Qendra ose Karposhi? Jo. Vetëm nga fshatrat kishte atje.

B.B.: Përse mendoni që ashtu është?

BASHKËBISEDUESI: (*buzëqeshet*) Nuk mund të them përse është ashtu. Përse... unë sërish them që diçka del prej meje që të paraqitem në... në atë. Dhe të mohoj që unë për shembull asnjëherë mos të shkoj...kur do të bie pushka, që vetë ajo më detyron.

D.S.: A kanë mbetur shoqëri nga ajo kohë?

BASHKËBISEDUESI: Po, shiko, unë me vite të tëra, me disa prej atyre personave që kam qenë atëherë takohem edhe sot – nëse shihemi që jetojmë mirë. Por kishte nga Shtipi, më të moshuar, ne njëzet e dy-tre, çuna të rinj kanë sjellë nga Shtipi, tani në vitet e tridhjetë e shtatë-tetë të miat, ose dyzet e pesë vjeç. Ai në shtëpi me familje, grua dhe fëmijë. Ai nuk do... të vritet, gjë normale. Më kupton çfarë dua të them? Unë nuk kam menduar që do të... vritem. Unë kam menduar që ajo është ashtu – një lojë.

B.B.: Si një ëndërr e keqe.

BASHKËBISEDUESI: Po. Ja, do të duhet të fle këtu – do të fle.

B.B.: Ju përmendët që në çetën tuaj ka pasur një prift. Më tregoni më tepër, sepse më thatë që më vonë prifti i njëjtë edhe ju ka kurorëzuar. Me siguri... ato lidhje që keni krijuar atje... kanë vazhduar edhe më tutje pasi keni vendosur që ai t'ju bëjë kurorën.

BASHKËBISEDUESI: Po...atje ishim...ishim një grup i madh. Kishte gjashtë-shtatë pozita me dhjetëra persona, gjashtëdhjetë persona. Një pjesë e tyre...me gjithë ushtarët jeton. Atje kishte kush me forcë, kush me dëshirë. Kishte edhe një prift. Vërtetë një prift.

B.B.: Ai me siguri ka qenë i detyruar.

BASHKËBISEDUESI: Ai i detyruar, i ka ardhur në shtëpi një ftesë që duhet të paraqitet. Ka shkuar...sepse ai si person hyjnor nuk duhet të merr pjesë në konflikte të armatosura. Sot e këtë ditë – ai është prift në kishën në Maxhari. Nuk dua të them se kush ishte. Me kalimin e kohës i them: "Unë nëse martohem, ti do të më kurorëzosh, nëse kam fëmijë, ti do t'i pagëzosh". Kishte një tjetër...kishte një...grup muzikor, ashtu për dasma. I them: "Kur do të martohem, ty do të ftoj që të më..." E gjithë kjo zhvillohej kështu dhe ashtu mbaroi. Më kupton?

B.B.: Do të thotë nuk ka qenë aq keq. Kanë mbetur edhe disa kujtime të mira nga koha e pahijshme.

BASHKËBISEDUESI: (*qeshet*)

D.S.: A ka pasur luftëra të drejtpërdrejta në atë periudhë?

BASHKËBISEDUESI: Klasike... do të thotë edhe vetë komandanti që ishte besonte shumë në mua dhe në atë kushëririn tim. Nga atje kishim një... Një kolonel, kishim një konflikt dhe ai na solli drejt tek ai për ta ruajtur atë. Këta nga Haraçina hidhnin granata dhe bien granata drejt VBR-ve tanë dhe një ra në tridhjetë-dyzet metra nga ne. Nga ajo anë na sulmuan.

Nga ajo anë, drejt Haraçinës na sulmuan dhe qëlluan, por... Atëherë do të shohësh sa i guximshëm është ai që është afër teje. Njerëzit mundeshin gjithçka në pesëdhjetë, shtatëdhjetë kilometra distancë nga ne. Ai thotë: "Unë do të qëlloj!" "Por, çfarë do të qëllosh? Nuk e sheh! Jo të qëllosh. Ulu këtu, puna e vetme është që nëse fillojmë të qëllojmë, të mbushësh kornizat e pushkëve automatike ose snajperëve. Asgjë tjetër." Me atë... disa persona dridhen të tërë. Ata qëllojnë nga atje, lëshojnë rafalë drejt nesh, por ne nuk i shohim mirë. Nuk i shohim. Ajo mbaroi ashtu atë natë, ditën tjetër na thërret komandanti, atëherë na dhanë jelekë... na dhanë antiplumb, helmeta, gjithë... Tre na morën me atë për të shikuar nëse kanë vendosur mina. Ne tre me pushka automatike afër komandantit, dhe pikërisht ata që kërkojnë mina me ata detektorët e metalit, të shohin nëse ka mina. Mendoj që... Nuk mendoj, por pohoj që nuk gjetën asgjë dhe ajo ishte.

B.B.: A ka pasur ndonjë nga çeta juaj të lënduar gjatë këtyre ndodhive dhe gjatë kohës atje?

BASHKËBISEDUESI: Jo. S'ka pasur. Nuk ka pasur asnjë të lënduar tek unë në çetën time. Fat i vërtetë. Ka mundur që të shpërthejë në tridhjetë metra, drejt në ne granata, ashtu... kur kemi marrë ushqim dhe të vriten tridhjetë persona. Do të thotë nuk ka pasur.

B.B.: Si e keni përjetuar fundin e konfliktit?

BASHKËBISEDUESI: Si e kam përjetuar fundin e konfliktit...?!Po... nuk e di... nuk mund të them. Sepse mendoj që ajo është dështim për... për Maqedoninë. Aq për atë.

B.B.: Nga perspektiva e sotme, a do të kishin dalë sërish vullnetar duke i njohur të gjitha gjërat, mundësitë në vitet që kanë ardhur pas asaj?

BASHKËBISEDUESI: Po, nuk e di, unë kur për shembull, ulem me shumë shokë, me miq, dhe nëse bëjmë muhabet, dhe... - jo, nuk shkoj. Kishte para një viti në Kumanovë dhe një mik imi më thotë – do të shkosh në atë vend – thotë – paraqiten vullnetarë për në Kumanovë. Unë menjëherë

nga Shkupi arrita shpejt në shtëpi, lash veturën, gruan dhe fëmijët dhe vajta atje. Arrij dhe shoh, pesë-gjashtë, shtatë persona të mbledhur. Unë i pyes: "Çfarë është puna?" Ata më thonë: "Po mblidhemi për ndonjë miting". "Njerëz, nëse mendoni se duhet të shkojmë diku të... vullnetarë të luftojmë, të paraqitem. Nëse jo – unë do të ik. Në miting nuk shkoj askund". Them sërish që diçka në meje del, diçka që mendoj se nuk është mirë. Më detyron të shkoj!

B.B.: A e mendoni atë si një borxh ndaj atdheut?

BASHKËBISEDUESI: Nuk e di çfarë të them. Unë e dua Maqedoninë, ajo është e para, por secili njeri ka vetëm një jetë. Nuk ka njërin do të jetoj tani, tjetrin rezervë, do të jetoj më vonë dhe do të jetë mirë. Të gjithë dëshirojmë të jetojmë më mirë. Të gjithë luftojmë në jetë që të kemi diçka më tepër. Vetëm për momentin pak vështirë është të jetohet në Maqedoni. Së paku ashtu unë mendoj. Unë nuk e di nëse e ndjej ashtu siç thua ti një borxh ndaj Maqedonisë. Çfarë dallimi kemi ne, unë dhe ai nga Qendra? Asgjë. Përse ai nuk ka borxh asgjë, vetëm unë t'i kem borxh shtetit?! Sërish do të them, diçka paraqitet tek unë dhe më irriton në ato momente. Ndoshta edhe bëj gabime.

J.K.: A po flitni ende për 2001-shin? A përkujtohesh shpesh?

BASHKËBISEDUESI: Po, për shembull, kur do të takohem me miq që kemi keni atje, flasim. Ose me shaka do të themi diçka që ka ndodhur dhe... Përkujtohemi. Një gjë normale është që më përkujtohet. Nuk janë shumë ditë. Kam qenë atje nëntëdhjetë ditë dhe sërish nuk ka mbetur asgjë. Ose kur do të shohësh ndonjë fotografi që ke bërë, do të kthehesh... në kujtimin.

D.S.: A keni pasur kontakte edhe ju si grup me civilë, me fshatrat përreth?

BASHKËBISEDUESI: Po. Po. Kemi pasur kontakte me civilë, sepse nëpër kodra do të zbresim në fshatin Mërshavci. Kuptohet, duhet, diçka... ti nuk mund të presësh që diçka atje të blesh, të sjell për ushqim... Fëmijët na sillnin ashtu të vogla, disa fëmijë nga dhjetë veç, hipnin te ne lartë...

Ne, tani, ne... ka pasur marendi, në ushtri *marendi*[10] ka, do të mbledhim çokollatat, ne do të japim pesë çokollata që ai të na sjellë tri shishe ujë.

J.K.: Pazar i mirë. (*qeshin*)

BASHKËBISEDUESI: Po çfarë të bësh. Kur ke mundësi, duhet. Për ne me rëndësi ishte uji, për ata ishin çokollatat.

D.S.: A ka pasur humor në... hendek, të themi?

BASHKËBISEDUESI: Po çdoherë gjendet ashtu diçka, të themi. Do të thotë... dikujt i mungon diçka. Ka pasur njerëz që... qëndron dhe fillon të qajë. Ai ka qenë diku profesor. Ka mësuar dikë dhe tani duhet të lahet... sërish do të përsëris, me shishe ujë prej një litër e gjysmë, ta jep çokollatën që duhet ta hajë, që i ka dërguar ushtria, ai duhet t'ia japë një fëmijës që duhet i gjori ta mbajë ujin tre kilometra në kodër për t'ularë. Përnjëherë fillon të qajë. Ajo është... për ne humor, shaka, e ngacmonin, shoku Tito, do të thotë ai ka qenë ushtar i Titos dhe tani, në Maqedoni fillon më qajë, më kupton? Ka pasur shaka dhe ngacmime.

J.K.: Diçka të thuash për në fund?

B.B.: Në fund, përskaj gjithë kësaj që e keni parë, thatë që... Mua më intereson që të kthehemi në atë pjesën e Kuvendit kur thatë që keni kthyer uniformën në polici. Kur thatë që dikush ju ka incizuar me kamerë, a jeni pyetur nëse... Sepse përmendët që dikush ka vjedhur... Pastaj si zhvillohen ato...

BASHKËBISEDUESI: Shih. Ti sërish me detyron që të kthehem. Në atë periudhë, unë të thash, shkuam atje, unë isha polic në uniformë me pushkë automatike. Shkuam atje jo që të shtyjmë dhe të bie. Por të jemi

10 >

Një përzierje me ushqime, zakonisht përmban diçka të ëmbël, si çokollatë.

më afër derës, të them dera e majtë u rrëzua... Ka tri dyer, dera e majtë u rrëzua. Kur të qëndrosh para Kuvendit, dera e majtë u rrëzua. Kur u ndalëm para derës, erdhi në pesë metra në grua në të zeza, të tregoj dhe ajo tha – djali im u vra, ju çfarë qëndroni? Dhe turma na goditi. Ne u mbështetëm në derën (buzëqesh) dhe ne i shtymë, në fakt ne ramë me gjithë kornizën brenda. Ashtu të gjithë njerëzit hynë. Këtu kishte shumë kamera, incizim atë-këtë. Për mua ishte që mos të ketë ndonjë polit... atëherë sërish, shteti, policia, ti ke bërë grusht shtet, ke hyrë në Kuvend, që mos të na arrestojnë, mos të na kapin, të na dërgojnë në burg. Sepse askush... asnjë gjeneral nuk donte të del... ta ndërmarrë atë turmë njerëzish, ajo ashtu... Kishte edhe marrëveshje që do të shkojmë drejt... drejt atje... drejt Bitpazarit. Që duhet të mblidhemi në qendrën tregtare. Një pjesë shkuam. Por një pjesë hynë në disa prej atyre që shesin, butikë për rroba, i thyen dhe vjedhin xhinse. Nuk e di... nuk, ti mblidhesh me grup spontan. Ky grup nuk e di se kush janë dhe çfarë janë! Dhe çfarë ka brenda! Çfarë do të luftosh me Bitpazarin me një kornizë armë dhe dyzet plumba? Mund vetëm të vritesh. Dhe... më mirë që nuk kemi shkuar.

B.B.: Nëse keni diçka tjetër të shtoni, lirish urdhëroni.

BASHKËBISEDUESI: Çfarë të them... (*buzëqeshet*). Më lodhe (*qeshet*)...

B.B.: Fillimisht ju faleminderit për mikpritjen tuaj.

BASHKËBISEDUESI: Ju faleminderit që erdhët. Do të thotë... Mjaft është. Do të ketë edhe tjerë, kuptohet, diçka të thonë.

D.S.: Ju faleminderit.

„AMA NUK KAN
NI A JENA
T'GJALL A…"

FEMËR, RAJONI I SHKUPIT, E LINDUR NË SHKUP, KA BISEDUAR ME VLORA REÇICA

V.R.: T'faleminderoj shum që na mundsove me ba intervistën... Kena me nis pak ni histori t'shkurt, kisha dasht me pytën, për shembull, për fminin tande, a ke jetu gjithmonë në fshat apo ke jetu diku tjetër e je martu atje, apo...

BASHKËBISEDUESJA: Jo, un fminin e kam kalu ktu në qytet...

V.R.: Ke lind n'Shkup?

BASHKËBISEDUESJA: Po, ktu kam lind, jam shkollu n'Shkup, e nizet vjeçare jam martu n'fshat...

V.R.: Ke kry shkollën e mesme?

BASHKËBISEDUESJA: Jo, veç filloren.

V.R.: A ke pas kontakt gjat fminis tane me maqedon? A ke pas shoqni maqedon, ose n'mahall, n'kojshi?

BASHKËBISEDUESJA: Jo, ktu i kemi krejt shqiptar, ama...

V.R.: ...Si fmi, a ke pas kojshin najkan...

BASHKËBISEDUESJA: Jo, maqedon ktu s'kemi pas.

V.R.: A n'fshat kur shkove me jetu, a kishte?

BASHKËBISEDUESJA: Jo, atje ashtu ni fshat është, po rrugës, ka fshtrat tjerë ka, ne ktu gati kejt familje jemi n'rrethin, te lagjia jon...

V.R.: A jasht lagjes, nuk ke pas kontakt me, n'shoqni, naj kojshike që u kan naj etniciteti tjetër?

BASHKËBISEDUESJA: Jo, jo, s'kemi pas aty.

V.R.: Domethan, n'rrethin ke pas ma shum, ma shum maqedone.

BASHKËBISEDUESJA: Po, familjarisht e kena ne.

V.R.: A me çka jeni marr përpara, çka keni...

BASHKËBISEDUESJA: ...Punu? Me fushë valla, kemi punu ne, alo punojna bile, me duhan, me bostan, po çashtu.

V.R.: Sa fmi i ki tash?

BASHKËBISEDUESJA: Nja veç e kam.

V.R.: Ni... djal?

BASHKËBISEDUESJA: Po.

V.R.: Masi u martove, masi shkove në fshat qysh t'ndryshoj jeta? Qysh u ambientove? Nejse se si është prej qytetit me shku në fshat?

BASHKËBISEDUESJA: Po mirë, edhe atje mirë. Pak ndryshim ka pas, ama mir, jo s'jemi kan qaq keq.

V.R.: Je adaptu leht.

BASHKËBISEDUESJA: Po.

V.R.: Burrin, gjallë e ki?

BASHKËBISEDUESJA: Po. Pesdhjet vet ai i ka.

V.R.: A çka mendon ti, a ke prit që ka me ndodh ndaj luft ose ndonjë konflikt?

BASHKËBISEDUESJA: Jo, se kemi prit, jo, ne hiç.

V.R.: Nuk e ke prit që ka me ndodh diçka?

BASHKËBISEDUESJA: Kemi ni që n'Radush që filloj, n'Haraçinë, kto krejt, ama që me ardh te na qekjo, shum... keq.

V.R.: Po, para 11 dhe 12 gushtit, a keni përjetu najsen n'fshat, a keni pas vshtir me lëviz prej fshatit, fmija qysh e kan përjetu?

BASHKËBISEDUESJA: Po, atë dit ne ishim tu hangër saballëk dhe kallxojshin kshtu se krisi lufta, ra granata e par n'tetë n'mëngjes edhe na... Atë dit, djalin ton, n'ora shtatmdhet e vran...

V.R.: N'oborr t'shpijës...

BASHKËBISEDUESJA: Po, edhe pak, ka dalë jashtë me lujt, ai i madhi a kthi, a ktij granata e kish rrok.

V.R.: Qysh jetojshi ju para se me ju ndodh ajo juve n'fshat, gjat gjith dymije e nishës ke nejt n'fshat? A nuk je shpërngul, nuk ke shku, se shumica i dërgun familjet napër Kosovë?

BASHKËBISEDUESJA: Jo, une ktu kam nejt, te baba. Kemi nejt tre muj, me vjerrit, me kunatin, baba i Erxhanit ishte burgos katër muj e dhjet dit...

V.R.: Katër muj e dhjet dit... Për çfarë?

BASHKËBISEDUESJA: Për katër muj e dhjet dit n'burg ka kan...

V.R.: Për çfarë arsye?

BASHKËBISEDUESJA: Po, ata pohonin që ai është terrorist. Ai kurxha valla s'ka pas.

V.R.: Si dul prej burgit?

BASHKËBISEDUESJA: Po, që i amnestoj ky Borisi, a kush ishte, që i amnestoj pa kurxha, edhe kunati u kan nizet e tet or gjithashtu. Edhe ai ishte n'burg po e lshun at a babën e Erxhanit... Nuk e dinim nëse është i gjallë ose jo tre dit e tre nat .E lipshmi napër kufi, a e di, si i gjujshin, i rreshin... ma kur... Kur shkojsha n'burg, nuk na lishin as me kontaktu se folshin kejt maqedonisht me ta...

V.R.: Që me ju kuptu se çka jeni tu fol?

BASHKËBISEDUESJA: Po.

V.R.: Kisha dasht...

BASHKËBISEDUESJA: At dit që ma vran djalin, te vorrat, me ni qir e kena majtën, se na e vorrosëm t'nesrit në tre ora n'baçe...

V.R.: A s'kishte rrym...

BASHKËBISEDUESJA: Jo, s'guxojshmi me kall kurxho, se xhujshin... Kejt i rrethakum jena kan, me polic, me ushtri, me... Se edhe granat kan gjujt te shpija jon...

V.R.: Djalin, me granat apo me plum e kan myt?

BASHKËBISEDUESJA: Me granat, copa, se kemi njoft na djalin tem, hiç...

V.R.: Sa vjeçar ishte?

BASHKËBISEDUESJA: Gjasht vjet... Djali i axhës e ka pru... Ai, Erhan Aliu... E kishin vra n'ora shtatmdhet, masane t'nesërmit e vorrosëm te baçja n'tre... N'pesë, apet, n'ora shtatmdhet apet u nisën n'punkt, naj murën burrat veq me pleqt une meta edhe Erolin, shtat vjeçarin...

V.R.: Kur i murrën burrat, pse i murrën burrat atëherë n'punkt? A e din?

BASHKËBISEDUESJA: Po, i murrën se kishëm jan kto terrorrista.

V.R.: A ju tentut me dal pi fshatit,e shku ma...

BASHKËBISEDUESJA: Po, po, me ardh ktu, në Shkup.

V.R.: A erdhët teknej?

BASHKËBISEDUESJA: Po, erdha un ktu te prindt.

V.R.: Ama burrat jo?

BASHKËBISEDUESJA: Jo, une veq me vjerrin e me vjerrën edhe me djalin. Masane, kunatin e shlun, dizet e tet or e majtën n'burg. A për babën e djalit, tre dit e tre nat, s'e kemi dit se a i xhall.

V.R.: Domethan, ata e futën burg vet atëherë kur, ma's ngusht, domethan, mas granatimit?

BASHKËBISEDUESJA: Po, po!

V.R.: Kisha dasht me fjalt e tua me ma përshkru ma mir qysh je ndje gjat ksaj periudhës... Sa e ke pas ran? Si ke duru me përballu krejt ato shka t'kan ndodh gjat...

BASHKËBISEDUESJA: Shum keq...

V.R.: Gjat dymij e nishit... M'vje shum keq që ke përjetu një gjë të tillë... M'vje shum mir që kena me shkrujt ni libër edhe që historia jote ka me qen aty.

BASHKËBISEDUESJA: (tu qajt) Jeta jon asht shume e keqe...

V.R.: E vshtir...

BASHKËBISEDUESJA: Shumë! Nuk ju hijke aty me nejt. Si njeri verbër pa sy që s'sheh, kurxha. Ashtu jeta jon a. Tash veq ni djal e kimi, njizet e tre vjeçarin, djalin. Ai a kan ma i vogël se djali tjetër. Ai tash me 19 maj i ka ba 21. Shum jeta e keqe a, po ki me shty jetën.

V.R.: Burri juv si e përjetoj, edhe pse meniher mas vdekjes, edhe burgun?

BASHKËBISEDUESJA: Shum keq për at a kan. E vorrosën djalin n'tre dhe n'pes naj murën n'punkt. Për at shum keq edhe me trauma aj asht, edhe na jena krejt, ama aj shum keq e ka pas se drejt n'burg e kena... Për mu shum a kan ran, keq. Vjerrit, baba, ktu, nana, prej atherit u smun. Qe, babën e kam prej zemrës, nanën prej diabeti, vjerrën qashtu, prej problemeve me zemër, vjerri im, kto krejt... Se edhe kto sun përballun. Shum jeta keqe për ne, shum. Ja sho shoqnin, ja shoh krejt. S'kena çka me ba. Pi Zotit. Gjuajtën n'fmi, tu lujt fmija.

V.R.: A mendut që jan nalën, që pastaj...

BASHKËBISEDUESJA: Po u nalën, pi n'mëngjes u nalën, than ma s'po ka gja. Ajde, me ardh n'Shkup, n'punkt vallai i kishin keqtrajtu shum. Mo, ne t'mramtit kena met, edhe mo kur gjujtën, qather n'pes n'aksham ama mu m'u shpu dishka zemra, edhe babaj vet tha ndjeva shum ni keq, kur erdh ai djali i axhës dhe e pruni. Qka me pru? Ne s'e kemi njoft se a djali jon.

V.R.: Nuk e keni dit, edhe pse keni pas ni parandjenjë t'keqe, nuk e ke dit prej ka a tut ardh ajo ndjenja e rand.

BASHKËBISEDUESJA: Sit e nxjerrt, e kish thi aj djali ktu dorën, veç likur i kishte met... Veç e pruni pak, ajdi, me shpirt edhe dha shpirt. I pari a vra djali jon at dit. Masane, t'nesrit, jan vra kto... Kusheri jena... N'at lagjen...

V.R.: A ishte kejt qajo mahall që e paska pas mas randi?

BASHKËBISEDUESJA: Po, mahalla jon shum ka pas keq...

V.R.: A u rrok mas shumti?

BASHKËBISEDUESJA: Po, shum ka pas.

V.R.: A e ke dit ti gjuhën maqedone?

BASHKËBISEDUESJA: Po.

V.R.: Po, dhe masi që ndodhi, masi u ba falja, qysh u kthyt në normalitet... Qysh e kthyt jetën në normalitet, se atëherë edhe punë nuk ka pas, mes tjerash janë ndërpre edhe senet, qysh e kthyt renin normal t'jetës?

BASHKËBISEDUESJA: Qysh ki me kthi? S'asht rend për ne, po ki me kthi dishka.

V.R.: A fillut, mas asaj a keni pas kontakt me maqedon?

BASHKËBISEDUESJA: Na, jo...

V.R.: A ka dikush që fajson, ka dikan që fajson për krejt ato që ju kan ndodh, ose?

BASHKËBISEDUESJA: Po, nuk e di, nuk e fajsoj. Ato i din vet se kush ka qenë i përfshirë dhe çka ka ba. Ne jena kan n'shpi be, pa faj, kurxhahi. Ato krejt e din se kush e ka ba ket. Në xhin t'pafajshëm, që thojn, ne na sulmun. Ata e din krejt se kush e ka nis ket e kush e ka, ama neve na kan djeg.

V.R.: E keni përjetu rand.

BASHKËBISEDUESJA: Shum ran te ne a kan. Shum.

V.R.: A mendon ti personalisht a mendon që ka qen i nevojshëm qeky konflikt, për... Tash, t'folna pak ma gjansisht se historinë tane... shum e dhimbshme... Ama, për shiptart, a mendon që ka qen i nevojshëm me ndodh ky konflikt që na m'i mrri do gjana si popull ktu n'Maqedoni? A mendon që u kan krejtësisht i panevojshëm?

BASHKËBISEDUESJA: Po, për shiptart, ne duhet me i pas krejt sot, ha? Amo sot; kush ti jep. Kërkush, jo që jena dishka, ama nuk kan ni a jena t'gjall a... për familjet e dëshmorve.

V.R.: Jo, nuk ka pas përkrahje për juve si...

BASHKËBISEDUESJA: Pak, çka me than. A met ardh me t'kshir qysh jeni? Jo.

V.R.: Jo... te askush, apo...

BASHKËBISEDUESJA: Familja jon, te nja... s'e di valla... Tash, kshtu ndihma, sen, edhe djali ka shku, ama s'jan interesu. Për te shpija jon, jo qaq. Për tjert, nuk di! Gja s'kemi pa.

V.R.: A, n'përgjithsi kshtu, për shiptart, a mendoni që jena n'gjendje ma t'mir sipas drejtave, a po t'doket ty?

BASHKËBISEDUESJA: Hiç sum doket. Kundra qysh kemi derdh ne gjak, se djalin n'fakulet e kam, i kan than shkollën e t... Amo, s'ka drejta te na fort.

V.R.: Për krejt popullsinë, a veç...

BASHKËBISEDUESJA: Për krejt po tham, na jena krejt... Për shka kena luftu, për qeket na jena shiptar krejt, amo, drejta s'e di, s'ma merr mendja, s'asht...

V.R.: A qysh e ma n'mend at koh, për shembull, shkumjet e ardhjet pi katuni, e ktu, n'qytet, për shembull, a ka pas tension? Qe për shembull, un jam kan shum e vogël, s'maj men hiq, sen se maj n'men na, qysh e kena tejkalu at periudh e ti ma merr mendja që e ma n'mend ma mir, kejt, ushqimi, puna...

BASHKËBISEDUESJA: Kur jemi kan atje n'katun a?

V.R.: Po, gjat dymijë e nishës, tre, katër muj që zgjati.

BASHKËBISEDUESJA: Po, me zor be! Un ktu tre muj kam nejt te prindt, me vjerri. Shkum axhe, shpija e granatume. As shpi met t'ndërtu t're. Do i ndërtun te na, djalit i ra granata, burri n'burg e çfar ndihme? Kurgja s'të dhan.

V.R.: Ti mete veç me djalin, vet?

BASHKËBISEDUESJA: Po, edhe me pleqt, se jemi kan me ni ven. Tash jemi da. E, ktu jam te prindt, tre muj ktu, se baba i djalit ishte n'burg, shkojshmi me e vizitu.

V.R.: A ju lejojshin me shku?

BASHKËBISEDUESJA: Po, me ni mbiemën kush ina kan ne veç familja, kshtu ja. Tjert, ja, ja.

V.R.: Ai, si e përjetojke këtë, ai n'burg?

BASHKËBISEDUESJA: Shum keq, shum, shum keq e përjetojke. Kurgja thojke mos um bini, veç shum u mërzitke dishka. N'burg. Djali i vram, neve na i murrën, me vllavin e vet. Mu me di pleq me ni fmi 7 vjeçar, me ta.

V.R.: Po. A fillut meniher me punë pasi u ktheve n'fshat?

BASHKËBISEDUESJA: Jo, meniher. Qëlloj dimën, kur u lshu baba i Erxhanit, u lshu dimën ke. Fillum ka pak, ama jeta me trishtim ishte shum...

V.R.: Edhe mas konfliktit?

BASHKËBISEDUESJA: Po, me trishtim ish jeta. Dilshe, shifshe krejt. Masanej, te djali kejt ment. Kur u qojsha, aj nuk a. Nejshmi.

V.R.: A e rindërtut shpin pastaj?

BASHKËBISEDUESJA: Pak e kam rindertu, jo, kurgja s'e kam prek shpijen ton. Pak, me mushen me mallter, jo as soba jeme, e granatume a kan, valla. Mrena s'ka. Un veç me vjerrin. Vjerrin kush e mirke n'dor. Kto di i kishim n'burg. Aj kunati a kan shum i malltretum n'burg. Burrin ma s'e kum pa, edhe aj a kan shum, amo, n'burg, kush e pa. Aj kunatin, s'e kam njoft çka i kishin ba. Edhe ki djali i axhës, shka e pruni, edhe ki a kan dizet e tet or n'burg. Maltretim t'madh kan pas, valla.

V.R.: A ka desht burri juve mu tregu n'fund që është i pafajshëm, për të dëshmu që s'ka pas...

BASHKËBISEDUESJA: Po, ai a i pafajshëm, po kush t'thojke se ije i pafajshëm, veq i lirun. Krejt i lirun. Si i lirojshin, ka katër vet ka pes, kta metën t'mramt e un mendova se e gjikun ket, për sa vjet. Edhe aj, tha shum kam pas maltretime n'burg, shum. Terrorist, i kan than. Ku terrorist, ne tu nejt n'shpi ton, ra granata, ne fmijen ton sun e kina vorros, me qu te varrezat ku jan, n'baçe.

V.R.: Tash, vorri djalit ku a?

BASHKËBISEDUESE: Ktu, n'fshat, te varrezat. Ja kan ndreç.

V.R.: E keni shpërngul trupin?

BASHKËBISEDUESE: Po.

V.R.: Se that niher e keni pas n'oborr.

BASHKËBISEDUESE: Po, mas shtatmdhet dite, un ktu isha, vjerri ktu, familja... e babës djalit. Shkum ne e shpërngulëm e çum atje...

V.R.: ...Te varrezat...

BASHKËBISEDUES: Veç ja kan ndreç ktine, dëshmorve...

V.R.: ....Dëshmorve...

BASHKËBISEDUESJA: Po. Veç i kan kto, aty ku jan varrezat e fshatit, veç e kan.

V.R.: Po thu, mas asaj nuk t'ka ra me fol e me nejt me maqedon, me pas...

BASHKËBISEDUESJA: Jo, jo, se ne maqedont s'i kemi, kalojn aty, se une e kam shpijen aty rreth xhade, a e di, amo jo, s'kontaktojm...

V.R.: N'jetën e përditshme, n'shitore ose n'spital ose...

BASHKËBISEDUESJA: Po, ki mu taku ti qetash me to, aj krejt faj be s'tkan, amo... S'ki shka ban, jeta tash vazhdon, ato e kan ba at t'vetën çka deshtën...

V.R.: A mendon që kena ba... N'fakt, u ba mir nënshkrimi i marrveshjes edhe që u mbyll konflikti me marrveshje ashtu a mendon që u desht naj mënyrë tjetër me e gjetën, naj zgjedhje?

BASHKËBISEDUESJA: Nuk e di.

V.R.: Sipas teje, qysh e përjeton, ti, me fjal tua.

BASHKËBISEDUESJA: Ku e di, konfliktin, jan marr vesh atje, e ktu, at dit kur than, erdhëm qat dit kur a kan Marrëveshja e Ohrit. Nejse, niher nejtëm n'fshat se na kthin prap prej n'punkt, ne qat dit prap n'mëngjes kena ardh ktu n'Shkup. Kur than u ba Marrveshja e Ohrit, mo...

V.R.: A e pritshi lirimin e burrit, apo menojshe...

BASHKËBISEDUESJA: Po, e pritshim valla, sa nis un, ama ki i mramti met me do shok, na tham, ki ma...

V.R.: Ama, a pritshi që ka m'u liru a mendojshe që s'kan me liru?

BASHKËBISEDUESJA: Jo, un mendojsha ma shum se s'e lirojn ma, thojshin, kit kan me gjiku, me gjiku.

V.R.: A nuk kan dal hiq para gjyqit, kan nejt n'burg, pa i qu para gjyqit?

BASHKËBISEDUESJA: Jo, kan dal. Kan dal napër gjyqe, kan dal. Po, thojke burri, kam dal.

V.R.: Ama, nuk pat zgjidhje deri sa nuk u ba falja e përgjithshme për kejt?

BASHKËBISEDUESJA: Po. Jo, s'ka pas zgjidhje deri i falën kejt, i amnistun. Nisën me i liru, kto t'mramtit metën, burri me do koleg që i ka pas. I lirun.

V.R.: A njef najkan t'fshatit tan, a njef najkan që ka marr pjes n'UÇK, n'luftën çlirimtare, apo?

BASHKËBISEDUESJA: O, kan pas be motër, nuk e di. Te familja jon... mixha, kto, Erxhanit, s'jan kan, a e di kto?

V.R.: Po, ma t'afërtit jo?

BASHKËBISEDUESJA: Jo.

V.R.: Civil t'thjesht, qytetar t'thjesht jan kan.

BASHKËBISEDUESJA: Po, kan pasën.

V.R.: Po, se kejt. Ama... Për fund kisha desht me pyt, qysh e kishe krahasu jetën tane, para dhe pas luftës dhe çka pret për t'ardhmen tane, për familjen tane?

BASHKËBISEDUESJA: Presmi mir. Për ne a kan para lufte, qysh me than...

V.R.: N'përgjithsi, si ka qen para lufte, si ke jetu, fminin qysh je rrit e qysh e ke kalu, a asht kan ni periudh e mir?

BASHKËBISEDUESJA: E mir! Për fmijërin teme. Tejsa su v'ra djali, mir e kam pas jetën, si a vra djali, ma jeta jon, nuk asht jeta mir, por ki me kalu diqysh.

V.R.: E çka pret për t'ardhmen, prej shtetit, prej...

BASHKËBISEDUESJA: Ishalla presmi mir mo, ku me dit tash çka bahet, a bahet mir a s'bahet mir. Për mua a nisoj, veç t'jen kto t'rit, ta ken jetën e mir, për neve... Papunsi ktu, babën e kan pa pun kto. Djalin n'fakultet, tash e kan pranu n'pun, e di kto, familja dëshmorve, asht zjarrfiks, ka hi qe ni vjet...

V.R.: Mir, diçka ma mir... Faleminderit shum...

BASHKËBISEDUESJA: S'ka gja.

V.R.: Edhe për mundimin, edhe për intervistën edhe për krejt.

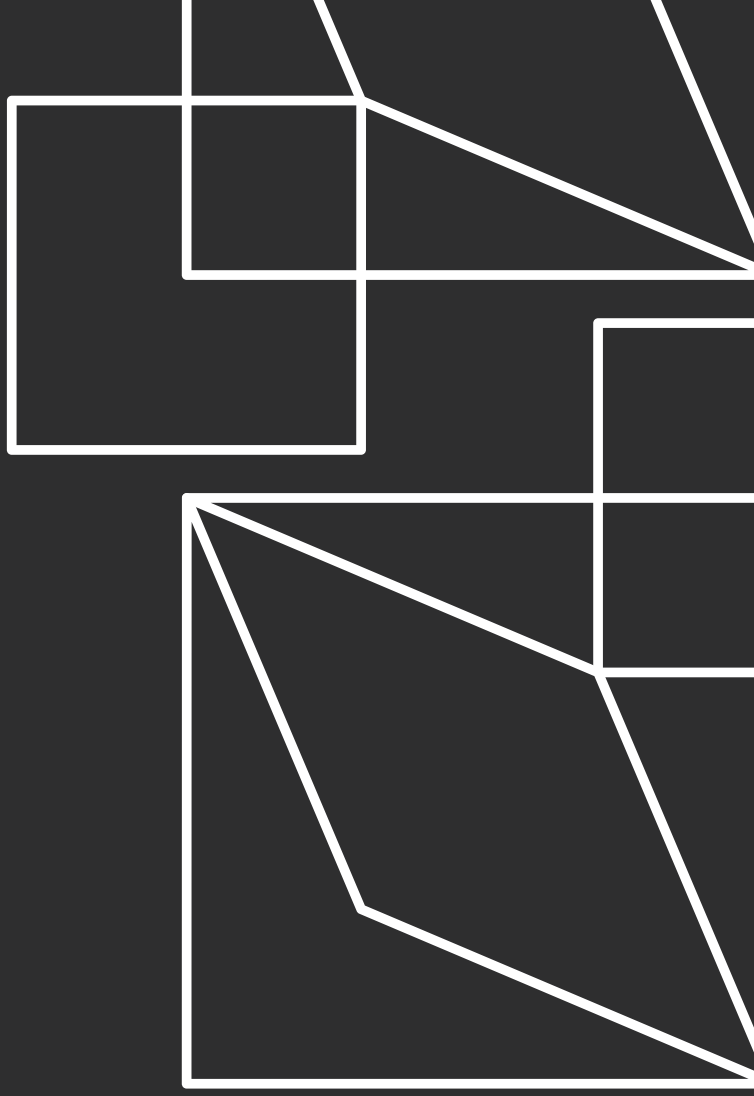

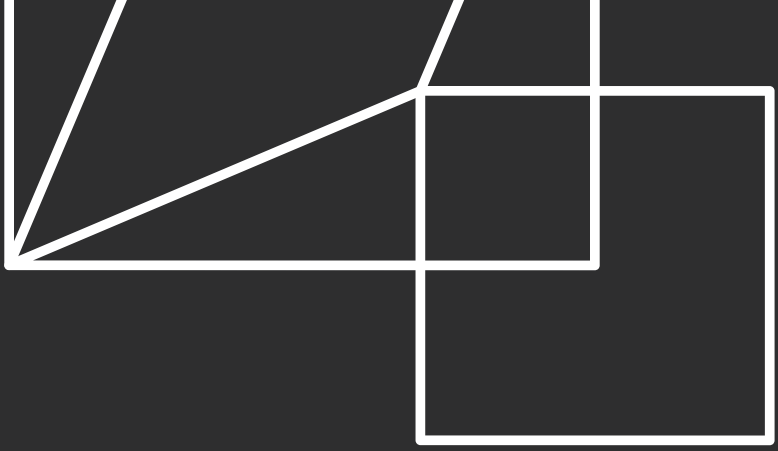

„MË PARA KEMI BASHKËPUNUAR ME TRAKTORË, ATA KANË PUNUAR, ME NDIHMË, ME PUNË, ME ATA. NUK KA MË ASNJË BASHKËPUNIM.“

MASHKULL, LESHOK, I LINDUR MË 1936, KA BISEDUAR ME JANA KOCEVSKA DHE DARKO STOJANOV

JANA KOCEVSKA: Në fillim do të tregosh ku je lindur, sa vjeçar je?

BASHKËBISEDUESI: Jam i lindur në fshatin Tearcë.

J.K.: Nga Tearca je ti?

BASHKËBISEDUESI: Po.

J.K.: A, po unë mendova...

BASHKËBISEDUESI: Kam ardhur në Leshok në vitin 1941.

MIK I BASHKËBISEDUESIT: Gjithë jetën.

BASHKËBISEDUESI: Po, nuk thash kur jam lindur, 1936.

J.K.: Tridhjetë e gjashtë, do të thotë ke qenë i vogël kur ke ardhur.

BASHKËBISEDUESI: Në moshën katër vjeç kam ardhur këtu.

J.K.: Përse je shpërngulur këtu?

BASHKËBISEDUESI: Sikur të më... të më adoptojnë... ose birësojnë... të më birësojnë ose diçka ashtu. Po, deri në fund, deri më tani ende nuk jam birësuar (*buzëqesh*).

MIK I BASHKËBISEDUESIT: Po djalë leshoku është.

J.K.: Po, kjo tani nuk është e qartë për mua.

BASHKËBISEDUESI: Po, sepse...

J.K.: Do të më sqarosh?

BASHKËBISEDUESI: E po, ja do t'ju tregoj. Sepse mbiemrin e mbajmë nga Tearca.

J.K.: Aha, ashtu do të thotë.

BASHKËBISEDUESI: Po ashtu, ta dish.

J.K.: Po... në moshën katër vjeçe ke ardhur këtu në Leshok.

BASHKËBISEDUESI: Në moshën 4 vjeçe, po. Në moshën 4 vjeçe.

J.K.: Prej atëherë më je këtu gjithë kohën.

BASHKËBISEDUESI: Në vitin 1941 filloi lufta deri në vitin 1944. Në vitin 1944 filloi shkolla dhe unë shkova tetë vite në shkollën fillore këtu.

J.K.: Në tetë.

BASHKËBISEDUESI: Po.

J.K.: Po, këtu ke mësuar gjithë jetën?

BASHKËBISEDUESI: Po. Pastaj në Tearcë dy-tre vite. Atëherë ishte shkolla e mesme.

MIK I BASHKËBISEDUESIT: Ai mësonte në klasën e tetë atje.

BASHKËBISEDUESI: Po.

MIK I BASHKËBISEDUESIT: Deri në klasën e tetë. Prej klasën e pestë deri në tetë.

BASHKËBISEDUESI: Po atëherë e quanin shkollë e mesme, tani nuk e di përse.

MIK I BASHKËBISEDUESIT: Nga klasa pesë deri në tetë ishte në Tearcë.

BASHKËBISEDUESI: Nuk quhej klasa tetë. Gjimnaz. Deri më tre vite...

MIK I BASHKËBISEDUESIT: Do të thotë fillore dhe shkollë e mesme.

BASHKËBISEDUESI: Po.

J.K.: Mirë. Tani, më trego me çfarë merreshe këtu në Leshok? Si është jeta? Ashtu diçka, na trego.

BASHKËBISEDUESI: Me çfarë merresha. Po, ja në fillim, kur isha i ri, unë shkova në Beograd. Atje isha gjashtë vite. Pas atyre gjashtë viteve, normal, 1956 viti dhe 1957 shkova në ushtri, deri në 1959. Pastaj, pas vitit 1959, sërish shkova në Beograd. Nuk qëndrova shumë atje. Një vit e diçka, deri në gjashtë... deri në vitin 1961. Pas vitit 1961 u punësova këtu në spital si vozitës.

J.K.: Në spitalin në Leshok?

BASHKËBISEDUESI: Po, në spitalin në Leshok?

J.K.: Një spital për sëmundje...

BASHKËBISEDUESI: Tuberkulozë të mushkërive dhe këtu qëndrova deri në vitin 1985. Pastaj, pas vitit 1985 shkova në furrë. Do të thotë deri në vitin 1992. Viti 1982... mendoj që 1992 sërish filloi Jugosllavia të shpërbëhet. Nuk kishte karburant, nuk kishte miell. Ata gjendeshin, furrtarët më të vjetër, si i ndjeri Kërsto. Menjëherë ata sollën shleperë nga Turqia, andej-këndej, e din, na shitnin neve pak më shtrenjtë (*buzëqeshet*). Po, unë çfarë të bëj, kisha edhe tre vite që të dal në pension. I pagova tre vitet dhe shkova në pension në vitin 1972. Nga viti 1972[11] në pension. Normal që... deri sa mundja merresha me bujqësi.

11 >

I intervistuari thotë 1972, por sipas bisedës, me siguri është viti 1992, sipas rrjedhës kronologjike (*shënim i përkthyesit*).

J.K.: Po, kur u martuat?

BASHKËBISEDUESI: Unë u martova në vitin 1961. Diku 1961... në cilin muaj, nuk e di, e di që në 1961. Po.

J.K.: Sidoqoftë, jeni kthyer në Leshok.

BASHKËBISEDUES: Në Leshok, në Leshok.

J.K.: Tani, neve ma tepër na intereson periudha kur ndodhi konflikti.

BASHKËBISEDUES: Aha.

J.K.: Në vitin dymijë e një. Sa vjeç ke qenë atëherë?

BASHKËBISEDUESI: Atëherë? Po njehso... 2001...

D.S.: 64, 65.

BASHKËBISEDUESI: Po nuk e di, kisha gjashtëdhjetë e diçka, 65. Rreth 65, diçka ashtu kisha.

J.K.: A mund të na tregosh si e ke përjetuar atë, si zhvilloheshin gjërat?

BASHKËBISEDUESI: Po, ja, t'ju them si ishte... Këtu, pothuaj se dy muaj e gjysmë, ndoshta tre, qëndronin në kodrën.

J.K.: Kush?

BASHKËBISEDUESI: Shqiptarët. Na...do të thotë, na...na frikësonin thjesht. Erdhi koha për të korrur, ato punë – nuk jepnin ujë atje lartë. Uleshin me automatikë dhe kush... madje ne guxuam, unë dhe Nikolla, guxuam të marrim ujë. Megjithatë ishte rrezik! (e *pakuptueshme*) Dhe gati, që. Ato... si të them... ishin mendjelehtë ishin ashtu.

J.K.: Ata e mbyllnin ujin ose çfarë?

BASHKËBISEDUESI: Nuk e mbyllnin! Nuk ka çfarë të mbyllet. Ato... Ujin deri në fund, nuk e di nëse ata dinin... Gjatë kohës së periudhave verore,

ndahej uji në Sllatinë dhe Leshok në pjesë të barabartë. Edhe, këtë pjesën e Leshokut nuk e jepnin. Bërtitnin ata lartë... në fat, ato prej lartë me telefon celular i thoshin poshtë – "Përzije, mos i jep". Ashtu, e di. - Mos të... le të lartohet që këtu. Ashtu, nuk guxonim të merrnim ujë. Ajo është. Deri sa nuk i përzunë.

J.K.: A ishte bërë kjo nga njerëzit e fshatit afër Leshokut?

BASHKËBISEDUESI: Jo. Nuk ishin ato. Kishin mbështetje nga atje. Mos të flasim... kishin mbështetje nga Sllatina. Ata... disa prej të rëndësishmëve ishin nga Kosova... Këtu. Mund të them që kishte të arsimuar me fakultet. Tani, doli një rëntgenolog. Ishte kryesori. Erdhi të punojë. Ashtu. Nuk e di. Tjetër çfarë ju interesohet? Nëse ju intereson si na kanë përzënë, mund gjithë të them.

J.K.: Po. Po.

BASHKËBISEDUESI: Po, ishte kjo. (*kollitet*) Unë isha me gruan time në fushë rreth orës një. Në orën një erdhëm në shtëpi, drekuam dhe u ulëm para shtëpisë në karrige kështu. U ulëm dhe filluan të shtënat nga lartë. Filluan të shtënat dhe dëgjuam se si policia po ikte, ishte... zhvendosur, kishte ikur më poshtë. Pika kontrolluese. Pika kontrolluese ishte te shitorja. Ishte në shitore lartë. Po, çfarë do të bëjmë? Filluan të shtënat, filluan këto granata të hidhen...si i kanë quajtur ato...

MIK I BASHKËBISEDUESIT: Zolje.[12]

BASHKËBISEDUESI: Po?

MIK I BASHKËBISEDUESIT: Zolje.

12 >

M80 "Zolje" është një armë minahedhëse për një përdorim (vetëm një gjuajtje) RPG që prodhohej në ish Jugosllavi dhe ende prodhohet në disa prej shteteve që kanë marrë si trashëgimi.

BASHKËBISEDUESI: Jo, zolje, jo. Prej atyre tjerave që kanë hedhur shumë, atë... saçme, ato punë.

D.S.: Granata?

BASHKËBISEDUESI: E, ashtu diçka, granata.

D.S.: Minahedhës?

BASHKËBISEDUESI: Po?

D.S.: Minahedhës?

BASHKËBISEDUESI: Po. Minahedhës, po? Filluan të... atë të... sulmojnë. Ata e dinin... ata e dinin që ka dikush të armatosur. S'ka më çfarë të bëjmë. Filluan të bërtasin: "a, u, a, u" si indianë nga lartë. U kapën... U kap një shtëpi njëherë... Atje lartë në fshatin e parë, filluan të digjen shtëpitë. Pastaj më lartë filloi të digjet shtëpia nga... Nuk e di... nga kjo... nga fshati fqinj. Dy shtëpi vetëm filluan të digjen. Pas asaj u dogj edhe shtëpia e Lades.

J.K.: Në Leshok.

BASHKËBISEDUESI: Në Leshok, këtu, tek uji i tharët. Dhe filluan të ulërinin, e di.

J.K.: Po ata ku ishin kur i dogjën shtëpitë?

BASHKËBISEDUESI: Kush ku kanë qenë?

J.K.: Këto shtëpitë.

D.S.: Shtëpiakët.

BASHKËBISEDUESI: Shtëpiakët filluan të ikin, nuk kishin zgjidhje tjetër? Edhe ne... Edhe ne kur e pamë atë që s'ka më shpëtim, e kuptuam që në pikën kontrolluese nuk ka askush dhe të gjithë në makinë dhe ikëm poshtë. Ikëm poshtë, megjithatë miku dhe fëmija që vdiq u ndaluan

poshtë te shkolla, e di ka një mur... Mur. U ndaluan, do të mbrojnë, e di. Po çka të mbrojnë?! Dhe filluan... ne kur shkuam poshtë te rruga, ata filluan të hedhin me minahedhës. Edhe atëherë ky miku... Ky miku ishte nga lartë deri poshtë kështu, i gjithë me... Për fat nuk ka qenë në vend të keq, e di. Ky fëmija syrin e nxorri. E kanë parë... E kanë parë si i rrjedh gjak nga koka, i thonë: "Si je, çfarë bën?" Ai thotë: "S'ka lidhje, ju shkoni, shkoni!" Vetëm më e ka ndjerë... Megjithatë ata nuk kanë dashur ta lënë, menjëherë kanë thirrë ndihmën e shpejtë dhe e kanë nisur për Shkup. A, ai mezi ka shkuar në Shkup. Filloi temperatura dhe ato gjëra, e di. Ashtu kanë arritur në Shkup, a ne... ne arritëm... edhe ne arritëm në Shkup me makina private dhe atje na pritën gazetarë, ashtu – siç janë. Ne ju tregojmë çfarë është ajo. Ashtu unë qëndrova një ditë e gjysmë në Shkup.

J.K.: Ku qëndruat në Shkup?

BASHKËBISEDUESI: Te i biri qëndrova një ditë e gjysmë.

J.K.: Do të thotë ai jeton në Shkup.

BASHKËBISEDUESI: Ditën e dytë ata... Organizoheshin autobusë që të shkojnë në këtë pjesë, e di.

J.K.: Ditën e dytë pas sulmit.

BASHKËBISEDUESI: Po, pas sulmit, menjëherë ditën e dytë.

J.K.: Të gjithë shkuan që...

BASHKËBISEDUESI: Po, ata që mbetën ishin ata që mezi ecnin. Të tjerët ishin të palëvizshëm. Madje edhe kanë provuar... Kanë provuar këta shqiptarët t'i largojnë edhe ata. Megjithatë nuk ke... çfarë do të bësh... Nuk mund të mbajë. Ditën e dytë ne erdhëm këndej. Qëndruam ne këtu pothuaj deri në fund. Vetëm kishte rrezik të madh! Filluan të... të... Ishte qetësi kur erdhëm ne këtu, disa dy ditë – tre, ishin... Ishte qetësi, e di. Ata nuk e dinin, ata menduan që mos të ketë polici të mbetur këtu, ushtri, ato

gjëra. Por kur u vërtetuan që nuk ka, edhe ata filluan të vijnë, disa kinse të na mbrojnë, a pastaj tjerët shkonin në errësirë për të vjedhur. Ashtu, e di. Ka pasur rreziqe të mëdha, të themi. Por të themi sinqerisht nuk donin të vritnin. Si duket e kanë pasur të ndaluar nga ndërkombëtarët. Nuk vritnin. Por vjedhje bënin. Ashtu, e di.

J.K.: Ishte shumë... Shumë gjëra vidhnin nëpër fshat?

BASHKËBISEDUESI: Shumë, shumë...

J.K.: Nga ju, kanë vjedhur gjë?

BASHKËBISEDUESI: Prej tek unë mall teknik që ka pasur si motor për dru, vegla-megla, ashtu gjëra, im bir që më ka sjellë nga... nga Zvicra. Ato i kanë marrë menjëherë. Nga lartë, nga shtëpia çka ka pasur, çakmakë, thika, të mia, të themi. Ashtu gjëra. Të holla, të holla... të holla që kisha unë, unë isha arkëtar në fshat, kisha të holla, nuk e di tash sa. Çfarë, tani s'më kujtohet, por ka pasur një sasi të hollash në valixhe. Sepse na thirrën... Ne kur erdhëm nga fusha, unë isha me disa sandale, e di. Dhe menjëherë ikëm.

J.K.: Çfarë morët me vete, kur ikët?

BASHKËBISEDUESI: Asgjë nuk morëm.

J.K.: Asgjë, asgjë?

BASHKËBISEDUESI: Asgjë! Shkova vetëm e mbylla shtëpinë kur ikëm, asgjë tjetër. Vetëm për ata nuk ishte problem për ata, çelje. Me këmbë, drang! Drang! E kanë hapur. Të hollat, të hollat e shtëpisë nuk i kishin marrë. Gruaja ime i kishte fshehur. Nuk ka pasur shumë të holla, por...

J.K.: Nuk i kanë gjetur.

BASHKËBISEDUESI: Nuk i kanë gjetur. Po edhe t'i gjenin, nuk do t'i kishin marrë. Ato...Ato të holla i kanë marrë, e di. Ashtu, ajo...ajo. Ajo kishte xhaketa prej lëkure, unë kisha një prej lëkure. Kishin vjedhur këso gjëra.

Sepse lecka, ato gjëra nuk ju kanë dashur. Me atë...Vinin zakonisht ata që vjedhin, kinse, a ke pushkë. Do të kërkojë pushkën. Ai në fakt do të hyjë... Tjetri do të më ruajë mua me automat. Nuk më lejon të hyj ...Të hyj brenda.

J.K.: Kjo kur? Kur u kthyet?

BASHKËBISEDUESI: Kur u kthyem, po. Ata nuk ishin më këtu. Do më ruante me automat dhe dy do të hynin të... Ajo që ju konvenon... Sirtar, do të hapin, e di dhe do të marrin. Ajo është. Nuk e di tjetër çfarë ju intereson?

J.K.: Këtu ke qenë vetëm pas asaj, ke qëndruar?

BASHKËBISEDUESI: Isha vetëm një kohë, isha vetëm. Isha vetëm. Pas shtatë ditëve, erdhi bashkëshortja, ajo qëndroi. Pastaj u kthyen. Në fillim ishim gjashtë, sa ishim?

MIK I BASHKËBISEDUESIT: Katër.

BASHKËBISEDUESI: Po, katër. Pastaj ishim shtatë. Pastaj u bëmë shtatëmbëdhjetë. E, pas shtatëmbëdhjetë... Filluan të vijnë ndërkombëtarët, të thonë: "Nuk ju garantojmë këtu jetën tuaj. Nëse shkoni, nuk mund... Nuk mund të ktheheni. Nëse qëndroni, nuk ju garantojmë". A, ata ishin persona të tyre. Tani më kujtohet si ata bisedonin. Me ato telefonat. Merreshin vesh. Edhe ata kur donin, shkonin lartë për biseda.

J.K.: Aha?

BASHKËBISEDUESI: Po. Po, ata bashkëpunonin, flas për ndërkombëtarët e tyre, bashkëpunonin.

J.K.: A...

MIK I BASHKËBISEDUESIT: Polakët ishin këtu.

BASHKËBISEDUESI: Po, nuk e di...

MIK I BASHKËBISEDUESIT: Ishin polakë, polakë. Një qind për qind.

J.K.: Ty nuk të pyesim tani (*qeshet*).

MIK I BASHKËBISEDUESIT: Mirë, kërkoj falje. Mos të përziej organizatën ndërkombëtare.

BASHKËBISEDUESI: Në rregull, le të ndihmojë. Saktë... saktë polakë. Jo, polakë. Unë mendoj që ishin... nga Austria, nga atje... Prej atyre, a? Nuk e di.

J.K.: A mund të më tregosh për...E di që manastirin e rrëzuan.

BASHKËBISEDUESI: Për manastirin? Ja, do t'ju tregoj për manastirin. Për manastirin ishin në fshat, ishte edhe një fshatar tjetër atëherë. Ajo ishte rreth orës tre, 3:15 më duket.

J.K.: Të kujtohet cila datë ka qenë?

BASHKËBISEDUESI: Po? Nuk më kujtohet. Nuk më kujtohet. Natën rreth tre, tre e një çerek, e madhe, e madhe... Madje edhe kur isha shtrirë, madje më rrëzoi nga krevati. Ishte një eksplozion i fortë. Filloi të ndriçohet pak në mëngjes dhe erdhën disa miq nga fshati – Njëri prej tyre tha: "Atje lartë si duket kanë rrëzuar diçka". - Çfarë kanë rrëzuar? Ne ngadalë filluam të shkojmë lartë... Nga poshtë na thoshin: "Aaaa, u dogj, u dogj!" E dinë, provokojnë.

J.K.: Ju menjëherë shkuat andej?

BASHKËBISEDUESI: Menjëherë, ende... ende nuk ishte ndritur, menjëherë shkuam lartë, kur shohim, e rrëzuar, vetëm kmbana kishte mbetur. Kambana... Gjetëm pastaj eksplozivin që nuk kishte plasur. E gjetëm. Me siguri nuk kanë arritur... Po?

MIKI BASHKËBISEDUESIT: Një mbushje, nuk kishte plasur.

BASHKËBISEDUESI: Po, po. Një mbushje eksploziv. Menjëherë me telefon e lajmëruam metropolin. Ata... ata kishin thirrur pikën kontrolluese, poshtë... Nën rrugën, poshtë binarëve. "Po çka, vërtetë e kanë rrëzuar manastirin?" Ata shikonin me dylbi. Po... prej poshtë shihet që i gjithë manastiri... Ata i kanë... I kanë thënë – Jo, bre – thanë – I rrëzuar. Pastaj ata lajmëruan te ne. - "Po ju gënjeni që është rrëzuar?" - Po i rrëzuar është! Miku im ishte ne fakt në telefon. "E kanë rrëzuar, ju themi, e kanë rrëzuar!" Vetëm kambana nuk është rrëzuar. Pas pak ka fluturuar një helikopter dhe kanë parë që vërtetë është rrëzuar. Pastaj shkuan... njësoj sikur më pyetni ju, më pyetnin si ka qenë – çfarë ka qenë. Madje isha te rrënojat unë, më incizonin, nuk e di, ashtu më pyetnin kur – si, ajo.

J.K.: E tani, kur e gjithë kjo, si të them, mbaroi...

BASHKËBISEDUESI: Po.

J.K.: Si ishte, nuk e di, situata në fshat. A kishte ndonjë ndryshim, njerëzit a u ndryshuan?

BASHKËBISEDUESI: Po, ndryshim, si të them... Ka pasur ndryshim të madh. Njerëzit... njerëzit ikën. Mbetëm vetëm ne që mos të themi, që nuk mundeshim, por ne që ishim më të vjetër, që e duam... fshatin që e duam tepër shumë, si thonë. Ndryshe kishte një ndryshim i madh. Edhe sot e këtë ditë ky ndryshim ndikon.

J.K.: Po?

BASHKËBISEDUESI: Po. Megjithatë, të flasim sinqerisht, nëse më pyet si ka qenë me popullin, me Sllatinën nuk kemi kaluar keq. Madje të themi sinqerisht në... në momente na kanë ndihmuar. Ja për shembull, tek unë nga poshtë, kishte një traktor poshtë tek unë dhe dy ditë vinin që ta marrin, ta vjedhin. Madje erdhën edhe me traktorin e tyre që ta nxjerrin. Sepse ishte ngarkuar me vegla, ishte kohë me shi, rrëshqiste, nuk mundeshin ta... të mundeshin ta marrin. Unë me telefon te miku nga bashkësia lokale, bashkësia lokale të vijë dhe ja na ndihmoi. Ata ikën. Madje edhe nga kodra vinin këtu për të ndihmuar. Sikur ja kanë ardhur

që të bëjnë pushtet, ata kanë pushtuar këtë vend dhe është i tyre. Po, të themi sinqerisht është i tyre, sepse...

J.K.: Si mendon?

BASHKËBISEDUESI: Po si mendoj... Ndërtojnë... Ndërtojnë shtëpi, ja ka ndërtuar këtu shtëpi në mes të fshatit. Deri në fshat nga këndej e gjithë është ndërtuar. E gjithë ajo është tokë maqedonase. Por gjithë... e gjithë është ndërtuar. Kemi mbetur vetëm ne këtu. Çfarë të them tjetër.

J.K.: Për shembull, a ka pasur pas kësaj... ndonjë bashkëjetesë tjetër të themi, ja konkretisht me fshatin fqinj... më herët folëm, ja në vitet e gjashtëdhjeta, të themi. A ka qenë më ndryshe atëherë?

BASHKËBISEDUESI: Nëse më pyet... Nëse më pyet si ka qenë më herët dhe tani, ka një dallim të madh. Më para kemi bashkëpunuar me fshatin fqinj me traktorë, ata kanë punuar, me ndihmë, me punë, me ata. Nuk ka më asnjë bashkëpunim. Tani shkojnë të rinj, shëtisin lartë-poshtë, sikur vendi i tyre. Por nuk e ke idenë! Madje edhe natën shkojnë! Shëtisin. Më parë s'ka pasur ashtu. Më parë, nëse e thërret, do të vijë. Ajo është rregull, të themi. Pasi i kërkon favor dikujt, favorin duhet ta paguash ti, normal.

J.K.: Po shtëpia juaj është te ky vendi për lojë.

BASHKËBISEDUESI: Po.

J.K.: Atje shpesh luhen sporte, disa lojëra, nuk e di, volejboll.

BASHKËBISEDUESI: Po.

J.K.: E tani, a luhen ashtu sporte ku vijnë nga fshatrat fqinje gjithashtu të luajnë këtu?

BASHKËBISEDUESI: Shih të them sinqerisht. Në fillim ndoshta ajo ka qenë e tyre... E tyre... Në fillim vinin fëmijë të moshës 10, 12 deri 15 vjeç, shkonin, nga 15, 20 fëmijë dhe luanin në fushën e lojës. Tanët... fëmijët

tanë kanë qëndruar anash... pak janë, e dinë! Janë pak dhe qëndrojnë anash, ndërsa ata luanin si indianë. Vetëm bërtisnin – a, u, a u – në shqiptar[13], e di, në shqip.

J.K.: Nuk luanin bashkë?

BASHKËBISEDUESI: Me kë bashkë?

J.K.: Po me fëmijët.

BASHKËBISEDUESI: Tanët nuk luanin. Luanin mes vete. Futboll luanin. Megjithatë ne u ankuam në bashkësinë lokale u thamë – "merrni fëmijët, bëjnë probleme këtu!" Dhe ata, vërtetë, të them sinqerisht, i morën fëmijët dhe këtë ditë nuk vijnë më. Tani luajnë tanët dhe ajo.

J.K.: Interesante. Darko, ti të pyesësh diçka?

D.S.: Gjatë kohës së konfliktit, a keni pasur kontakte me familjarë nga fshatra... fshatra tjera, qytete të Maqedonisë, a jeni dëgjuar për ndihmë, për...

BASHKËBISEDUESI: Po normal. Normal. Unë për shembull, të birin e kam në Shkup, normal që kemi pasur kontakt, jemi marrë vesh si dhe çfarë. Normal. Me të tjerë nuk kemi pasur. Në Tetovë kemi pasur, të themi... mirë edhe me Tetovë, të themi, kemi pasur kontakt me telefon. Po shiko, të flasim sinqerisht, këtu ka shumë për të thënë. Vetëm unë nuk mund t'ju them të lidhur, tani më kujtohet të themi edhe disa gjëra tjera që kanë ndodhur, çfarë kanë qenë.

J.K.: Lirisht thuaji. Nëse ke diçka plus të shtosh.

13 >

Termi që përdoret për të quajtur njëri-tjetrin; kur kombësitë tjera i quajnë shqiptarët *shiptar*, shqiptarët e konsiderojnë atë fyese.

BASHKËBISEDUESI: Për shembull... për shembull vinin grupe këtu dhe plaçkitin kafeterinë. Vinin, do të mbush torbën me pije, zakonisht koka-kola, *jupi*[14], ato gjëra. Ato... ato gjëra i dërgonin në pikën kontrolluese poshtë për të pirë. Kishin pikë kontrolluese poshtë rrugës. Atje kishin ata pikën kontrolluese. Shtëpinë... nga shtëpia...

D.S.: Sa kohë e kishin pikën kontrolluese?

BASHKËBISEDUESI: Sa kohë?

D.S.: Po.

BASHKËBISEDUESI: Po mos ta teproj, një muaj, një muaj e gjysmë, ashtu ishte ajo pikë kontrolluese. Ashtu. Shumë...shumë kishte gjëra të tilla. E! Vetura që kishin lënë, të gjitha i kanë marrë. Gjitha! Ja unë kisha një Fiat 126. Ajo (*qeshet*)... atë nuk e kanë pëlqyer, e kanë marrë dhe e kanë lënë poshtë. Por s'kishte çelës. Pa çelës. Vetëm kishte një sustë por ata nuk e kanë ditur atë dhe e kanë lënë poshtë te pika kontrolluese, e di. Kur erdhëm nga Shkupi e pashë, e mora lartë, e sollëm. Me atë, me disa miq gjithë kohën jemi vozitur. Po, bagëtinë. E kemi kthyer bagëtinë. Pas një kohe edhe ajo mbaroi, humbën, askund nuk ka. Gjitha i morën. Po kishte mafia, mafia! Si të them. Më tepër ishin... vjedhin traktorë. Traktorë. Këtë traktorin që thash se donin ta merrni, ishte pothuaj se si i ri dhe ata me çdo kusht donin të merrnin. Unë e di se kush është ai person. Ai është nga fshati fqinj. E di familjen e tij. Ishte me maskë por unë e... e di... ka punuar tek unë dhe e di që ai, e di. Më kanë mbajtur dy orë e gjysmë, më kanë mbajtur nën armë! Dy orë e gjysmë! Ta merr traktorin. Dhe nuk mundi, nuk arritën. Madje e ngatërroi traktorin, kishte bërllok përpara, e ngatërroi dhe nuk mundi të dalë. Pastaj, të nesërmen vije me traktorin e tij, e thashë atë më herët unë. Me traktor të vetin erdhi ta nxjerr. Megjithatë... megjithatë, unë e lajmërova mikun tim dhe ai u lajmërua në komunë.

14 >

Pije joalkoolike me shije portokalli, i prodhuar në Jugosllavinë socialiste (Slloveni).

J.K.: Po...

BASHKËBISEDUESI: Atë e thash. Dhe erdhën me veturën e tyre. Ata kur panë ata, ikën, e dinë. Ndodhin edhe gjëra të tilla.

J.K.: Nuk kishit frikë kur vinin? (*buzëqeshet*)

BASHKËBISEDUESI: Po. Shiko, frikë... Frikë për shembull, ai i pari... Në fillim hyri në shtëpi brenda. Hyri edhe e pa telefonin, e hodhi dhe e shkeli me këmbë.

J.K.: Që mos të lajmërosh.

BASHKËBISEDUESI: Po. Mos të lajmëroj. Megjithatë gruaja ime u ngjit lartë, kishim edhe lart telefon për të... lajmëruar. Shpejt, shpejt edhe ai shkoi pas saj dhe i shkuli kabllot. Kisha edhe këtë rast t'ju tregoj.

J.K.: Në mënyrë fizike a ju kanë sulmuar ndonjëherë?

BASHKËBISEDUESI: Jo. Jo. Jo. Po vinin me armë, vinin, me armë dhe ti... Nuk mund ta kundërshtosh atë, normal. Si do ta kundërshtosh.

J.K.: Po ata që mbetën apo ishin të vjetër dhe atëherë që mbetën për sulmin në Leshok...

BASHKËBISEDUESI: Po të them sinqerisht, mbetën edhe nuk mbetën më të vjetër. Erdhën... disa... Erdhën disa shumë vonë. Kishin ikur në Shkup, në kafeteri, në restorant, ashtu gjëra... nuk e di kush ata...

MIK I BASHKËBISEDUESIT: Në hotele.

BASHKËBISEDUESI: Po?

MIK I BASHKËBISEDUESIT: Në hotele.

BASHKËBISEDUESI: Nëpër hotele. Dhe kanë qëndruar gjatë kohë. Ee, me muaj. Ne qëndruam këtu e dini. Pas një kohe kur... në Ohër e bënë këtë marrëveshjen, si e kishte emrin ajo marrëveshja...

J.K.: Kornizë.

BASHKËBISEDUESI: Marrëveshja e Ohrit, atëherë filluan të kthehen. Atë që e thash më parë, atje... Këtë ju them, por nuk lidhet, nuk mund ta ndërlidhi.

J.K.: Çfarë mendonin të tjerët nga fshati kur... Ose kur e dinin që ju jeni këtu gjithë kohën gjatë pjesës më të rrezikshme?

BASHKËBISEDUESI: Ja, ju tregoj edhe atë. Disa persona të këqij kanë thënë që ne kemi qëndruar në fshat për të... t'i plaçkitim.

J.K.: Vërtetë? Nga bashkëfshatarët?

BASHKËBISEDUESI: Po.

J.K.: Po?

BASHKËBISEDUESI: Po, nga fshatarët dëgjuam për... ato biseda.

J.K.: A ju akuzoi dikush direkt?

BASHKËBISEDUESI: Jo, drejtpërdrejtë jo. Jo direkt por kishte fjalosje. Fjalosja prej njeriu në njeri edhe ajo erdhi te ne. Megjithatë, ne sa jemi munduar që në fillim ta kthejmë bagëtinë. E mblodhëm gjithë bagëtinë dhe i vendosëm në atë livadh. Mirëpo, nuk mundeshe të ulesh dhe të ruash. Bagëtia sërish kishte dalë dhe kishte ikur. Pas asaj, një kohë të caktuar, nuk u gjet asnjë bagëti! Asnjë fare! Një mik që kishte vdekur, ka pasur dy dema të mëdhenj, nga 500 kilogramë ndoshta kanë pasur. Ti i mban mend, apo? Tani, ndoshta jo pesëqind por katërqind le të jenë. Por ishin të mëdhenj e të bukur. Humbën. Po dihet se kush.

J.K.: Nuk ju... Për shembull fshatarët tjerë besojnë që ju i keni mbrojtur kafshët, keni ruajtur tokët?

BASHKËBISEDUESI: (buzëqeshet) Shiko të tregoj. Si – kush? Dikush (buzëqeshet)... dikush mund të besojë por shumica jo.

J.K.: A ju falënderoi dikush për këtë?

BASHKËBISEDUESI: Jo. Jo. Nuk ka pasur falënderim. Asgjë, jo. Jo, jo.

J.K.: Vetëm ju akuzuan që...

BASHKËBISEDUESI: Kanë vlerësuar që ja ne kemi ardhur për dobi personale. Ashtu.

J.K.: Ashtu. Më vonë apo u ndërtua një manastir i ri... u ndërtua manastir i ri në vendin e të vjetrit.

BASHKËBISEDUESI: Po.

J.K.: Kush e ndërtoi dhe sa kanë marrë pjesë fshatarët?

BASHKËBISEDUESI: Fshatarët?

J.K.: Po.

BASHKËBISEDUESI: Po, unë për shembull, nëse më pyet sa unë kam... atëherë kanë dhënë 500 denarë për ndërtimin. Kush – sa ka mundur. Të hollat kryesisht ishin dhënë nga jashtë. Tani nuk mund ato 500 dinarët e mi të ndërtojnë. Por kishte dalje nga fshati. Kishte pak dalje. Unë besoj që ka pasur dalje edhe nga Tetova. Po. Por sërish ajo ka qenë pak. Sepse ajo është... Ky manastir është i shtrenjtë... ndërtim i shtrenjtë. Secila tullë e kishte numrin... numrin e tullës. E di ai në... secila tullë ku e ka vendin. E ndërtuan të themi... mos ta teproj dikur katër-pesë muaj ndërtohej.

J.K.: Mirë. Nuk e di çfarë tjetër të pyes. Po unë mendoj që aq ishte. Diçka që nuk kam pyetur...

BASHKËBISEDUESI: Po... po...

J.K.: A dëshiron të tregosh. Të kujtohet gjë për këtë periudhë, për konfliktin.

BASHKËBISEDUESI: Për konfliktin? Po unë...

J.K.: Diçka, diçka...

BASHKËBISEDUESI: Mendon ndonjë ndodhi?

J.K.: Ose mesazh që dëshiron ta thuash, nuk e di...

BASHKËBISEDUESI: Ndodhi. Ja unë për shembull ju tregoj, menjëherë pas... Nuk e di, ai nuk ishte këtu, shkova në Shkup. Atje lartë ka një cep. Ai e di. Pas cepit, pas cepit kalova në kodër. Në kodër gjeta... gjeta se ku janë fshehur. Në disa gurë, ej! Si i kanë bërë ato nuk e di. Në disa gurë të bërë brenda, për zotin nuk ka mundur... nuk kanë mundur asgjë t'ju bëjnë. Aq... aq të rregulluar. Pas kodrës kishte të bërë një magazinë të madhe me dru gështenje. Magazinë! Aty shihej municioni që kanë harxhuar, ato gjëra që kanë pirë, kanë ngrënë. Ajo. Nga këtu... unë t'ju them, pastaj them "Është budalla". Nga këtu poshtë kanë bërë këto nga Egjeu[15] tri shtëpi. Këtu të them drejtë u kapa për koke. Nuk kishte asnjë pjesë të mirë! Gjithë ishte thyer, shkelur. Ajo që ka bërë – e kanë marrë... dhe ashtu. Pastaj shkova në... shtëpitë tjera, të themi, por në disa shtëpi vetëm kishte pronarë. Ajo ishte menjëherë pas konfliktit, të themi... ata ende silleshin këtu, e dinë. Ende silleshin, ishin aktiv. A ajo... ajo pjesë... atëherë për herë të parë vërejta se çfarë kanë bërë, e dinë.

J.K.: A nuk kishit frikë të shkoni nëpër male?

BASHKËBISEDUESI: Po, çfarë të thashë... të thashë pak para. Më vonë mendova – "Budalla, ku futesh". Në vrimë të ariut. Po ka... ka pak sërish dikush... tani nuk më kujtohet.

J.K.: Mirë. Faleminderit shumë!

BASHKËBISEDUESI: Asgjë. Asgjë.

J.K.: Po. Unë aq kisha.

15 >

Folësi e ka fjalën për maqedonasit me prejardhje nga rajoni i Egjeut që janë vendosur në fshat. Shumica e këtij komuniteti u shpërngulën, ikën ose u përzënë gjatë luftës civile greke (1946-1949).

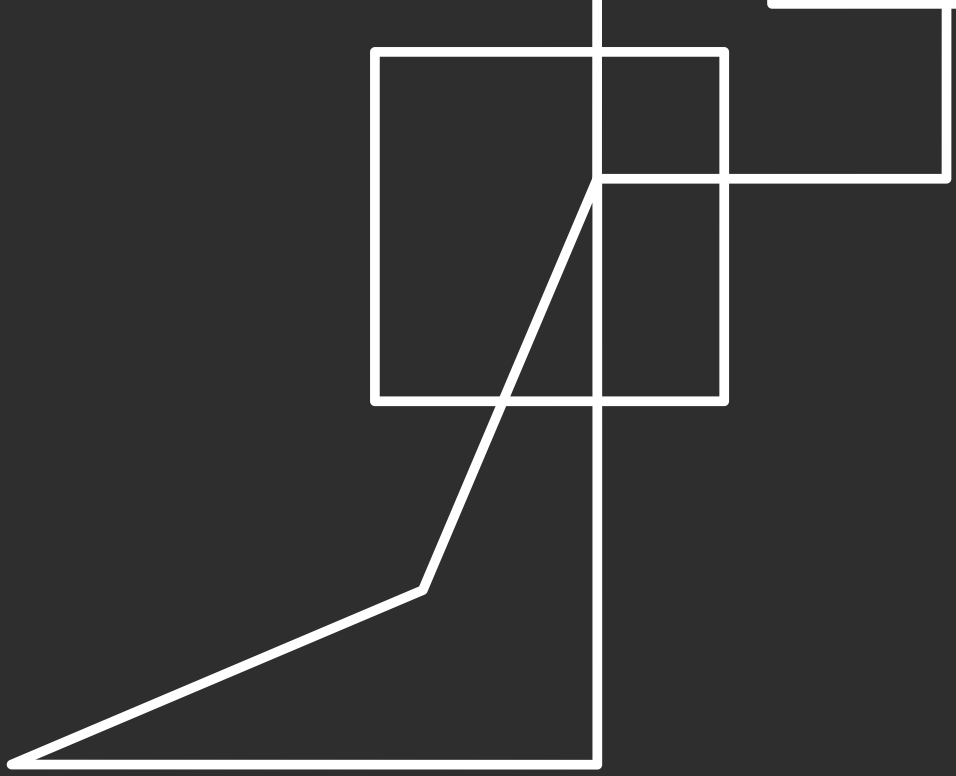

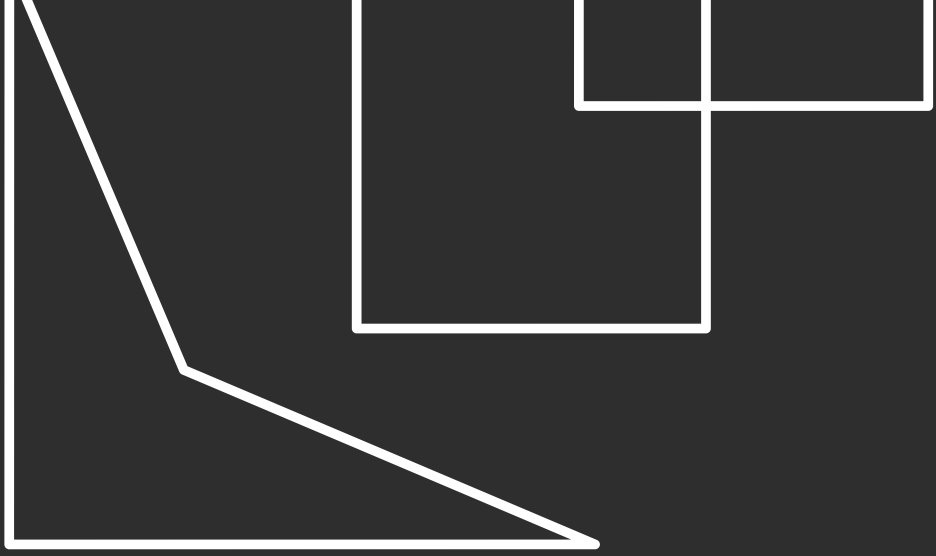

„KA MUNDUR KEJT TA URREJ ATË, JO, KY FSHAT ËSHTË SI FSHATI IM, NI FSHAT I BANUAR…“

MASHKULL, RAJONI I TETOVËS, I LINDUR MË 1961, KA BISEDUAR ME VLORA REÇICA

BASHKËBISEDUESI: I lindur në vitin 1961.

V.R.: ...61... Në?

BASHKËBISEDUESI: Në këtë fshat...

V.R.: Këtu.

BASHKËBISEDUESI: ...në afërsi të qytetit

V.R.: Ëëë... tan jetën keni jetu këtu?

BASHKËBISEDUESI: ...Tan jetën... Po i lindun edhe shkollën fillore dhe t'mesme e kam kry ktu... t'mesmen këtu, gjimnazin... fakultetin e pedagogjisë e kam kry në... Prishtinë... Masandej, jam punsu, pra n'fshatin e lindjes... Ni her si mësues me fmi të moshës... Kshtu, prej shtat vjet deri në ciklin, ciklin klasor... katër vjet, masandej kam fillu punën, kam vazhdu punën si pedagog n'atë shkollë ku jam aty... Faktkisht në profesionin që e kam.

V.R.: A muni mem tregu diçka qysh ka qen jeta jote si fmi ktu... Ama po du me thanë, jo vetëm n'relacion me shqiptarët e ktuhit, por edhe me maqedont, si e keni përjetu njani-tjetrin n'përgjithësi... A keni pas kontakt?

BASHKËBISEDUESI: Ne, në lagje ku kam lind, n'ato kohëra kemi pas kshtu, marrëdhënie, raporte... qensore kishim, veç ne ishim shumicë... dhe gradualisht masandej filloj edhe procesi i shpërnguljes së popullatës sllave... Prej asaj lagje edhe thuj se krejt ajo lagje u shpërngul n'Tetovë apo n'Shkup, kështu që tash kohët e fundit, s'ka mbet asnjë familje.

V.R.: ...Këtu?

BASHKËBISEDUESI: ...Po, nëse bëhet fjalë për atë kohë, në moshën, n'kohën e fëmijnisë... nuk... s'ka pas, të thush, ashtu ndonjë urrejtje, të them, mosdurim ndërmjet dy palëve, thuaj se krejt ato punët bujqësore, se bujqësi, n'atë kohë, se bëhet fjalë për vitet gjashtëdhjeta, shtatdhjeta... Ata prindët tonë, për shembull, si, e arritëm edhe atë që raportet e prindërve tanë, në raportet me pjesëtarët e komuniteteve tjera edhe thuaj se kan egzistu do raporte, jo t'thujsh, a e din, t'ngrejn tensione, si për shembull, n'vitet pas vitit 2000... Shkolla fillore, kur ekzistonte, ndaras...

V.R.: ...Nadaras ishit...

BASHKËBISEDUESI: ...Aha...veç, ne shkollë fillore n'fshat atëherë nuk kemi pat...

V.R.: Po...

BASHKËBISEDUESI: ...Për shembull, unë kur kam qen nxanës i shkollës fillore, ne e kemi ba, që n'ket fshatin Vleshtë, po asht krejt maqedon...

V.R.: Po...

BASHKËBISEDUESI: ...Ka qen...edhe tash është... me krejt maqedon... Ciklin e ulët, prej klasës parë deri në klasën e katër, e kemi mbaru në Vleshtë...

V.R.: Në cilën gjuhë?

BASHKËBISEDUESI: ...Në gjuhën shqipe...

V.R.: Po...

BASHKËBISEDUESI: ...Masandej, megjithëse mungonte shkolla, prej klasës pesë deri klasën e tetë, në fshatin tjetër t'largt... domethënë, ne s'kishim shkollë, ku do të mund t'bishin n'shprehje ato raportet që t'mund t'i matim, por lojnat që i bëshim në ni lagje... për shembull.. lojnat...

V.R.: ...Si fmi..

BASHKËBISEDUESI: ...Zakonisht futboll, lujshim bashkë... Më tepër n'shqip, se ne ishim shumicë... e kupton.

V.R.: ...E dinin shqipen, e msonin, nuk e kishin problem?

BASHKËBISEDUESI: ...Jo, jo, nuk ka qen problem, masandej, se shkolla fillore, vonë u themelu, në vitin nimij e nënqind e shtatdhjet e katër, unë veç isha n'klasën e tetë dhe mbasi n'fshat e kishim... mbaru klasën e shtatë dhe pastaj kur u ba ndërtesa e shkollës, ne u transferum prej atje në këtë... A pala maqedone, që kishin nja dy nxanës, ata e vazhdojshin në fshatin tjetër, e vazhdojshin në gjuhën maqedone... Se kur u hap shkolla te ne, vetëm në gjuhën shqipe...

V.R.: ...Vetëm në gjuhën shqipe... Ju a keni jetu n'atë shpi gjithmonë, ku ju morëm parzit, tan jetën?

BASHKËBISEDUESI: ...Jo, jo.

V.R.: ...Apo n'lokacion tjetër.

BASHKËBISEDUESI: Rasti i 2001-shit që ndodhi, ne ather kemi qen n'shpi, jetojshim bashk... Se vllau u vra... Atëherë jetojshim bashk me ni shpi, pesë vllazën kemi qen, pesë vllazën, krejt jetojshim bashk me nji shpi... Ashtu kushtet, a... ma vonë, masandej, dola në këtë shpi, ktu jemi tash tre vllazën, me ni oborr, edhe ni vlla na ka mbet atje...

V.R.: ...Atje, te lokacioni i vjetër...

BASHKËBISEDUESI: Po.

V.R.: Me çka mbijetonit n'atë kohë, në vitet e 60-ta?

BASHKËBISEDUESI: ...Në vitet, mendoj...

V.R.: ...T'fëmijërisë t'juv...

BASHKËBISEDUESI: ...Po...

V.R.: ...Para 2001-shit...

BASHKËBISEDUESI: Baba jon punonte n'punë shteti, në... m'duket se ende egziston, ni firm, kompani "Beton", firmë ndërtimtarie, bile n'Shkup ka punu... Vinte çdo javë vinte n'shpi, me ni rrog, mbante krejt familjen edhe ne si fmi, krejt shkolla, secili me ato kërkesat e veta, mirëpo kemi pas ni jet relativisht mesatare, më tepër e vobekët... kshtu...

V.R.: T'kthemi pak 2001-shit, se tash folëm për fminin edhe qysh e keni kalu at periudh. Kur erdh 2001-shi, ju ishit n'fshat, nuk u largut prej fshatit?

BASHKËBISEDUESI: Jo!

V.R.: Si e keni përjetu atë periudh, jo vetëm 2001-shin, por edhe a ka pas tensione tu mrri 2001-shi, a ishin n'vetëdije çka ishte tu ndodh ose si është tu ardh...

BASHKËBISEDUESI: ...Tash për mu, konkretisht...

V.R.: ...për juve personale...

BASHKËBISEDUES: ...Për mu personalisht, unë kam parandjej se do t'ket luftë, do t'bahet, qind për qind kam qen i sigurt luft se do t'bahet... Qysh në kohën kur mo veç filloj n'Kosov, nëndhet e tet, nëndhet e nant, veç ma isha i sigurt që lufta ishte edhe te ne e pashmangshme...

V.R.: Domethanë, mendojshit që si ndodhi '98-ta, diçka e till ka me ndodh edhe n'Maqedoni?

BASHKËBISEDUESI: Po, e parandjejsha... tash, 1991-92, 1995, n'Kroaci, Bosnë, m'kupton...

V.R.: ...Po...

BASHKËBISEDUESI: ...Këndej Kosova dhe s'kishe, vetëm logjika jo e shëndoshë, se ktu te ne nuk dot ndodh gjë. Kam qen i vetdijshëm... Bile, si tregova edhe punën e ditarit, un e kam fillu edhe para se me ndodh...

V.R.: ...2001?

BASHKËBISEDUESI: ...Unë kam pas parandjenjën se dot ndodh edhe mbashim çdo ditë përshtypje, imponime, rrjedha politike, edhe ishim n'atë kontekstin edhe un si e përjetoj atë periudhën, të them ashtu, para konflikit... kam fillu të shënoj ditar, e pritshim se do t'ndodh diçka edhe ma, të them ashtu, edhe ma e vshtir...

V.R.: ...Ma e rand...

BASHKËBISEDUESI: ...Ma e rand, edhe kshtu, masandej, edhe i kyçun në ndonj strukturë, para përgatitore, nuk kam qen, por vllau, bashkëpunonte me disa...

V.R.: ...Në parapërgatitjen për 2001-shin...

BASHKËBISEDUESI: ...Po, masandej, unë e hetova se... Masandej kishim bashkëpunime, biseda, ni rast ai edhe vet na tha, tha se shiko, na nevojitet edhe ndihma juj, se do ta quj veten edhe intelektual... ai tha shum shkurt, edhe ju t'shkollës, na duhet edhe përkrahja juaj se nuk shkon veç me forc fizike ose armatime, na duhet edhe tjetër përkrahje... Tash ma veç edhe gradualisht filloj ajo...

V.R.: ...Tensionet...

BASHKËBISEDUESI: ...Mendoj, kyçja indirekte në procesin dhe erdhi koha kur veç ma duhet t'jemi t'gatshëm, se diçka do t'ndodh, diçka do t'ndodh... edhe fmia e kishin parandjenjën se do t'ndodh... Tash, ne mund t'thojmë, abe... Ne kejt e kemi ditë... jo, se çdokush nuk e ka dit... se abe, Maqedonia është, n'aspektin politik, ashtu... maqedonisht a din t'folish...

V.R.: ...Po, po, patjetër!

BASHKËBISEDUESI: ..."*omilena*", e përkledhura, a...

V.R.: ...E perkledhura...

BASHKËBISEDUES: ...edhe n'kuptimin pak ma t'gjanë, e përkledhur, edhe e fuqive, edhe e Amerikës, edhe e Rusisë, nuk do t'lejohet... të ndodh diçka.

V.R.: ...Edhe Maqedonia u nda shum ma mir prej Jugosllavis sesa... Sesa vendet tjera... Se ato... S'kishte luft n'Maqedoni, nuk kishte shkëputje...

BASHKËBISEDUESI: Po, kishte, kur u nda, se ajo lidhet me statusin e ish republikave, atje, kur ka qen Jugosllavi... Kur ka qen Jugosllavi, Maqedonia e shfrytëzoj këtë rast, kjo u kan në vitet '90, 90-91 u shpall pavarësia e Maqedonis, dhe atëherë nuk u ba ndonjë krizë, mirë ama masandej, gjenerohej, prej Kroacis, Bosnës, edhe në Kosovë... Tash ktu ma nuk kishte forcë që ta izolojë veç Maqedonin mos të ket... si me ni kojshi, digjet shpia e kojshis, nuk ka shans që nuk e kap edhe shpin tënde.

V.R.: Po, po... A u kyçët në mënyrë intelektuale në lëvizjen e UÇK-së dhe pastaj për ndihmë për vllaun në përgjithësi?

BASHKËBISEDUESI: ...Para se me fillu, a?

V.R.: Para se me fillu.

BASHKËBISEDUESI: Ka pas momente... Ka pas, megjithëse egzistonte... ni lloj, hetimi, mendoj kisha hezitim dhe u shifte pak si me rezerv nga shumica... U shifte si me rezerve se si kjo...

V.R.: ...Ju dukej e dyshimt...

BASHKËBISEDUESI: ...Edhe frika nga pushteti... pe zam, ne bisedojmë, ni i tret, dyshon n'atë... E kshtu... edhe kjo, ka qen ajo droja, kinse ata bajn ni punë, ni aktivitet dhe do t'mundohem të jem pak ma, du t'ndihmoj, por po bie n'sy... t'pushtetarve, pushtetit, nuk e di si dot përfundoje nesër edhe përgjegjësi, ishte ajo droja, por met thane, n'atë kuptimin, gjysëm ilegal, isha, u bajshin shum takime, shum aktivtete, në sigurin ma t'madhe...

V.R.: Ishe n'punë n'ato kohë, në dymijë e nishin?

BASHKËBISEDUESI: Po.

V.R.: Po? A familja juj, jetonin vetëm prej rrogës t'juv... po du me than, gruja, fmit... i martum keni qen n'at koh?

BASHKËBISEDUESI: Unë po, i martum, me dy fmi, edhe vllau që u vra, edhe ai i martum, me dy fmi, vllai ma i madh, edhe ai i martum me tre fmi, dy vllezën jashtë shtetit, ata ishin atëherë... ma t'vegjël... Bile edhe koha vllau kur u vra, ato mbetën atje dhe smunshin t'kthehen për varrim...

V.R.: ...T'kthehen..

BASHKËBISEDUESI: ...Po...

V.R.: Po, a si e përjetoni n'përgjithsi 2001-shin, si e tejkalut bash at periudhën ma t'ranë, atë verën e 2001?

BASHKËBISEDUESI: Po, qekjo kohë ka qen se me korrik u vra vllau, para ni jave. Nesër e kemi përvjetorin e rënies së dëshmorit tjetër, nesër me tridhjet e nishin... Përvjetori i rënies së asaj, dhjetvjeçare, kshtu, viktimë civile... Përjetimi... përjetimi, gradualisht njeri edhe u përshtatke, u adaptoke me ushtimën e... Të them ashtu... edhe të predhave kur bien edhe të aeroplanëve të...

V.R.: ...Që fluturojnë...

BASHKËBISEDUESI: ...Që fluturojnë... të helikopterëve, që sillen rreth doni dyshimi, si ata korbat, a... Kur ka ni ashtu, ne themi, doni coftinë ose për t'ngranë... Ndoshta ky krahasim nuk do vlente, por duhet njeri... u msohet... A puna më e vshtirë, problemi te fmit... Ajo dozë e traumës, ma veç qe gjashtëmdhjet vet jan ba, shifen se ku jan kto, traumat, ato ushtimat e mjeteve transportuese, at xhaden, rrugën e kemi afër, u dëgjoshin edhe vërtshllimat, ushtimat ose zhurmat e atyre transporterve, se bartshin, ato, njësiti policor, në fshatin më të madh. Edhe kishim punkt policor edhe n'fshatin fqinje, domethënë, ato fshatrat me popullatë maqedone edhe aty, vetvetiu, frika patjetër tët merr, drejt kur i shef, ije fshat shqiptar, a...

V.R.: ...Edhe jeni afër me këtë...

BASHKËBISEDUESI: ...Tash kur vijm te relacioni, si e përjetojn shiptarët, si e përjetojn maqedonët... Ta themi truç a... Ata... Popullata maqedone

e fshatit fqinje edhe popullata maqedone e fshatit më të madh, ata ishin t'inkurajum se qe na kimi forcat tona, hë... që na mbrojn neve... bile...

V.R.: ...T'shtetit...

BASHKËBISEDUESI:... Kemi pas informata t'sakta se ktu ka pas, para fillimit t'konfliktit ka pas ktu dyqind forca speciale civile...

V.R.: ...Po, nëpër fshatra? Nëpër...

BASHKËBISEDUESI: ...N'fshat, po fshatin fqinje, veq që ka pas t'uniformum, ka pas n'punktin policor posht, edhe n'punktin policor posht, edhe n'punktin policor, ajo n'formën zyrtare... Pushteti, ha... i ka ato punktet, e tash, pushteti, ato forcat policore të Maqedonisë ata i përdorshin si forca që të maje zap, të maje zap popullatën shqiptare që është krejt, rreth e m'rreth domethënë, rreth e qark me... me fshatrat maqedone... ktu mund t'them edhe fshati jon ma tepër e ka psu n'këtë aspekt... vet konstalacioni, gjeografia e fshatit, domethënë, do t'diktonte, domethënë, një rrjedh...

BASHKËFOLËSI: ...Ma afër zjarrit, ma shum nxemje ka pas...

V.R.: ...A si ishte dalja pi fshatit, a kishte lëvizje t'popullatës civile?

BASHKËBISEDUESI: Po... varet se n'cilët periudhë, deri sa nuk kish fillu ofenziva te ne, thue se edhe kta forcat policore të dy anëve, nuk depërtojshin nëpër fshat, jo se nuk dujshin të... tash... Edhe ato kishin informacione se ekzistojnë formacione të Ushtrisë Çlirimtare Kombëtare, kishin informacione, se pikërisht te Kalaja, para se me... se deri sa u bëjshin parapërgatitjet prej nalt, kishte grupe t'armatosura, me unforma, me armatime, prej nalt...

V.R.: ...Prej... prej...

BASHKËBISEDUESI: ...Prej maleve, prej bjeshkës...

V.R.: ...Prej maleve, tamam...

BASHKËBISEDUESI: ...Kshtu që edhe komunikimi ishte i mirë, tani edhe me fshatrat tjer, hë... se di sa i njef ata fshatrat atje...

V.R.: Jo, lirisht përmendi.

BASHKËBISEDUESI: ...Bashkëpunimi më i mirë ...Plus, edhe me shtabin, se a përmirësu edhe hierarkia ushtarake... Me shtabin në Prizren edhe në Tiranë. Unë kam pas rastin që atë ditë që u vra vllau, unë erdha prej... Dhjet dit i bamë në shtabin në Tiranë, tre-katër net, pastaj n'shtabin në Prizren, shtabin e UÇK-së, e masandej dy net kemi nejt në shtabin e këtu, ashtu ishte... lufta...

BASHKËFOLËSI: ...Rregulla ushtarake...

BASHKËBISEDUESI: ...Se bante vaki, me ni rrug, për shembull, ktu asht punkti policor maqedon, ma andej, punkti policor i UÇK-së, ka zan ni...

V.R.: ...Ni vend...

BASHKËBISEDUESI: ...Ësht stacionu edhe...kështu që...

V.R.: ...Ushtart e UÇK-së kishin daljen pi n'fshat...

BASHKËBISEDUESI: Ilegalisht, po, deri para se me fillu aksioni...

V.R.: ...Fillu...A gjatë konfliktit?

BASHKËBISEDUESI: ...Në ditar un i kam edhe datat e sakta se prej kur ka fillu aktiviteti ilegal, gjysëm ilegal edhe aktiviteti legal dhe me data kshtu neve e kemi... kshtu t'fiksume sakt... Masandej, kur ma veç ishe n'pyetje edhe përkrahja e popullatës, atëherë, siç thashë edhe ma herët, kish edhe dyshime rreth aktiviteteve, nga të dy palët...

V.R.: ...Kishte droje nga shqiptarët, për vet UÇK-në?

BASHKËBISEDUESI: ...Po, po edhe për vet UÇK-në kishte, kishte droje, tash realiteti kjo a... Tash, si përmende edhe më herët, domethënë, frika e dyanshme, njëher frika se mos t'diktoje pushteti maqedon...

V.R.: ...Që je pjesë e...

BASHKËBISEDUESI: ...Se je pjesë, i organizon ose përkrah e mbështet... jo, e dyta, edhe nga ana tjetër dyshimi se kishe... ti ke... asht... E shef, për shembull, armën n'dorë të një njeriu t'panjohur, a...

V.R.: ...Po, nuk e din, pa marr parasysh a shqiptar a maqedon...

BASHKËBISEDUESI: ...Po, se n'atë kohë, qka nuk u ba atje, bonte vaki, do të tham...

V.R.: ...Se luft...

BASHKËBISEDUESI: ...Po, bante vaki njerëz t'uniformum me kan... njërës palë ose tjetrit...

V.R.: Po. Sipas juve, cilat jan eventet kryesore, ose ngjarjet kryesore për cilat edhe ndodhi 2001-shi edhe për cilat edhe u zgjedh 2001-shi... Edhe kisha dasht me t'pyet diçka, çka mendon për pas 2001-shit...

BASHKËBISEDUESI: ...Njëher asaj t'parës...

V.R.: ...Po, ngjarjet që sollën deri te dymij e nishi edhe ngjarjet që i vun fund, se ka mendime t'ndryshme rreth asaj se a mendojn që është zgjidh qysh duhet dhe a mendoj se kena arrit ata çka kena desht me mrri ne si shqiptar...

BASHKËBISEDUESI: ...Kjo mundet edhe masandej...

V.R.: Po, mundet edhe masandej.

BASHKËBISEDUESI: Ngjarjet që veç ma nuk kishe dyshim se a do t'ket luft...

V.R.: ...Ngjarjet që veç ma sigurt...

BASHKËBISEDUESI: ...Po, veç ma gradualisht fillun t'dalin publikisht njerz t'uniforum, t'UÇK-së edhe bashkëpunimi. Njerzit fillun t'ambientohen pak dhe gradualisht, gjat kohe, për nja ni jav-dy u fitu përshtypja te popullata se e vetmja fuqi që mund t'na mbroje neve si popullatë, qoft

ushtarak qoft civile, është UÇK-ja se krejt popullata ishte n'shërbim të, domethënë, gradualisht, krejt popullata u vu n'shërbim të Ushtrisë Çlirimtare Kombëtare, pasi u pa, shum raste, se ne kemi pas shqiptar, formacione ushtarake-policore edhe të palës tjetër...

V.R.: ...Të Maqedonis, si pjes e shtetit...

BASHKËBISEDUESI: Veç masandej zun t'diferencohen, t'dallohen në aspektin psikologjik, u fitu bindja që çdokush që është n'palën tjetër, a ësht shqiptar a maqedon... Ai i takon palës armike, a, nisoj si ato, qysh ma herët, u bante lufta n'Kosov, politika zyrtare e Maqedonis, domethënë, forcat e UÇK-së i qunte terrorista, pa doni trajtim, pa doni qasje, si doni e paditur, doni etiketim, informacion, domethënë, të ndikum nga politika serbe...

V.R.: ...Serbe...

BASHKËBISEDUESI: ...Edhe sot e ksaj dite, na e kemi edhe realitetin e sotëm, ma tepër veprojn strukturat e fshehta t'Serbis sesa Maqedonia ti ket burimore, vet autoktone... ose t'themi tjetër t'Bullgarisë... Edhe përplasesh ka, edhe sot e ksaj dite, edhe atëherë, e kemi pas rastin me këtë universitetin, kur u ba puna, në '97-tën, konflikti që u ba, ka pas direkt struktura policore, efekt policor prej Serbis, edhe ka dëshmu kjo me fakt, edhe ktu pra, kur ta zam, veç indikacionet se lufta do të ndodh pra, filloj ecja lirshëm e informacioneve edhe armatimeve edhe mbajtja me, popullata ka mbajt me ushqim, ne kemi pas nji qind e shtatdhjet e katër ushtar t'uniformum, ni qin e shtatdhjet e katër, me buk, tri her buk, me cigare, me krejt...

V.R.: ...Ni qin e shtatdhjet e katër, vetëm ktu, te ky formacion...

BASHKËBISEDUESI: ...Masandej, u inkrporun, qe e kemi edhe mikun tim, bile, kto që ishin kurbetçi, që nuk kishin mundsi t'hyn, e lishonte n'disponim krejt shpin, krejt shpin, nuk kishte çels ose mur, krejt shpin, domethënë, gurbeçarët në disponim të forcave t' UÇK-së...

V.R.: ...Çlirimtare...

BASHKËFOLËSI: ...T'UÇK-së... me mjete financiare edhe materiale, vetura... shpia, inventar e...

BASHKËBISEDUESI: ...Po, çdokush masandej që e shifte veten se un mund të jap kontributin n'ket drejtim, domethënë, përkundrazi, t'them ashtu, para dy muj a para tre muj, ni vjeti që ishte ai dyshimi, masandej, çdokush munohet si e si të ndihmoje... e. Ka pas ni parad, ta qujm ashtu, ni parad t'forcave të UÇK-së me pesë korrik, ran publikisht prej nalt, krejt forcat, se edhe bashksia lokale formoj shtabin civil edhe shtabin koordinus...

V.R.: ...Që të informohet...

BASHKËBISEDUESI: ...Edhe logjistike, që të mbahet lidhje mes fshatit edhe aty, masandej zbritëm posht edhe me pesë korrik, tan natën kan gjujt ata, n'aspektin psikologjik, domethënë, te edhe forcat policore... Tingllojn pak ma, se qe edhe na jemi t'fort...

V.R.: ...T'fort...

BASHKËBISEDUESI: ...Se edhe na jemi n'gjendje të mbrojm vete, jo t'sulmojm dikë... Por ta mbrojm vetveten, tu, se ata kan pas informata t'hollësishme, se edhe në, brenda në kët fshatin tjetërka struktura, si përmende parëz, dyqind t'uniformum, masandej. U dëshmu ajo edhe në praktik...

V.R.: ...Po, a kishte ndoj dhun n'fshatin, prej anës forcave ushtarake?

BASHKËBISEDUESI: Direkt kshu nuk ka pas...

V.R.: ...Brenda në fshat...

BASHKËBISEDUESI: ...Jo, nuk kan hy...

BASHKËFOLËSI: ...S'mund t'kese...Ka pat pika ka pat...

BASHKËBISEDUESI: ...Si thash un, parapërgatitjet, ende pa fillu... Parapërgatitjet bahen, plan i par, ose potezi i par që u ba, krejt kjo rruga,

V.R.: ...Rruga që i ndan fshatrat...

BASHKËBISEDUESI: ...Domethanë, rruga kryesore, domethënë, këtë pjes, atari ose kufini i fshatit, krejt përreth rrugës, mund t'ket, dy kilometër, mund t'ket prej skajit t'fshatit tonë, domethan dy kilometër... ka pas *istikam*[16], bile vllau është vra n'istikam, atyre që... hendeqeve...

BASHKËFOLËSI: Rova!

V.R.: ...Hendek...

BASHKËBISEDUESI: ...Po...

BASHKËFOLËSI: ...Rova, si i kan than...

V.R.: ...Rov është maqedonisht..

BASHKËBISEDUESI: ...Isiktam, prej atje, ësht ba ni shenj preventive, që mos t'depërtojn forcat...

BASHKËFOLËSI: ...Ose doni palajmrim i ushtris...

BASHKËBISEDUESI: ...Po, edhe pala tjetër, që t'ndikoje n'aspektin...

V.R.: ...Psikologjik...

BASHKËBISEDUESI: ...Psikologjik dhe ka pas disa raste n'fshatrat, n'katundet përreth, ka pas rasti në fshatrat përreth, ma larg pak pi këtu, ka pasën rast që kan hy forcat policore, kan vërtetu...

V.R.: ...Po... Në fshat...

16 >

Një fjalë e vjetër që nënkupton kamp ushtarak *(Shënim i përkthyesit)*.

BASHKËBISEDUESI: ...Po, në fshat kan hy, tre katërdhjetë a pesdhjet, kan hy n'fshat, me ni familje, ka pas raste, tash, tu u bazu n'kto veprime...

V.R.: ...Ket eksperiencë...

BASHKËBISEDUESI: ...Që i kena edhe ne t'kemi kujdes që forcat policore mos të hyn brenda... Kshtu që ka pas një mobilizim, t'them ashtu, ni mobilizimi, n'këtë aspekt.

V.R.: Cila është eksperienca ma traumatike që keni pas? E cekët edhe vdekjen e vllaut, a ka qen ajo eksperienca ma traumatike që keni përjetu gjatë 2001? Familjarisht, si e keni përjetu... Si e keni përballu atë humbje, a ësht mbledh mllef te ju për anën tjetër, për ushtrin ose për...

BASHKËBISEDUESI: Mllefi ndaj së keqes, edhe sot e kam, ndaj t'keqes, jo mllef ose urrejtje ndaj ni pjesëtari... të ndonji nacionaliteti tjetër... Se populli nuk mund t'identifkohet në saje të veprimeve desktruktive t'forcave ushtarake... ose policore ose t'ni rezhimi ose t'ni individi... se ni rezhim, edhe ktu e kemi pas deri... bile andej jan ato strukturat e rezhimit, t'Gruevskit... Ai ësht ni rezhim... Ne mllefin e kemi ndaj rezhimit e tash nuk e dim si do shkoj puna tash me kët strukturë tjetër, por... Urrejtje, kam, do ta urrej edhe e urrej gjithmonë t'keqen... mund t'them se fshati fqinj, si fshat maqedon, ka mundur kejt ta urrej atë, jo, ky fshat është si fshati im, ni fshat i banuar...

V.R.: ...Me njerëz...

BASHKËBISEDUESI: ...Krejtsisht me shqiptar, por i urrej ata njerëz qi i kan përkrah ata forca që i mbajshin me pije alkoolike ...me *skopsko*[17], mbaji, jepi atyre... a din, n'atë aspektin triumfus. Ti je civil, ai polici ka detyrën të mbroje si ty, si mu... Se ne pagujm taksa, tatime atij shteti, edhe detyra e atij ushtari atij polici është që t'mbroje... jo t'sulmoje, të ket trajtim të...

17 >

Një markë popullore e birrës në Maqedoni.

V.R.: ...Dy arshina...

BASHKËBISEDUESI: ...Dy arshina... E për ashtu mllefin e kam pas dhe e kam ndaj ktyre strukturave dhe atyre personave, njerziv qi i përkrahin këto strukura, deri sa t'distancohet... Qoft shqiptar, qoft maqedon, kjo asht ba, jo se a dasht t'bahet, ni her asht ba n'mbrojtje të dinjitetit... Dinjitetit familjar se nëse do të kuptonte çdonjëri, se njëher kemi n'rrezik dinjitetin familjar e masandej dinjitetin kombëtar, e fetar, e them ashtu, t'bashksis...

V.R.: ...Shoqëror...

BASHKËBISEDUESI: ...Shoqëror... E që... A thjesht, ndaj individëve, mendoj, ndaj popullatës, t'identifkohet, për shembull, sllav ose maqedon, ose sllavo-maqedon të kemi armiq, ne s'i kemi as sllavët, as italianët, as grekët, me kënd kufizohemi, por kemi urrejtje, unë i urrej edhe shqiptarët, edhe atyre që shtiren si jan shqiptar, edhe myslimanëve, që shtiren se jan musliman, e kam fjalën si...

BASHKËFOLËSI: ..Kan veç ni pluhur muslimani, jan t'mbulum...

BASHKËBISEDUESI: ...Po, se krejt pala, nuk e veshim ne, se kjo ka qen konflikt maqedono-shqiptar... Kjo s'ka qen konflikt maqedono-shqiptar, por ka qen konflit i rezhimit, i sistemit t'inkriminum, të sistemit, të inkurajum se e kan trashëgimi nga ni sistem ish Jugosllav, se ushtria Jugosllave ka qen e dyta n'Evrop... e para... dhe me ashtu iluzionesh, domethan jan rrit, edhe se ne jemi ktu numër, qashtu do t'bahet, se ti nuk e ke t'avancume gjuhën...

V.R.: ... Ka pas diskriminim ndaj shiptarëve, diskriminim sistematik...

BASHKËBISEDUESI: ...Sistematik... po...

V.R.: ... Se un jam gjenerat ma e re edhe nuk i kam ndje kto diskriminime, si gjenerata e nanës tem... Gjenerata juve... Gjenerata jote...

BASHKËBISEDUESI: ...Ne jemi ktu, se un e kam atë bibliotekën edhe n'shpi, edhe n'shkollë, atje të punoj edhe me fakte edhe me dokumente, miliona fakte që dëshmojn se ktu ka ekzistu, ekiston edhe vazhdon t'ekzistoje...

BASHKËFOLËSI: ...E qashtu... Se thae, ka ekzistu...

BASHKËBISEDUESI: ...Jo, ekziston, normal, sot themi që nuk ka mbaru asgjë, asgjë nuk është...

BASHKËFOLËSI: ...Kjo nisoj si ni shpi, hop temelin, veç podrumin e kan ba...

BASHKËBISEDUESI: ...Si mundet ta ndjesh veten t'barabart kur ...ti himni, "makedoncite se borat za svoite pravda"...samo makedoncite...

V.R.: ...E ndjen veten si pjesë, si shtet formues n'Maqedoni?

BASHKËBISEDUESI: Jo, jo jo. Jo, shtet formues ne shiptarët nuk jena.

V.R.: Nuk jena a nuk na konsiderojnë?

BASHKËFOLËSI: Nuk jena.

BASHKËBISEDUESI: Hë!

V.R.: Nuk jena realisht, apo nuk na konsiderojnë si shtet formues?

BASHKËBISEDUESI: Ajo që nuk na konsiderojnë, po se po, por edhe nuk jena. Pse? Çfarë elementesh, unë nuk shof ndoni element, tash pak ni digresion...

V.R.: ...Dalish nga tema...

BASHKËBISEDUESI: ...Si mund ta qujsh kombin shqiptar shtet formues, kurse...

BASHKËFOLËSI: ...Si ni fmi jetim jena na...

BASHKËBISEDUESI: ...Unë vet punoj...

V.R.: ...N'arsim?

BASHKËBISEDUESI: ...N'arsim... merre ti ni dokument, ti nuk e ke shqip, komunikimi i qytetarit shqiptar, që e ka gjuhën teme, kulturën teme ...un mund ta msoj gjuhën shqipe...

V.R.: ...maqedone...

BASHKËBISEDUESI: ...gjuhën maqedone, ama tash, pasi jemi shtet formues, jemi t'barabart, pse mos të msoje edhe maqedoni gjuhën shqipe. A jemi t'barabart? Ajo është n'shërbim të...

V.R.: ...Po përpara a nuk ka qen, se po thu që maqedont e kan dit gjuhën shqipe, n'fminin juv...

BASHKËBISEDUESI: ...Ajo nuk ka qen gjuh zyrtare, që ta msojm përmes, por...

V.R.: ...Prej nevojës...

BASHKËBISEDUESI: ...Po, prej nevojës, për komunikim, se nuk ka qen si tash...

V.R.: ...Mendon që sistematikisht duhet t'jet...

BASHKËBISEDUESI: ...Shifni programet arsimore, programet arsimore, thuaj se qe tridhjet vjet që mbytem me kto programet arsimore... E di si ka qen edhe para tridhjet vjetve, si ka qen dje e si asht sot, e tash kur i krahasoj kto, krejt kto jan programe t'imponume nga nji, domethënë, ni politik zyrtare, që ti do-s'do, pajtohesh – nuk pajtohesh, duhet t'i pranosh, edhe domethënë, me ato programe, me ato tekste, duhet ta indikrinojsh edhe fmin.

V.R.: Mbas 2001-shit, pasi u nënshkru Marveshja e Ohrit edhe u konsideru konflikti si i mbyllt, e para, kisha desht mem tregu se qysh erdhët apet, prap n'kam t'juve, si u qetsu situata, si e përjetut at largimin e ushtris, edhe n'anën maqedonase edhe n'anën e shqiptarve, dhe pastaj si, çka mendoni për Marrëveshjen e Ohrit? A i ka adresu arsyet pse o hap konflikti, n'përgjithësi, çka mendoni për Marrëveshjen e Ohrit?

BASHKËBISEDUESI: Tash, unë mund ta jap veç atë opinionin tim...

V.R.: ...Po, po opinionin personal...

BASHKËBISEDUESI: ...Si, si individ...

V.R.: ...Ashtu është edhe qëllimi i librit, po duhet me dëgju histori personale t'njerzve, se kur e dëgjon n'televizor, i dëgjon do tekste t'shkrujtme prej dikujt, t'përgadita... Neve po na intereson realisht si njerëzit ndjehen rreth dymij e njishit, Marrëveshjes së Ohrit edhe...

BASHKËBISEDUESI: ...Edhe n'ket distancë, hë?

V.R.: ...Po, n'këtë distancë, na intereson historia personale e juve, realisht mendimi juv personal është shum ma mir për librin sesa...

BASHKËBISEDUESI: ...Kam pas ni intervist, bash n'at kohën kur duhet t'nënshkruhet Marrëveshja e Ohrit... se Marrëveshja e Ohrit me trembdhjet gusht u nënshkru, para trembdhjet gushtit, mund t'ket qen nja ni jav ditë, ni jav o dy jav se ende bajshin kshune, teren, bahet teren, punojshin njerzit përmes shoqatave, klubeve, asociacioneve, gazetarëve, punojshin, edhe t'marrin opinione, edhe atëherë dilte ni revist mujore "Llobi".

V.R.: ...S'e mbaj mend...

BASHKËBISEDUESI: ...Botohet edhe ne shqip, "Lobi", botonte ky Shkëlzen... Si e ka...Veç pak... E pat njiher "Fakti"-n...

V.R.: ...S'ësht me...

BASHKËBISEDUESI: ...Nejse, s'ësht me rëndsi... Edhe masandej, kishte qekshtu pyetje... Çka mendojsh... Se ende diskutohet puna e nënshkrimit të marrveshjes, çka pritni nga, nëse eventualisht nënshkruhet... A pritni diçka që dot... Athëher ishte në pesë segmente, që mendojsha se, pe zamë, e drejta e decentralizimit t'pushtetit edhe atëherë e dhash at prognoze, se edhe ktu duhet t'ket për ni ndryshime, nja... E dyta, e

drejta e shkollimit të shqiptarve, në të gjitha nivelet, se atëherë ishte e pazyrtarizu...

V.R.: ...Universiteti i Tetovës...

BASHKËBISEDUESI: ...Po, edhe kjo nuk dot bahet, megjithëse, ktu, masandej, ndodhi...

V.R.: ...e kundërta...

BASHKËBISEDUESI: ...Tashi, edhe tre tjera, e drejta e përdorimit të gjuhës në gjitha nivelet...

V.R.: ...Po, zyrtarizmi komplet i gjuhës...

BASHKËBISEDUESI: ...Po, gjuha shqipe si gjuhë zyrtare... katër, edhe nja... Edhe ishte puna e amnistis, kto pesë... Në tre segmente, domethënë, gjendja...

V.R.: ...Është e njejtë...

BASHKËBISEDUESI: ...E njejtë, që u zyrtarizu kjo Universiteti i Tetovës, në të gjitha nivelet, është për t'u përshëndet dhe tash t'kthehemi në profitet ose benefitet e asaj Marrëvesheje, qe qëket aspekt, kjo domethënë se iniciativa ka pas edhe dhjet vjet ma herët për Universitetin e Tetovës, baheshin përpjekje qysh nëndhjet e katrën, nëndhjet e dyshin, nëndhjet e treshin... puna e gjuhës ngeli...

V.R.: ...Njejt...

BASHKËBISEDUESI: ...Ashtu, puna e amnistis, amnistun vetëm disa pushtetar, që ishte dyshimi që kan hy n'rrugën edhe punën e UÇK-së, domethane, disa persona që ishin në dyshim, edhe Tirane, edhe Prizren edhe rrethinë, po u shifshin disa persona, mir amo, ti je i pafuqishëm...

V.R.: ...Edhe s'ke tjetër gja përveç se mi ju besu...

BASHKËBISEDUESI: ...Veç e konstaton atë situatën, se mund vetëm me diskutu sot, se kishte njerëz me uniform, t'dyshimt edhe faktikisht në shum qarqe jan ba edhe biseda se kjo dot mbarohet edhe do të fomojm parti politike dhe do t'i ndajm ato pozitat, ka pas shqiptar...

V.R.: ...A mendon që ka pas shpërdorim prej anës shqiptarve për... edhe konflikti, edhe marrëveshja ...për ata që...

BASHKËBISEDUESI: Me ni termin, atëher, përdoreshe, "profiter", profiter...

V.R.: ...Profiter t'luftës ...a mendon që ka pas... që domethënë se pastaj asht popullata shqiptare në Maqedoni, po mendoj popullata e thjesht, civile nuk ka përfitu shum prej konfliktit n'aspekt përparim t'drejtave edhe...

BASHKËBISEDUESI: N'aspekt t'efeketve që përmenda, do të thotë se... e tash, them, hipotetike, mos t'kishte luftë... Mos kishte ndodh lufta, do të konstatojsha se prap kshtu do të shkonte...

BASHKËFOLËSI: ...Jo ma mirë do t'bëhet...

BASHKËBISEDUESI: ...se prap do të zyrtarizonte universiteti... se krejt popullata ishte, atëherë, n'atë kohë... Flasim mas gjashtmbdhjet vjetve... ma mer mendja se prap do t'zyrtarizohet, me flamurin... a pritjet... se ti ki kapital... Nuk mund ti ta l'shojsh ler veturën e si të kesh benzin... se jemi gaz, se ti ke resurse, ke benzinin... Ktu ka qen edhe kapital, vlera... atë kartë kreditit, ti ke n'konto miliona, po ta hap, ta bëjsh pazarin për me qit do mi euro... kshtu ma merr mendja se... me pas... sakrifikim...Vlerat apo kontributi i disa... tash, kush i ra n'fije, i ram kush s'i ra, si ra, jena rehatu, si rahat, kemi disa që kundërshtojn, andej-këndej, qe e shofim si jan tu shku, si të them, n'përfundim t'saj, them se pritjet nga kjo vlerë, të them ashtu, nuk jan në atë nivel që është të pritjeve...

V.R.: ...më fal se fjala "pritjet"...çka do t'thotë?

BASHKËBISEDUESI: ...pritjet janë rezultatet, efektet...

V.R.: Pritje?

BASHKËFOLËSI: Rezultati i asaj që kan mendu njerzit...

V.R.: ...Fjalën nuk e kuptova se asht...

BASHKËFOLËSI: Rezultati i pritjeve, në fund, ka dal minus, jo barazi, jo n'numër...

BASHKËBISEDUESI: ...Asht prit ma tepër, kemi fitu...

V.R.: ...Kemi fitu...

BASHKËBISEDUESI: ...Më pak... sa faktikisht duheshe...

V.R.: A ju personalisht, si familje, si e tejkalut 2001-shin, si erdhët prap n'këmb tjuve, se është periudhë e rënd, ma merr mendja, se për shkak t'humbjeve edhe për shkak gjithçka... jo vetëm ju, por edhe gjithë fshati, si u kthyt n'normalitet?

BASHKËBISEDUESI: Tashi, flas si person që i ka përjetu... Edhe n'aspektin emocional... Familjarisht i prekun, pra, se ne krejt e kemi përjetu, por kur ta përjetosh, edhe kur ta shohësh, të them ashtune, njer pa shpirt... E shef, ta kesh prezent edhe ta rujsh tan natën pa drita se edhe drita s'kishe, se edhe rryma u ndërpre, edhe internet, edhe telefoni, t'izolum krejt, totalisht, tan natën... Edhe mund t'jesh, te koka e njeriut mat dashun, edhe plus t'i shohësh prezent edhe fmit e vegjël... Edhe ni rast, njani prej fmive tha, nanes vet:"O na, a dot ngrihet babi prap nesër".

V.R.: Po.

BASHKËBISEDUESI: ...Çfarë përjetimi i dhimbesh, edhe tan natën, nana, edhe nana, te këmbët e djalit... Shef nëse ende pikon gjaku... Se nuk ka pas mundsi t'ja bësh ceremonit... Si ka ndodh atje rasti, edhe në spitalin ushtarak, u përvizu n'spital, s'ka mund të shpëtoje, gjakderdhje tepër,

edhe tan natës, gjakderdhje, krejt aj vendi, te këndej këmba... Edhe nana e shef, edhe vllau, edhe baba, shoqja edhe...

V.R.: ...Fmija...

BASHKËBISEDUESI: ...Sidmos fmija, ajo asnjëherë s'përjetohet dhe kjo n'aspektin e lidhjes familjare... e tash, përkundrazi, tash, n'aspektin tjetër, t'mallkojsh at dor mizore, e ke mallku e jo t'identifikosh ni popull, ja çka na ban kta, ose ky popull, ose ky fshat, ose aj fshat, dora mizore e kriminelit, faktikisht, unë i quj forcat kriminele, jo forcat për rujtjen e rendit, s'ka çka me rujt, rendin e ke prish vet. Pse s'e ke marr, domethënë, pse ata politikanët, se forcat policore ose ushtarake janë veç instrumenti i politikës... Se i vetëm politikës, e tash ata njerëz, që e merr pushkën që t'vrase forcat e UÇK, të kishin mendu s'pe marr unë pushkën e t'ruj rendin? Masandej, kemi edhe rasti tjetër, viktima civile, fmij... Vllau çka ka qen i uniformum me pushkë, me armë, për mbrojtje? Popullata civile, ja tash që e kemi rastin e kësaj vajzës, e kishim nxans, nxanse, ishte klasa e katër, më duket, klasa e katër, fmija, edhe gjuajtja, e vërejtëm, edhe hinëm nëpër podruma, edhe tash, n'podrum atje e merr plumi i gulinovit... n'podrum... kshire çfar, kjo është, fatkeqsie...

BASHKËFOLËSI: Kjo asht punë e jetës, e Zotit, ama...

BASHKËBISEDUESI: ...E tash, kur e merr plumbi, n'prehën të... mixhavicës,

BASHKËFOLËSI: ...Mixhavicës... Nusës axhës, si i thoni...

BASHKËBISEDUESI: ...Nejse e ka mar plumbi, si... edhe e marrin, qashtu, a gjutjet, plumbat, n'tana antë...

BASHKËFOLËSI: ...Se jan shpijat drejt, pi prej ...

BASHKËBISEDUESI: ...Po, edhe vdiq, fmij, dimbdhjet vjeç... Ktu është edhe vllau edhe dëshmori tjetër, asht vra te Kalaja...

V.R.: ...Te Kalaja...

BASHKËBISEDUESI: ...Po, te Kalaja... Domethan, edhe kto kan pas arm, kan qen t'unofrmum, arsyetimi ka qen ndryshe...

BASHKËFOLËSI: ... Ki ka dal ma drejt, se mund i gjallë ose i vdekët...

V.R.: ...Je nis për ni udh edhe e din se njaja prej tyre asht vdekja...

BASHKËFOLËSI: ...Pesëdhjet pesëdhjet...

BASHKËBISEDUESI: ...Kam pas rastin në fshatin afër, nëntë civil, dy predha, ajo tregon se ata kanë qen forca kriminele, edhe bante vaki, që ishmi direkt... U shifshin, kalojshin, na bastisnin, na.... o, shifet se ata janë, asht t'inkurajoum, ndoshta kanë mbajt edhe doni mjete narkotike... Ata nuk ishin me realitetin, nën ndikimin e alkoolit, në ndikimin e substancave... Ka ndodh që ata forcat ushtarake, policore, t'stacionume ma posht, kan gjujt për qejf... Aj tash, unë kam vra, vras sa ma shumë shqiptar... bum bum... Hudhin predha...

V.R.: Tash vijmë ka fundi, vetëm edhe dy pyetje i kam. E para asht: çka mendoni për t'ardhmen, çka janë pritjet, edhe në relacionin e shqiptarve në Maqedoni, relacionin me maqedont edhe shqiptart. Edhe e dyta: çka mendoni për dokumentimin që jemi tu e ba ne për 2001-shin, t'historive t'njerzve... personale? A do t'kemi benefit nëse i dokumentojm ato?

BASHKËBISEDUESI: Njëher asaj t'parës...

V.R.: ...Për t'ardhmen...

BASHKËBISEDUESI: ...Se më duket se dy pyetje u parashtrun...

V.R.: ...E para asht për të ardhmen e shqiptarëve, jo vetëm shqiptarve, por n'Maqedoni drejtat...

BASHKËBISEDUESI: ...Për t'ardhmen...

V.R.: ...Po, marrëdhëniet, zhvillimi, shteti, cilat janë pritjet e juve si qytetar i Republikës së Maqedonisë?

BASHKËBISEDUESI: Punën e par që e bajmë për çdo dit, duhet t'jem sa mat informum... Mund pa uj pa buk, të rri, n'sabah, në mëngjes, ne mos t'marrim vesh... kam etje për informacion... domethën, jo vetëm informacion...

V.R.: ...Ditor...

BASHKËBISEDUESI: ...Të rrjeteve, ta zëm, të rrjeteve sociale, si Shqipri, Kosov, Serbi, por Al Jazeira, e ndjek shpesh, se m'duket se shum gjanat i ka, tana anëve, informacione edhe kshtu që ti vish në konkluzion dhe mandej vet me vendos... Të kesh veten sa ma t'informuar dhe kur ta jap ate mendimin tim, nuk do t'jet punë dëshire, por tu u bazu n'realitet. A nuk flas për dëshirë, nuk du t'flas për dëshirë, askush mos t 'interesoje puna, mos të pengoje tjetrin...

BASHKËFOLËSI: ...T'ja japë t'drejtën, t'ket...

BASHKËBISEDUESI: ...Po, mos e pengoje, de zam, gjuha, niveli i mesëm, krejt maqedon, un jam shqiptar, mos t'ndjehem une...

V.R.: ...Inferior...

BASHKËBISEDUESI: ...Inferior ndaj ksaj, ose asht, për shembull, ni maqedon, n'mesin e krejt shqiptarve, mos t'ndjehet ai i kompleksaum ose inferior, duhet të fole n'gjuhën e vete. Mua sum pengoj, të dëshmoje gjuhën e vete, historinë e vete, traditën e vete... Mua sum pengon fare, hiq, mandje kshtu duhet t'jet, jo me imponime, se ti, qe i ke programet arsimore. Kthehem prap te arsimi, se kshtu ka pru vendim qeveria, pra qeveria, ajo është e përbashkët, nëse une detyrohem të msoj gjuhën maqedone prej klasës tret, e obligushme, detyrimisht, ka be, patjetër, ku asht n'demokraci, patjetër... N'demokraci ka rregulla t'barabarta, barabarësia, drejtësia, kshtu rregulla ka democracia, duhet drejtsi, barabarsi, e tash, fmija jem duhet patjetër ta msoje maqedonishten prej klasës tret, se maqedonisht është gjuhë shtetrore, po de, pikërisht për këtë luftojmë na, edhe gjuha shqipe t'jet zyrtare që mos m'u ndjejt fmija jem... Gjenerata jon ma, jemi rrit me ni sistem të ish Jugosllavisë

edhe të... ama, se... Me mar t'analizosh ni, n'aspektin psikologjik, psiko-sociale, mental, intelektual... Ni fmi shqiptar edhe ni fmi maqedon, s'po bëj dallime, veç dallimet ezistojn... dhe automatikisht vijet n'konstatim se fmija shqiptar asht i... pse se ai njer ndjehet i pabarabart, ai ka niher problem me gjuhën e vet amtare dhe tash kur vijn klasa e tret, e tash, gjuh amtare po, por edhe gjuhë angleze, se gjuha angleze asht prej klasës parë, ajt drejt, ndeshet me tre realitete, se n'shpi, ai flet gjuhën...

V.R.: ...N'shpi, si e folin kejt, po...

BASHKËBISEDUESI: ...Ma ran, ai ata e ka baz, pa marr parasysh a asht familje e arsimume, ai arsimohet vet dhe shkon n'shkoll edhe flet gjuhën shqipe por prap me ni realitet tjetër se asht gjuha standarde...

V.R.: ...Po,standardizimi i gjuhës shqipe...

BASHKËBISEDUESI: ...Asht ni realitet, tash nuk e di, edhe gjuha angleze, di realitete, edhe për ni objekt, aj tash duhet të mendohet a i thuhet *tabak*[18], se ne i thojm tabak...

V.R.: ...shpuzore...

BASHKËBISEDUESI: ...a i thujn shpuzore, a i thujn... maqedonisht s'di si i thujn...

BASHKËFOLËSI: ...Pepelara...

V.R.: ...Pepelara...

BASHKËBISEDUESI: ...Pepelara... anglisht s'di si i thujn... me katër realitete duhet, patjetër ne duhet t'stopohemi, ndal... në aspektin psiko-social... tashi si ta them, ta them si shprej... Si shprej ta them? A

18 >

Tabak është fjalë që përdoret në gjuhën e përditshme shqipe, ndërsa *shpuzore* përdoret në gjuhën standarde shqipe *(shënim i përkthyesit)*.

ta them si gjuhën standarde, a ta them n'anglisht... A pe sheh që me atë barazohen, plus barrierë, se në klasën e tretë, plus regjistrohet edhe maqedonishtja edhe "taka-taka"[19]... domethan, që fmija, gjeneratat që vijn mos të ndihen si pabarabart, për mua, këtë nocionin pabarazi...

BASHKËFOLËSI: ...Let marre lirisht, të fole at xhi e mendon...

BASHKËBISEDUESI: ...Po, pabarazi, në shprehjen e gjuhës, në shprehjen e kulturës... Kjo krejt shkon valë... pse them kulturës, sepse gjuha është pjesë e kulturës...

V.R.: ...Pjesë e kulturës...

BASHKËBISEDUESI: ...Pjesë e kulturës, mos t'ndjehet ajo si superiore... Unë e kam ba këtë, por tash nuk e di, ai komisioni që është nadhet përqind maqedon e dhet përqind shqiptar, edhe qato që jan shqiptar, shkrihen, edhe tash unë e kam drojen, si e pata fjalën, e kam gati, qe gjashtmdhjet vjet, unë kam drojën se e çojn n'Ministri t'Kulturës apo që duhet t'financohet. Tash ekziston droja te une... tash, a do t'bjere n'at komisionin që nëndhjet përqind janë maqedonë e dhjet përqind janë shqiptarë, tash ato shiptart, nuk e kanë at forcën e imponimit ose vendosjes n'at vend? Kështu që edhe ata smunden, kështu që do jen nëpërkamb, ose i anashkalojnë ose i...

V.R.: ...Dekurajum...

BASHKËBISEDUESI: ...Ose i dekurajum, kështu që, ma as që po mendohet... Ni rast, a di, konkret... a se aj realiteti, dyshimi që ekziston te un, te un konkretisht, se në t'ardhmen ka indikacione se puna do të shkoj ka e mbara, të bëhet si duhet, unë shpresoj, e përmendi fjalën, shprehjen "opti-pesimizëm", s'jam as optimist as pesimist, me marr

19 >

Një term në maqedonisht që nënkupton nivel të ultë ose të mesëm (*shënim i përkthyesit*).

n'aspektin global, se politika, ashtune, provinciale asht, se do bahet, asht si i etiketojnë ata direktivat, atë gjeo-strategjinë globale, se kshtu, ata, nuk ka shans të zajn, Maqedonia mos t'jet pjesë e NATO-s. Ajo ka vu ato koordinatat, nuk ka shans që Maqedonia pa mos e udhëheq ni politik t'fqinjësisë së mirë... s'ka shans pa mos bashkpunu, pa mos lëshu pe ndaj Bullgarisë ose ndaj Greqisë a aq ma tepër nuk ka shans krejt kjo t'realizohet pa mos...

V.R.: Me pas...

BASHKËBISEDUESI: ...Me pas ni harmoni, jo të duhemi, jo në atë kuptim të duhemi, se ne ban vaki vlla me vra vritemi e... por t'respektohemi...

V.R.: ...Respektim...

BASHKËBISEDUESI: ...Kjo që ka ndodh, ka ndodh... U pa, nimdhjet vjet, kjo n'aspektin politik, ndodhi kjo që ndodhi, ni sistem totalitar që partitë politike shqiptare, pa marr parasysh a pajtohemi me atë ose jo, unë vet për veti them ashtu, unë edhe n'votime s'kam dal...

V.R.: ...Këtë vit...

BASHKËBISEDUESI: ...Po... jo, jo tre cikle votimesh hiq s'kam dal. Pse, domethan, i shkurajum... I ndërpreva krejt, por prap tash, shumë gjana, do shkojn, nash ekzistojn parti politike, ndash ekziston lufta, ndash ekziston. Kam përshtypje si disa punë do t'shkojn ashtu si i kan determinu ata fuqitë e...

V.R.: ...e mdhaja...

BASHKËBISEDUESI: ...mdhaja, domethënë... nuk bajn asgjë ma tepër sesa ato që kan vu, ata themelet e rindërtimit të një sistemi, të ni shoqërie t'përbashkët, kejt për shqiptar e maqedon... qe kjo... un nuk e di se sa, sa...

V.R.: Faleminderit shumë.

„KURDO QË ISHIM BASHKË, PINIM PIJE TË GAZUARA OSE DIÇKA TJETËR, BISEDONIM E PASTAJ DO TË VAZHDONIM ME DETYRAT TONA. ASNJËHERË NUK KA PASUR... ASNJËHERË NUK KA PASUR PROBLEME. AS QË DO TË KETË, ASHTU MENDOJ!“

MASHKULL, RAJONI I TETOVËS, I LINDUR MË 1952, KA BISEDUAR ME DARKO STOJANOV DHE JANA KOCEVSKA

DARKO STOJANOV: Okej, mund të nisim. Tung! Mirëdita!

BASHKËBISEDUESI: Mirëdita.

D.S.: Ne jemi mysafirët tuaj në Leshok, mund të prezantoni veten?

BASHKËBISEDUESI: Unë jam i lindur në Leshok, momentalisht jetoj në Shkup, edhe pak do pensionohem... dhe aq.

D.S.: Domethënë keni sa vjet, nëse nuk ju pengon pyetja?

BASHKËBISEDUESI: 64.

Jana Kocevska.: Ke lindur në Leshok, ma merr mendja?

BASHKËBISEDUESI: Po, në rregull, në Leshok kam jetuar dhe kam lindur në spitalin e Tetovës (qesh ai). Kjo prapëseprapë do të thotë... mendoj që... Leshoku është vendi im i lindjes.

D.S.: Prindërit tuaj, familja jote kanë jetuar këtu?

BASHKËBISEDUESI: Po, kanë jetuar këtu. Në pesëdhjetat... më ,55 ose ,56 mendoj, u shpërngulëm në Shkup. Gjitha që i kemi janë këtu. Akoma i kemi gjërat që gjyshi i ka blerë dhe ka rregulluar. Vetëm bëmë... Vetëm e ndryshuam pak vendin që të përmirësojmë kushtet e jetesës, për të bërë hapësirë për familje më të madhe dhe ashtu...

D.S.: Domethënë, akoma keni shtëpi këtu, gjegjësisht dy shtëpi familjare...

BASHKËBISEDUESI: Po. Është stallë, së paku ishte stallë, por tani pasi që nuk na nevojitet, nuk ka nevojë për të... Kushërinjtë e mi gjithashtu jetojnë në Shkup, ashtu që e bëmë depo... Një lloj shtëpi vere.

D.S.: Sa shpesh vjen këtu dhe... çka bëni këtu?

BASHKËBISEDUESI: Pra, çdo të diel... çdo të diel dhe ndonjëherë edhe gjatë javës.

J.K.: Në fundjavë.

BASHKËBISEDUESI: Në fundjavë, kuptohet. Të premteve dhe të shtunave, definitivisht këtu.

D.S.: Por specifikisht... Çka bën në Leshok më saktësisht... Si ndryshon nga Shkupi?

BASHKËBISEDUESI: Ka shumë gjëra që mund të bëhen në pronën që na kanë lënë gjyshi dhe babai im, apo jo, ka shumë punë. Gjithashtu kemi kopsht të vogël, ka patlixhana shumë të mira. Ne përdorim fara të *jabuçar*[20]-it dhe disa lloje tjera. Dhe vërtet është... patlixhanet janë vërtet të mira. Por vetëm në momentin e duhur, kur janë pjekur, kur është siç duhet të jetë. Kuptohet, pa përdorim të foliave ose diçkaje tjetër, ashtu që... Që të arrini një temperaturë të caktuar... Ato patlixhana mund t'i merrni në pazar... mund t'i merrni në pazar kurdo të doni.

D.S.: A keni shokë këtu, a shoqëroheni?

BASHKËBISEDUESI: Po, kam shokë, kam gjithashtu edhe shokë prej shkolle. Në fillim këtu... gjatë tërmetit, në vitin 1963, unë mësoja në fshatin fqinj, ashtu që kam shokë dhe shokë shkolle me të cilët ende shoqërohem, ashtu, dalim ndonjëherë, dalim para dyqanit natën ndonjëherë e ashtu.

J.K.: Në cilin fshat fqinj?

20 >

Një lloj domatesh i zakonshëm në Maqedoni *(shënim i përkthyesit)*.

BASHKËBISEDUESI: Neproshten. Kishin klasën e pestë atje, unë sa kisha mbaruar të katërtën dhe nisa klasën e pestë. Dhe mësova klasën e pestë atje.

D.S.: A mund të na jepni një përshkrim të shkurtër të fshatit? Çfarë lloj fshati është Leshoku?

BASHKËBISEDUESI: Një përshkrim... çfarë tjetër mund të them? Rrallë gjeni fshatra të tilla. Në çfarë kuptimi fshatra të tilla? Ka shumë pak bagëti... Ndonjë shtëpi ka lopë, një tjetër dhi... Ka shumë njerëz në moshë, pak ka të rinj. Fëmijë prej klasës së parë deri të katërtën... kemi shkollë, shkollë të re për fëmijë prej klasës së parë deri të katërtën, mendoj që ka rreth njëzet fëmijë... më shumë se njëzet. Ashtu që të gjithë mësojnë bashkë. Nuk e di se si mbahet mësimi. Sidoqoftë, është fakt që nataliteti nuk është i lartë. Por prapëseprapë, verës të gjithë si unë, si familja ime, ka shumë që gjatë muajve të verës... Më të moshuarit rrijnë këtu prej pranverës së herët deri vonë në vjeshtë, por verës të rinjtë nga familjet vijnë mysafir. Janë në pushim prej shkollës... Ashtu që përdorin çdo fundjavë të lirë që kanë, përdorin tërë kohën e lirë verës që të vijnë këtu. Dhe si rezultat, fshati është më i gjallëruar verës. Ndryshe gjatë dimrit është... nuk është i braktisur, por nuk është vend i mirë për jetesë, e di, për të rinjtë.

J.K.: Dhe kur bëhet fjalë për përkatësinë etnike, a jetojnë në fshat vetëm maqedonas ose?

BASHKËBISEDUESI: Ka maqedonas, ka... shqiptarët i kemi fqinjë të parë. Nuk kemi ndonjë dallim... territorial mes tyre dhe neve. Nëse e marrim fshatin fqinj të Sllatinës si shembull, nuk ka kufi mes Leshokut dhe Sllatinës. Ka vetëm një rrugicë që na ndan, madje edhe ka shtëpi në anën tonë të kësaj rrugice. Ashtu që, nuk ka... nuk ka... nuk ka rregulla. Kemi fqinj të rinj, për shembull, në... si i vjen, në pjesën perëndimore të Leshokut. E blejtën vendin. Nuk e di, mendoj që janë shqiptarë nga Tetova. Një burrë me të shoqen, dy-tre fëmijë, nuk e di sa fëmijë kanë. E shoh që gjithashtu kanë qenë, kanë ndërtuar shtëpi të mirë. Shoh djem të rinj që shëtitin qentë e tyre... Siç bëjnë të rinjtë zakonisht, ashtu?

J.K.: Si... si kanë qenë marrëdhëniet mes Sllatinës dhe Leshokut? Tani edhe për atë që ju kanë treguar më të vjetrit, për shembull... A kanë qenë gjithmonë...

BASHKËBISEDUESI: Ka shumë keqkuptime për këtë punë. Nuk mundem të kuptoj si... në rregull, ka shumë lloje njerëzish, të gjithë jemi të ndryshëm, ashtu? Por, për shembull, babain tim e shpëtuan shqiptarët nga Sllatina. Si e shpëtuan? Kur kanë ardhur *ballistët*[21] nga Shqipëria, kur kanë kryer akte sabotimi në rajon...

D.S.: Gjatë Luftës së Dytë Botërore?

BASHKËBISEDUESI: Po. E tregoj atë që kam dëgjuar apo! Këtë babai ma ka treguar, që ndërroi jetë para njëzet vitesh... Domethënë ky njeriu ka qenë nga Sllatina, është quajtur Shipo dhe ka punuar te vendi ynë si... atëherë këtë e kanë quajtur *momok*[22]- që do të thotë se ka punuar këtu, është paguar në natyrë, të holla ose çfarëdo, por ka shërbyer në pronën që akoma e kemi, ashtu. Ka punuar dhe ka ndihmuar. Nuk ka punuar vetë, ju ka ndihmuar të tanëve – gjyshit tim, gjyshes time, babait, nënës time... e kështu me radhë. E njihja mirë. Edhe ai ndërroi jetë, ishte mjaft plak. E njoh edhe familjen e tij mjaft mirë. E di se babai im i bëri një favor. Ai njihte disa njerëz dhe arriti t'ju gjejë punë në „Jugohrom"[23], ku duhej punëtor. Dhe kështu kanë gjetur punë. Pra, nuk ka pasur acarime mes tyre. Dhe sa i përket shpëtimit, në atë kohë, babai im kishte shitore në... Ajo që sot është stacioni hekurudhor i vjetër, që edhe atëherë ishte stacion hekurudhor. Kishte shitore (bakall) dhe konsiderohej si person

21 > Ballistë ose Balli Kombëtar, që nënkupton Fronti Kombëtar në gjuhën shqipe. Një lëvizje rezistuese kombëtare dhe anti-komuniste që ka bashkëpunuar me forcat e Boshtit gjatë LDB.

22 > Term arkaik për shërbëtor/ ndihmës *(shënim i përkthyesit).*

23 > *F*abrikë e madhe në Jegunovcë, Tetovë *(shënim i përkthyesit).*

relativisht i pasur. Dhe ballistët kanë marrë vesh për këtë. Ata e dinin se kush është kush, kishin informatorë gjithkah. Kanë kuptuar që është në gjendje të mirë financiare dhe erdhën t'i bëjnë shantazh, t'ia kërkojnë birin e tij, cilindo nga djemtë e tij dhe t'i bëjnë shantazh – nëse ai nuk u paguan në ar, në çfarëdo të jetë, do të vrisnin djalin e tij. Njeriu erdhi, ka dëgjuar nëpërmjet njerëzve që ata vijnë. Ai erdhi, e mori babain tim, e veshi në *çintijani*[24], si u themi ne ose *dimia*. E veshi dhe e çoi në Tetovë. Në Tetovë gjeti dikë që mund ta çojë në Shkup. Sidoqoftë, ky nuk është shembulli i vetëm i një rasti të tillë... Njëherë kur erdhën ballistët këtu, morën disa të pasur prej këtu, prej Leshokut, i çuan në Kostovë, kështu i thonë, tani e kanë bërë qendër sportive. Kanë pasur ndërmend t'i vrasin. Kur fshatarët e Sllatinës kanë dëgjuar për këtë, kanë ardhur me vrap, janë ndalur para tyre dhe nuk kanë lejuar që kjo të ndodhë. Kështu më kanë treguar. Sidoqoftë, kishte situata edhe pas Luftës së Dytë Botërore... Pas Luftës së Dytë Botërore, edhe partizanët erdhën në Sllatinë... domethënë, si ishte ajo thënia... Të mirët vuajnë me të këqinjtë[25]. Sidoqoftë, nuk kishin faj të gjithë njerëzit që ata donin t'i gjuajnë. Ashtu që, ata më të pasurit dolën... ata të cilët i respektonin në shoqëri. Ata dolën dhe shpjeguan që këta njerëz nuk kanë faj, që janë njerëz të mirë, që nuk i kanë bërë dëm askujt, ashtu... Që kjo nuk është e drejtë. Kështu që, dy fshatrat tona asnjëherë nuk kanë pasur probleme.

D.S.: Domethënë, në Luftën e Dytë Botërore fqinjët...

BASHKËBISEDUESI: Jo, jo.

24 >

Pantallona të gjera që lidhen te beli dhe nën gjunjë me gjatësi shtesë që bien te nyjat (*shënim i përkthyesit*).

25 >

Thënia origjinale, në përkthim të lirë (lirshëm) është "(Kur vjen flaka,) e thata dhe e lagëta digjen bashkë", që do të thotë se nuk është e rëndësishme nëse ka degë të thata apo të gjelbëruara, në rast të zjarrit të gjitha digjen bashkë, d.m.th. të gjithë vuajnë (edhe ata që nuk e meritojnë/nuk kanë pasur lidhje me incidentin) *(shënim i përkthyesit)*.

D.S.: Shqiptarët dhe maqedonasit arritën të ngriten mbi situatën dhe të shpëtojnë njëri-tjetrin.

BASHKËBISEDUESI: Absolutisht! Të gjitha këto i kam dëgjuar. Gjëja e dytë që kam dëgjuar nga kushërinjtë e mi, gjithashtu... Kurdo që ka pasur dasmë në Sllatinë, të rinjtë tanë kanë shkuar atje. Kuptohet, nuk kanë mundur të... Kjo nuk është e lejuar, ashtu... Feja e tyre e ndalon atë, por pasi të gjithë kanë qenë të ri, do të shkonin në shtëpinë e dikujt ose në ndonjë shtëpi të zbrazët... Mendoj të zbrazët pasi që pronarët kanë qenë në dasmë. Të gjithë kanë qenë në dasmë, mblidheshin, të gjithë... U shkonte shumë muhabeti. Fëmijët nga Sllatina vinin këtu, luanin futboll në Leshok, si dhe volejboll... Njerëzit tanë shkonin atje. Asnjë problem nuk ka pasur. Kur e përzien politikën në këtë... Kjo është e sajuar, nëse më pyetni mua, ashtu që...

J.K.: Dhe si ishte në vitin 2001?

BASHKËBISEDUESI: Në vitin 2001...

J.K.: Më specifikisht, me të Sllatinës.

BASHKËBISEDUESI: Kishte disa incidente... Nuk kishte incidente të mëdha, asgjë e veçantë. Sidoqoftë... (psherëtin), mendoj që ajo ka të bëjë me rininë, mungesën e përvojës, pasi që më të moshuarit nga Leshoku dhe Sllatina kurrë nuk kanë bërë probleme. Kur të shkon muhabeti me dikë për 30, 40, 50 vjet dhe dikush vjen dhe mundohet të të indoktrinojë... kjo nuk është e mundshme. Është e pamundshme pasi ... Nuk mund të jesh shok me dikë për 50 vjet, të punoni bashkë, të shkoni mysafir, të shiheni... Ndonjëherë vijnë te shtëpia jote ose shkoni bashkë në *kafene*, pini nga një çaj, nga një filxhan kafe bashkë... ndonjë pije, çfarëdo të jetë. E të nesërmen të ... folni kundër njëri-tjetrit, të përlesheni me ta e ashtu me radhë... Kemi pasur incidente, kuptohet që po. Ka pasur të rinj që kanë ardhur nga kahdo. Ka pasur të rinj që janë dërguar qëllimisht për të bërë tensione! Kjo është... këto gjëra ndodhin mes gjitha racave dhe feve, në tërë botën. Sidoqoftë, njerëzit nuk e besojnë këtë. Ende kanë

mbetur shokë. Kemi shokë në Sllatinë. Ata kanë shokë në Leshok. Ashtu që mendoj që është pak si e shpikur. Më shumë se... po.

D.S.: Tema e cila është çështja më e rëndësishme tani, domethënë konflikti i 2001-shit... Ku ishe ti personalisht kur nisi konflikti? Dhe si morët vesh për atë, a të kujtohet?

BASHKËBISEDUESI: Shih... Konflikti. Konflikti nuk zgjati pesë minuta, ashtu që nuk është e rëndësishme ku isha. Një periudhë... një periudhë të caktuar në 2001... Mua edhe nuk më kujtohen këto gjëra. Jo që nuk më kujtohen, thjesht nuk ua vari veshin, ashtu që ndoshta për atë shkak nuk më kujtohen detajet. Por kishim rojtari këtu. U mbrojtëm. Edhe ne vetë nuk e dinim se nga kush mbrohemi. Askush nuk na sulmoi, asgjë. Kishim ne...

D.S.: Kur ndodhi kjo? A e mbani mend muajin? A ishte në fillim apo më vonë...

BASHKËBISEDUESI: Nuk më kujtohet. E di që ishte pranverë, jo e hershme, por më vonë në pranverë dhe në verë. Ndejtëm këtu gjatë verës. Domethënë me siguri ishte pjesa e dytë e verës, të themi në korrik ose në fillim të gushtit. Po, më kujtohet mirë, ishte *Bogorodica*[26], unë premtova... premtova që do të hamë mish derri në... në Bogorodica, më njëzetetetë gusht. Dhe e bëra këtë, e blejtëm një derr nga Shkupi. Por kishte konvoje të... Nuk e di, ato gjërat e marra. Por edhe para kësaj, kishim rojtari, të gjithë vendasit ishin këtu, nuk kishte probleme, ashtu? E pastaj dolën të... Shqiptarët ishin lart në mal... Por apo kishte marrëveshjeje që dikush prej pikës më të lartë të banimit në *Malin e Sharrit* të... prej 500 metra e tutje të mund të lëvizin shqiptarët. Sidoqoftë, ata nuk... ky rregull nuk u respektua...

26 >

Term maqedonas për festën e Ngritjes (Ringjalljes) së nënës së Hyjit, Marisë në qiell pas vdekjes së saj (*shënim i përkthyesit*).

D.S.: Dhe marrëveshja... Çfarë lloj marrëveshjeje ishte ajo?

BASHKËBISEDUESI: Ishte një marrëveshje mes... Mes Qeverisë së Republikës së Maqedonisë dhe ata... a kishin ndonjë organizatë? Kishin një organizatë.

J.K.: UÇK?

BASHKËBISEDUESI: UÇK ose... Si i quajnë këtu?

D.S.: ONA[27].

BASHKËBISEDUESI: I thërrisnin ONA apo, ushtria kombëtare... nuk e di, nuk është e rëndësishme se çka do të thotë shkurtesa, sidoqoftë puna ishte se... Thelbi i kësaj ishte se ata janë pajtuar me ndonjë faktor ndërkombëtar, nuk e di çfarë saktë, mendoj që ishte me faktor ndërkombëtar, marrëveshja ka qenë që derisa gjërat të pastrohen... çfarëdo domethënë ajo, të takohen dhe të nisin me negociata, t'i zgjidhin punët, të veprohet në këtë mënyrë. Domethënë, të mbahet distancë prej 500 metrash prej pikës me banim më të shpeshtë... pikës më të lartë të banimit dhe të... dhe të mbahet status quo derisa të gjithë aktorët të ulen bashkë dhe të bëjnë marrëveshje. Dhe çfarëdo që do të merren vesh, do të jetë rezultat... i bashkëjetesës e ashtu me radhë.

D.S.: Si... Në çfarë mënyre i organizuat rojtarët e fshatit? Kush e mori iniciativën? Në çfarë rrethana?

BASHKËBISEDUESI: Shih, nuk kam shumë informata për tërë këtë, por pasi që e dua Leshokun dhe pasi që është vendlindja ime dhe pasi kurrë nuk kam planifikuar të shpërngulem, pa marrë parasysh çka ndodh, mund të them... jo deri... Mund të them që edhe e shoqja ime gjithashtu

27 >

Akronim për Ослободителна Народна Армија *(maqedonisht)* ose Ushtria Çlirimtare Kombëtare.

erdhi këtu në disa raste kur ishte rëndë. Kuptohet që nuk i morëm fëmijët këtu, ishin të vegjël. Sidoqoftë, nuk e lëmë këtë të... nuk lejuam që kjo të mbetet në duar të huaja. Nuk e kishim bërë shtëpinë atëherë. E ndërtuam pak më vonë. Sidoqoftë, shtëpia e vjetër ishte këtu, njerëzit ishin këtu. Shokë, miq, nuk mundja t'i lë vetë, apo? Doja të jem me ata... Për të mirë ose të keqe, të jem me ata e ashtu me radhë. Sidoqoftë, kishte konvoje të organizuar nga Shkupi dhe konvojet ishin njëfarë sigurimi. Njerëzit nuk mundeshin të kalojnë, disa pjesë ishin të mbyllura e kështu me radhë. Nuk mundja t'i kuptoj të gjitha, thënë thjesht, nuk kuptoja se si mundet dikush të mbetet këtu, çfarë kërkon, nëse janë pajtuar të rrijnë në më shumë se pesëqind metra larg nga pika më e lartë e banimit? Nëse ishin forca ushtarake ose paraushtarake, nuk kam ide se çfarë kanë qenë, pse ushtria jonë, ushtria e rregullt, ushtria shtetërore nuk i ka larguar lartë në mal, pse nuk ka bërë diçka tjetër? Nuk mundja ta pranoj faktin që dikush mund të... që dikush mund të vijë në shtëpinë time dhe t'më thotë: „Largohu ose do të vras". Thjesht nuk mund ta kuptoj këtë!

D.S.: A kishte pika kontrolli të ushtrisë ose të policisë?

BASHKËBISEDUESI: Policia kishte pikë kontrolli, policia e para iku. Kur ndodhi sulmi. Në atë moment të caktuar, nuk isha këtu pasi që isha... Bija ime më e madhe u punësua për herë të parë dhe kishte shfaqjen e saj të parë në Ohër. Dhe javën para kësaj, domethënë një javë para se të planifikojmë me djalin që vdiq, djali i vetëm nga Leshoku që vdiq. U pajtuam që ai të shkojë te e fejuara e tij, ashtu që javën para asaj, pasi që si tha ai, ajo do ta kishte harruar se si duket ai nëse nuk e sheh aq kohë të gjatë. I thashë të niset menjëherë, pasi që duhej të udhëzonim grupe, pasi ne ishim më të moshuar dhe me më shumë përvojë, i udhëzonim grupet nëpër vendet më të rrezikshme dhe u pajtuam që ai të shkojë atë javë te e fejuara e tij dhe unë do të shkoja këtë javë, të shkoj... Bija ime duhej të ketë performancë të hënën dhe duhej të shkonim në Ohër. Dhe më kujtohet shumë mirë, sikur të ishte sot, ne të tre shkuam në Ohër, domethënë bija më e vogël, unë dhe e shoqja. Dhe shkuam të... shkuam të shikojmë bijën tonë më të madhe. Dhe e thirra shokun që ishte atje, shokun tim më të mirë. I thashë: „Çka po ndodh?"

„Njësoj është si më parë," u përgjigj ai. Kjo ishte të hënën në mëngjes. Kur e thirra të hënën pasdreke, së pari askush nuk u përgjigj në telefon. Dhe pastaj ai u përgjigj, gati se pa frymë. Thashë: „Çka po ndodh?" Ai u përgjigj: „Na sulmojnë. Janë duke na përzënë!" Unë thashë: „Do të vij menjëherë". „Ku do të vish?" pyeti ai, „Ndoshta nëse ke helikopter. Jemi të rrethuar". Sidoqoftë, situata u qetësua më në fund. Gjatë natës, në mes të... Erdhëm në Shkup nëpërmjet Manastirit dhe... kemi ne shitore. Disa njerëz u ulën atje, një polic që e kam shok të afërt i cili ishte inspektor dhe në tavolinën tjetër e pashë një mik nga Tetova, anesteziolog, e kishin prurë djaloshin me ambulancë, por kishte vdekur rrugës. Ishte ngjarje fatkeqe, por... Shkoi djali dhe askush nuk e di pse. Dhe a vlente kjo sa jeta e dikujt, dua të them të vijë dikush e të na largojë dhe pastaj të largohet, të arrijë ndonjë synim? Dhe unë nuk kam ide se çfarë u arrit me atë!

D.S.: A rezultoi humbja e shokut tuaj me ndonjë... reagim, ndonjë veprim... A ju ndryshoi në ndonjë mënyrë... marrëdhëniet në fshatin këtu?

BASHKËBISEDUESI: Asgjë, asgjë, asgjë.

D.S.: Mes shokëve ose...

BASHKËBISEDUESI: Asgjë. Kishte disa kokënxehtë, fajësonin njerëz të ndryshëm. Sidoqoftë, nuk ishte vrarë direkt nga... Nuk dua të them plumb i armikut, por... seç degjova, me siguri ka vdekur nga... ndonjë pjesë granate, diçka ia ka prerë arterien dhe ka vdekur prej gjakderdhjes. Derisa ta sjellin, pasi që kanë qenë nën sulm, sidoqoftë është gjuajtur mbi... drejt tyre, nuk kanë pasur mundësi ta ndërprejnë gjakderdhjen. Ta kishin ndaluar gjakderdhjen, asgjë nuk do të kishte ndodhur, djali do ishte gjallë. Sidoqoftë, (*psherëtin*), kjo është.

J.K.: Kur ndodhi kjo?

BASHKËBISEDUESI: Sidoqoftë, me fat, e fejuara e tij ishte shtatzënë dhe tani ai ka fëmijë. Djalë. Jeton këtu. Aq.

D.S.: Kur ndodhi saktësisht kjo ngjarje?

BASHKËBISEDUESI: Verën e 2001-shit.

D.S.: Verën.

BASHKËBISEDUESI: Po.

D.S.: Në rregull, domethënë nga e gjitha kjo, mund të konkludojmë se ti nuk ke marrë pjesë në... Më saktësisht, në luftime të armatosura, gjuajtje?

BASHKËBISEDUESI: Të kisha marrë pjesë unë në...

D.S.: Ose të kishe parë me sytë e tu?

BASHKËBISEDUESI: Jo, nuk kam parë. S'kam parë. Më... më vjen keq për këtë gjë, por shoku im tha - „të ishe ti këtu, do kishe vdekur". Di disa gjëra për armët, për gjëra të tilla. Isha gjuajtës, isha në ekipin kombëtar maqedonas të gjuajtjes, e ashtu, nuk dua të flas tepër për këto gjëra. Edhe e shoqja ime gjithashtu. Nuk dua të... nuk dua të... Të mendoj se çka ka mundur të ndodhë. Nuk mundem ta di se çka do të kishte ndodhur, apo? Ndoshta do kisha vdekur menjëherë. Ndoshta do kisha mbetur gjallë. Ndoshta do kisha vrarë dikë dhe pastaj do kisha vdekur menjëherë. Nuk e di. Kjo është, mendoj që... është diçka shumë relative ta mendosh nga perspektiva e sotme. Dhe do ishte shumë... do ishte gabim ta kisha bërë këtë, apo? Nuk më ngjan gjë e tillë. Çka do kisha bërë? Askush nuk e di çka do kisha bërë. Dhe se si do të kishte mbaruar kjo histori. Ndoshta... Ndoshta bija ime më ka shpëtuar, ndoshta do kisha vdekur, ndoshta do kisha mbetur gjallë. Po të isha këtu, kuptohet. Ndoshta do ishin kthyer po të kishte gjuajtur dikush kah ata, nëse njëri prej tyre kishte vdekur e ashtu me radhë. Sidoqoftë, ku na çon kjo... Edhe ata atje nuk janë pleq ose të vrarë, nuk e di. Edhe atje janë të rinj. Ndoshta i kanë indoktrinuar ose mashtruar ose ndoshta kanë dashur... kanë dashur... kanë dashur të fitojnë para, të plaçkitin, nuk e di... Ka situata të ndryshme.

J.K.: A ishin shtëpitë këtu...

BASHKËBISEDUESI: Shumë shtëpi u plaçkitën. Shumë shtëpi! Për shembull, shtëpia e shokut tim dhe e birit të tij... Kishin bërë dasmë para ngjarjes. Mendoj që në 2000-tën. Dhe të gjitha dhuratat e dasmës kanë qenë në shtëpi, të gjitha të renditura. 90 për qind të dhuratave i kishin vjedhur! Sidoqoftë, shtëpia e tyre është në rrëzë të malit, ashtu që nuk guxuam të rrijmë atje. Pasi që tërë kohën kishte gjuajtje dhe gjuanin kah ne prej poshtë. Më kujtohet, e di që te manastiri kishin... Kishin një nga ato karrocat me rrota, që i përdorin për kostije, kositëse. Dhe e gjetëm te shtëpia e tij e lënë në rrugë. Me siguri nuk ka punuar më, nuk kanë ditur çka të bëjnë, si të reagojnë. Ashtu që e lidhëm me një 126-she të vjetër, një Fiat 126 i vogël, e lidhëm dhe e morëm këtu, unë e rregullova dhe pastaj mundeshim të kositim oborrin e manastirit unë dhe shoku im. Pasi nuk kishte më shumë se katër-pesë njerëz në Leshok. Veç aq njerëz kishin mbetur, ndejtëm këtu dy javë. Asgjë nuk ndodhi pastaj, shkova në Shkup.

D.S.: Dhe ku ishin tjerët?

BASHKËBISEDUESI: Të gjithë kishin ikur. Të gjithë kishin ikur. Në fakt, u dëbuan nga Leshoku. Të vetmit që mbetën...

J.K.: A e dini ku kanë jetuar?

BASHKËBISEDUESI: Shumica ishin në Shkup, nëpër konvikte në Shkup. Te... shtëpia e gruas time ishte e zbrazët në atë moment. Kishin barakë në Shkup, tërë familja e shokut tim ishte atje. Bija e tij... mbesa e tij, bija e djalit lindi aty. E shoqja e vëllait të vet, djali i tij, djali tjetër, e shoqja, të gjithë ishin atje. Ne ishim në Leshok, ata ishin atje. Pastaj ndejtën, sa gjatë ndejtën... Ndejtën derisa duheshte të ktheheshin, kur guxonin të kthehen, bashkë me një numër familjesh. Sidoqoftë, nuk kishte... reprezalje...

J.K.: A u kthyen të gjithë?

BASHKËBISEDUESI: Po, të gjithë u kthyen. Kishte një që mbeti, por nuk ka të bëjë me këtë, dua të them... Ai kishte kuptim tjetër për jetën, e

kështu. Sidoqoftë, të gjithë u kthyen. Kur të gjithë u kthyen, shqiptarët nuk vinin më. Shqiptarët... Vagabondë të rinj! Vjedhën çfarë mundeshin. Të gjitha i vodhën. Por askush nuk e lëndoi askënd. Kur e kositnim barin, e kositnim çdo ditë të dytë, tretë... Kishte shumë diell dhe ne ecnim aty përreth. Askush. Kishte dy ose tri fole me armë automatike mbi kryet tona, në *Kala*. Dhe Kalaja ishte rreth 70-80 metra largësi ajrore!

D.S.: Ashtu që keni mundur ta shihni njëri-tjetrin.

BASHKËBISEDUESI: Ne i shihnim ata, ata na shihnin neve. Vazhduam të kositim barin, pasi që askush... askush nuk na preku. Në fillim, druheshim ose kishim *shybe*[28] si themi ne, ishim të frikësuar... Nuk ishim vërtetë të frikësuar, nuk ishim rehat. Nuk e di asnjëherë, mund të gjuajnë. Por kurrë nuk i gjuanin qytetarët. Edhe unë kisha mjaft mundësi... ka rreth tre-katërqind metra mes hangarit dhe kalasë, që nuk është shumë për mua për gjuajtës, për dikë të atij kalibri, apo? Kishim shënjestra që ishin të larguara treqind metra dhe i gjuanim mu në mes pa problem, apo? Edhe me saktësi, e të gjitha. Nuk guxoja të gjuaj! Më vinte palidhje të vras dikë që rrin aty, dua të them... nuk ka kuptim kjo, apo? Nuk jam vrasës dhe nuk kam ndërmend të lëndoj dikë. Nuk kishte shkak. Pritnim që gjërat të qetësohen, nuk ishim të armatosur, pa armë. Sidoqoftë, kur bënim patrullë, ishim të armatosur. Na dhanë, nuk jam i sigurt si, nëpërmjet rezervistëve të policisë ose në ndonjë mënyrë tjetër, jepnin armë automatike. Njëherë njëri e mori armën, e drejtoi kah ne dhe unë nuk mundja... dua të them, mua nuk më kanë trajtuar ashtu. Kërceva dhe bërtita: „Mjaft u jepni armë të gjithëve. Do të vrasim njëri-tjetrin!“ Budallallëk apo jo? Dua të them se njerëzit me përvojë, por edhe ata pa përvojë kanë bërë gjëra që nuk është dashur t'i bëjnë dhe që nuk kanë ditur si t'i bëjnë.

28 >

Dyshim, mosbesim (*shënim i përkthyesit*).

D.S.: Përveç kontaktit vizual, a keni komunikuar ndryshe me këta njerëz, qëllimisht ose rastësisht?

BASHKËBISEDUESI: Jo. Unë nuk... kam takuar askënd atëherë. Edhe nuk vinin kah ne. Sidoqoftë, kishte raste kur ka pasur një incident... ndoshta mund të thuhet se është incident... Pas një jave ose dy, asgjë nuk ndodhte, rrinim përreth... unë dhe një... atëherë u takuam, tani jemi shokë të afërt. Ai erdhi pasi ... Ai njeh dikë këtu, një fshatar nga Leshoku dhe më pyeti nëse mund të vijë me mua në Leshok. Dhe unë... ne shkonim çdo ditë natë... pas drekës dhe ktheheshim në mëngjes. Unë shkoja në punë. Nuk mundja ta lë punën. Ishte pak më rrezik natën, por na sulmuan në mes të ditës. Unë isha ulur me të dhe kishte edhe dy tjerë. Dhe pas javës së dytë, pasi nuk ndodhte asgjë, unë thashë: „Shkova, kam punë në Shkup, nuk mund t'i lë të gjitha". Nuk pashë rrezik, njerëz... Bagëtia që ishte aty, gjetëm pak vend nëpër shtëpi, i rregulluam disi. Ishin të bllokuar...

J.K.: Shkuat në...

BASHKËBISEDUESI: Shkuam në të gjitha shtëpitë dhe... ujë! Nuk kishte ujë, nuk rridhte. Të mbyllur në kopsht, pa çezmë... Kishte çezmë, por kafshët nuk munden të lëshojnë ujë, ashtu? Dhe thjesht... Nuk e kuptoj këtë, por kjo është natyra. Kishte një qen, me rrip, nuk kishte ngrënë ose pirë asgjë për tre ditë. Gjëja e parë që gjeta... gjëja e parë që i dhash ishte pak ujë. I dhash pak ujë. Si të doni besoni, por qeni m'u ngjit për dy javë. Asgjë nuk bënte... Nuk interesoheshte për ushqim, ujë, asgjë. Vetëm rrinte afër këmbës time dhe... e shihje frikën në sytë e tij! Domethënë kur mundet një kafshë... vetëdije. Dua të them, kur diçka që ka aq pak vetëdije mund aq shumë të vuajë nga e tërë kjo, çka të themi për njerëzit? Kishte edhe njerëz që ishin lënduar në mënyra të ndryshme dhe kishin fobi, frikë nga këto gjëra. Shkova në Shkup dhe më vonë më treguan që kishte ardhur një grup... zullumqarësh! Ata nuk ishin as grupe paraushtarake, as ushtri e rregullt dhe nuk kishin ardhur as të kërkojnë të drejtat e veta, as arsimim, as të drejtën për të folur gjuhën amtare, asgjë. Thjesht kishin ardhur të plaçkisin. Të veshur në zi, kuptohet, ngjashëm si veshjet që vishte ushtria e tyre e rregullt atëherë... Ose policia. Erdhën këtu, te

kafeneja e mikut tim dhe i morën pijet e gazuara, gjëra të tilla, të gjitha. Dhe ai nuk mundeshte dhe thjesht nuk i ngjante, ai nuk është i tillë, ai u ka thënë: „Mos bëni probleme këtu, merrni çka të doni, hani, pini, por mos bëni probleme". Ashtu diçka. Kafeneja ishte e tij, në fund të fundit, nuk mund të lejosh dikush të të hyp mbi kokë. Dhe i janë kërcënuar, kjo është diçka që ka ndodhur. Ndoshta diçka tjetër... Nuk më kujtohet, ndoshta ka ndodhur diçka tjetër, por sa që më kujtohet mua, asgjë që vlen të përmendet.

D.S.: Gjatë këtyre disa muajve, a kishit kontakte me fqinjët nga Sllatina, ajo që folëm më parë?

BASHKËBISEDUESI: Ato që janë...

D.S.: Ose me shqiptarë tjerë...

BASHKËBISEDUESI: Fqinjët që ishin... Fqinjët që ishin në Sllatinë, kishte një rast atje, nuk dua të tregoj me gisht tani - „ka ardhur koha jon, tani do shihni ju," ashtu... Dhe nuk bëri asgjë më shumë. Por kjo kaloi dhe e pamë se çfarë ndodhte në të vërtetë dhe ata e kuptuan që flasin kot dhe... Gjëra që nuk janë të logjikshme. Jeton me dikë për tridhjetë-dyzet vjet e tani... „Çka të dua do të bëj ty". Dhe në fakt nuk bëri asgjë. E pastaj situata u qetësua dhe tani i vjen turp të ballafaqohet me tjerët. Por të gjitha këto u kthyen në gjendje normale. Sidoqoftë do t'ju jap një shembull. Ne e ndërtuam shtëpinë tonë shpejt pas kësaj. Shumë veta më përqeshnin, thanë që jam i marrë, thanë që do ta rrëzojnë... Unë u thashë atyre: „Nuk kam lënduar askënd, nuk kam ndërmend të lëndoj askënddhe nuk pres të më lëndojnë! Nëse dikush më lëndon, ose do ta mbroj veten ose... do të reagoj si duhet. Ashtu që në vitin 2003 nisëm me punë. Thirra disa djem nga Sllatina, njëri prej tyre, ai kishte... Pajisje, makineri për gërmim, gërmuan të gjitha, i rregulluan të gjitha, na e përgatitën tokën, të gjitha punët. Në vitin 2004 i mbaruam të gjitha përgatitjet. I vumë themelet, erdhën ndërtimtarët, i bëmë gjitha që duheshte të bëhen dhe e ndërtuam shtëpinë. Tani shpesh vijmë këtu. Dhe do të vazhdoj të vij, do të jetoj këtu tërë kohën dhe nuk kam nevojë të jetoj në Shkup. Edhe pak

do të pensionohem dhe kjo do të jetë kjo. Ashtu që... edhe sot... do t'ju jap një shembull. Dimrit, ndonjëherë kemi... Atë vit mendoj që bora ishte e lartë 1,5 metra. Dhe unë nuk mundja... nuk mundja ta pastroj edhe pse më pëlqente ta pastroj borën dhe të bëj punët më të rënda. Por bora ishte e thellë dhe nuk mundja... Mezi pastrova një pjesë. Dhe përnjëherë e pashë që tërë oborri... jo oborri, po rruga, në 100-150 metra largësi, ishte pastruar! Mendova kush ka mundur ta ketë bërë këtë... Dhe më shkoi ndërmend që ka qenë borëheqëse. Borëheqësja ka pastruar borën. Kjo është kompania e njëjtë e punimit, njëri prej vozitësve të tij, të gjithë janë njerëz të mirë, e ka parë që nuk kam pastruar rrugën para shtëpisë, ka kaluar dy herë me borëheqësen dhe e ka pastruar! Si i thoni kësaj? Gjest, miqësi. Pasi që... Nuk i kam bërë asgjë keq... Kurdo që ishim bashkë, pinim pije të gazuara ose diçka tjetër, bisedonim e pastaj do të vazhdonim me detyrat tona. Asnjëherë nuk ka pasur... Asnjëherë nuk ka pasur probleme. As që do të ketë, ashtu mendoj!

D.S.: Në atë periudhë, aktivitetet tuaja, detyrat tuaja në fshat dhe rreth shtëpisë, pasi që ishte kohë krize, a ka pasur kjo ndikim në marrëdhëniet me familjen tënde në shtëpi? Sa i përket kujdesit, mbështetjes, zgjidhjes së problemeve?

BASHKËBISEDUESI: Shihni, shumë gabim është dikush të thotë diçka, të konkludojë diçka...Çka ka ndodhur, për shembull, në shpirtin e... nënës time, për shembull. Ajo është nënë, ashtu që brengoset. Ajo tha: "Ki kujdes çka bën, mos bën probleme" dhe donte të thoshte që nuk duhet të lejoj të ndodhë diçka e keqe e ashtu me radhë. Çka mund të them, e shoqja më dha përkrahje të plotë, asnjëherë nuk më mërziti, siç bëjnë disa gra ose të më jep këshilla – mos e bën këtë, leje atë. Dhe nuk isha tinejxher, i ri. Ashtu që nuk kishte probleme. Edhe ajo është gjuajtëse, i njeh mirë armët, i njeh shumë mirë kufijtë e mi. Dhe nuk ka pasur probleme në këtë aspekt. T'ju tregoj një gjë që ndodhi. Ishte vjeshta e 2001-shit ose... ose 2002-shit, ashtu diçka. Kur nisëm të vijmë këtu dhe aty poshtë, mes... nën binarët ka copë të vogël të tokës, ku të dy anët e rrugës janë të mbuluara me pemë. Pasi që asnjë automjet nuk kishte kaluar këtë rrugë gjatë verës dhe vjeshtës, degët më të mëdha të pemëve ishin përzier mbi

rrugën. Ashtu që ishte krijuar si një tunel nëpër të cilin kalohet. Ashtu që rruga nuk përdorej aspak. Nga automjetet më të larta. Vetëm disa njerëz e përdornin. Ata që ishin aty poshtë ishin krejtësisht të izoluar. Ishin nën juridiksionin e ushtrisë së Maqedonisë dhe nuk kishin probleme. Sidoqoftë, ne kishim problem. Pasi që ishte e rrezikshme. Pasi që thonin që kanë mundur të ndodhin gjëra të ndryshme. Nuk... nuk mundja të shoh diçka të rrezikshme. Ashtu që me një rast, ne ktheheshim, shkonim në Shkup me të shoqen dhe ishim poshtë në... Shemshovë, ishte ora 10:30 në mbrëmje, faktikisht 11. Një njeri e ngriti dorën. Unë ndalova. Hyri brenda. Kur u ndala, e shoqja më tha: "Çka je duke bërë, këto janë kohë të vështira!" Unë i thashë: "Nuk më intereson, nëse bën autostop në 11 të mbrëmjes, me siguri ka ndonjë problem. Nuk është... dua të them, është vetëm një njeri, do të jetë një me një, disi do të..." dhe ai hyri. „Faleminderit, shok, faleminderit," tha ai, „askush nuk ndalej të më marrë. Fëmijën e kam në spitalin e Tetovës, ishte në operacion. Kishte hernie". „Mos u brengos," i thashë unë, „Kam qenë në operacion dy herë për hernie. Nuk është procedurë e rrezikshme. Do të jetë në rregull". „Po, por e kam fëmijë, duhet ta shoh". „Po, e ke fëmijë, do ta shohësh, mos u brengos. Por ne nuk shkojmë në Tetovë, ne shkojmë në Shkup. A është në rregull nëse të lëmë te pika e pagesës së rrugës?" E lash te pagesa e rrugës, folëm bukur mirë rrugës. Dhe asgjë nuk ndodhi. Jo, ju tregoj, nuk mendoj që ndonjë njeri do t'ju lëndojë nëse nuk i keni bërë diçka. Kuptohet, ka lloj-lloj situata, lloj-lloj njerëzish. Por, në përgjithësi, kështu është.

D.S.: Pasi policia u largua nga fshati, a u kthye gjatë konfliktit?

BASHKËBISEDUESI: Jo.

D.S.: Dhe pasi anëtarët e UÇK-së hynë, sa ditë ose sa kohë mbetën?

BASHKËBISEDUESI: Anëtarët e UÇK-së nuk ndejtën në Leshok. Nuk ishin këtu. Ishin vetëm... ishin afër. Sllatinë... Disa të rinj nga Sllatina vinin, fëmijë nga Sllatina, shëtitnin nëpër oborr dhe shihnin nëse ka diçka për të vjedhë... vetëm fëmijët mund ta bëjnë këtë. Nuk është asgjë serioze, vërtetë...

D.S.: Jo, pasi që thatë se në disa shtëpia ka pasur vjedhje gjatë asaj periudhe.

BASHKËBISEDUESI: Erdhën, vodhën, plaçkitën. Nuk mundeshim të mbulojmë të gjitha shtëpitë. I pamë fëmijët dhe i ndoqëm pas: „Ikni, shporruni!" Kush e di se sa kemi pasur sukses. Sidoqoftë, në shumë shtëpi është vjedhur. Vinin në mbrëmje, derisa flinim këtu, ashtu që kanë pasur liri të hyjnë atje, me ose pa armë. Kush ka ardhur, si kanë ardhur, nuk e dimë... Nuk i shihnim, apo? Sidoqoftë, është shkaktuar shumë dëm.

D.S.: Duhet të pyes për një ngjarje specifike pasi që është fakt i njohur, të gjithë e dimë këtë, për shkatërrimin e kishës, manastirit.

BASHKËBISEDUESI: Manastirit.

D.S.: Këtu, po. A ishit këtu atë ditë dhe si ju ato ditë...

BASHKËBISEDUESI: Po, isha këtu, sidoqoftë... Pas disa bisedave që kisha në Shkup, më treguan disa miq që... që ishin në polici. Folëm nëse është diçka për të cilën duhet të flas, a guxoj të flas për atë, a duhet ose jo... Nuk e di, pasi që nuk ka prova. Sidoqoftë, dëgjova që e tëra kjo ngjarje është bërë qëllimisht që të nxisë vetë rastin në... Në thelb, ne maqedonasit e rëndomtë nuk jemi njerëz luftëtarë, njerëz që duan të... Nuk e shohim luftën dhe të gjitha që i sjell ajo si diçka me të cilën mund të pajtohemi. Sidoqoftë, marr me mend që... e dëgjova këtë edhe prej disa njerëzve tjerë, kjo nuk është bërë nga njerëzit tanë. Shqiptarët thanë që nuk kanë qenë ata. Ndoshta dikush e di se çka ka ndodhur saktësisht, por njerëzit supozuan që ka pasur diçka të dyshimtë... Që dikush ka dashur të përziejë punë. Që dikush shumë është munduar që ta bëjë këtë. Edhe sot dëgjojmë kërcënime, do të ndodhë kjo, do të ketë shqetësime, ajo do të ndodhë... Vetëm që t'i kalojë ndonjë ide e dikujt... Por nuk e di, nuk kam folur me njerëz aq lart në zinxhirin e komandës që ta di saktësisht se çka ka ndodhur.

J.K.: Në cilën datë u shkatërrua manastiri? A të kujtohet?

BASHKËBISEDUESI: Mendoj që ishte gusht. Gusht. Nuk i mbaj në mend gjërat e tilla. Është e çuditshme, ndoshta është karakteri im, por... kjo është, ashtu?

D.S.: A ka ndryshuar konflikti diçka personale për ju lidhur me ndjenjat ose marrëdhëniet...

BASHKËBISEDUESI: Shumë!

D.S.: Ndaj komuniteteve etnike dhe specifikisht ndaj shqiptarëve?

BASHKËBISEDUESI: Jo aq shumë ndaj shqiptarëve, por ndaj vitit. Tërë kjo... mënyra e të menduarit... e njerëzve ndryshoi. Njerëzit ndryshuan. Nuk e di çka ndodhi. Karakteri u ndryshoi kah më e keqja, deri në një nivel. Jo, nuk është... njerëzit ndryshuan!

D.S.: Si mendoni?

BASHKËBISEDUESI: Nuk e di. Nuk u besojnë tjerëve më, u bënë fjalëpakë. Nisën të brengosen që kanë bërë ose thënë diçka që nuk duhet. Që i bëjnë dëm dikujt ose që dikush do t'u bëjë dëm. Njerëzit janë më të këqij, më vetjakë. Mendoj që kjo do të ndryshojë. Dhe kemi parë shumë gjëra të këqija. Dhe kemi parë shumë gjëra të këqija... Ju ende jeni të rinj, ne... Më parë, nuk e dinim kush është presidenti i Maqedonisë e jo kryetari i komunës. Tani çdo fëmijë i dytë...

J.K.: Po, sidoqoftë...

BASHKËBISEDUESI: Çdo fëmijë i dytë është për këtë parti, për atë parti. Kjo është... kjo është... kjo është e tmerrshme! E tmerrshme. Dhe as që e dinë... as që e dinë domethënien e asaj që e bëjnë!

D.S.: A flasin ende njerëzit, fshatarët për konfliktin ose përvojat sot, pesëmbëdhjetë vite pas ngjarjeve?

BASHKËBISEDUESI: Shumë pak, gati se aspak. Tema është tepër e përmendur, njerëzit e kuptuan që ishte bërë nga... nga disa njerëz më

lartë, që kanë pasur dobi nga lufta, luftimi... që donin të bëjnë të holla e kështu me radhë.

D.S.: Çfarë mendimi keni për jetën në Leshok? Në kontekst të bisedës tonë... pas pesëmbëdhjetë vitesh.

BASHKËBISEDUESI: Nuk e di, është fakt që nuk ka... që nuk ka njerëz në Leshok që jetojnë vetëm prej bujqësisë... Ka rreth dy, tre shtëpi. Por edhe bujqësia edhe blegtoria tani janë... Njerëzit i shohin gjërat ndryshe në këtë kohë, nuk është siç ishte më parë. Për shembull, ne... më kujtohet si fëmijë, veçanërisht verës, vija këtu nga Shkupi, apo? Verës, tre-katër shokët që kanë bagëti, lopa, viça, gjëra të tilla, do të mblidheshin dhe do të shkonin të kullotnin kafshët. Dhe ku... në disa... në disa vende, që nuk janë pronë private, ku ka bar, në lëndina, në fusha... jo në fusha, në lëndina, ashtu, që mos të bëhet zullum, mos të bëhen dëme. Pasi që, kuptohet, mos i bën tjetërkujt atë që nuk do të ta bëjnë të tjerët. Dhe kështu shëtitnim dhe kullotnim bagëtinë. Këto gjëra nuk ekzistojnë sot, ashtu? Siç thash, është pak... Nuk mund të gjesh bajgatë... të ndonjë lope, të ndonjë kafshe shtëpiake në rrugët e Leshokut. Pasi që nuk janë më... nuk ecin këtej. Ka kalë, ka një njeri që e përdor për transport, si mjet, si të ishte...

D.S.: Prej çfarë jetojnë fshatarët?

BASHKËBISEDUESI: Kanë punë këndej e andej, të gjithë shkojnë e kthehen...

J.K.: Në Tetovë?

BASHKËBISEDUESI: Në Tetovë, këtu. Disa kanë kafene, disa kafiçe, disa punojnë në Tetovë, kanë kompani, ndonjë lloj tregtie. Dhe kjo është. Dua të them... Mirë jetojmë, por nuk është jeta e zakonshme në fshat. Askush... vetëm disa jetojnë ekskluzivisht nga bujqësia. E nuk mund të jetosh prej bujqësisë.

D.S.: Në rregull. Domethënë, të përfundojmë, afër mbarimit, pas asaj që kaluat gjatë konfliktit dhe në periudhën pas konfliktit, cili do të

ishte përfundimi juaj? Shkurtimisht, si përmbledhje. Si ndikoi ndaj jush personalisht?

BASHKËBISEDUESI: Nuk e di, kam shumë... Dua të them, kam pikëpamje shumë specifike të tërë kësaj ngjarjeje, por një gjë për të cilën jam i sigurt, vetëm disa politikanë duan të jetojnë sipas rregullave që kanë vënë tjerët. Ata duan të jetojnë në mënyrën e vet. Sipas meje, të gjitha që ndodhën janë vepër e... fraksioneve, komploteve, është marrëveshje e niveleve më të larta të qeverisë, e disa njerëzve... për fitime personale! Nëse dikush mendon për njerëzit, nëse themi që mbreti mendon për njerëzit e tij, subjektet e tij dhe thotë: "Shkoni, luftoni me ata njerëz, vritni!" Që ata të vriten mes vete dhe të ndodhë diçka e keqe, atëherë ai ka qëllime të këqija. Që do të thotë se populli ynë, pa marrë parasysh a flitet për shqiptarët apo maqedonasit, prapëseprapë është populli ynë, unë konsideroj që ata janë të huaj sidoqoftë... Gjithkush që dëshiron të krijojë shtet tjetër është i huaj për mua. Nëse dëshiron shtet tjetër, je i lirë të shkosh dhe të jetosh atje. Por nuk dua të... të... Nuk dua dikush të jetojë këtu, të punojë këtu, të kënaqet me të mirat dhe në ndërkohë të punojë për një agjendë tjetër. Nuk i respektoj njerëzit e tillë, pasi që janë të lidhur me vendin ku jetojnë dhe... Nëse vendi i tij është thatësirë, edhe vendi i fqiut të tij do të jetë thatësirë. Nëse është mirë në vendin e tij, edhe te fqinji do të jetë mirë. Ashtu që nëse i dëshiron gjëra të këqija fqinjit, nuk do të kesh jetë të mirë. Me siguri do t'i ndiesh pasojat.

D.S.: Në rregull. A ka diçka tjetër që dëshiron të na tregosh dhe ndoshta diçka që kemi harruar të pyesim?

BASHKËBISEDUESI: Nuk e di, Mendoj që... njerëzit duhet të merren me politikë dhe me këto pallavra sa më pak që munden. Sipas meje, kjo është e marrë pasi që nëse flasim relativisht, kur mundohesh të imponosh mendimin tënd, ti çosh të gjithë të tjerët të mendojnë dhe të dëshirojnë njësoj si ti, e çon veten në qosh. Gjithkush duhet të ketë mendim, gjithkush duhet të kontribuojë dhe çdonjëri prej nesh duhet ta respektojë maksimën që të bësh mirë për dikë tjetër është t'i bësh mirë vetes dhe njëri-tjetrit. Flas për individët dhe për grupet njësoj. Nëse

dikush bën mirë, nëse dikush ka bërë diçka të mirë që ta lehtësojë jetën e vet dhe ta bëjë më të këndshme, fqiu do të shohë atë dhe ai do të bëjë diçka të mirë. Ashtu që nëse unë ndërtoj një shtëpi, edhe ai do ta bëjë këtë dhe fqinji i tretë... Nëse ai ka nevojë për ndihmë – unë do t'i ndihmoj, nëse unë kam nevojë për ndihmën e tij – ai do të më ndihmojë. Por nuk mund të jetosh vetëm. Më mirë është kur të gjithë jetojnë së bashku. Dhe shumë më mirë është të uleni bashkë në tavolinë dhe të pini *raki* ose diçka tjetër dhe ta bësh këtë në shoqëri sesa ta bësh vetëm. Askush nuk mund të jetojë vetëm. Dhe mesazhi im është, mos e lëndoni askënd nëse ata nuk ju lëndojnë juve. Edhe nëse ju lëndojnë, mundohuni që ta qetësoni situatën. Mos u përgjigjni me diçka të keqe. Pasi që nëse i bëni diçka të keqe një personit njëherë, dy herë, tri herë, edhe ai do të bëhet i keq. Dhe nëse jeni i mirë me dikë dy ose tri herë, ai do të turpërohet që t'ju bëjë diçka të keqe.

D.S.: Faleminderit shumë për bisedën!

BASHKËBISEDUESI: S'ka përse, gjithë të mirat!

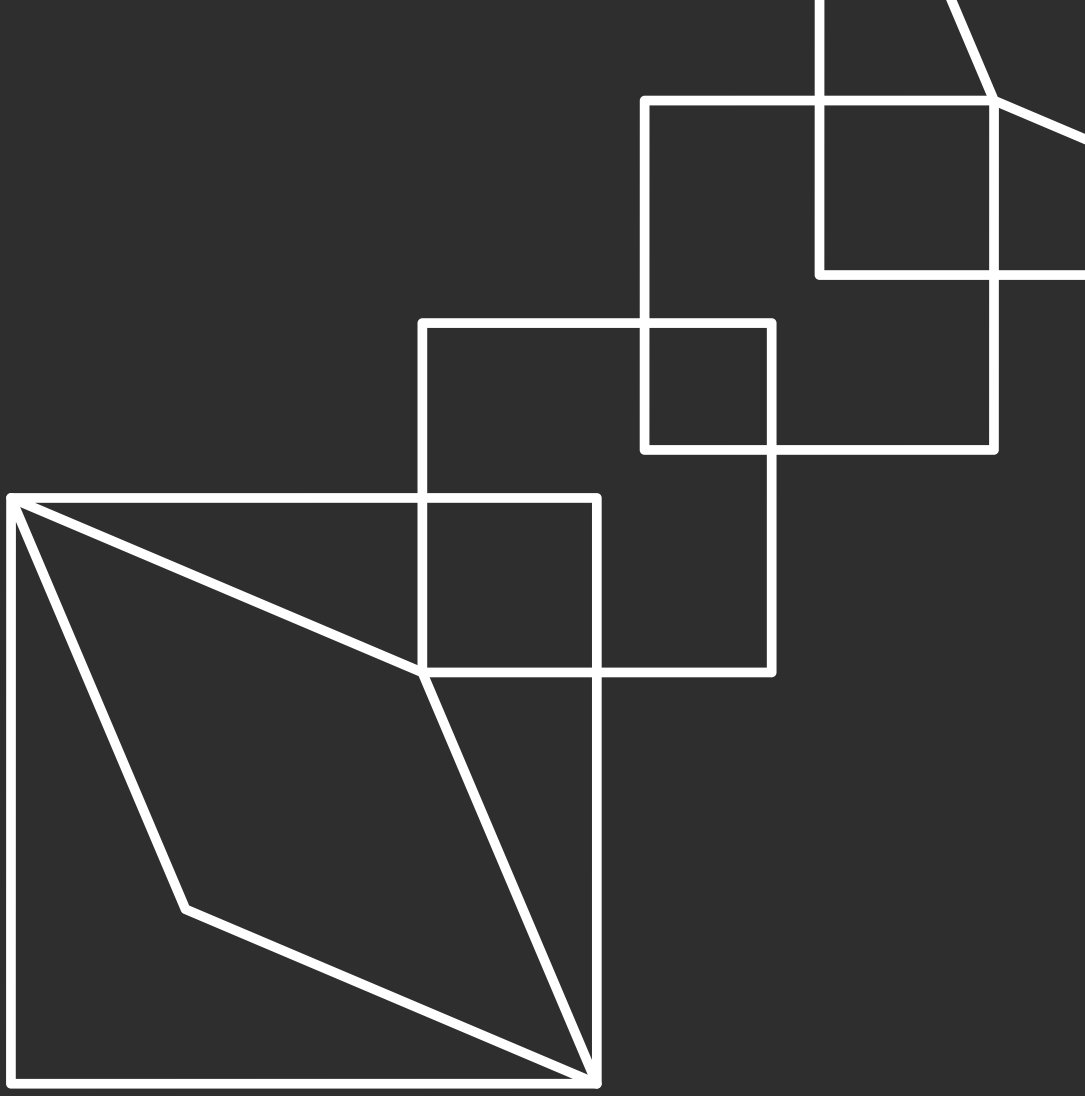

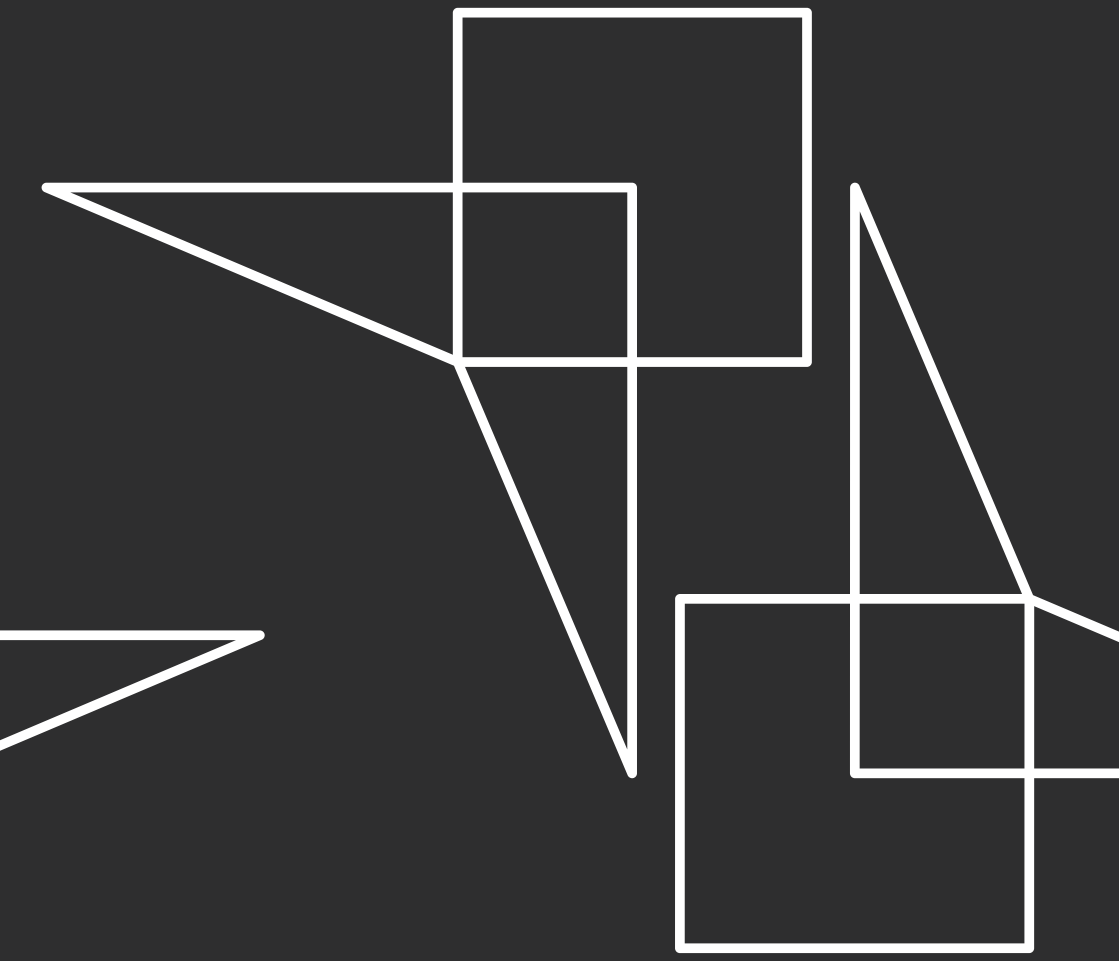

„A S'PO KI KON ME PËRQAF?“

FEMËR, SHKUP, E LINDUR MË 1994, KA BISEDUAR ME VLORA REÇICA

VLORA REÇICA: Në fillim, se m'vyn me pas n'rekording, m'vyn t'prezantohesh... Emrin e mbiemrin, çka punon, ku ke lind... Prej cilit vend je...

BASHKËBISEDUESJA: OK! Jetoj n'Shkup, ktu kom lind, punoj aktualisht n'televizion dhe njëkohësisht mirrna me aktivitete t'ndryshme, kryesisht në sferën e kulturës... Aaa, çka tjetër u desht?

V.R.: ...Aq, ku ke lindën edhe n'cilin vit ke lind?

BASHKËBISEDUESJA: ...1994, jam 23 vjeçe.

V.R.: OK... Kisha dasht mem tregu diçka ma shumë rreth nisma, ktu n'Maqedoni qysh e ke përjetu, qka ke majt n'mend, qysh je rritën... T'u marr parasysh që je edhe minoritet, qysh e ke... e ke... qysh e man mend, sidomos n'relacion me etnikumet tjera, për shembull, me maqedonasit, qysh i ke pas relacionet, për fmijënin tane, çka man mend prej asaj periudhe?

BASHKËBISEDUESJA: Fmijnia e ni fmije që rritet n'kryeqytet dhe me ni lagje ku nuk ka... shumë nacionalitete tjera ose ma mirë me thanë, dihet ku jetojn shiptart, dihet ku jetojn maqedont, dihet ku jetojn turqt, është... ësht shumë e njëjt, mendoj, është e njëjtë me fmijninë e fmive tjer të nacionalitetit tanë... E bukra e fëmijnis teme është se kom jetu shumë afër me teatrin dhe do institucione tjera kulturore dhe si fmij kemi shku shum n'teatër... Shfaqet kan qen n'gjuhën turke po s'na ka bo përshtypje, thjesht na ka dok interesant ajo që ndodh n'sken... Ni fmini e bukur me shum lodra, me shumë aktivitete kulturore që më herët, se po përmendi teatrin, po mandej edhe korin edhe aktivitete tjera që kan qen... Ëë... Qështu e kisha rrumbullaksu fminin tem.

V.R.: Çka për familjen tane, qysh keni jetu? A keni qenë një prej familjeve t'pasme, a keni qen familje mestare, qysh e keni përballu kohën ku faktikisht ke pas edhe pak vështirësi... për shkak t'etnicitetit tan...

BASHKËBISEDUESJA: ...Ëëë...

V.R.: Nëse mban mend diçka....

BASHKËBISEDUESJA: Po, po... po!

V.R.: ...Se e di që ke qenë e vogël...

BASHKËBISEDUESJA: E mbaj mend që si fmi kom jetu shumë më mirë ekonomikisht se babi ka pas biznis t'vetin personal edhe nuk ka hezitu me mi kriju disa kushte që ndoshta shumë fmij t'lagjes nuk i kan pas, me këndu n'festival... edhe... me shku n'shkoll t'muzikës edhe gjana t'tilla... që... po... Problemi më i madh që ka qen n'lagjen tem ose n'rrethin ku unë kam jetu është diferencimi i familjes teme, intelektualisht, prej lagjes, për shkak se i kisha... N'fakt unë kam msu me ni klas ku vetëm dy fmij i kan pas prindt e shkollum edhe dallimi intelektual ka qen shum i madh, faktikisht, kultura që neve e kemi pas ka qenë pak ma e ndryshme... ëëë... e mbaj mend prej fëmijëris që unë jam gjyku n'lagje si fmija që ka mu ba, për shembull, "pevaçic" dhe kam shku n'shkoll t'muzikës, ose nuk kanë qenë pro faktit që un kam fillu me lujt n'teatër si fmi shum i vogël... I kam pas ato paragjykimet se mos po e marr unë një rrugë të artistes që për ato është një rrugë e gabume, madje e maj mend ato fjalt n'shkoll që muzika nuk është e pëlqyshme dhe ndërkaq unë u merrsha edhe me korin edhe me festivalin domethënë kam pas disa sulmime që mu si fmi m'kan detyru ose mos me pas ndjenjën e përkatësis me rrethin ku kam jetu dhe si e tillë jam mbyll pak më shumë... Ëëë... kam lexu shumë ma shumë... kam shku shum e vogël n'bibliotekën e qytetit, jam regjistru vet edhe kam marrë libra intensivisht për me u largu qatij rrethi që nuk i përkitsha edhe kshtu ka qen...

V.R.: Gjatë kësaj periudhe, a ke pas kontakt veç me shqiptar, apo edhe me maqedonas... Qysh e mban mend kontaktin tënd t'par...

BASHKËBISEDUESJA: ...Me fmi tjer...

V.R.: ...Me fmi tjer...

BASHKËBISEDUESJA: E di që n'lagje, n'fillim, krej n'fminin shum t'hershme, shum pak e mbaj mend... E di që ka pas edhe disa fmij të nacionalitetit boshnjak... M'ka plëqy shum se edhe si tip kam qen shum ma mashkullor edhe kam lujt gazuza ma ni djal maqedon dhe pata nis m'i msu do fjal maqedonisht po nuk jam shum e sigurt, po m'duket që mbas konfliktit të dymijë e njisht, ata jan largu prej lagjes... Ka pas boshnjak edhe maqedon, ma sakt, edhe jan largu prej lagjes... Kontaktet pak ma t'mirfillta me fmit e nacionaliteteve tjera kan qen n'shkoll fillore kur fillun me na dërgu nepër projekte të ndryshme me karakter multietnik dhe me na msu me i pa ata si shok ose si diçka e njejt me tonën po ka qenë ni problem n'komunikim se si fmi tu jetu n'geto nuk e ke dit gjuhën e tjetrit. Normal që kur kominikimi është i fshtir mandej ësht problem me u afru me ta, me perceptu ose me bashkvepru me ta...

V.R.: Më pëlqen që përdore fjalën "geto", se jam shum dakord me fjalën që ke përdor... A mendon që jena izolu shumë nëpër ato komunitetet tona që nuk na ka leju me dal jasht edhe me kuptu që jemi t'njejt... Njerzor gjith?

BASHKËBISEDUESJA: Absolutisht. Neve n'shkoll edhe pse kemi pas fmij t'krejt nacionaliteteve ose objekti ku neve kemi msu ka qen i ndam... Domethënë, na ni tjetër hyrje, maqedont ni qeter hyrje. N'shumicën e shkollave kan qen edhe ndrrimet e kundërta, për shembull, për fmit shqiptar tjetër ndrrim, për fmit maqedon tjetër ndrrim edhe kontakti ka qen shum ma i vshtir, por e mbaj mend që n'momentet që neve kemi pas kontakt, kemi pas shum paragjykime për njani-tjetrin. Ato paragjykime jan nxit prej vet msusve tanë... E mbaj mend m'ka pas mbet n'kokë, njëherë në klas t'pestë e pata përqaf ni shoqen teme rome, më duket që mbasi që jemi kthy prej ni projekti n'Ohër... E pata përqafu edhe erdh profesori... Arsimtarja e gjuhës frënge edhe m'tha "A spo ki kon me përqaf?" Faktikisht, shkolla na çojke n'kto projekte, por qëndrimi

i shkollës gjithmon ishte që: "Shife se ju, edhe nuk është mirë bash me ndejt me ta."

V.R.: M'shqetsoj kjo pak. Kur e përmende 2001, çka t'bje nër men? Nga 2001, konflikti... qka është sendi i parë që t'kujtohet, që t'asocon?

BASHKËBISEDUESJA: Un, 2001, nuk është se e kam përjetu n'kuptimin e plotë t'fjalës, nuk e kam ndoshta naj storie shum trisht... Sa i përket përjetimit t'atij konflikti, po, e mbaj mend që si fmij, nuk e di sa vjet i kam pas, pese ose gjashtë, veç e di që un kam fillu shkollën pesë vite, prej pesë vjet... M'duket se kam qen klasa e dytë ose tretë, edhe kam qen tu i ba detyrat, n'momentin që diçka ka ndodh n'lajme, edhe krejt, po mendoj, prindt e mi jan shqetsu edhe babi n'atë moment ka than... "Na duhet... Ju duhet nesër me shkue n'Kosov..." Edhe n'momentin që u përdor fjala luftë... Nuk e di, normal, për një fmij është trishtim, por ishte halo shum i freskët momenti i luftës n'Kosov, ata e kam përjetu pak ma thellë se familja e mamit ka qen shum e rrezikume se kan jetu n'zonën e Drenicës dhe ne mas luftës i kemi pa shumë ma shum pasojat e luftës. Kemi shku edhe kemi pa direkt që gjithçka është djeg, njerzit kan vdek, një pjes e madhe e tyne, edhe... Vizioni që un e kisha për luftën është shum i trisht, por megjithatë prindt jan mundu ma mbajt me ni gjendje qetsije. E mbaj mend që kemi kalu kufinin edhe un kam qen me libra n'dor tu e kalu kufinin... Njerzt e Kryqit Kuq jan marr me neve... Na kan marr edhe na kan dërgu deri te dajt e mi n'Drenic, por e di që babi është kthy, ka qen n'përfundim t'një pjese t'studimeve të tij edhe është kthy. Nuk ka ardh me neve edhe normal qi momenti që kur je tu ik prej lufte dhe e ki lan babin n'shpi është ni frik plus... Mandej e maj mend që atje lujshim, u knaqshim shum, po kish momente t'ndryshme ku mami thojke se babi nuk po përgjigjet n'telefon. Edhe krejt ne ishim me ni lloj trishtimi se çka ka mujt me i ndodh babit...

V.R.: Sidomos tu e marr parasysh që edhe atje lidhjet telefonike nuk kan qen...

BASHKËBISEDUESJA: Po, absolut...

V.R.: ...Shum t'sigurta...

BASHKËBISEDUESJA: Na si fmi, po mendoj, fmit e familjes teme e kishim ni vizion shum trisht per luftën për shkak t'përvojës që kishim para shum pak vitesh, me luftën n'Kosov edhe për at pritshim. Faktikisht, un kom prit që kur t'kthena n'Shkup shpit kan me qen qashtu djegta, që nuk kam me i pas ndoshta ni pjes t'familjes sikurse qysh nuk i kam pas ni pjes t'familjes n'Kosov, kom prit që nuk kemi mujt me shku n'shkoll, se msusja jeme ka me pas ni kam... Se msusi n'Drenic, ka qenen... Faktikisht... Ai kishte humb kamën n'luft edhe vijke n'shkoll me paterica... Edhe un kom prit që edhe msusja jeme ka me ardh me paterica n'shkoll, me pas ni kam mangu... Domethan... Tu e pas përjetimin e luftës n'Kosov e kam prit ndoshta ni pritim shum ma...

V.R.: ...T'ngjajshëm...

BASHKËBISEDUESJA: ...T'ngjajshëm, po edhe e mbaj mend momentin kur jemi kthy n'shpi, që kam thanë... "Pse nuk naj kan djeg shpijat", "Ktu nuk paska as plumba nëpër mure" ose diçka e tillë..."Babi te koka gjallë"... S'e diçysh ne e kishim atë perceptimin se gjithqysh disi dikush ka me vdek, edhe krejt ato janë një lloj gjakftohtsie se e dishim që ka ndodh njëherë edhe ka me ndodh edhe herën e dytë...

V.R.: E mban mend udhën prej shpis deri në kufi ke dal me libra n'dorë... E kini kalu n'kam kufinin Maqedoni?

BASHKËBISEDUESJA: ...Faktikisht, kufinin, po e kemi kalu n'kam, kemi shku me transport deri në kufi dhe mandej kufinin e kemi kalu n'kam, menjëherë mbas kufinit kan qen punonjësit e Kryqit të Kuq që jan marr me neve dhe ju kam bo shum përshtypje si një fmi që po i run librat se ju thash që nuk po du me mu djeg librat dhe i kam marr librat me vete se pritsha që gjithçka ka me u djeg... Po mandej... n'shkoll t'mesme... kur rrethi jon ësht ba pak më i larmishëm... M'ka ra me komuniku edhe me pas shok edhe prej qyteteve tjera, sidomos prej qyteteve që kan qen ma t'prekura shum prej konfliktit të 2001... Edhe kur ata m'kan tregu që për

shembull, kan jetu n'atë periudhë n'podruma ose si për shembull njani ka qen i plagosur, ni fmij, njani prej moshatarve t'mi ka qen i plagosur sepse ka qen tu lujt n'oborr kur kan fillu...

V.R.: ...Gjujtjet...

BASHKËBISEDUESJA: ...Gjujtjet, domethënë dhe e kan plagos n'kamb ose ni shok tjetër prej zonës së Haraçinës dhe m'ka tregu se ju ka djeg krejt dhoma dhe se ju kan djeg krejt senet që i ka dasht, atëherë faktikisht thash: "Kadal se une kam pshtu pak më leht prej 2001-shit, por ka zona që e kan përjetu shum ma keq".

V.R.: A mendon se shum shqiptar s'e di se n'Shkup edhe nuk e kan l'shu Shkupin... Ishin pak familje që e lshun Shkupin... Pasojat më t'mdhaja i përjetun zonat e tjera... Kur u ktheve... Se e tregove pak... vetëm kisha dasht me elaboru pak ma shum, a mendon që ne kem... ne shkupjant... kemi kalu shum ma leht se Maqedonia Perëndimore, sidomos ajo Veriperëndimore?

BASHKËBISEDUESJA: N'fakt, unë e thash... Un kam prit që kur t'kthena kan me qen shpit e djegura sikur te dajt e mi që kam pa shpit e djegura, po edhe jam habit, kam than pse nuk na kan djeg shpin... Por, po, mendoj që po, për shkak se përjetimet që m'i kan tregu për luftën fmit n'shkoll t'mesme, fmit e zonës Likovës, e zonës Haraçinës, ose pjesës Kumanovës jan shum ma trishta se ato që neve e kemi përjetu, sepse ata kan qëndru ktu e kan qen shum ma shum t'përballun me konfliktin e 2001 dhe deri sa unë kam qen n'Kosov tu lujt, ktu është plagos në fminin e vet, nëse mu nuk m'ka mungu as një flet e librave, dikujt ju ka djeg krejt dhoma edhe normalisht ata e kan një përjetim shum ma t'thellë për luftën edhe normal që perceptimi që ata e kan për këtë shtet edhe për palën tjetër është shum ma negativ sesa ajo që e kam unë edhe komunikimi i tyre me fmi maqedon është shum ma i vshtir sesa komunikimi jem.

V.R.: A mendon se i perceptojn si fajtor për atë çka ju ka ndodh?

BASHKËBISEDUESJA: Nuk e di se... Ndoshta nuk muj me marr kompetencën me fol për ata se ndoshta nuk është se i kam pyt ndonjëherë

direkt, por në momentin që neve kemi fillu me fol për luftën dhe ata m'i kan tregu kto përjetime, më është duk se është një far bote paralele, është sikur ka ndodh diku tjetër dhe unë nuk kam qen pjesë e atij realiteti.

V.R.: A çfarë efekte ka pas për mendimin tan për maqedonasit?

BASHKËBISEDUESJA: Konflikti i 2001-shit?

V.R.: Po, konflikti i 2001-shit... Konkretisht m'intereson kto tregime, çfarë influence ka pas n'mendimin tan?

BASHKËBISEDUESJA: Unë edhe pa i dëgju kto tregimet e shokve t'mi që i kan përjetu luftën ose konfliktin e 2001-shit, une kam pas ni lloj rezerve si fmi shkaku i mënyrës qysh na e kemi përjetu luftën n'Kosov edhe për neve... Është ajo shprehja... shkije... Edhe te shkije hyn krejt sllavt, po mënoj, hyn maqedonst, hyn serbt, hyn krejt...

V.R.: ...Krejt jan nisoj?!

BASHKËBISEDUESJA: ...Krejt jan njejt, domethënë, nëse nuk fol shqip edhe fol n'gjuhë sllave, është shka. Mbaj mend që un si fmi n'klasën e tret kam hezitu, kam refuzu me msu gjuhën maqedone për shak se kam than se mu m'i kan vra dajt n'Drenic, gjyshit tem ja kan pre kokën n'Drenic, mu m'i kan kall shpiat n'Drenic. Normal se si fmi jam trishtu shum n'momentin që kemi shku n'Kosov mas luftës dhe kam pa gjith at tmerr që ka ndodh ose... Një përjetim shum ma i keq i familjes tonë është se daja jem ka ra dëshmor ditën kur i ka lind djali edhe kto përjetime, normal, që te ni fmi ndikojn shumë ma shum edhe normal i përjeton pak ma... Se nuk din me logjiku si ni i rritur. Për këtë arsye unë kam refuzu me msu gjuhën maqedone dhe e maj mend si fmi shum kopuk që kam qen... Kur fillojke ora e gjuhës maqedone dhe kur hijke msusja e gjuhës maqedone, unë i ngrejsha kamt përmi bank edhe i injorojsha totalisht dhe nuk dojsha as me hap librin. U ka dashur kohë msuses, msuses teme, që me mor dhe mem bind që unë duhet me msu gjuhën se është e mirë për mu edhe duhet me dit... Muj me than që deri n'fakultet un nuk kam dit gjuhen maqedonishte... jo gjithmonë për kët arsyen që kam dasht m'i shmang

n'fmini, por prap totalisht me ju shmang dhe pata fitu at përshtypje... krejt jan t'kqi, bukvalisht, krejt jan t'kqi, edhe maqedont edhe s'kam dasht ndoshta shum me komuniku me ata... Po, n'studime mandej vendosa me studiju gjuhen maqedone dhe pash se sa dëm i kam ba vetes se faktikisht un jetoj ktu dhe asht mir me dit gjuhën për nevojat e tua, jo për shkak t'inateve se nuk është patriotizëm me msu gjuhën ose diçka e tillë...

V.R.: ...Po, se duhet...nuk duhet me nejt pa e msu asnjë gjuhë...

BASHKËBISEDUESJA: Absolutisht...

V.R.: Çka mendon për integrimin e fmive shqiptar edhe maqedon n'shkollim? Qoft formal ose joformal... Për me i tejkalu do momente që gjeneratat ma herët, sidomos gjenerata jem ose gjenerata jote... Edhe pse ni gjenerat faktikisht imi...

BASHKËBISEDUESJA: Vlora, po, unë besoj... Unë dhe ti i përkasim t'njëjtës gjenerat edhe gjat shkollimit tonë fillor dhe të mesëm ka pas me dhjetra e qindra projekte me karakter multietnik që jan mundu me kyç nxansa n'form ma shum t'lojës sesa kan qen do formate shpikuna për me kriju miqsi na me fmit t'nacionaliteteve tjera... Po, kam pas frik që kto aktivitete ose kto projekte nuk e kan arrit gjithmonë efektin e duhur. Un thash që edhe momentin që un shkojsha me qaf ni fmi t'nacionalitetit tjetër, ni arsimtare më thojke...:"A s'po ki kan me qaf!" Ose edhe kur na dojshim me bashkpunu me ni fmi, me nxansat maqedon t'shkollës, drejtori i shkollës thojke, na shtijke pak at inatin që duhet me qen ma t'mir se ata... Nuk ka qen e gatshme shoqnia jon n'tërsi për ni komunikim të tillë...

V.R.: Ai momenti kur t'thojn, "A i ke pa maqedont, kqyr ata shka kan ba, e ne s'jena tu ba kurgja..."E kishim edhe në shkollën tonë të mesme.

BASHKËBISEDUESJA: ...Jan lan pare për shum projekte, por faktikisht nuk a ndrru mirësia e njerëzve që i kan bo ato projekte... Se është e kot kur ti faktikisht shkon me punu me ni projekt të tillë por dikush mbas ta mban at energjinë qe ti duhesh me pas atë si rival... edhe jo si shok...

V.R.: Si je ndjejt kur mbaroj konflikti? Se m'tregove kur u ktheve, tha, pyte, si shpija, si tjera, por si jeni kthy n'normalitet se e ki ni periudh që s'e ki pa babin tënd. Sa kohë se ke pa babin?

BASHKËBISEDUESJA: ...E di që tan verën kemi qen n'Kosov... N'atë periudhë...

V.R.: ...Babin asnjëherë nuk e ke pa...

BASHKËBISEDUESJA: Jo, babin asnjëherë nuk e kam pa se siç e thash, ai ka qen tu e përfundu procesin e studimeve n'Shën Kirili dhe Metodi, fakultetin juridik e ka pas edhe ai sfidën e vet at periudhë... Me studiju n'universitetin Justinianin e Parë, në atë periudhë, besoj që ka qenë alo. Dyfish ma vshtirë sesa që është tash... Kemi ndejt shum gjat n'Kosov dhe përveç neve ka qen edhe tezja jem, që jeton njëjt ktu, kemi qen ni numër shum i madh i njerëzve dhe na kan mbajt me ni lloj energjie, me lodra me sene që nuk na ka shku shum mendja te lufta...

V.R.: ...Nuk e ke ndje që...

BASHKËBISEDUESJA: ...Nuk na kan lan...

V.R.: ...Ësht tu ndodh diçka...

BASHKËBISEDUESJA: ...Nuk na kan leju...

V.R.: ...Që je aty për nje arsye kaq...

BASHKËBISEDUESJA: Po, po. Në fakt neve ishim koshient që ikëm seatje ka me ndodh po nuk na kan leju n'asni moment me përjetu mërzi ose me na shku mendja te lufta, se ishin njerz që sapo kishin dal prej procesit t'luftës edhe kujdeseshin shum për pjesën emocionale t'neve si fmi. E mbaj mend, gruja dajës, daja, që kan shpik lloj-lloj loje ose kan ba gjithçka që neve mos me na shku mendja te lufta, po siç e thash, mungesa e babit ka qen e tmerrshme se ka pas momente që mami m'ka marr për dore dhe kemi dal me hecën dhe m'ka than: "Babi nuk po përgjigjet n'telefon"... Edhe un kam mendu që babin e kan vra ose babin

e kan plagos, edhe ai ankthi i fmis që babi nuk është deri n'momentin që babi ka m'u përgjigj n'telefon është i tmerrshëm... Edhe e mbaj mend që kam qen n'fushë tu lujt edhe ka ardh djali i dajës tem edhe m'ka than a don me t'gzu diçka e un kam than, çka... Ka ardh babi jot me ju marr, edhe e di që kam vrapu shum edhe kur kam mrri n'shpi e kam pa që babi ka qen, shum gzim i madh... Mas disa kohe e kam pa... Edhe t'nesërmit m'duket jemi kthy n'shpi edhe kthimi ka qen komplet i çuditshëm se kam prit ni rrëmujë shum t'madhe, po faktikisht kam pa që gjithçka është njësoj, t'paktën objektivisht ishte gjithçka nisoj.

V.R.: Po, energjia e njerëzve, qysh e komentojshin, ju si fmi a e komentojshi mes veti, kush ku a kan, çka ka ba, si ka bo... E maj mend për shembull, motra jem thojke, un kur kam shku, um thojshin qysh ke shku kur na krejt jemi kan ktu a ti ke shku dikun e i vijke inati se krejt ktu a une kam hikën... E ju kthejke nanës, pse m'ke çu se krejt kan nejtën, e kish at inatin... A man mend diçka t'tillë me shokt e tu e me shoqet?

BASHKËBISEDUESJA: Kur jemi kthy... Kur jemi kthy n'shkoll e di që mas ni kohe t'shkurt kan fillu me naj sjell disa fmi prej zonave pak ma t'prekuna prej luftës edhe nuk e di ndoshta n'qato momente e kemi pa që dikush e ka humb shpin edhe tash ka ardh te na. Dikush ka ardh me u strehu dikun edhe at fmi pastaj e kan marr edhe e kan pru n'shkollën teme... Edhe e trisht kur e ke pa që dikush e ka humb shpin edhe nuk e di... Ndoshta si fmi na u duk që kryeqyteti dhe stacioni i policis është shum afër dhe ktu s'kan guxu me ardh e me i kall shpijat, po dikun tjetër i kan kall... Domethan, si fmi t'vjen çdo lloj ideje e çuditshme, po jo s'e din sakt me perceptu realitetin dhe që un si fmi kam mendu se nashta stacioni policor është afër edhe s'kan guxu me djeg shpija... nuk e di... Por ndonji konflikt t'tillë me nxansat e klasës, jo... se msusja nuk na ka pyt ndashta n'atë aspekt dhe për at nuk e kemi fillu me diskutu at tem...

V.R.: Tash ni pytje pak ma ndryshe: Qysh e percepton ti konfliktin e 2001, a e percepton si t'nevojshëm për atë se... për... Siç e ceke, për me fitu t'drejtat e shiptarve...a mendon që ka qen i nevojshëm 2001 që na me qen tash ku jemi sot ose ka mujt me gjetën mënyra tjera për me arrit ktu ku jemi? Ndoshta është një pyetje shum ma politike ama...

BASHKËBISEDUESJA: Po, me ndryshimet kushtetuese që jan pas ba të kushtetutës së parafundit t'Maqedonisë, shum prej drejtave t'shiptarve që i kan pas para viteve 1980, jan shkurtu edhe njerzit kan qen t'mllefost, kan qen t'mllefost se normal kur dikujt i shkurtohet e drejta... Mllefoset, edhe e kërkon atë drejtë që i takon dhe un mendoj që veç ni shtet fiktiv edhe veç ni demokrati fiktive i detyron njerzit me kap pushkën për drejtat që Konventat Ndërkombëtare edhe dokumentet ndërkombëtare ja garantojnë. Faktikisht, t'drejta që neve i kemi marr me Marrëveshjen e Ohrit janë t'garantume "already" me konventat ndërkombëtare ose dokumente tjera në nivelit global, po mendoj, të drejtës ndërkombëtare dhe ësht shum e dhimbshme se veç ni demokrati fiktive i detyron njerzit me kap pushkën për diçka që ni dokument ndërkombëtar ja garanton... A ka qen i gabushëm a jo, une mendoj që çdo luftë ose çdo konflikt i armatosur len shum ma shum pasoja pas sesa gjat procesit që ndodh... Sepse un alo i ndjej pasojat e 2001... n'momentin që kam dasht me u regjistru n'fakultetin e juridikut, ku ka studiju babi, ai ka qen me ndjenjën se do të kaloj njësoj keq siç ai ka kalu n'periudhën e luftës... Se normalisht n'periudhën e luftës frustrimi ka qen shum ma i madh dhe maltretimi i tij si student shqiptar ka qen shum ma i madh edhe un e ndjej atë si pasojë e luftës ose babi im mu mundohet me ma tregu figurën e njejtë ose ma jep fotografinë e njëjtë për atë universitet, dhe kjo është pasoj e luftës... Nëse i sho unë sot ata t'ri, moshatar t'mi t'atyne zonave t'prekuna t'luftës që hezistojn me ndajt me ni t'ri t'nacionalitetit tjetër edhe kur rrin e kan ni lloj rezerve se prit se ti m'ke shkaktu dhembshuri, është pasoj e luftës... Pasoja... Lufta si konflikt len gjith pasoja psikologjike që trashëgohen me breza e breza sesa që len pasoja gjat periudhës që ndodh.

V.R.: A mendon që shiptarët e konsiderojn veten ma inferior ndaj etnikumeve tjera, siomos shumicës maqedone, e sidomos gjat kontakteve e gjat shkollimit e diçka tjetër?

BASHKËBISEDUESJA: Detyrimisht ndihesh inferior, detyrimisht ndihesh inferior sepse nuk... Nuk je zot shpie, nuk i ki krejt që duhesh me i pas... Neve e dim ndarjen jo-proporcionale t'buxhetit, i dim edhe shum padrejtsi tjera që bahen dhe detyrimisht shifesh si pakic, si përqindje edhe normalisht kur je ni përqindje, ndihesh inferior.

V.R.: ...A men... N'krahasim me para luftën, tash, ta zam 2017, a mendon që kemi arrit mjaft për mu integru n'shoqëri?

BASHKËBISEDUESJA: Unë mendoj që Marrveshja e Ohrit është dasht me lyp pak ma shum, un mendoj që realisht ësht dasht me lyp pak ma shumë se ato që jan lyp me Marrëveshjen e Ohrit jan t'garantum me konvent tjetër ndërkombëtare po, nuk e di, un mendoj që kjo marrveshje ka dëshmu boll që nuk është funksionale... Ka dëshmu... Shtatëmbëdhjetë vite për me u realizu ni marrveshje jan tepër edhe shum prej segmenteve që jan dasht me u realizu drejt, janë realizu shtremt edhe kjo tregon se sa jo-funksionale ka qen qajo marrveshje. Nuk e di ku qëndron problemi, a qëndron n'tan sistemin a n'tan mentalitetin tonë ose n'tan perceptimet tona politike po që nuk ka funksionu është krejt e qart.

V.R.: Po, tash... Flasim pak për t'ardhmen. Çka mendon ti që na pret... A mendon që nëse arsimohemi, nëse bohet arsimi ma i "dostapen"... Ma i arritshëm për shiptarët n'gjitha zonat e Maqedonisë... A mendon që kena my kyç shum ma shum n'shoqni edhe a kan mu largu ato dallimet edhe ajo ndjenja e inferioritetit, që thu ti, detyrimisht e ndjen kur je si përqindje?

BASHKËBISEDUESJA: Un realisht pres që mos me pas përqindje ma, unë realisht pres që mos me pas kuota. Un kam than që njëzet përqind t'administratës nuk janë ata njëzet përqind t'duhurit ose jan komplet fiktiv, me nejt njerzit shpi e me marr rrog edhe faktikisht mos me shku n'pun ose nuk um duhen njëzet përqind e policve kur e di që qaj polic nuk e kryn detyrën e vet qysh duhet dhe asht i pari që e kalon rrugën në t'kuqe. Mendoj që duhet me mendu përtej përqindjeve, duhet me mendu që e kemi ni shtet t'përbashkët, ni shpi dhe duhet mu mundu secili n'formën ton me e mirëmbajt atë shpi e jo me përdor...

V.R.: ...E dy anshme...

BASHKËBISEDUESJA: ...Absolutisht, të gjith jemi pjesë e qësaj shpie, e qëtij shteti, me u mundu për me e mirëmbajt edhe me u zhvillu kjo shpi, jo me vjedh shpin, jo me marr diçka prej ksaj shpie edhe kur arsimimi ka me

qen aq cilsor sa nuk kan me vlejt përqindjet por ka me vlejt kualiteti, kur institucionet tona kan me qen aq funksionale ku njerzit e duhun kan me u punsu, jo përqindjet. Besoj që atëherë kemi me arrit me ba ndonjë ndryshim ose me qen pak ma mirë n'shoqnin tonë.

V.R.: Dëshira jote ma e pastër për jetën tonë ktu n'Maqedoni, edhe për t'ardhmen tonë dhe komunitetin ton... Komunitetin tan, kto e konsideroj ose komunitetin tan shqiptar ose komunitetin tan ma t'gjanë...

BASHKËBISEDUESJA: Dëshira ime ma e madhe është me na ndrru mendsia, me na ndrru mentaliteti, me fillu me u ba sa ma t'afërt se jemi non stop n'kontakt me botën e emancipume, po veç jemi tu ndejt e jemi tu e kqyr, nuk jemi tu mundu kurgjo me ba për me ecën edhe ne ose t'pakën me u afru pak. Unë kisha andrru për ni sistem arsimor cilsor, për profesor shum t'pregaditun, që kur shkoj me i dëgju, knaqna e nuk mendoj se çka prej ksaj me injoru se ka me ma damtu t'ardhmen. Qashtu qysh na kan gjyku qato arsimtar kur e kemi qaf ni shoqe rome... Kisha andrru për ni sistem shum ma t'mirfiltë t'zhvillimit, qoftë politik, qoftë kulturor dhe çdo aspekt, cilindo aspekt, çdo fushë që e merr shtetin ton ka shumë hapsirë për me u ba ma e mirë. Jam idhtare e idesë që duhet me pas kualitet e jo kuantitet, jo përqindje, jo numra. Kisha dasht shum me pas ni sistem shum ma t'mirfilt arsimor edhe t'paktën gjeneratat e reja me pas me shka me u shkollu, se ne jemi dëshmitar t'faktit që maturantët e shkollave t'mesme private që kan ni arsimim tejet cilësor dhe vjen prej ni sistemi tjetër arsimor, jan tu mrri m'u ba anëtar të Akademisë së Shkencave t'Nju Jorkut e jan tu mrri me u kyç n'universitetet ma t'mira botërore. Domethënë, nuk është te niveli i inteligjencës t'rinisë tonë, po është te niveli i inteligjencës së atyne që neve jan tu na shkollu edhe jan tu na përcjell dijen... Shum raste ka kur t'rijt, ose nxansat din shum ma shum se msusi, arsimtari dhe kjo është e dëmshme se shkon n'shkoll edhe nuk ke qka merr... E di që mundemi shum ma shum, kemi raste t' shumta që t'rijve tan, jan brilijant, por faktikisht jan brilijant jasht vendit edhe jo n'shpin e tyre dhe...

V.R.: A e konsideron Maqedoninë si shpija jote, si shteti jot...

BASHKËBISEDUESJA: Absolutisht po, po edhe m'jet shum hatri nëse m'thot dikush që nuk është e jotja. E kem pas raste, këtë diskutim tash sa isha n'Tiranë me shum njerz, po, OK, neve na vjen itht kur na thojn maqedonas në kuptimin e nacionalitetit dhe maqedonasit si shqiptar ne e marrim si nacionalitet e jo si shtetsi, po kur dikush më thot që ti je maqedonase dhe nëse ke vendos t'shkosh t'jetosh atje. Unë kam vendos me nejt ktu, prindi jem ka qen ktu, gjyqi jem ka qen ktu dhe un jam n'shpin teme, jam n'vendin tem edhe është... Definitivisht, jam familjar dhe jam rrit me kto gur t'Qarshis, me kalldrëmin, me kalanë, me drujt, gjithçka është pjes e jemja edhe e kam kalu fminin ktu edhe jam tu u rrit ktu, jam tu punu për këtë vend edhe natyrisht që qëkjo është përkatësia jeme.

V.R.: Çka mendon për dokumentimin e përjetimeve t'njerzve për 2001, për dymijë e njishin, gjithçka që kan përjetu?

BASHKËBISEDUESJA: Shum m'pëlqej ideja që ke vendos me dokumentu storie t'femrave. Kam lexu ni libër që e ka titullin "Lufta nuk ka ftyrë femre" edhe storiet që tregohen prej grave kan shum ma shum tone t'emocioneve, kan shum ma shum përjetim. Besoj që qysh e përjeton një nan luftën që e mban brenda n'kuptimin e vet, nuk e përjeton ni burr që e ka kap pushkën me dal n'mal... Jan shum shum t'dhimbshme, po kthehem prap te lufa n'Kosov... Kan qen shum afër me këtë tonën dhe asht shum ma i trisht tregimi i një nane që ka lind n'maje t'bjeshkës beben e vet, pa ndihmë mjeksore, tu e shtrëngu beben mos me kajt që mos me ndi ushtart serb se ndoshta ja përflakin dika edhe ideja e ni nanës që e ka fur fmin e vet për mos me ju ni zani tu kajt edhe ja qel kryt edhe e shef që fmija është tu i marr frym, ta rënqeth trupin shum ma shum sesa tregimi i ni ushtari që ka vra pesë ushtar serb. Unë prap po them që lufta len shum ma shum pasoja psiqike, shpirtrore te njerzit edhe ndoshta ato rrëfimet për emocionet e njerëzve gjat luftës jan shum ma t'mdha sesa ato numrat e fitoreve t'betejave që i nim nëpër libra.

V.R.: Shum faleminderit.

BASHKËBISEDUESJA: Hiç kurgja!

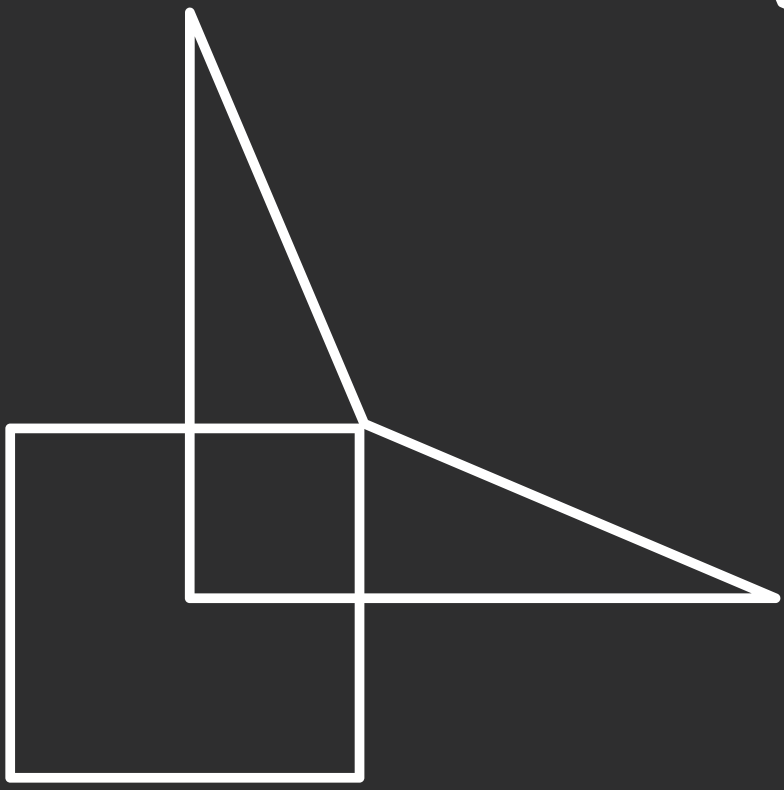

CONTENTS

318

Introduction

324

"It will all calm down, it will all calm down in the last moment - that's what we thought."

338

"The children studying in our school were children of the traumatised families, and also the children themselves were traumatised."

352

"It was all a big game for me."

372

"But nobody bothered to see if we are alive..."

386

"In the past we used to cooperate especially with tractors and that kind of stuff, we used to help each other, work with them. Now there is no cooperation."

406

"I could have hated the entire village, but no, it's a village, just like mine, a village inhabited..."

436

Whenever we would get together, we would have a soft drink, or something else, we would chat, and then we would get on with our duties. There have never... There have never been any issues.
Nor there will be, I think!"

460

"Don't you have anyone else to hug?"

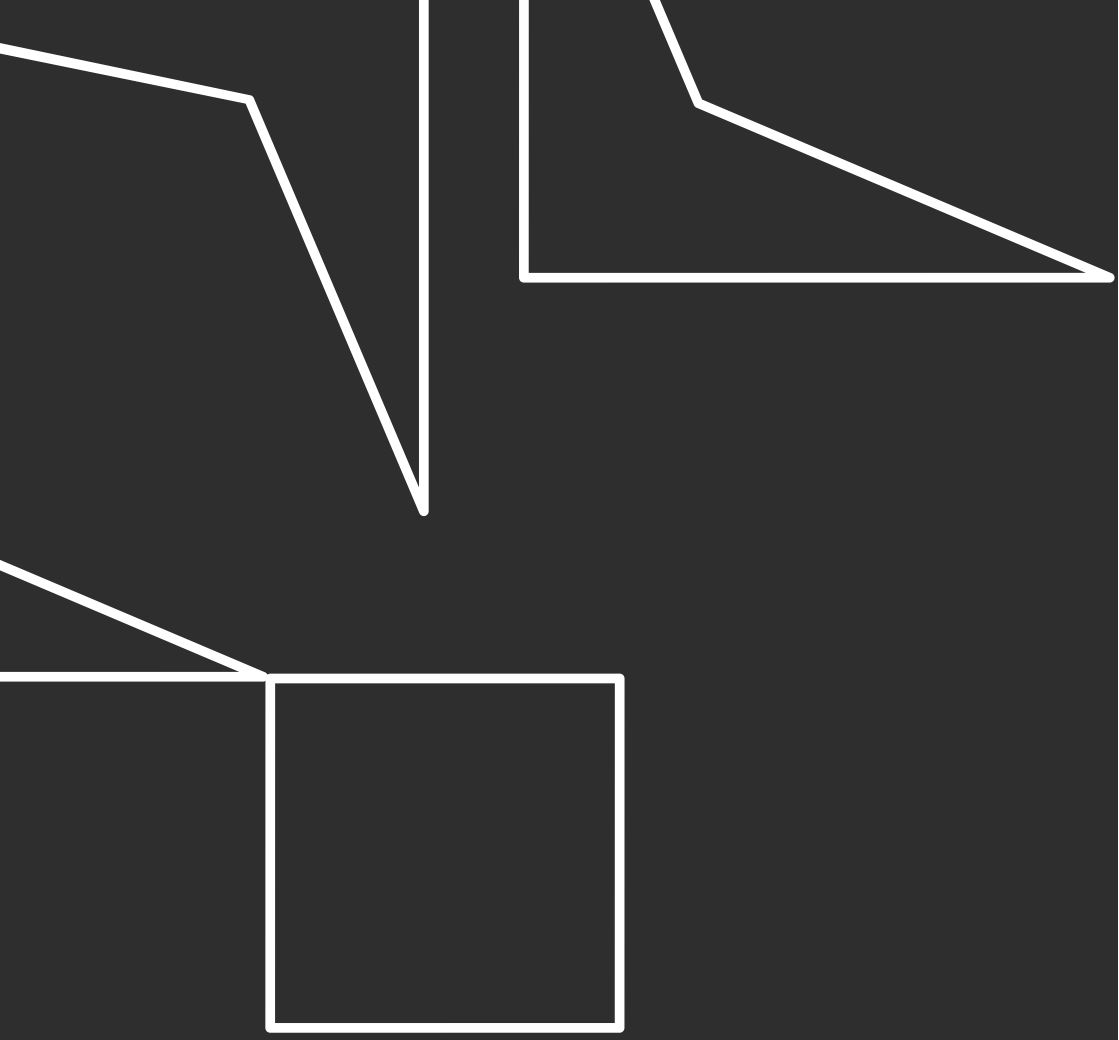

INTRODUCTION

"Revisiting 2001" - so reads the title of this book which is actually a collection of shared personal stories, all in one way or another connected to the events of the armed conflict or war that shook the Republic of Macedonia[1] in the year 2001. A decade after Macedonia's independence (1991), internal tensions between Macedonians and Albanians fueled by spillover effects from the Yugoslav successor wars further north turned into violent conflict, confronting the National Liberation Army (NLA) and state security forces.[2] Such a one-sentence description is, of course, a very concise summary of an obviously far more complex and controversial conflict setting, serving here primarily as a brief background introduction to readers unfamiliar to the context. 2001 was the year when violence erupted on the surface in Macedonia, visible for everyone and with long-lasting consequences for the entire population. The fighting lasted some eight months, before a mediated agreement, the Ohrid Framework Agreement (OFA) put an end to the hostilities, and at the same time lay the ground for institutional changes, mainly regarding interethnic relations. However, according to many observers, the OFA and following political developments failed to address many conflictual issues in a sustainable manner. As the most relevant example here, social distance and division along ethnic lines are generally perceived as having increased further since 2001 - notwithstanding, of course, scattered positive examples that counter this perception. Combined with former unresolved or new issues, such observed divisions may become generators of tension or conflict (again) eighteen years later, at the time of publishing of this book.

1 >

By the date of publishing (2019), the constitutional name of the Republic of Macedonia (*short*: Macedonia) in question has changed into "Republic of North Macedonia". The country's names as written in this book reflect the common domestic and official usage according to the respective time period and are not a political expression of any sort.

2 >

Ripiloski, Sasho (2011): Conflict in Macedonia: exploring a paradox in the former Yugoslavia, Lynn Rienner Publishers Inc., Boulder, Colorado/ London, pp. 1-2.

Needless to say, the overall socio-political background and current societal developments are much more complex and deserve to be discussed in further detail than it is possible in this book whose purpose is clearly a different one. The purpose of this publication is actually threefold: to give voice, to archive, and to transmit. It addresses personal experiences of the armed conflict or war that shook the Republic of Macedonia in 2001, or rather, the individual memories of that particular time period and events. While publicly known facts about the events and their interpretation remain highly controversial, 2001 marks a seizure, a reference point in public perception. And more than that: In our perspective, the conflict or war of 2001 can be described as the "elephant in the room" in Macedonia, a sort of taboo topic that is somehow all around, but hardly anybody dares to talk about it openly and constructively in public. Discussion - if at all - takes place within the "in-groups", i.e. mostly in private spheres among Albanians, Macedonians and other ethnic groups, within families, but usually not across those lines. This general public void, the controversial nature of the topic and the myths around it serve as welcome rallying points for ethnocentrism and nationalism. However, we believe it is crucial for a post-conflict society to discuss its past (and present) issues and conflicts in order to recover substantially and move on. To allow this to happen, distinct efforts are needed to provide space for multi-perspectivity. In that line we intend to search for more nuanced thoughts and interpretations under the mostly biased and monolithic representations of the violent events in 2001, the complex socio-political circumstances that led to them and their subsequent developments. By *revisiting* the events of 2001 from very different angles, this publication is meant to help opening up doors for revised understandings of the period of the conflict or war.

This publication is a result of the project "Dealing with the Past through Oral History in Macedonia" (2015-17), organized by the Forum Civil Peace Service (forumZFD) in cooperation with the Center for Research of Nationalism and Culture (CINIK) and the Institute of Ethnology and Anthropology (IEA) at the University of Saints Cyril and Methodius in Skopje. The initial aim of the project was to popularize the approach of oral history, and at the same time

to provide training for a group of young people, mostly university students and civil society activists from Macedonia, in that particular research method. Through brainstorming and discussion the project participants came up with two challenging field research topics: personal memories of "life in socialist Yugoslavia" and of "the conflict or war in 2001". The first research effort led to the publication of the book entitled "It's all gone now: Yugoslavia in the memories of people from Macedonia" (Skopje, 2017). Based on recorded personal life stories it provides insights into various aspects of life and society in former Yugoslavia, such as women's rights, music and culture, the work of craftsmen and in the factories. The oral history field research for the second topic led to the present volume: "Revisiting 2001".

Following the premises of the oral history approach, the individual is in the centre of our attention. Before engaging the collective or society as a whole, we decided to provide space for the distinct personal life stories of eight women and men. They come from the wider regions of Skopje and Tetovo and belong to different categories in terms of age, profession, gender and ethnicity. In 2001, most of them were civilians caught in the violence, however not stripped of agency on their own, albeit in varying degrees. The feelings of empowerment on the one hand side and helplessness on the other are intermingled throughout the interviews. The period of the conflict or war and its aftermath was difficult for all of the interlocutors and their families. Some have even lost their dearest and many struggle with the consequences until this day. Understandably, speaking about their personal past and sharing intimate details was a challenge for some of the interlocutors. At the same time, the situations of story-telling were reportedly accompanied by feelings of relieve and empowerment, given the fact that in most cases hardly any outsider has ever before shown particular interest and listened to their personal accounts. It is obvious and yet cannot be highlighted enough that the essence of this book comes from our interlocutors who accepted to share their stories with us and with you. Therefore, we express our most sincere gratitude to all of them for their trust and effort to talk to us. Also, the task for the interviewers was not an easy one. They needed to be capable of demonstrating empathy and understanding, as well as neutrality and

composure. The conversations took place in a trusting and relaxing atmosphere, usually in the homes of the interlocutors or in their familiar vicinity, and in their mother tongue[3], i.e. either in Albanian or Macedonian language. According to prevalent oral history methodology, the interviews were based on semi-structured questionnaires that were adapted in a flexible manner in order to follow the flow of the conversation in the most natural way. A series of interviews was conducted and recorded in audio and some also in video format throughout the years 2016 and 2017. Eight of them were selected for this publication. There are four interviews in Macedonian and four interviews in Albanian language, all of which were transcribed and translated for the purpose of this tri-lingual book. The interlocutors' original spoken word including dialects and other nuances was, of course, respected and maintained. All but one interlocutor gave their consent to be named in the book. However, due to the general sensitivity of the subject, the editors decided not to reveal the names of the interlocutors. In the same line of thought the editors also took the liberty to do minor editing in a few instances without alternating the stories' content. These careful interventions in the interviews were done solely in order to protect the identity of either the interlocutors or other people such as friends or neighbours named during the conversations.

Experiences from around the world have shown that oral history can be a powerful peace-promoting tool when applied in the context of *Dealing with the Past* (DwP). The term DwP is understood here as a society's efforts in dealing with the legacy of gross human rights violations, war, violent conflict or authoritarian rule. It is a long-term multi-dimensional process with many

3 >

In line with prevalent oral history methodology, all recorded interviews were transcribed literally for the purpose of this publication. In order to reproduce the verbal content as close as possible, proofreader and translators were instructed to respect the spoken original and not to correct any mistakes related to syntax, grammar, dialect or pronunciation.

different activities and initiatives to address the root causes of conflict, promote rule of law and reconciliation. The process of collecting individual experiences in the form of a story treats "ordinary people", whose voice is usually not heard, as both, historical subjects and historical sources. It probes silences and at the same time it empowers and brings people closer. People can become aware that their experiences and their opinion matter and are in many cases shared by others who are often also unheard. When made accessible to the public, their narratives can be recognized, acknowledged and possibly facilitate changes. Ideally the approach can lead towards understanding among adherents of supposedly opposing sides that both, suffering and responsibility, are shared on all sides. These are crucial steps towards building trust and peace in a post-conflict society as it exists in Macedonia or elsewhere in the Balkans and the world.

In the end, we find it important to once more stress what this book stands for and for what is does not: Its intention is not to try and re-write history, nor to take sides, nor to offer yet another socio-political analysis or even truth about the events that it deals with. Its intention is rather to highlight the personal and individual element of this important and often life-changing period of conflict or war in Macedonia through storytelling; to give a voice to the stories of "ordinary people" who have lived through this period very intensively and are affected from it to this day. And finally, to create empathy with those who suffer(ed) in one way or another. We hope this publication may contribute to a larger debate in a constructive and differentiated manner and possibly initiate some sort of direct or indirect dialogue between people of supposedly opposing sides.

Darko Stojanov, PhD

Jana Kocevska

Vlora Rechica

Daniel Bernhardt

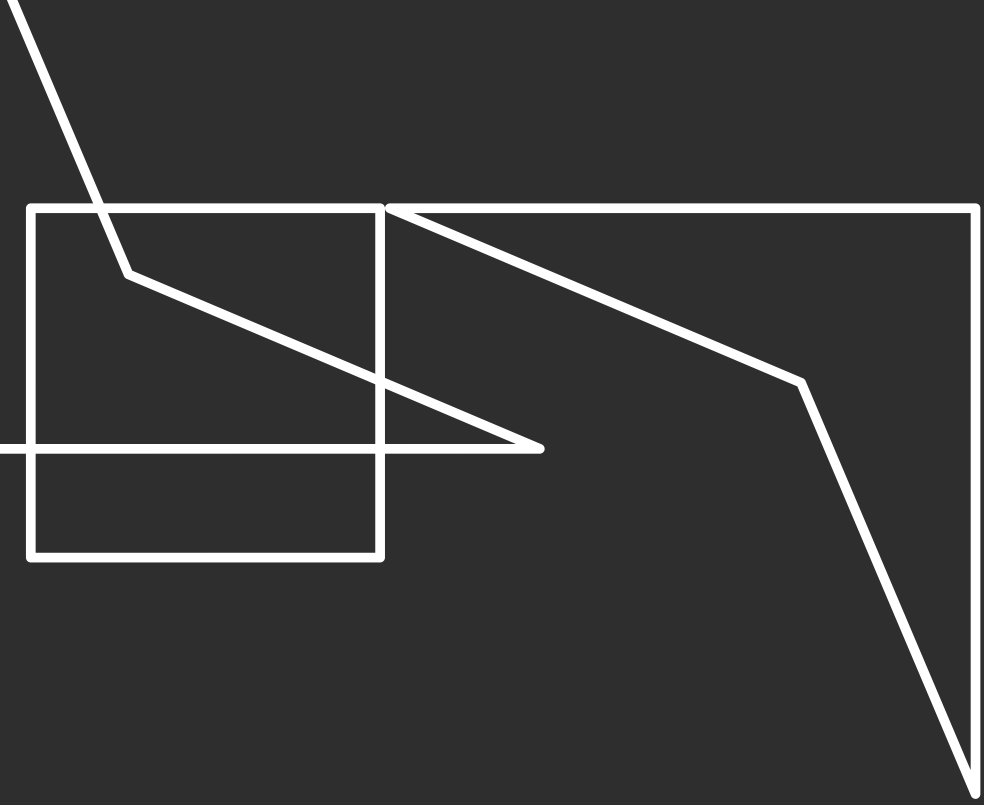

„IT WILL ALL CALM DOWN, IT WILL ALL CALM DOWN IN THE LAST MOMENT - THAT’S WHAT WE THOUGHT“

FEMALE, BORN IN 1961, SKOPJE REGION, TALKED TO DARKO STOJANOV AND JANA KOCEVSKA

DARKO STOJANOV: Alright. Hi! Please introduce yourself.

INTERLOCUTOR: Hello! We live in the outskirts of the city, very close to Arachinovo[4], several kilometers away.

D.S.: Can you tell us... Your age, have you always lived here or... Something about your roots, about you?

INTERLOCUTOR: Well, I've always lived here, since I was five. Now I'm 55... What else was I supposed to say?

D.S.: Well...

INTERLOCUTOR: My entire life. My entire life.

D.S.: Your entire life.

INTERLOCUTOR: Yes, I've lived here my entire life. In this house.

D.S.: Yes. And, how would you describe life in this neighbourhood today?

INTERLOCUTOR: Today it's very quiet. The population is mixed, so there are Albanians and Macedonians. Life is good, we have Albanian neighbors and we live well, we kind of tolerate each other. It's peaceful. It's peaceful. Maybe now there are some youngsters who hit on the girls, but no big deal. We don't have incidents, apart from the ones in busses. There have been some incidents, but no big deal. We are not afraid! Some folks are more afraid, we are not.

4 >

A village/ suburb near Skopje now (2018) populated mainly by Albanians.

D.S.: Ok. Today we'll focus on the 2001 conflict.

INTERLOCUTOR: Ok.

D.S.: Since this place is very close to a segment of the then-frontline...

INTERLOCUTOR: Yes, yes.

D.S.: So, we would like to find out more about your experience and the way you lived your life at that time. So, the first question would be if you remember where you were and how you found out about the start of the conflict. So, the very beginning.

INTERLOCUTOR: There were tensions before, too. I don't know what was going on, I can't remember well now, but I know that all Albanians left. I remember that because everybody talked about it - "Look at the Albanians, they're all going away! Both women and kids".

D.S.: That was before the beginning of the conflict in general...

INTERLOCUTOR: Before the beginning of the conflict.

D.S.: Or before the beginning of the conflict in Arachinovo?

INTERLOCUTOR: Well in Arachinovo. Before the events in Arachinovo, a week or two before, I'm not sure exactly, everybody started to leave, and it was quite interesting and weird, since the street behind our house is very busy, it links Arachinovo and Skopje. And there are so many cars... because Arachinovo is a large village and... on this side, the village of Singelich is also populated by Albanians, and it is crowded. And very busy. Extremely... Endless lines of cars. And you wait a lot, there are huge jams... And then... Everything became empty. I mean, really empty. And we found it interesting that there was only a handful of Macedonians and not many people. It was desolate.

D.S.: Did you know any of the people that moved out?

INTERLOCUTOR: Yes, some of them. The neighbors that live across the street, they left. Everybody left. All of the people living in the Albanian houses on our street left.

D.S.: And, did you speak to anyone, did they approach you beforehand to...

INTERLOCUTOR: No. I didn't speak to anyone, but they were all leaving. I'm sure that everybody was leaving, so we... The tension was rising, everybody was afraid - why are they leaving? There must be something. If they're running away, there will be war.

D.S.: Did you talk with the family in order to make a decision, I don't know, what do you do in such a situation?

INTERLOCUTOR: Yes, we did talk, we kept wondering what we'll do and where we'll go if war breaks out. Well we have in Prilep... My husband's family is from a village near Prilep, we have an old house there, and... We planned on going there, we discussed different options. Of course, if we are refugees, where would we go... People were saying that camps will be built in Bulgaria. And of course, we were scared, how can I... I can't imagine living in a tent! That was one of the scariest things, so... We thought that there aren't so many Albanians in the Prilep area, so that we could possibly... But we were afraid of going there, too. Who knows, maybe war engulfs the whole country, something terrible happens, and we become refugees. That scared us a lot. We had small kids, it was really scary.

D.S.: And, what made you change your mind and stay?

INTERLOCUTOR: We weren't sure if it will become dangerous and if there'll be war. So, we were waiting until the last moment. That was important to us, we didn't want to abandon the house... How could we, it was brand new back then. We put in everything we had, all the money, everything, in this house. Where would we go? We really didn't want to abandon the house. Even when the shooting started... And we could see the war close to us, we didn't want to leave.

D.S.: When the conflict began, but on a national level, so in February, or whenever that happened...

INTERLOCUTOR: Right.

D.S.: Did that take you by surprise personally at that moment? I mean, how did you deal with the beginning of the war?

INTERLOCUTOR: Of course, we were surprised. Nobody thought something would happen. Everybody said that it would be better. Everyone expected something, nobody had high hopes. Everybody was saying - it will all calm down, it will all calm down. Everyone expected something, nobody had high hopes. I for one never hoped that we will have war. You know, it all seems so far away. As if it happens only abroad, and that it will not happen home**. It will all calm down, it will all calm down in the last moment - that's what we thought.** At least that's what I thought. That's why we were here, we stayed here. I don't know, if we'd known better, maybe we'd have left. But we were certain that everything would calm down. That they'll find a solution.

D.S.: After the military actions began nearby, in Arachinovo, how did you cope in the days when there was shooting?

INTERLOCUTOR: Well, it was by no means easy! It was terrible, since we had small kids. Our kids were young. They were 11 and 12, I think, they were born one after the other. And they were also emotionally attached to the house. For example, the thing that worried us most was where to go. For example, if we went to some relatives, what can I say, everybody's got responsibilities of their own, we would impose on someone... It's true! But, that's how we reasoned. What would we do with the young kids, plus they're really emotional and really attached to the house. I also remember that they used to cry a lot when we were talking about leaving the house. Of course, it was terrible, yes. What would we live off? So, the issue of money came up, too. My husband is working, where would he go? What would he do somewhere else? Apart from farming at the

village near Prilep. But, that would have been the last resort, so you would have to cultivate the land if... If it was war here. We considered if I should go with the kids while he stays here and works until the last moment, for example if... And if the war breaks out in our neighborhood, he goes away too. Or stays with his folks, I don't know, but first we go somewhere with the kids. We were considering different options back then.

D.S.: Did any of your family stop working because of the conflict?

INTERLOCUTOR: No. We didn't stop, I was actually going to work in that period. I was working in that period. The girls reminded me that I was going to work then, I'd forgotten all about it. Because I always had interruptions at work. The factory worked intermittently. But the kids remember it this way: "Mom, you used to go to work". And the conflict happened in summer, everybody was out, all the neighbors, and nobody went in the house. Everybody was waiting for something horrible to happen, everybody stayed up late, maybe up to two in the morning, outside of the houses. And then they would go home to lie down a bit.

D.S.: Since you mentioned that a lot of people were outside, were they curious, scared...

INTERLOCUTOR: Yes. Some were leaving, abandoning their houses.

D.S.: I wanted to ask how did you get on with your neighbors, I mean...

INTERLOCUTOR: It was quite interesting that everybody got on well somehow (*laughs*). Of course,... Somehow we all got close to one another, we all... I don't know how to explain this, we loved each other. Now, for example, it's not like that. Then, I don't know how (*laughs*), everybody was very close to each other, we were repeating the same questions all the time - what will happen, where will you go, where will we go, did you get ready... Some had already packed their suitcases. Everybody had an escape plan. And it was summer, so some went to a longer holiday by the seaside. And that's what happened. A relative once came to our

place because he was about to be conscribed, he was hiding because he didn't want to go to war... Everybody's afraid of wars, what can I say. And he stayed a little longer here, to avoid conscription and so... It was horrible... What can I say...

D.S.: Did you witness any of the military actions... Or part of them? Did you see anything?

INTERLOCUTOR: Well, I saw the armored vehicles passing by, I used to see them every morning. They were going in a line, there were so many armored vehicles... A real war! Everything was shaking even here, we could feel them, they are heavy armored vehicles, right, so when they were driving along the road to Arachinovo, everything was shaking here, I think even the window panes were shaking. Because they were driving one behind the other, many armored vehicles used to pass through. And we could hear shots, we could hear everything. And see everything. We would go up to the attic to see from... From a higher vantage point. We could see the shootings all around us, I even think there was a police checkpoint nearby, some two kilometers away from us. A lot of police vehicles passed by, and also army vehicles. We also went to... To my aunt's place because she had... binoculars. And through... We used the binoculars to look at the village of Brnjarci, where the army was stationed. And there were shots fired all over the place, we could see them. The bursts were glowing at night. You could see them all the time. They looked like dotted lines, you could see that shots were fired.

D.S.: Were you afraid?

INTERLOCUTOR: Well I was not afraid, I believed we were far. That's what I thought back then. But after two days... I have a cousin on the same street, and a bullet fell in their house. Somebody could have been hit. So, on their balcony. So, probably some rounds had flown past our house, perhaps we couldn't see them, they'd whizzed past. By the way the men, I know they went closer to see better, they went some kilometer closer and got together to observe. Looking back, I have no idea how it is possible that they were not scared. To see things from much closer.

D.S.: And, why do you think... I mean, how do you explain... Why do you think they went closer, and why just the men?

INTERLOCUTOR: Well I don't know, maybe they were braver. The women could stay with the kids (*laughs*). So that at least their mothers survive. I don't know why, but the men got together and went to look on, and probably they were talking.

D.S.: Apart from watching the events unfold live, so in reality, did you also get informed about those events through the media?

INTERLOCUTOR: Yes. Every night. For sure. We would see what was going on, how things were unfolding...

D.S.: How would you describe watching the event live and on the telly, for example?

INTERLOCUTOR: Well I don't remember now, I can't compare now, but we were getting informed constantly and we were ready to leave. And at times we didn't trust the media so much.

D.S.: Right. Was there... Was there any kind of destruction or material damage in your family during the conflict?

INTERLOCUTOR: No. None. We incurred no material damage.

D.S.: And in the settlement?

INTERLOCUTOR: No, not here. Nothing. There was some at the very end, when the things in Arachinovo were clearing up, when they waved white flags, right, when the Albanians decided to yield, and then the people here stirred up and tried to prevent the Albanians from running away from the village. And they all went, they erected barricades, they piled up truck tires and set them on fire so that they couldn't... They thought they would leave through that side eventually.

D.S.: And, where did they erect barricades?

INTERLOCUTOR: Well, down the street somewhere. I don't know exactly, somewhere down the street from us.

D.S.: On the road?

INTERLOCUTOR: Well there too, I'm sure, and at the crossing and a bit down the road. There somewhere, I'm sure. I don't remember where, but there were tires set on fire and they were all standing by - we won't let the terrorists leave. Now did they call them terrorists then or... I don't know how they referred to the Albanians who rebelled ... Or rebels, I'm not sure. But back then the people were really angry, they got together and said they won't let them out alive... They have to go to Skopje. But then there was another route, some other road... And so that's what happened. It was terrible. Really terrible. I can't deny it. Our suitcases were also ready. If we had to leave, the plan was for me to leave first with the kids, and then... Because one has to earn their living.

D.S.: How did the institutions work in this place? Let's say some basic establishments, like shops...

INTERLOCUTOR: Yes. Everything worked, the shops too, but we also started to stock up. Many people stocked up with supplies, just in case war breaks out... All of the older people started getting scared that... "Let's buy flour, let's buy pasta, let's buy tinned food"... And probably we did buy this stuff, I don't remember now, but I know that some people really purchased a lot. Food started to go out of stock in shops, because people started buying all that stuff all of a sudden. Items that had a long shelf life, stuff like that.

D.S.: Did you buy the supplies only in the settlement, or further away, in Skopje?

INTERLOCUTOR: Well, some bought their stuff in Skopje, if they... Well they took their cars and brought the stuff back. We bought food so we have some just in case. In case we should take it with us. If we went by car, what to do... If we were evacuated, we could load it with food, at

least, to have something. Because each war means lack of supplies. So, that's that.

D.S.: What do you think, in your experience, when did the war end? When did it get easier?

INTERLOCUTOR: Well, when they surrendered, when... I don't know when exactly, but when they surrendered, when the Albanians waved the white flags, we were all somewhat relieved.

D.S.: We are talking about Arachinovo, right?

INTERLOCUTOR: Yes, Arachinovo. And, as for the entire conflict, I don't really remember. Generally speaking, when they left, everything settled down here. And people started coming back gradually, the Albanians were gone for a very long time. And our people, the ones that left returned sooner. And the Albanians were gone longer. Maybe they were afraid we'd do something to them... Because that's why they left, they were afraid we would attack them at night. Because those things happened, because the folks in the few Albanian houses around were very afraid, they were scared from the revolt of the people. And I think there were some incidents, for example something was written on their door. Something offensive, I don't know what, but somebody had painted something and they didn't come back for a long time. They were afraid. They all left. To Kosovo or to wherever they have relatives.

D.S.: And, since they came back...

INTERLOCUTOR: Some windows were smashed. I apologize. Some windows were smashed in some Albanian houses, yes.

D.S.: After the end of the conflict, when all neighbors returned to the settlement, were there any consequences of the conflict then, I don't know, some tension, anything...

INTERLOCUTOR: Inter-ethnic?

D.S.: Well, yes.

INTERLOCUTOR: Not much. I think that we knew our neighbors, so we had nothing to loathe. Nobody... I mean, I'm sure they are not to blame. There were some rumors - he was in the war - in other houses, further away from us... "He's with them, with the *UÇK*[5]," I don't know... Those things did happen, but... We didn't have any people like that, they were all common citizens. They returned and we continued to talk to each other, with the neighbors, and we get along with them even today.

D.S.: So, today, after fifteen years, do you sometimes talk about the conflict in the settlement?

INTERLOCUTOR: Yes. We talk about it very frequently. Whenever my daughter in law comes from... (*laughs*)... Whenever she comes to visit, we always laugh at how we looked on during the shooting, how crazy we were to stay with our kids here, the risk we had taken it seems... And we always laugh that we were probably too young, so we didn't think through how we could stay here with young kids and watch the action through binoculars. So, I don't know what our reasoning was. Maybe we felt sorry for the house, it was brand new, we just moved in, everything was new, and so we didn't want to abandon everything and let someone destroy it. And that's why we decided not to go anywhere. By the way all relatives called us... Many people called. Some Serbian relatives called, saying: "come to us, in case something goes wrong". But we did not want to go. We were waiting until the last moment. We said that if it spreads all over the place, we would go. And somebody would stay and guard the place (*laughs*). My parents said that... That they would stay and keep guard. At least guard our house. If it's empty, it may be looted, many bad things may happen. We have animals, we have kittens, the kids didn't want to leave them at any cost and so on.

5 >

UÇK - *Ushtria Çlirimtare Kombëtare*, the Albanian acronym for National Liberation Army (NLA).

D.S.: Even then?

INTERLOCUTOR: We've always kept animals (*laughs*). We can't survive without animals. I don't remember much... I tend to forget events...

D.S.: I don't know if...

INTERLOCUTOR: And I don't know if you have any more questions.

D.S.: Is there anything else that you would like to share that is in any way related to these events, that we haven't asked about? So, anything you want.

INTERLOCUTOR: Well, I don't know. That's that. I haven't got a clue. I don't know. I think that's that. I don't know what else to say.

JANA KOCEVSKA: I don't know, I think your last question, has it changed... Has life changed in some way? What's different and what are the differences between back then and now?

INTERLOCUTOR: Let's say I have no... I feel no contempt towards the Albanians, for example.

J.K.: And, generally speaking, your neighbors or...

INTERLOCUTOR: We have no bones to pick with them. We get on well with all our neighbors. If they're Albanians... I don't know.

D.S.: If we forget ethnicity, those things, and think generally, is there a difference before and after? I'm talking in broad terms, in life.

INTERLOCUTOR: Well there are more Albanians, to be honest, only Albanians buy houses here, everything is for sale, Macedonians don't buy houses here anymore. So, we can feel that everyone's moving out. Even our kids don't want to live here. So, regardless of how nice... We have nice neighbors, but on the other hand many people who moved to Arachinovo now, I can't say they're too civilized. And times have changed. When we built the

house here, life was better. You could go to the bus station, and only Macedonians were there, they were having ice-cream at night... Now it's only Albanians. Some young people, hotheads, with some crazy cars. When the girls are going to town they shout... I mean, they mean no evil... Maybe they have no bad intentions, they don't intend to attack them, but it's scary. For example, they are going around them in circles in their cars, on their bikes, calling them... The Macedonians don't do that.

J.K.: In the busses...

INTERLOCUTOR: There are always incidents in the busses. For example, Macedonians fight Albanians. In bus no. 65, that goes from Stajkovci through the village of Singelich there's always... All the time...

J.K.: The young people...

INTERLOCUTOR: The young people, the high school students mostly. They start fighting, there are incidents and we... Our kids don't take these busses, they take the 45. And for example, sometimes they want to take the 65 and the 55, and the first station for the 55 is Arachinovo, they want to but they're afraid, just because these young kids are jeering them. There is tension. There is tension. They're fighting. Yes.

J.K.: Ok, have you heard... The girls, your daughters are younger, I don't know, when there was an incident, how was it resolved? Who... Who was the mediator, did the schools...

INTERLOCUTOR: The police. The police. In most of the cases, the police resolve these conflicts. I don't know if they have such education in schools, somebody giving advice. Probably in the schools, as well, but usually we call the police, they take them to an interview, and the problem is solved in that way.

J.K.: What about the grownups?

INTERLOCUTOR: We haven't heard about any issues among grownups, apart from some incidents between Albanians. They have happened.

Some gunfights, they distribute stuff and they have killed each other. That happens frequently in Singelich, in Arachinovo. They are settling scores. And by the way, after the war many people left the village of Arachinovo, all of the Macedonians left. So, then they had to, they were refugees, and they never returned. Some managed to sell their houses, and now there are no Macedonians left. Everybody moved away. And some other people from Kosovo moved in, I don't know which places they came from exactly.

J.K.: Who didn't live...

INTERLOCUTOR: Who didn't live there before, who are not... Who are not Arachinovo natives. Parenthetically, the Macedonians that lived in Arachinovo coexisted very well with them. So, in terms of population, they were fifty-fifty, and nobody complains of the old-timers. But the people that came later, probably from Kosovo or some Albanian mountains, I don't know where exactly, well you can't live with them. And so, everybody scarpered. So, out of all the people who moved away from Arachinovo, nobody returned. I don't think there are many Macedonians left.

D.S.: Ok. Now, fifteen years on, from today's perspective, can you give us a one-sentence summary of the conflict? A moral, a message that stuck with you that you can share with the others?

INTERLOCUTOR: A moral... The moral is that politicians are not to be trusted. I think that is key. I think that all people are equal. And everyone wants to live, to enjoy well-being, to have a job, that's what's most important. I think that's that. And that people should not be divided along any lines... Because we have seen good deeds by Albanians, by Macedonians. We have seen bad deeds by Macedonians and by Albanians. So, I don't think it's the people, it's some political decisions. I'm sure it's not the people, because everybody wants to live, they want to enjoy well-being.

D.S.: Well, thank you very much!

INTERLOCUTOR: You're welcome.

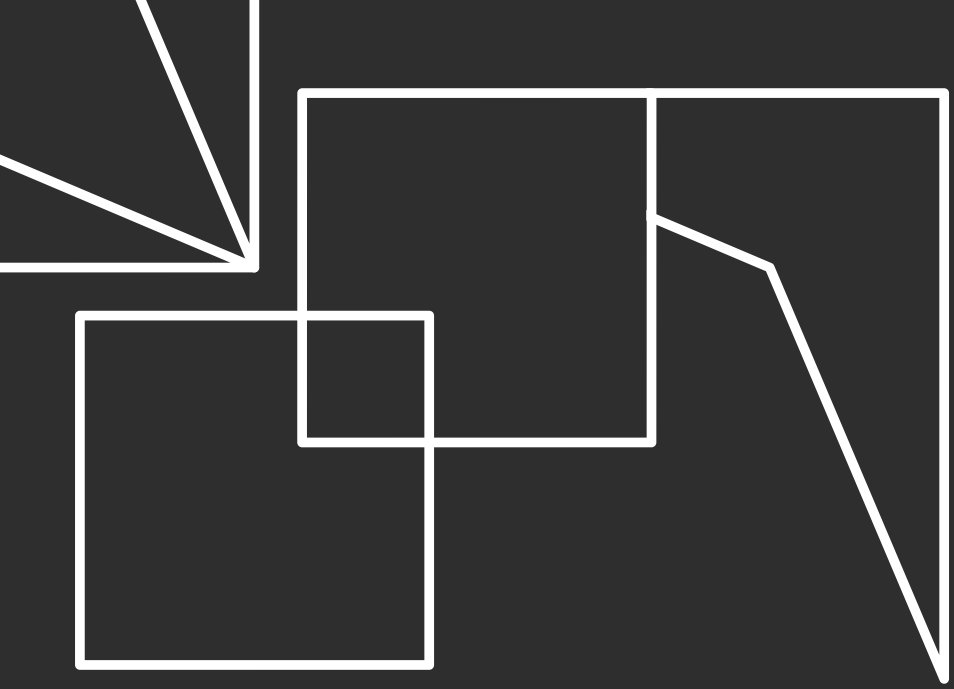

"THE CHILDREN STUDYING IN OUR SCHOOL WERE CHILDREN OF THE TRAUMATISED FAMILIES, AND ALSO THE CHILDREN THEMSELVES WERE TRAUMATISED"

MALE, SKOPJE REGION, TALKED TO VLORA REÇICA

VLORA RECHICA: I would like to start, in the beginning, to talk about, since it's a history project and we would like to explore people's personal history and how they experienced 2001, but in order to come to 2001, I would like to talk more about your childhood in the village. How was your childhood? Have you had, for example, contact with Macedonians? With the other side? Or, have you only been with Albanians? Where did you go to school? Where did you finish education? How did you get employed as a teacher here?

INTERLOCUTOR: As a village, we have always had relatively good relations with the Macedonian side here in the village, although they have always been a minority, we the Albanians have been a majority, but we have had relatively good relations. Here, in our village, there was no full primary school until 1968, but only four years of primary. I finished fourth grade in 1963-64 and I had to continue my education later in Macedonian in the neighbouring village. At this elementary school, I continued my education for two years, fifth and sixth grade, and at the seventh grade, I transferred to the primary school in Skopje. Actually, I finished the seventh and the eighth grade at the elementary school in the city. I finished my secondary education at the Albanian high school, and the pedagogical academy in Skopje, at Kliment Ohridski.

V.R.: Yes. How was life here in the village?

INTERLOCUTOR: Well, life... as a village we were fortunate to be close to the city, close to Skopje, the distance from the centre of Skopje is somewhere twelve to thirteen kilometres. We have always been linked to the city and our life has been almost like that in the city, although the main occupation of the people here has been and still is agriculture. Still, the close distance to the city has taken its toll and therefore the influence of city life here in the village has been large.

V.R.: Yes. But how was the contact with the other side? Was it only superficial, or you created friendships here in the village? Closer relationships...

INTERLOCUTOR: Well, we have had relatively good relations up until 1981, before the riots of '81, in Pristina, of the students of the University of Pristina. Back then, politics had its effect, the great Serbian hegemonic politics had an impact on Macedonia, too, although some of the Macedonian politicians at that time were members of the Yugoslav Federation, the leadership of the Yugoslav Federation, and from the top, slowly, dropped into the lowest pores of the society of that time. Therefore, this situation, I mean, the great Serbian hegemonic politics had influence here and in the village the relations started to deteriorate and people started to distance themselves. We had, let's say, a bitter experience from this period since we used to have, and we still have today, a problem with provision of water, drinking water for the village. So, in '82, 1981, we took the initiative to channel a spring, that was up there in the mountain, a spring with incredibly healthy water and we wanted to channel it to the village... And the Macedonian side did not support the initiative and the project was implemented with the self-contribution of the people from our village, and the Macedonian side did not, in fact, support the initiative and they separated. They distanced themselves from this activity although later on they did use the water. Earlier, slightly earlier, you could feel, how to say, the superior position of Macedonians, I will stress once again 1974 when we built the emergency room (E.R.) for the first time, in fact, we adapted the House of culture into an E.R., but in order to adapt it, we needed funds and then with the self-contribution of the villagers the house was adapted in fact converted into an E.R.... The Macedonians did not provide any funds even then, I mean, they did not contribute for adapting the House of culture into an E.R.. In fact, at an occasion, I said to one of the Macedonians who was from the former Socialist Union, he was the president of the Socialist Union here, and I told him, addressing him by name and surname: "Dear Sir, this is not fair, will you be treated in this clinic, will you be using the services of this clin-

ic?" He says: "No, we will not be using it." In reality, they were the first to use it, but nobody mentioned it, since the Albanians have been and are very generous and showed solidarity. Although they did not contribute, nobody stopped them. They used it, even, they often skipped the line for the doctor and used the services that the clinic offered in the village, an activity which they boycotted and they did not support... We have had cases, other cases, even into the... I did not want to get into so much detail, but during that period, when we were building the water system, one of them, who for a while had been a person with influence in the city, in the former municipality of Kale, he was from the village and this is what he did. He came in the village, although he was living at the nearby neighbourhood, but moved here, came here in the village and started agitating strongly and he managed to create a division in two of the Albanian neighbourhoods... Three out of nine Albanian neighbourhoods... And unfortunately, those three neighbourhoods showed solidarity with the destructive faction lead by the Macedonians and did not provide any contribution and they later repented but then inflation increased greatly...The inflation was considerable... In '82, until that time, we had gathered around 150,000 German marks and with 150,000 marks you could build a reservoir with 150 cubic metres of water, but when they repented, it was '86. Those 150,000, with those 150,000 marks you could not build a reservoir with one cubic metre of water. So, the sum devolved 150 times and the fund that they gave with self-contribution, but in order to overcome the misunderstanding, to get closer, to create cooperation, we sacrificed that and we could not build it, even to this day, that project has not been implemented. There were some interventions later on, we had great disagreements with the water where, there was even an initiative from the Macedonians, after the pluralistic system started being implemented here in Macedonia... in Yugoslavia, but also in Macedonia and during the first local elections, when the "democratic" (parentheses on purpose) VMRO-DPMNE won. Here, at the municipality of Chair, because back then it was the municipality of Chair and most probably someone had signalled the Macedonians here in the village to take the spring, from which the entire village was getting the water, with

self-initiative, no agreement, no consultation with anyone... Well, a group of young Macedonians started working, digging the channel to bring the water here and we warned them several times but they did not abide by our warnings. We invited them over, as leadership of the village, the Macedonian side, but they also said that they were not able to convince their children to listen to us, they would not hear and they had already started with the implementation of the project. We, back then, reported them to the competent municipal authorities, to the municipal council, in fact, the inspectorate of the municipality of Chair. The people from the municipality came, they warned them but still, they did not stop the illegal activity. We also reported them to the security authorities, to the police, and the police came, they were warned, but again, they were, I mean, very convincing and convinced that they will be able to get that water. When we exhausted all legal possibilities, institutional, then we undertook an action and we took the same water and channelled to the village's water reservoir, where the entire village was getting the water. They invited us, the village's leadership, to go the municipality and we went there, we agreed, we said what we had to say, there were unpleasant attacks, incidents, false accusations, but we were able to deny them, in a decent manner, and in the end, the mayor told the Macedonian side, to go up there... To go up, to listen to the leadership of the village, in fact, the Albanian side, and I don't want to have any problems from there. And so, it ended. But, we decided to install water measure devices in the village, water meters, and we did that on our own, the entire village, and the meters, to measure the water and the entire summer the village was supplied with water.

V.R.: Were you born here and have you lived your entire life here, in this village?

INTERLOCUTOR: Yes, yes, I was born here, and also my grandfather, and my father and my great grandfather, and...

V.R.: As 2001 was approaching, was there heightened tension between Macedonians and Albanians, having in mind the '98 war in Kosovo? Were you expecting something similar in Macedonia, here in our country?

INTERLOCUTOR: Honestly, we did not feel anything, since the Macedonian side, on the local level, would behave as in the war in Kosovo, the war of the Kosovo Liberation Army, but we were immensely disappointed by the actions of the Macedonian side, the provocations which were done here... But we overcame these provocations stoically, humanely, properly, and said otherwise, we did not give any reason for an international conflict. The situation worsened a lot in 2001, when the National Liberation Army started acting, and here in the village, the Macedonian side was entirely mobilised into the units, be they military or paramilitary, and there were grave provocations, during the entire time, starting from February until August...

V.R.: Until the signing of the agreement...

INTERLOCUTOR: Yes, until the ratification of the Ohrid Agreement in Ohrid and then the signing in Skopje, on August 13th. There were different provocations, there was constant firing of arms all over... I mean, during the day, day and night, where a part of the villagers, in fact, the ones that are most vulnerable, the children, the women... And there were traumas, and from that moment, we did not have a single quiet moment from the arms they were using... the side... I mean, not the Macedonian side, but the institutions, or the army, police and other units.

V.R.: Of the state...

INTERLOCUTOR: If I can say of the government of that time. The village was surrounded by 37 or 38 checkpoints, it was impossible to move here in the village, and there was shooting, constantly, and there were cases where animals were killed, people were shot at, but, fortunately, until that moment, we did not have any human casualties, with the exception of the 12th of August, when the paramilitary unit of Johan Tarchulovski entered in the village and committed a terror act unseen and unheard of in the twenty first century, killing innocent people...

V.R.: Civilians...

INTERLOCUTOR: Yes, civilians, with no pretext, no reason at all, burning houses and nearby objects.

V.R.: You personally, with your family, how did you experience this period when the paramilitary unit got in, and before and after, how did you overcome this period?

INTERLOCUTOR: Before that period... the situation had been difficult, there were tensions...

V.R.: Having in mind that you have children and your wife...

INTERLOCUTOR: Well, yes, for a certain time I sent my children away, but I brought them back here during that critical day, on the 12th of August, my children were here... A large portion, sometime in the afternoon, a large portion of the village started to move, to abandon their houses due to the violence exercised here. They had heard from their relatives and started leaving in the direction of the city, but down the village, there was a police checkpoint and they separated the young there... 106, if I'm correct, they beat them until they lost conscience, they arrested them and scattered them all over the police stations in Skopje, where they were mistreated, physically and mentally, and some of them were released after they had been beaten, like animals, and were thrown beside the roads in Skopje, some at one o'clock after midnight, after 48 hours, and about 26 of them were detained for about five months and after that, allegedly, the former president Mr. Trajkovski, Boris Trajkovski, he...

V.R.: Pardoned them...

INTERLOCUTOR: Allegedly pardoned them, the pardon was only in order not to declare them innocent, because if they did, they would have to compensate for the damage, the government of Macedonia. The violence we suffered, we could see who was responsible, and the Court in The Hague started a procedure against the former minister of internal affairs, Ljube Boshkoski and Johan Tarchulovski. Boshkoski stayed dur-

ing the pre-investigation phase or investigation for about three and a half years or four, Tarchulovski was sentenced to twelve years of prison. He served for eight years and he was released. When he got released, they greeted him as a hero. How can you greet a criminal as a hero? But, only criminals greet a criminal as a hero. And the criminals declare the criminal a hero since otherwise he would have never been like that.

V.R.: How did you send your children away during that critical day?

INTERLOCUTOR: Yes, I had not seen the children, I was at my brother's house, the lower floor, there was a neighbour downstairs, he had a truck... And the children had gotten in the truck and when I got out, they were crying. Not only my children, but also the children of the entire neighbourhood. And, I asked one of the sons there, the neighbour's son, I told him to start up the truck since they had seen the people leaving the village. They thought, we remained here, they will come and catch us alive and will slaughter us...

V.R.: I was told that the house was riddled with bullets...

INTERLOCUTOR: Yes, yes, you can still see it, I don't know if you were able to see it?

V.R.: No, I wasn't.

INTERLOCUTOR: Well, you can see it later when you get out. I intentionally did not repair it, I let it stay as it is, as a remainder of 2001... But the person who was supposed to go with the truck, did not listen to me, and said: "I cannot." And I got into the truck and drove the children down to the police checkpoint and there were policemen. One of the police recognized me and said: "What are you doing here?" I said to him: "I have no business here, all of the village children have moved and I also wanted that the children... "Since a disinformation was spread that the International Red Cross, the busses of the International Red Cross were waiting down, but that was a misleading information.

V.R.: It was not true!

INTERLOCUTOR: Yes, it was a disinformation and so, but we were fortunate since the children were safe, but, unfortunately, ten residents of the village were killed, which we can never forget. The critical day there were... two and two... four, five, seven killed, whereas three have been killed... because they started attacking the village with grenades on Friday, on the 10th of July... August, I apologize, on the 10th of August the village was under siege... That day a child was killed, the next day, a neighbour of mine was killed, down there, the first house down there, an old person, and from the siege, on the critical day, another was killed, down at the spring, and the others were killed up here, all of them as I mentioned...

V.R.: From the bullets...

INTERLOCUTOR: The other ones, they were executed...

V.R.: Executed!

INTERLOCUTOR: Yes, yes, they were executed, and one of them was killed by the grenades, the old guy, and the others were executed point blank, from close range.

V.R.: According to your opinion, what forced the Albanians to fight for their rights, as the NLA[6] proclaims?

INTERLOCUTOR: Well, you said it yourself, for the rights, I mean, we did not have rights and the NLA in fact has done what it has done, the war was stirred to improve the rights of the Albanians...

V.R.: In your opinion...

6 >

Acronym for *National Liberation Army or Ushtria Çlirimtare Kombëtare* (UÇK) (*Albanian*).

INTERLOCUTOR: Although in the first communiqué it was slightly different, but it was corrected later on and it was good it happened, because we really were in an inferior position... Even though today we are still in an inferior position, we are not where we were supposed to be, to this day the Ohrid Agreement has not been completed. The Ohrid Agreement was deformed with the correction made to the preamble, because in the beginning, the preamble was... "Macedonia is the country of the Macedonian people and the Albanian people and members of the other people", but, thanks to the negligence of our political leadership from that time, the preamble was changed into "Macedonia is the country of... The Republic of Macedonia is the country of the Macedonian people and other members of the people". So, it means that we are members of the other people. We are equal to the Roma, Turks, Serbs, Vlachs and other... And here I would mention that the law which is in procedure...

V.R.: The law on languages...

INTERLOCUTOR: Although at large they stipulate that the law is about the Albanian language, that is not true, in fact, it's not a law for the Albanian language, it's a law about the ethnicities here in Macedonia.

V.R.: After... How was your experience after 2001? After the signing of the Ohrid Agreement? How did you get back on track, since I believe that your village is one of the villages which suffered the most in 2001?

INTERLOCUTOR: Yes, it was difficult. We did not have any electricity for about four or five months, because they had cut it off. No phone lines. Life really was, I cannot express...

V.R.: I would like to talk about the financial aspect, economically, how did you get back on track? Because we all know that wars decimate countries financially, especially the areas which suffered the most.

INTERLOCUTOR: We had problems, we did have problems. Perhaps I cannot say about myself personally, but the people faced grave problems in terms of providing for their families as well, all of them. The hu-

manitarian organizations contributed a lot during that time... Both the local organisations and the International Red Cross and the Red Crescent, I mean, all the international humanitarian organizations provided considerable assistance for overcoming the difficulties which the people faced during that period.

V.R.: During that period... Yes, what about the other aspect of getting back on track, for you and for the children... Their education, later, since the school year started immediately?

INTERLOCUTOR: Yes, in September, the school year started, the school year started with some problems, but after some two to three months, we overcame the problems in regards to the school. There were some interventions and the normal educational process continued in the school, although again with minor problems. Of course, the pupils, on the other hand, **I mean, the children studying in our school were coming from traumatised families and they were also traumatised themselves.** We had problems restoring normality among the children, among the pupils, but it had been difficult, for a long period... But, everybody gave their best, the entire society cooperated wholeheartedly and we made it, we were... Also with the government from that time, since after the elections the new government was established where the minister of education was Mr. Pollozhani. You could feel this, I mean, the change during that period, and we were able to overcome the standstill... We had difficulties, but we still managed to overcome the standstill.

V.R.: During that time, was the village school a full one, with eight grades?

INTERLOCUTOR: Yes, yes! I wanted to say that in the beginning, but you interrupted me. Since '68, because I said that when I went to school in '63-'64, '64, I finished my four-year education, then continued in another village. There, I continued for the following two years and then the remaining two years, as I said, in Skopje. From the academic year '68-'69,

a school with a full first cycle education or eight years of primary education was opened here and from that year on, I mean, from '68-'69, the full primary school with eight grades has been functioning in the village.

V.R.: But, what happened, because you told me that there was some Macedonian family living in the village?

INTERLOCUTOR: Yes, they lived here, they still live here, although they live in that part there, almost adjacent to the other village. The Macedonian children have never studied here in this school... They have always gone in the school there.

V.R.: Well, what about the contacts with the people, especially after...

INTERLOCUTOR: After 2001, not very frequent. Not very frequent, almost...

V.R.: Non-existing?

INTERLOCUTOR: It's difficult... Look, it's very difficult when the people know that he, our own fellow villager, from the Macedonian community, had taken part in the creation, I won't say more, in the creation of a tense situation, a difficult situation, a situation which caused trauma to the women and children, and it's quite natural not to be able to look beyond those issues instantly.

V.R.: So, the sentiment is not towards the army, but also towards the community?

INTERLOCUTOR: And the fellow villagers, because I said, they never, we always, the Macedonian side here has been privileged... I mentioned this already, they never took part in the construction of the E.R., they were the first to use the services of the E.R., they did not take part in any of the three phases of the construction of the water system, none of them helped, but they are using the water to this day, they are... On a number of occasions there were road construction activities, and they never

took part in them... They would always say, no we have the road from the other side, we do not need it, although they have used it, they always have, before 2001. After 2001, very little, almost not at all.

V.R.: At the end, I wanted to ask you about the Ohrid Agreement, you already started telling me something. What do you expect in the future? Do you think that there were advancements, as we emphasised, the National Liberation Army was formed with the goal to advance the rights of Albanians and the Ohrid Agreement was a conclusion of the advancement of these rights. What do you think about the Ohrid Agreement, what do you expect in the future? Do you think that this agreement needs a revision, to include new elements or not?

INTERLOCUTOR: The Ohrid Agreement per se has become obsolete. Since it was not... As far as I know, the Ohrid Agreement was supposed to be implemented by 2004. It's 2017 now. Thirteen years have passed and it has not been concluded, and now it has devolved in fact. Our political leadership, the entire time, they would call upon... When I say 'our leadership', I mean the Albanian side, that the United States of America, NATO and the European Union guarantee for the implementation of the Ohrid Agreement. But, neither NATO, nor the European Union and the USA have taken any step to conclude the Ohrid Agreement, because we have never provided them with an opportunity to intervene. I don't know if there is any act, I mean, an act which can prove that the Albanian leadership in Macedonia has made any request to the USA, NATO, and... the European Union that in Macedonia the Ohrid Agreement is not being implemented, there is nothing. And, the international community, they evaluate things according to the situation after the moment and they are a guarantee. They are signatories of the Ohrid Agreement, but we, in fact, we cannot hold the USA, NATO and the European Union accountable for the fact that the Ohrid Agreement has not been concluded. No, no, we need to hold our political leadership accountable. The fault lies entirely with the political leadership here, in Macedonia. Because the people have taken out mortgages, I'm not talking about them all, there are very honest people in politics but there are people who have taken out mortgages and they

could not open their mouth neither before the international community nor before the political factor here in Macedonia. This might be the main reason why the agreement has not been implemented yet, until 2004, the Ohrid Agreement.

V.R.: Yes. What do you think about documenting the life of all citizens, including the Albanian citizens during 2001?

Interlocutor It's the first time, I mean, 2001, the act of the National Liberation Army, it's the first act, and I would say, a colossal act, of the Albanians in Macedonia in the progress of our lives and our national movement. It's a gargantuan move, it's a monumental act, but, unfortunately, our politics could not capitalize on what the National Liberation Army did, we failed in politics.

V.R.: We failed in politics?

INTERLOCUTOR: Yes, otherwise, what the National Liberation Army did was a colossal act.

V.R.: Thank you very much.

INTERLOCUTOR: You're welcome.

"IT WAS ALL A BIG GAME FOR ME."

MALE, SKOPJE REGION, BORN IN THE 1970'S, TALKED TO BOZHO BUBALO, DARKO STOJANOV AND JANA KOCEVSKA

B.B.: First of all, let me say that we're glad to be your guests. As we mentioned in our introduction, we have come to see how the common people have experienced 2001 personally and what they can say about it from today's point of view. In 2001, did you... Did you live in Macedonia back then?

INTERLOCUTOR: Yes. Thank you for coming. Well I lived in Macedonia in 2001, so during the conflict, the war, right. I was a chef in the army, so I pulled some strings to be a chef, so that I don't go to... And after the conscription ended... You become a reserve officer, in the police or in the army. I ended up in the police reserve, with...

B.B.: And what year was that... Sorry for interrupting. What year were you conscribed?

INTERLOCUTOR: 1996.

B.B.: So, before...

INTERLOCUTOR: Well, some four-five years before, so I entered the army in 1996, I finished my service in 1997, and that was in 2001 - so four years before. Though chefs can't be police officers. And so, we were told that there will be a gathering of volunteers at the school. And a cousin called me, he told me about it, so we went there at... At four p.m. approximately, I don't remember the exact date. We went there, there was a bunch of people, so maybe there were some thousand people inside. The guns were brought at... I mean, the police equipment in the truck... I guess they were Ukrainian, since the guns were Ukrainian, they were black... So, they came at around two a.m. So, at half past three, so three - half past three, the commander came, I wouldn't like to give out

his name, so the commander of the police station and... I wouldn't like to give out the names of the people around him, but anyway he said: "If any of you wants to be a police volunteer, they will go to *Arachinovo*[7], to *Singelich*[8], and wherever I send him. Those who don't want to volunteer are free to leave." Believe it or not, on a seven-meter-wide door... I mean, there were so many people that wanted to leave that they got stuck in the door, even though it was seven meter wide. So, some fifty people remained from two municipalities.

B.B.: Were there people from two municipalities only, or from more places?

INTERLOCUTOR: Well, I know that there were people from Ilinden... And from the municipality of Petrovec, maybe there were some from *Gazi Baba*[9], so the part... The area under Gazi Baba, and probably there were people from there too. So, some got stuck in the door, but left, and about some 55-56 people stayed. And so, we were commissioned uniforms according to size, the automatic weapons and that was the same night... Or early morning, at three, half past three in the morning we were told to go home, maybe it was dawn already. We were told to go home, to rest and that we should report to the police station that night, where we would be assigned.

B.B.: So, what did your journey look like after the assignment?

INTERLOCUTOR: After you are assigned, you get to the police station, a commander shows up, we're already in police uniforms, the whole shebang, the automatic guns. So, the Land Rovers show up, they drive up to... And the commander comes and says: "You two..." So, we lined up in two, two in the front, two in the back. "You two..." So, he comes and says:

7 >

A village on the outskirts of Skopje populated mainly by Albanians.

8 >

A settlement between Skopje and Arachinovo.

9 >

A municipality in the Eastern part of Skopje.

"The six of you go in that Land Rover! The six of you in that one!" And so, today's assignment depends on where he had told the driver to go. If you're going to the checkpoint in Arachinovo, or on a patrol towards *Katlanovo*[10]. So, you go where they tell you to go. That went on some thirty days, and during these thirty days we went... I was in the night shift, there was also a day shift. I was only assigned night shift, so from 7 p.m. to 7 a.m. And at 7 a.m. you come back home, you sleep for a few hours and you show up again at 7 p.m. the next night.

B.B.: Yes. So, during that time, you were in the police reserve, or? Were you a regular police officer?

INTERLOCUTOR: So, I... At that moment, there were hardly any regular police officers around. So, everybody was... Some had sprained ankles, some had fractured leg bones, some had pains in the spine... So, it was just us, the reserve officers. So, in that period we were, how shall I put this... volunteers. I don't know how we were even registered. So, we didn't get any documents from the police that we are... I was a police officer until the day they let the Albanians leave Arachinovo in busses.

B.B.: How long were you a police officer?

INTERLOCUTOR: So, some thirty-two, thirty-three days.

B.B.: As you mentioned, you worked in shifts, so did you stay at your place, or were you in a police station or some barrack for these thirty days?

INTERLOCUTOR: So, you stay at home, but you report to the police station every day. So, you report for duty at the police station every day.

10 >

A village between Skopje and Veles.

You're in the night shift, from 7 p.m. until 7 a.m. At 7 a.m. you're free, you go home with your weapon, and at night, at 7 p.m. you show up in front of the police station.

B.B.: You mentioned Arachinovo. Go on.

INTERLOCUTOR: So, they let them go and the people got together that night spontaneously, me and a cousin... He was in the army before and... He was there for a month, and then he was relieved of duty. We got together and we went there... In front of the Macedonian assembly, you know. There really was a huge crowd. Many, many, many folks and... I even remember, I said, let's go closer to the door, let's see if it will open. There was a *Chrysler*[11] there, a Mercedes. The people demolished the Chrysler, the Mercedes... The Mercedes was bulletproof, so they couldn't smash it to pieces so easily. And the moment we reached the door, so we were in the first rows, there weren't too many people there, and a woman in black appeared behind us, I remember her quite vividly. So, she wore a scarf, she was dressed in black from heel to toe, and she says: "My son died, what are you waiting for?" So, we were leaning on the door, and a crowd of some 50-60 people pushed from behind, and they started shoving, and so we were at the door, and we were forced to push, and the door fell off the frame. So, the door didn't open, but it fell off the frame. And we fell inside. And we entered... Well, how shall I put this, we entered spontaneously. We didn't really intend to enter. When we entered, we started dancing the *Oro*[12], *Zemjo makedonska*[13], that sort of stuff. And some of the people were looting! So, somebody grabbed a flowerpot, someone else a computer, you understand? We were just dancing, while the oth... And a camera guy came to record us, I think he

11 > Probably refers to the official squad cars of the Macedonian police (*translator's note*).

12 > A traditional dance.

13 > A name of a song (loosely translated as *Oh, Macedonia*).

was from *Vest*[14], or... Something like that, the first letter of the name was V, I had the copy until recently, my kids tore it up. And so, he recorded us, we were hugging each other, we had our police automatic rifles.

B.B.: Were you in uniform there?

INTERLOCUTOR: Yes, in uniform. We hugged each other, they recorded us and then I... How shall I put this, I got scared because we went in frivolously, so we barged through a door of an institution, and we didn't get anything out of the whole thing. The Albanians left. They bailed them out, you see. And we were lying there for around thirty days. And that very morning, while things were still untangled, I went to the police station, took off my uniform, I left my gun and said: "I don't want to be a police volunteer any longer." I took the same cousin and we took a bus straight to the Ilinden barracks.

B.B.: What happened in the Ilinden barracks when you went there?

INTERLOCUTOR: In the Ilinden barracks, with our membership card... I mean conscription card, which proves you've served, you report to the gate guard and you say you want to be an army volunteer. And he tells you... So, the Ilinden barracks is a very long facility, if you've ever been there, there is a two-three km road that you need to take in order to get to the last hangars, where you report for duty. So, we went there, they sent us to hangar 17 or something. We went there, the clothes were all over the place, the boots, left, right, it took time to get organized. So, we dressed up. They didn't tell us anything... They didn't tell us anything, where we're going and what you'll be doing. The moment you volunteer, that's it. They gave us automatic rifles, we took down... They took down

14 >

A Macedonian daily.

the stock numbers of the items we were assigned, and we waited for the bus before dark. The bus comes, we get on the bus, and the bus comes to the off ramp. Will he take a right turn, towards Tetovo, or will he make a left turn towards Arachinovo there? Our guy had, it seems, some... something like you go to defend your municipality. So, there was no conflict here, but they took us to *Miladinovci*[15]. They had *VBR*s[16], those and the Russian Katyusha rocket launchers there. And that's where the command post was, but when we got there... Let me tell you this, too. When we got there, since I'm a chef, I said once again that I don't want to be a chef. So, I was supposed to stay there and cook. I volunteered to be a shooter. And as a shooter, they positioned me some three kilometers from Mrshevci, towards Buchinci up in the hills, so we were in the intersection of Nikushtak, Arachinovo... No! *Arachinovo, Nikushtak, Grushino*[17]. So, we were in the middle. That's where the military assigned us.

B.B.: Tell me, why did you volunteer? Since you told me that you volunteered twice, in the police and in the army.

INTERLOCUTOR: You know, it's a feeling that I can't describe. So, something in you, do you see what I mean? So, I can't... I can't... I watched the folks from Tetovo standing in front of the assembly, shouting: "We want guns!" You don't get a gun in front of assembly, my friend. A gun in Marshal... What was the name, the Goce Delcev barracks? You get in, you get a gun... Whatever you fancy.

B.B.: Were you aware that you may die?

INTERLOCUTOR: Yes, yes, yes, yes. So, a grenade landed some 30-40 meters away from me, and it luckily didn't get me killed.

15 >

A village close to Arachinovo, Petrovec and Skopje.

16 >

A multiple rocket launcher.

17 >

Villages to the North-East of Skopje.

B.B.: Where was that? Was it when you were assigned as a police officer, or as a soldier?

INTERLOCUTOR: No. As a soldier. As a soldier.

B.B.: What was life on the front like? Since you just mentioned that you had...

INTERLOCUTOR: There... I was there some sixty days. So, it's very difficult to have a bath with 1,5 liters of water. So, imagine you have to wash yourself with a 1,5-liter water bottle. It's up to you whether you'll drink it or you'll wash yourself. So, you're young, the temperature used to soar to 35, 36 degrees. You can see the photo over there, it's like a desert. And now you have to stay there and wash yourself with 1,5 liters of water.

B.B.: Why did you go from the police to the army?

INTERLOCUTOR: Well I... Well I told you. I might have stayed in the police if I didn't get in the assembly. So, I did... So, in that time I did something which not many people do.

B.B.: Let's get back to the issue of living on the front. What was a regular day like while you were in the army, during the military activities and in the place where you were assigned?

INTERLOCUTOR: So, a regular day... Some people were brought to the front by force. So, they received... So, the guy received an invitation at home, and he had to go. I had a friend who was a priest. So, he was a priest, he was hosting my wedding ceremony, he christened my children... So, no priest has been... To the front, and he was! There were people who were afraid at night. So, I was tasked to do surveillance and rest during the day... I did only the night shifts since many people were afraid to stay there, on the hill, and guard the rest.

JANA KOCEVSKA: What did a night like that look like? Could you describe it to us?

INTERLOCUTOR: At night, it was horrible. So, a ton of mosquitoes. I haven't seen more mosquitoes in my life. You're in the trench, like this... Only your head protrudes. You have... You have the automatic gun next to you, with a couple of magazines, and you keep your eyes peeled all the time, so you're listening carefully to what's going on. Even if a turtle passes by, you feel it since you're silent all the time. But we were just talking, nobody came to attack us. So, nobody came onto us guerilla-style, to cut the throats of the guards.

B.B.: You mentioned you volunteered to be a shooter. So, you were commissioned 24/7 with a weapon that was... A sniper, a semi-automatic, an automatic...? What was your...?

INTERLOCUTOR: I was commissioned a sniper and an automatic. And once we... We were chilling out with the buddies, and I heard that they're unloading a truck full of weapons in Grushino. You're young. You're a hothead. So, I tell one of... My cousin: "Let's go!" And he says: "Let's do it!" And I went, and he tagged along. But he stopped after the first hundred meters. He says: "Let's not go!" I went all the way. I entered Grushino through the fields, I got to them while carrying my automatic rifle and my sniper. My commander and everybody else ran after me to try to convince me to get back.

B.B.: So, a truck full of weapons was being unloaded...

INTERLOCUTOR: For the Albanians, for the *UÇK*.

B.B.: What was your experience of the conflict then?

INTERLOCUTOR: I think that many things had to be resolved there and then. So, my experience... Well I wanted the country to be free, without any pressure. That was the moment of truth. Now it's too late for that, I think.

B.B.: We'll come back to that later. How did your family react to your decision to volunteer?

INTERLOCUTOR: Well back then I was young, single, no family, no children, I had nothing, you see? Just my mom, my dad had passed away. My mom, of course, well every mom cries for her child, but she can't... she can't... prohibit me. I decided to go and that was it.

B.B.: An experience that... that has left... that has left a mark on you. Regardless of whether it's a positive or a negative experience, something that you'd like to share. It can be from living on the frontline, or later. But in that timeframe.

INTERLOCUTOR: Well, what can I tell you about my experience, in that period if you remember, so if you're... If you're given a day off, so that you can go home from the front... You're walking with your automatic rifle on you at all times, and you have to be careful when you get on the bus because... I didn't have a car then. When you get on a bus, you have to be careful that nobody shoots you down. They shot down soldiers, policemen around Skopje... You see what I mean? And... War is not a good thing. So, it's not... I'll say this again, when you're washing yourself with 1,5 liters of water, and when you're waiting for someone to bring you food on his back from a point three kilometers away, and you can only imagine what will happen to the meal at fifty or forty degrees, and you're washing yourself with 1,5 liters of water.

B.B.: On the subject of food. Something that left an impression... the army beans. Everybody's talking about the beans they cook at the army. Did...

INTERLOCUTOR: I only... I was a chef in the army, I know what army beans is. We had no such thing over there. I was only drinking milk. So, nobody else drank the milk, they would pass it on to me. So, the whole company gave me the milk. I was only drinking milk. Don't expect miracles out of the food there. How can I put this, it's 90% drnch.

B.B.: What's drnch, for those who don't know?

INTERLOCUTOR: (*laughs*)

J.K.: I don't know.

INTERLOCUTOR: Drnch is when you put everything you have in a pot... So, you put the potato, the garlic, the onion, the beans, the leek... You put everything you have... the cabbage... you put everything in, you mix it and you serve it. That's drnch in the army.

B.B.: But no meat!

INTERLOCUTOR: Meat? Come on! Far from it. That's... it's got everything... everything! All the vitamins. Everything. That would be it, have you got any other questions?

DARKO STOJANOV: I don't know, I wanted to know what everyday life looked like, what you were telling us, more about that stuff. For example, the social relations on the front, can that be even considered?

B.B.: I would like to know if in your... The unit where you were assigned, was it homogenous ethnically, or were there members of the other...

INTERLOCUTOR: Just... Just the Roma. The *Gypsies*[18]. Nothing else. Macedonians and the Roma, the Gypsies. Nothing else.

B.B.: In your unit.

INTERLOCUTOR: Yes. And I was both in the police and in the army. In the police, there were only Macedonians. And in the army, there were Gypsies, too. By the way there were no *Bosnians*[19], no... maybe there were

18 >

Term frequently used when referring to Roma people. It is mostly considered offensive (*editor's note*).

19 >

Probably refers to Boshnjaks, an officially recognized minority in Macedonia. In everyday speech, the terms Bosnians and Boshnjaks are often used interchangeably to refer to the minority (*translator's note*).

some Serbs, I haven't noticed, but I haven't noticed any Bosnians, Albanians and *Shiptars*[20], we haven't seen that. None of them volunteered. I'm sure all of them were either from that side or just stayed on the sidelines. And as to the relationship between soldiers... Well it was fair and decent. So, you can't be a jack of all trades. If you're afraid, you're afraid. I'm not afraid, I'm not. You see what I mean? This is what I'm talking about. You have to assign a tough guy for the night shift, so that the other ten guys can sleep through the night, and then you sleep in the day. Because if you assign someone who's afraid, he won't guard you at 100, 150 meters away, he'll come and stand in front of your tent. And the sleeping conditions? A tarp, dug in the ground a bit, a tarp put on top, with some grooves for the water, to drain the water, and you sleep inside. Like a dog. Like a dog.

D.S.: Did you sleep individually, or in groups?

INTERLOCUTOR: Me and my cousin slept together. So, we went together and we came back together. We had some conflicts between... How shall I put this... We were young, and some people who were older than us thought they knew better, that they are better than us. We were, how shall I say, country lads. There were no city kids there. So, when we would get off the bus to get something from a store, and an old guy, some 85-86 years old, would meet us, he would ask: "What village are you from, kid?" So, he wouldn't ask what municipality we come from, Centar or Karposh[21]. No. We only had village kids.

20 >

A term that Albanians use to refer to each other. When people of other nationalities refer to Albanians as Shiptars, it is considered offensive (*editor's note*).

21 >

Centar and Karposh are two municipalities in Skopje.

B.B.: Why do you think this was so?

INTERLOCUTOR: (chuckles) I can't say why that was so. Why... I'll say this again, something inside makes me report... there. And to say that I'll never go again... When the guns go off... I think I have an inner urge.

D.S.: Have any of the friendships remained?

INTERLOCUTOR: Well, you see, I've been in touch with some of these people for years, and we're still close when we meet today. But there were some guys from Stip[22], as I told you, older guys, we were 22-23, so we were young, but they brought some guys from Stip, they were 37-38, like me now, or 45. They had families, a wife, kids... They would... They did not want to die, of course. You see what I mean? I didn't even think about... About the fact that you may die. **It was all a big game for me.**

B.B.: Like a dream gone wrong.

INTERLOCUTOR: Yes. If I need to sleep here - I'll do it.

B.B.: You mentioned that there was a priest in your company. Tell us something more about this, since you said that the priest hosted your marriage ceremony later on. Probably because... because you got close there... and you stayed in touch, so you decided that he marries you.

INTERLOCUTOR: So, there we were a large group. So, some six-seven positions, ten soldiers each - some sixty soldiers. And with some of them... you get close with all of these soldiers. So, some were forced to come, some came of their own free will. And there was a priest there. Really, a priest.

22 >

A city in eastern Macedonia.

B.B.: He was probably forced.

INTERLOCUTOR: He was, he received a conscription invitation. He went... even though as a cleric he should not be involved in military conflicts. He's a priest to this very day. I wouldn't like to mention his name. And I started telling him: "If I get married, you'll host my marriage ceremony, and if I have kids, you'll christen them." Another guy was... he had... he had a music band, he played at weddings. I tell him: "When I get married, I'll call you to play... and so it really happened. Understand?

B.B.: So, it wasn't all that black. You have some good memories from a dark time.

INTERLOCUTOR: (*laughs*)

D.S.: Were there direct clashes in that period?

INTERLOCUTOR: So, a classic... so the commander himself believed in me and in my cousin. We had a... we had an issue with a corporal, and he brought us straight to him, to guard him. And the guys from Arachinovo attacked us with grenades, they were trying to get our VBRs, and a grenade fell some thirty-forty meters away from us. They attacked us from that side. From that part, from the side of Arachinovo, they attacked us, they shot at us but... That's when you see how brave is the guy next to you. The people are at 500, 600, 700 meters away. He says: "I'll shoot!" "Where will you shoot? You can't see him, let alone shoot! So, stay put, your sole task is if we start shooting to change the magazines of the automatic rifles or snipers. Nothing else. "And some... some of them were shaking with their whole body. So, they are shooting from that place, they are shooting in bursts, but we can't see well. So, we don't see them. And that night that's how it ended, and the next day the commander called us in, they gave us bulletproof vests too... bulletproof vests, helmets, everything... He took three guys with him to check if they'd planted any mines. Three guys with automatic rifles next to the commander, and also the guys who are looking for mines with those detectors, so

who are sweeping for mines. I think... no, I'm certain they didn't find anything and that was it.

B.B.: Did anyone in your company got hurt during the military activity while you were there?

INTERLOCUTOR: No. None. No people were injured in my company. So that was our luck. It could've struck thirty meters away, the grenade, or in our faces and... When we were having a meal, and kill thirty people. So, none.

B.B.: How did you take the end of the conflict?

INTERLOCUTOR: Well how I took the end of the conflict... well no... well I don't know what... I can't tell you. Because I think it's a failure for Macedonia. Enough about that.

B.B.: From today's point of view, would you volunteer again, bearing in mind all that happened, all the events that followed?

INTERLOCUTOR: Well I don't know, when I'm for example hanging out with many friends, with my friends and when we start talking well... no, I'm not going. It happened a year ago in Kumanovo, a friend said: "Will you go to this place, people volunteer for Kumanovo?" And from Skopje I went home quickly, I left my car, I left my wife and my children and I went there. I get there, I see some five-six-seven people have already gathered. I ask them: "What's the story?" They reply: "Well, we're getting together for a rally." "Folks, if we have to go somewhere to... to be volunteers and to shoot, I'll volunteer. Otherwise, I'm out." So, I'll say again, something beckons me, there's something inside me, and I don't think that's good. So that thing just makes me go!

B.B.: Do you consider that to be a debt to your homeland?

INTERLOCUTOR: Well I don't know what to say. I love Macedonia, that's number one, but we all have just one life. You can't say: "Ok, I'll live my

first life now, and the other one is a backup, I'll live it later, and it will all be fine." So, we all want a better life. And we all struggle to have something more in life. But at the moment it's a bit hard to live in Macedonia. At least that's what I think. And I don't know if I feel it as a debt to Macedonia, as you put it. How do I differ from the guy in *Centar*[23]? I don't. Why doesn't he have a debt to the state, just me?! So, I'll say this again, something beckons me from inside and doesn't let me rest. And maybe I'm just making the wrong moves.

J.K.: Are you still talking about 2001? Do you recall it frequently?

INTERLOCUTOR: Well, when I meet up with friends who've been there, we talk about it. We sometimes crack a joke about what happened there and... I do recall it. It's to be expected that I recall the events. It's not too many days. I was there for some ninety days, but still, something stayed in my memory. Or when you see a photo of somebody, it takes you back... it brings back memories.

D.S.: Did you have any contact, as a group, with the civilians, the neighboring villages...?

INTERLOCUTOR: Yes, yes. We were in touch with civilians, because we would cross the hills and go down to the village of Mrshevci. And you have to, something... You can't expect somebody to keep buying you stuff, to bring you food... or some small kids would bring us, so some ten-year old kids, they would climb up to us... and we... well we had *marenda*[24], the army has *marenda*, so we would get the chocolates, give the kids five chocolates, and they would bring us three bottles of water.

J.K.: A good deal. (*they laugh*)

23 >

The center municipality of Skopje.

24 >

A snack mix, usually containing something sweet, like a chocolate bar.

INTERLOCUTOR: Well, what else can you do? When you're in a tight spot, you have to find a way out. Water was key for us, we didn't care about the chocolate.

D.S.: Was there humor in... in the trenches, let's say?

INTERLOCUTOR: Well you can always find something of that sort, let's say. So, somebody... everybody misses something. There were some people who... started crying out of the blue. So, he was a professor somewhere. So, he was teaching somebody, and now he's expected to wash himself... I'll say this again, to wash himself with 1,5 liters of water, and to give away the chocolate that's meant for him to eat, so the chocolate the army sent him, he has to give it away to a poor kid who has to bring it three kilometers up in the hill for him to be able to wash himself. And he bursts into tears. And that for us... well that's humor for us, a gag, we would pull his leg, call him *druzhe Tito*[25], he was Tito's soldier, and he starts crying now in Macedonia, you understand? There were loads of antics.

J.K.: Would you like to tell us something in closing?

B.B.: To wrap things up, did you, despite all that you saw, you said that... Well I'd like to know if you could go back to the part about the assembly, when you said you'd returned your police uniform. When you said somebody was recording you with a camera, you wondered how... because you mentioned that somebody was grabbing... how did these things go...

INTERLOCUTOR: Look. You're making me go back. In that period, I already told you, we went there, I was a uniformed police officer with an

25 >

Comrade Tito, the way Tito was referred to in Yugoslav times.

automatic rifle. We went there not to push it so it falls. But as we were approaching the door, the left door fell down... There are three doors, the door to the left collapsed. If you're facing the assembly, it was the leftmost door. When we stopped in front of it, a woman wearing black came to some five meters away from us, I told you she said: "My son died, what are you standing like that for?" And the crowd rammed us. And we leaned on the door (*chuckles*), and we pushed, and so we fell inside together with the door frame, in fact. And that's how the people got in. And now there were many cameras recording, all that stuff. And so, I didn't want stuff to get political... It was the state we're talking about, the police, you've done a coup d'état, you've entered the assembly, so they could have arrested all of us, catch us all, take us to prison. Because no... None of the generals did not want to step out and... and take control over the huge number of people, the... Some people were saying that we'll be going towards... to the... to *Bitpazar*[26]. That we should assemble in *Trgovski*[27]. Some of us went. But a group went in the clothing stores, they broke the shop windows and stole jeans. You have no idea who's in that group! What kind of people! And, are you going to wage war in Bitpazar with a 40-round magazine? You can only get killed. And it was the best... the best decision that we didn't go.

B.B.: If you have anything to add, feel free.

INTERLOCUTOR: What can I say... (*chuckles*). You really made it difficult for me (*laughs*)...

26 >

A green market in a part of Skopje inhabited mostly by Albanians (*editor's note*).

27 >

Trgovski centar, or the 'trade center', is a well-known shopping center and one of the most iconic buildings in Skopje, a symbol of the rebuilding effort after the 1963 earthquake. In this context, it's important to note that it is located close to the Parliament building (*translator's note*).

B.B.: Above all, thank you for your hospitality.

INTERLOCUTOR: Thanks for dropping by. So... enough. There will be other people, right, others who would like to say something.

D.S.: Thanks.

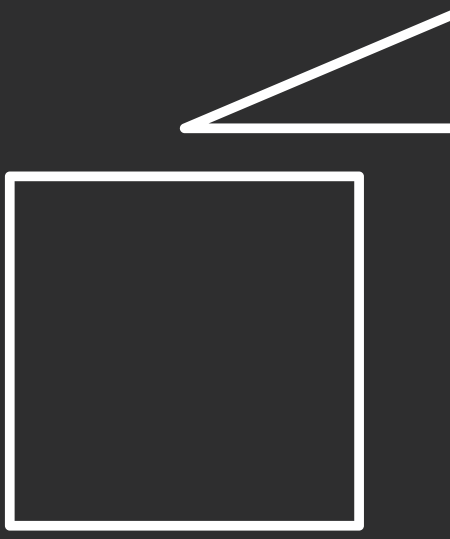

„BUT NOBODY BOTHERED TO SEE IF WE ARE ALIVE…"

FEMALE, SKOPJE REGION, BORN IN SKOPJE, TALKED TO VLORA RECHICA

VLORA RECHICA: I would like to thank you very much for allowing us to conduct the interview... We will start with a brief history, I want to ask, for example, about your childhood, have you lived here the entire time or elsewhere, did you get married in the village, or...

INTERLOCUTOR: No, I spent my childhood in the city.

V.R.: Were you born in Skopje?

INTERLOCUTOR: Yes, I was born here, I went to school in Skopje, and as a twenty-year-old I got married in the village...

V.R.: Have you finished secondary education?

INTERLOCUTOR: No, only primary.

V.R.: Did you have any contacts with Macedonians during your childhood? Did you have Macedonian friends or neighbours?

INTERLOCUTOR: No, we are all Albanian here, but...

V.R.: As a child, did you have any neighbours...

INTERLOCUTOR: No, we did not have any Macedonians here.

V.R.: But, when you went to live in the village, were there any Macedonians?

INTERLOCUTOR: No, where we live in the village, on the way, there are these villages and we are almost all relatives there, in the area, in our neighbourhood...

V.R.: What about outside the neighbourhood... Did you have any contact, amongst your friends, was there a neighbour from a different ethnicity?

INTERLOCUTOR: No, we did not have any such people there.

V.R.: So, in the area, you had mainly Albanians.

INTERLOCUTOR: Yes, it's a family area.

V.R.: What did you do before, what did you have...

INTERLOCUTOR: Work, right? We worked in the field, honestly, we work to this day, growing tobacco, watermelon, stuff like that.

V.R.: How many children do you have now?

INTERLOCUTOR: I have only one.

V.R.: One... A boy?

INTERLOCUTOR: Yes.

V.R.: After you got married, after moving to the village, how did your life change? How did you adapt? Anyways, you moved from a city to a village, how was it?

INTERLOCUTOR: Well, well, since it's good there as well. There was a slight change, but well, no, we were not that bad.

V.R.: You accustomed easily?

INTERLOCUTOR: Yes.

V.R.: Your husband, is he alive?

INTERLOCUTOR: Yes. He is fifty years old.

V.R.: What do you think, did you expect that a war or a conflict will happen?

INTERLOCUTOR: No, we did not expect that, not at all.

V.R.: You did not expect for something to happen?

INTERLOCUTOR: We heard that it had started in Radusha, in Arachinovo, but for this to come to us, it was very... bad.

V.R.: Yes, before the month of August, did you experience anything in the village, did you have difficulties to move from the village, how did the children experience it?

INTERLOCUTOR: Well, that day, we were eating breakfast and were commenting that the war had started. The first grenade, it fell, and it went on at eight in the morning and we... This day, at five o'clock, they killed him, our son...

V.R.: At the backyard of the house?

INTERLOCUTOR: Yes, a bit further, he had gone out to play, the older one got back, but him, he got hit by a grenade.

V.R.: How did you live before the event in the village, since in the course of 2001 you stayed in the village? Didn't you move away, didn't you go, because most of the people sent their families to Kosovo?

INTERLOCUTOR: No, I stayed here, at my father's... We stayed for three months with my in-laws, my husband was incarcerated for four months and ten days...

V.R.: Four months and ten days? For what?

INTERLOCUTOR: For four months and ten days he was in prison...

V.R.: What were the reasons?

INTERLOCUTOR: Well they claimed that he was a terrorist. Actually, honestly, he had nothing to do with that.

V.R.: How did he get out of prison?

INTERLOCUTOR: Well, after he passed the amnesty law, Boris[28], or whoever he was, they had done nothing at all and my brother-in-law was there for 48 hours as well. He was also in prison, but he was released while my husband... We didn't know if he was alive or not for three days and three nights. We started searching for him on the border, you know, they used to throw them, beat them... When I went... When I went to prison, they did not allow us to make contact since they all spoke Macedonian with him.

V.R.: In order to understand what you were talking about?

INTERLOCUTOR: Yes.

V.R.: I would like to...

INTERLOCUTOR: The day they killed my son, at the graveyards, we kept him only with a candle, since we buried him the next day, at three o'clock, in the backyard...

V.R.: Didn't you have any electricity?

INTERLOCUTOR: No, we did not dare to turn on any of the lights, because they were shooting... We were all surrounded, by Macedonians, by the police, by the army, by... They also threw a grenade in our house...

V.R.: Your son, was he killed with a grenade or with a bullet?

INTERLOCUTOR: With a grenade, he was torn to pieces, we did not recognize my son, at all...

V.R.: How old was he?

28 >

Boris Trajkovski, former President of the Republic of Macedonia from 1999-2004.

INTERLOCUTOR: Six years old... The cousin brought him... He... They killed him at five o'clock, then, the next day, we buried him in the backyard, at three... At five, again, at five o'clock in the evening they moved towards the checkpoint, they took our men, I remained only with the old in-laws and the other son, the seven-year-old...

V.R.: When they took the men, why did they take the men to the checkpoint? Do you know?

INTERLOCUTOR: Well, they took them allegedly for being terrorists.

V.R.: You tried to get away from the village, to go to...

INTERLOCUTOR: Yes, yes, to come here, to Skopje.

V.R.: Did you come here?

INTERLOCUTOR: Yes, I came here at my parents'.

V.R.: But, the men didn't?

INTERLOCUTOR: No, only me with my in-laws and the other son. Then, my brother-in-law was released, they kept him 48 hours in prison, while for my husband, three days and three nights, we did not know if he was alive or not.

V.R.: So, they placed him in prison then, when it was most critical, I mean, after the bombardment?

INTERLOCUTOR: Yes, yes!

V.R.: I would like you to describe as well as you can how you felt during this period. How difficult was it for you? How did you manage to overcome everything that happened to you during...?

INTERLOCUTOR: Very bad...

V.R.: During 2001... I'm very sorry that you experienced something like that... I'm very glad that we will be writing a book and your story will be in it.

INTERLOCUTOR: (*crying*) Our life is very bad...

V.R.: Difficult...

INTERLOCUTOR: Very! You could not go in there to live. Just like a blind man who cannot see, nothing... That's how our life is now. Now, we only have one son, the 23-year-old. The son that got killed was younger. He would have just turned 21. Life is very bad, but you must push on.

V.R.: Your husband, what did he experience, since he was imprisoned immediately after the death of your son?

INTERLOCUTOR: It was very bad for him. They buried our son at three o'clock, and at five they took him to the checkpoint. It was very bad for him and he suffered trauma, just as all of us, but he drew the short straw because he was put straight to prison... It was very difficult for me, bad. The in-laws, here, my father and mother, they have been ill ever since. Now, my father suffers from heart disease, my mother from diabetes, my mother-in-law has heart issues as well, my father-in-law, all of them... Because they could not bear it either. A very bad life for us, very much. I see his friends, I see them all. There is nothing we can do. It was God's will. They aimed at children, while children were playing.

V.R.: You thought that they stopped, in order for later...

INTERLOCUTOR: Well, they stopped, from early in the morning, they stopped, they said there is nothing anymore. Let's say, to go to Skopje, honestly, at the checkpoint, they abused them at the checkpoint. Honestly, we were the last ones, and when they started shooting, back then, at five in the afternoon, I felt a pang in my heart, and also his father said that he had a premonition, and then the cousin came and brought him. And what did they bring? We could not recognize our son.

V.R.: You did not know, although you had a strong premonition, you did not know where that feeling was coming from.

INTERLOCUTOR: Ah! His eyes were bulging out of his head, the son had broken the hand here, only hanging by the skin... He only brought him briefly, you know, alive and then he died. Our son was the first who got killed that day. Then, the next day, others were killed... Relatives... In that neighbourhood...

V.R.: Was this neighbourhood the only one that suffered severely?

INTERLOCUTOR: Yes, our neighbourhood went through a rough patch...

V.R.: Did it suffer the most?

INTERLOCUTOR: Yes, it suffered too much.

V.R.: Do you speak Macedonian?

INTERLOCUTOR: Yes.

V.R.: And after it happened, after they got pardoned, after everything finished, this conflict, so to say... How did you go back on your feet, how did you turn your life back around, because back then there was no work, too, among other things, so how did you get back the normal flow of life?

INTERLOCUTOR: How do you get back? It was not normal for us anymore, but you must get back to something.

V.R.: Did you start, after that, did you have any contacts with Macedonians?

INTERLOCUTOR: No, no...

V.R.: Is there anyone you blame, is there anyone you blame for everything that happened to you, or?

INTERLOCUTOR: Well, I don't know, I don't blame anyone. They know exactly who was involved and what they did. We were just home, we did nothing wrong, nothing at all. They know exactly who did this. We were innocent, how they say, they attacked us. They know exactly who started this, but they burned us.

V.R.: You had it rough.

INTERLOCUTOR: It was very difficult here for us. Very.

V.R.: Do you think, personally, do you think that this conflict was necessary, for... Now, I would like to talk on a somewhat larger scale since your history... is very painful... But, for Albanians, do you think that it was necessary for this conflict to occur in order for us to achieve some things, as a people, here in Macedonia? Do you think that all that was not necessary?

INTERLOCUTOR: Well, for the Albanians, we should have all our rights today, correct? But nowadays nobody gives them to you. Nobody, not that we are important, **but nobody bothered to see if we are alive...** or the family of the victims.

V.R.: No, there was no support for you being...

INTERLOCUTOR: Very little, what can I say. But, for someone to come and pay you a visit, see how you are doing... No...

V.R.: No... Not at all, or...

INTERLOCUTOR: Our family, another one... I don't really know... Now, support of any kind, also my son went to see, but they showed no interest. In regards to our house, not that much. For the others, I don't know. We didn't see anything.

V.R.: But, in general, for Albanians, do you think that we are better off in regards to our rights, how do you feel about it?

INTERLOCUTOR: I don't think so. If we take into account the amount of blood we shed, because I enrolled my son into university, he was told that the education will be... But, there are no rights for sure...

V.R.: For the entire population or only...

INTERLOCUTOR: I'm including everyone, we are a whole... What we fought for, this is why we are all Albanians, but, the rights, I'm not sure, I don't really think so, it's not...

V.R.: How much do you remember from that time, for example, going and coming from the village, here in the city, for example, was there any tension? Now, for example, I was very young, I don't remember much, I don't remember anything as to how we overcame that period, but I believe that you remember better, in terms of everything - food, work...

INTERLOCUTOR: When we were at the village, right?

V.R.: Yes, during 2001, the three or four months while it lasted.

INTERLOCUTOR: Well, with difficulties, honestly! I stayed here for three months, at my parents', with my in-laws. We went there, the house was wrecked by grenades. They didn't even build a new house for us. Some built houses in our village, my son got hit by a grenade, my husband was in prison. What help did I get? They gave us nothing.

V.R.: You remained only with your son, alone?

INTERLOCUTOR: Yes, but also with my in-laws, because we used to live in the same place. Now we moved. So, I was here, at my parents' place for three months, my husband was in prison, we used to visit him.

V.R.: Were you allowed to go?

INTERLOCUTOR: Yes, only the people bearing the same surname, family only, well like this... The others, absolutely no.

V.R.: How did he cope with this in prison?

INTERLOCUTOR: Very bad, he could not cope with it at all. He used to say, "Don't bring me anything," but I could see that he was worried. In prison. Our son got killed, they took them from us, together with his brother. I was alone with them, together with two old people and a seven-year-old child.

V.R.: Yes. Did you start working immediately after returning to the village?

INTERLOCUTOR: No, not immediately. It was winter, when my husband got released, he was released in winter. We started slowly, but our life was filled with grief, it was too much...

V.R.: And, following the conflict?

INTERLOCUTOR: Yes, life was filled with grief. You go out and you see everything. I was thinking about my son the entire time. I would wake up and he would not be there. We would just sit.

V.R.: Did you rebuild your house later?

INTERLOCUTOR: We have rebuilt it a little bit, no, we have not touched our house at all. A little bit, some fillings with concrete, no, not even my room, honestly, it was completely ruined. We did nothing from the inside. I was only with my in-laws. Nobody would help my father-in-law. The two were in prison. My brother-in-law was severely abused in prison. I did not see my husband, I think that he was, too, but in prison, nobody saw him. But my brother-in-law, they abused him so much that I could not recognize him. Also, the cousin, who brought him, he was also in prison for forty hours. They were severely abused, to be honest.

V.R.: Was there any need for your husband to prove his innocence in the end, to prove that he had nothing to do with...

INTERLOCUTOR: Well, he was innocent, but nobody told them they were innocent, they just released them. They released everyone. They set them free in groups, four to five individuals, they remained the last, and I thought that they had sentenced him for many years. Also, he said that he was abused a lot in prison, multiple times. They called him a terrorist. What kind of terrorist? We were just staying home, the grenade fell. We were not able to bury our son in the graveyard, so we did it in the backyard instead.

V.R.: Now, your son's grave, where is it?

INTERLOCUTOR: At the graveyard. They built it.

V.R.: You moved the body?

INTERLOCUTOR: Yes.

V.R.: Since you mentioned once that you buried him in the backyard.

INTERLOCUTOR: Yes, after seventeen days, I was here, the in-laws were here, the family... We went and moved him there...

V.R.: To the graveyard...

INTERLOCUTOR: Only, they built them, the war victims...

V.R.: The war victims...

INTERLOCUTOR: Yes. They are separate, separate from the village graveyard.

V.R.: You are saying, after that, you did not get any opportunity to contact or stay with Macedonians, to have...

INTERLOCUTOR: No, no, since we don't have any Macedonians, they pass through there, my house is by the road, you know, but we never make any contact...

V.R.: In your everyday life, in the store or in the hospital, or...

INTERLOCUTOR: Well, you would run into them and honestly, it's not their fault, but... What can you do? Life goes on, they did what they intended to do...

V.R.: Do you think that we have done... That it turned out well with the signing of the agreement and that the conflict was ended with the agreement, do you think that the problems could have been solved in other ways to come to a solution?

INTERLOCUTOR: I don't know.

V.R.: According to you, how do you feel, describe it in your own words.

INTERLOCUTOR: I don't know, the conflict, they came to an agreement there... And here, that day, when they said, we came here the day when the Ohrid Agreement came out. Anyways, in the beginning we stayed in the village, because they made us return to the checkpoint, and that day we came back again to Skopje. When they said that they signed the Ohrid Agreement, then...

V.R.: Were you expecting the release of your husband, or were you thinking...

INTERLOCUTOR: Well, honestly, we were expecting that when I went there, but he was among the last, with some friends, he was more...

V.R.: But, were you expecting for him to be released or you thought that he was not going to be set free?

INTERLOCUTOR: No, I was assuming they will not release him, since people were telling me that he got sentenced and that they will all get sentenced.

V.R.: Did they ever get into the courtroom, or did they stay in prison without being taken to court?

INTERLOCUTOR: No, they went to court. They went gone to court, they did. Yes, my husband said, they did.

V.R.: But, nothing was resolved until the general pardon?

INTERLOCUTOR: Yes. No, nothing was resolved until they were all pardoned with the amnesty. They started releasing them, and they remained last, my husband with some colleagues he had. They were set free.

V.R.: Do you know someone from your village, do you know anyone who has taken part in the NLA?

INTERLOCUTOR: Honestly, there were some, sister, but I don't know. Within our family... The uncle, them, from my husband's family, there was not you know, them...

V.R.: The close relatives didn't take part?

INTERLOCUTOR: No.

V.R.: Were they ordinary civilians, ordinary citizens?

INTERLOCUTOR: Yes, they were.

V.R.: Yes, because all... However,... At the end, I would like to ask, how would you compare your life before and after the war and what do you expect in the future, for your family?

INTERLOCUTOR: We expect good things. To us, before the war, it was, I don't have the words to express...

V.R.: In general, how was it before the war, how was your life, how did you grow up, how was your childhood, was it a good period?

INTERLOCUTOR: It was good! For my childhood. Until the moment when my son got killed, I had a good life, after my son got killed, our life was not good anymore, but you have to continue somehow.

V.R.: So, what do you expect in the future, from the country, from...

INTERLOCUTOR: We hope that good things will happen, who knows what will happen now, if it will be better or not. It makes no difference to me, but it's important that the youth moves ahead, has a better life, for us... Unemployment, their father is unemployed. My son is at university, he just got employed, you know, the family of victims, and he started working a year ago...

INTERLOCUTOR: Good, it's better... Thank you very much...

INTERLOCUTOR: You're welcome.

V.R.: For your effort, as well, and for the interview, and for everything else.

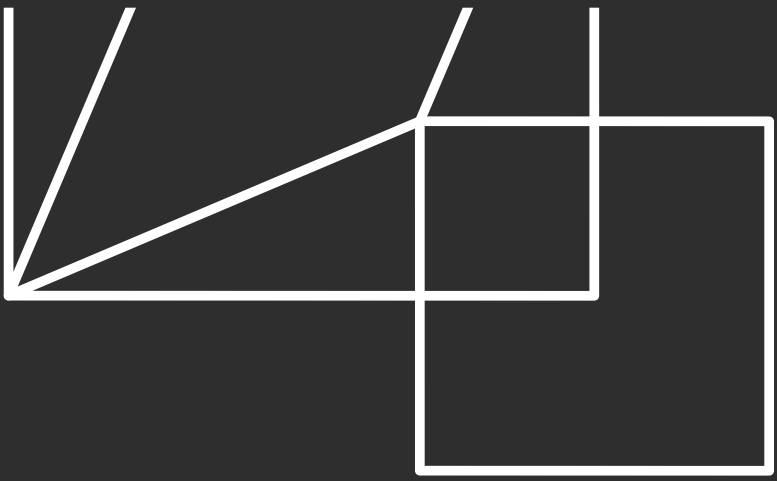

„IN THE PAST WE USED TO COOPERATE ESPECIALLY WITH TRACTORS AND THAT KIND OF STUFF, WE USED TO HELP EACH OTHER, WORK WITH THEM. NOW THERE IS NO COOPERATION.“

MALE, LESHOK, BORN IN 1936
TALKED TO JANA KOCEVSKA AND DARKO STOJANOV

JANA KOCEVSKA: So first tell us where you were born and how old you are.

INTERLOCUTOR: I was born in the village of Tearce.

J.K.: You are from Tearce?

INTERLOCUTOR: Yes.

J.K.: I thought...

INTERLOCUTOR: I came to Leshok in 1941.

FRIEND OF INTERLOCUTOR: Your whole life...

INTERLOCUTOR: I did not say when I was born, 1936.

J.K.: 1936, so you were very young when you came here.

INTERLOCUTOR: I came here at the age of 4.

J.K.: Why did you move here?

INTERLOCUTOR: Allegedly... In order to be adopted, or something like that. But I have not been adopted yet (*chuckles*).

FRIEND OF INTERLOCUTOR: And he's a Leshok boy.

J.K.: I don't really understand this.

INTERLOCUTOR: Well because...

J.K.: Will you explain it to me?

INTERLOCUTOR: I will tell you. That is why we have a Tearce surname.

J.K.: I see.

INTERLOCUTOR: Now you know.

J.K.: So, you came here, to Leshok, at the age of 4.

INTERLOCUTOR: At the age of 4, yes. At the age of 4.

J.K.: And you have been here ever since.

INTERLOCUTOR: The war started in 1941, it lasted till 1944. In 1944, I started going to school, I was eight years old when I was in first grade.

J.K.: You were eight.

INTERLOCUTOR: Yes.

J.K.: And you went to school here your whole life?

INTERLOCUTOR: Yes. And some two-three years in Tearce. It was a high school back then.

FRIEND OF INTERLOCUTOR: He took eighth grade there.

INTERLOCUTOR: Yes.

FRIEND OF INTERLOCUTOR: Till eighth grade. From fifth to eighth.

INTERLOCUTOR: But they used to call it high school back then, I don't know why.

FRIEND OF INTERLOCUTOR: You were in Tearce from fifth to eighth grade.

INTERLOCUTOR: It was not called eighth grade. It was high school. For a maximum of three years.

FRIEND OF INTERLOCUTOR: So, elementary and high school.

INTERLOCUTOR: Yes.

J.K.: Right. Now, tell me what you did here, in Leshok? How was life? Tell us something more in that context.

INTERLOCUTOR: What I did? First of all, when I was young I went to Belgrade. I stayed there for six years. After those six years, in 1956 and 1957. I served in the army, up to 1959. After 1958, I went to Belgrade again. I did not stay there long. A year and a bit, till 1961. After 1961, I got a job here, in the hospital, as a driver.

J.K.: In the Leshok hospital?

INTERLOCUTOR: Yes, in the Leshok hospital.

J.K.: It is a hospital for lung...

INTERLOCUTOR: For lung disease, tuberculosis, and I stayed there until 1985. After 1985, I became a baker. This was till 1992. 1992... Or in 1991 I think Yugoslavia started breaking up. There was no fuel, no flour. The older bakers managed to stay in business. They brought semi trucks from Turkey, and they sold their goods to us at higher prices (*chuckles*). And what was I going to do, I had three years left till retirement. I paid for those three years and retired in 1972. I have been retired since 1972[29]. And, of course... I was working the field as long as I could.

J.K.: When did you get married?

INTERLOCUTOR: I got married in 1961. In 1961, more or less ... I cannot remember what month it was, but it was 1961. Yes.

29 >

The interviewee says 1972, but following the conversation, probably 1992 is chronologically correct *(translator's note)*.

J.K.: In any case, you went back to Leshok.

INTERLOCUTOR: In Leshok, in Leshok.

J.K.: Now, we are interested about the period when the conflict happened.

INTERLOCUTOR: Yes.

J.K.: 2001. How old were you then?

INTERLOCUTOR: Then? Well, work it out... 2001.

D.S.: 64, 65.

INTERLOCUTOR: I don't know, I was sixty something, 65. Around 65 or something.

J.K.: Can you tell us how you experienced it, what was it like?

INTERLOCUTOR: Well, I will tell you how it was. Here they stayed for two and a half months, maybe even three on the hill.

J.K.: Who?

INTERLOCUTOR: The Albanians. They... To put it bluntly, they intimidated us. When it was time to water the corn and those things, they did not give us water. They sat there with automatic weapons and who... We even dared to divert water. But it was still very dangerous! (*unintelligible*) And ... How can I say... They were morons.

J.K.: So, they shut down the water or what?

INTERLOCUTOR: They did not shut it down! There was nothing to shut down. They... The water from that end, I don't know whether she knows... In the summer, the water was divided between Slatina and Leshok. And they were not giving up the part allocated to Leshok. Those from above would say through their cell phones: "Don't give them water, chase him

away, do not give it to him." And so, you know, let them chase them away. And so, we were not allowed to get water. That's it. Until they were chased out.

J.K.: Was this done by people from the village next to Leshok?

INTERLOCUTOR: No. It was not them. They had support from there. Let's not get into that... They... And some of their leaders were from Kosovo... From here. And I can add that there were some college-educated people. One of them was a doctor. He was their main guy. He came here to work. I don't know. What else do you want to know? If you want to know how they drove us out, I can tell you all about it.

J.K.: Yes, yes.

INTERLOCUTOR: Well this is how it happened (*coughs*). I was with my wife in the field until one o'clock. At one we came home, we had lunch and we sat in front of the house, we had a chair, like this. As we sat down, gunshots from above started. The gunshots started and we heard that the police ran away, they went down the hill. The checkpoint. And the checkpoint was next to the store. Right above the store. And what could we do? They started shooting guns, throwing grenades, those... How do you call those...?

FRIEND OF INTERLOCUTOR: Zolja[30].

INTERLOCUTOR: What?

FRIEND OF INTERLOCUTOR: Zoljas.

30 >

M80 "Zolja" is a portable and disposable (*one shot only*) rocket-propelled grenade (RPG), that was produced in former Yugoslavia and is still produced in some of the successor states.

INTERLOCUTOR: Not Zoljas, no. The other ones that threw a lot of that thing... slugs... Those things.

D.S.: Grenades?

INTERLOCUTOR: Something like that, grenades.

D.S.: Grenade launchers?

INTERLOCUTOR: What?

D.S.: Grenade launchers?

INTERLOCUTOR: Yes. Grenade launchers, yes. They started to... to... To attack. They knew... They knew precisely that there are some people that are armed here. And there was nothing we could do. They started shouting: "ah, oh, ah, uh," like Indians from above. They stormed... They stormed one house first... They started burning a house up there, in a nearby village. Then up higher there was a fire on the house of... I don't know... those people from the next village. Both houses started burning. After that the house of another villager was on fire.

J.K.: In Leshok.

INTERLOCUTOR: In Leshok here, where the sparkling water is. And they started yelling, you know.

J.K.: Where were they when the houses were set on fire?

INTERLOCUTOR: Where was who?

J.K.: These houses.

D.S.: The owners.

INTERLOCUTOR: The owners started fleeing, they had no other choice. And we... When we saw that there was no way out, I heard that there is no one at the checkpoint, we all fled away with the car. We fled downhill

but a friend and the kid that got killed stopped at the school, there was a wall there... A wall. They stood there, they wanted to defend it, you know. Defend what? And they started. When we went down on the road, these people started using their grenade launchers. And then this friend... This friend had injuries everywhere... But luckily, he was not at a bad place, you know. This kid, his eye was out. They had seen him... They had seen him bleeding from his head and they told him: "How are you, what are you doing?" He said:"No worries, you go, go!" He felt ... But these people did not want to leave him behind, they called an ambulance immediately and they took him to Skopje. And he barely made it to Skopje. He started having fever and that stuff, you know. And so, they made it to Skopje, and we... We made it to Skopje too in private vehicles, and the journalists were waiting for us there, they wanted to know what happened. We explained. And so, I stayed in Skopje for a day and a half.

J.K.: Where did you stay in Skopje?

INTERLOCUTOR: I stayed at my son's for a day and a half.

J.K.: So, he lives in Skopje.

INTERLOCUTOR: The second day they had... They sent busses here, in this area, you know.

J.K.: The second day after the attack.

INTERLOCUTOR: Yes, after the attack, immediately on the second day.

J.K.: And everybody went that...

INTERLOCUTOR: Well only those who really could not leave stayed here. The ones who couldn't move. They even tried... The Albanians tried to chase these people away, too... But what can you do to them? You can't just carry them in your arms. And the second day we also came here. And we stayed here almost to the end. But there was great danger! They started to... It was a lull when we came here, some two to three days it

was a lull, you know. They did not know, they thought there might be police left here, the army, that kind of stuff. But when they checked that there is no one, a group came here, allegedly to defend us, and another group came in the dark to loot. And so, it was, you know. We were in grave danger, relatively speaking. But, to be honest, they were not coming to kill us. I guess the international organizations had forbidden that. They were not coming to kill people. They just came to loot. And so it was, you know.

J.K.: Was it a lot? Were many things looted in the village?

INTERLOCUTOR: Many, many.

J.K.: Did they loot something from your place?

INTERLOCUTOR: Well, from my place... They took the equipment that was there, like the wood cutter, the tools, the stuff that my son had brought me from Switzerland. They nicked it all, you know. From the house up there, whatever they could find, so lighters, my knives were there... Stuff like that. Money, the money that I had, and I was the village treasurer, I had money, I don't know how much, I can't remember now, but there was a substantial amount in a briefcase. When we came back from the field I was wearing sandals, you know... And we fled immediately.

J.K.: What did you take with you when you fled?

INTERLOCUTOR: We didn't take anything.

J.K.: Really nothing?

INTERLOCUTOR: Nothing! When we went I just locked the house, nothing else. But that was not an issue for them, I mean to unlock the house. With their feet, bam! Bam! And they opened it. They did not take our personal money; my wife had hidden it well. Not that we had a lot of money, but...

J.K.: They did not find it.

INTERLOCUTOR: They did not find it. Otherwise, if they had found it, they would have taken it. This... That money they took, you know. And so, leather jackets, stuff like that. I also had a leather jacket. This is the kind of stuff they stole. Otherwise, the junk, and stuff like that... They did not need it. And those that would steal, well they came with the pretext that they're looking for a rifle. I would go in to look for it. And he would enter... And one of them would keep an eye on me with an automatic rifle. He would not let me in... Inside.

J.K.: When was this? When you returned?

INTERLOCUTOR: When I returned, yes... They were not here anymore. One of them would guard me with his automatic weapon while two people would enter... And do what they please... Open drawers, you know, take stuff. That's that. I don't know what else you are interested in.

J.K.: After that did you stay here on your own?

INTERLOCUTOR: I was alone for a while, I was alone. After seven days my wife came, she stayed. After that other people came back. At first, we were six, how many were we?

Friend: Four.

INTERLOCUTOR: Four. And then there were seven of us. And after that seventeen. And after seventeen the internationals started coming. They would tell us: "We cannot guarantee for your life here. If you leave, you cannot come back. If you stay, we cannot guarantee it." And those guys were their people. I remember how they talked to them. With their phones. They arranged stuff. And they would go there for a chat whenever it suited them.

J.K.: Yes?

INTERLOCUTOR: Yes. They cooperated, they cooperated with the internationals.

J.K.: And...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: There were some Polish people here.

INTERLOCUTOR: I don't know...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: They were Polish. One hundred percent.

J.K.: We are not asking you now (*laughs*).

FRIEND OF INTERLOCUTOR: All right, I am sorry. I will not involve the international organizations.

INTERLOCUTOR: It's fine, let him help. Correct, Polish. No, not Polish. I think they were from Austria, somewhere to the north, right? I don't know.

J.K.: Can you tell me about... I know that they destroyed the monastery.

INTERLOCUTOR: The monastery? I will tell you about the monastery. We were in the village then, and another villager was there as well. It was somewhere around three o'clock, 3:15 I think.

J.K.: Do you remember the date?

INTERLOCUTOR: What? I can't remember. I can't remember. It happened at night around three, three fifteen, it was something huge, huge... As I was going to bed, it basically lifted me up from bed. It was such a powerful explosive. It was dawning, some friends from the village came. One of them said: "It seems like something is destroyed above." What is destroyed? And we slowly went up. And from the hill they started telling us, "Aahhh, it's burning!" You know, they were taunting us.

J.K.: You went there immediately?

INTERLOCUTOR: Immediately. It was still a dark somewhat, we went up there right away, when we saw it was destroyed, only the bell tower was there. We found the explosive later, it did not explode. We found it. It probably didn't work... Eh?

FRIEND OF INTERLOCUTOR: It was one load, it did not explode.

INTERLOCUTOR: Yes. One load of explosives. And we called the bishop right away. They called the checkpoint that was down below the road, below the railway. "What, is the monastery really destroyed?" They were watching through their binoculars. No, from below you can see the whole monastery. They told them, it is not destroyed. So, they called us: "Why are you lying that it is destroyed?" "It is destroyed." My friend was on the phone. "It is destroyed, we are telling you". Only the bell tower is not destroyed. And after a while, a helicopter flew over and saw that it was really destroyed. After that they came and were asking me, just like you are asking me now, what happened. While we were at the ruins, they were recording me, asking me - how, when, that stuff.

J.K.: And after all that was over...

INTERLOCUTOR: Yes.

J.K.: How was the situation in the village? Was there some change, did people change?

INTERLOCUTOR: Well, change, how do I say this... There was a huge change. People fled. Only we stayed, it's not that we couldn't leave, but we were older and we loved this village a lot. But yes, there was a huge change. Even today you can feel that change.

J.K.: Yes?

INTERLOCUTOR: Yes. But, to be honest, if you ask me how it was with the local population, with the neighbouring village, it was not bad. Even, to say this honestly, sometimes they helped us. For example, there was a

tractor was at my place, and some people came and tried to take it, to steal it, they were trying for two days straight... They even came with a tractor of their own to try to pull it out. Because the tractor was loaded with stuff, and it was rainy, it was slippery so they couldn't, they couldn't take it. I called a friend on the phone, the head of the local community, and he came and he saved it. The robbers fled. Even people from the hill came to help. They would come to establish a governance or authority, so they have won the place and now it belongs to them. To be honest, it does belong to them, because...

J.K.: What do you mean?

INTERLOCUTOR: What I mean... They build, they build houses, there is a house almost in the middle of the village. They have built houses all the way to the village. That is all Macedonian land. But, it is all littered with houses now. Only we stayed here. What else can I say?

J.K.: And, after this, did you for example... Did you live differently with the people from the neighboring village, to be specific... We spoke about the sixties, for example. Was it different back then?

INTERLOCUTOR: If you're asking... If you're asking what it was like before and now, the difference is huge. **In the past, we used to cooperate with the neighboring village especially, in terms of tractors, stuff like that, with help, labor. Now there is no cooperation.** Now... Now their youngsters just walk up and down like this place is theirs. You have no idea! They even come at night! They walk around. There was no such thing before. Before, if you invited him, he would come. And it should be like that, let's say. If you're asking for a service, you must pay for it, of course.

J.K.: And your house is near the playground here, right?

INTERLOCUTOR: Yes.

J.K.: And usually they do sports there, volleyball for example.

INTERLOCUTOR: Yes.

J.K.: And when they do sports, the villagers from the neighboring village also come to play with the villagers from your village, or is it otherwise?

INTERLOCUTOR: Look, to tell you honestly, at the beginning that was their... It was theirs. At the beginning 10, 12 to 15-year-old kids would come, some 15, 20 kids, they would come and play at the playground. Our kids... They would sit to the side... And they're only a few, you know! There are few of them and they sit on the side, while they play like Indians. They just shout, ah, oh, ah, oh, in *Shiptar*[31] language, i.e. in Albanian.

J.K.: They don't play together?

INTERLOCUTOR: Together with who?

J.K.: With the kids.

INTERLOCUTOR: Our kids didn't. They played amongst themselves. They played football. And we complained to the neighboring community, we said: "Take back your kids, they are causing trouble here!" And they really, to be honest, they took their kids and they do not come here anymore. Our kids play there now.

J.K.: Interesting. Darko, would you like to ask something?

D.S.: During the conflict, did you have any contact with relatives from other... villages and cities in Macedonia, did you contact them for help, for...

31 >

Term that Albanians use to refer to each other; when people of other nationalities refer to Albanians as *Shiptars*, Albanians consider it offensive.

INTERLOCUTOR: Well of course. Of course. I, for example, I was in touch with my son who is in Skopje, we talked about what to do. Naturally. We did not have much contact with other people. We went to Tetovo, all right we also had some phone contact with Tetovo. Look, to be honest, there is much to talk about. I just can't link it all up, as I can't remember how some things happened.

J.K.: Feel free to add something if you would like to.

INTERLOCUTOR: For example,... for example, groups of people came and robbed our tavern. They would come, fill up their bags with drinks like coke, *jupi*[32] and stuff like that. They would take that stuff to the checkpoint and drink it. They had a checkpoint below, by the road. Their checkpoint was there. The house... The house of...

D.S.: How long did they have that checkpoint for?

INTERLOCUTOR: How long?

D.S.: Yes.

INTERLOCUTOR: Well I wouldn't like to blow things out of proportion, so a month, a month and a half, that's how long the checkpoint was active. And that's that. There were many things like that. They took all the vehicles that were left. All of them! I used to have a Fiat 126 *(laughs).* They didn't like it, they took it first but they left it down the hill. But it didn't have a key, no key. There was only a button, they did not know that and they left it at the checkpoint below. And when we were coming back from Skopje, I saw it and took it back with me. We brought it. And together with some friends we would drive all over the village in it. And the cattle... We returned the cattle,

32 >

Soft drink with flavor of orange, produced in socialist Yugoslavia (Slovenia).

we spurred it. But after a while the cattle disappeared, they were nowhere to be seen. But they took all of it. There was a mafia, a mafia! How can I say this? They mostly stole tractors. Tractors. The tractor that I mentioned earlier, well that one was almost brand new, so they wanted to take it at all costs. I even know the person who did it. He is from a village next to ours. I even know his whole family. He was wearing a mask, but I know it is him, he used to work for me. They held me at gunpoint for two and a half hours! Two and a half hours! So that he can take the tractor. And he couldn't, they didn't manage. He even got the tractor stuck, there was garbage in front of it, he got it stuck and could not get out. The next day he came with his tractor, as I said. He tried to pull it out with his own tractor. But I called my friend, and he called the neighbouring community.

J.K.: Yes...

INTERLOCUTOR: I already said this. Then they came in their car. When they saw it, they ran away. Things like that happened very often.

J.K.: Were you not afraid when they came? (*chuckles*)

INTERLOCUTOR: Well, you know, about fear... To be afraid of... First, he went into the house. He went in and he saw the phone, and then he threw it on the ground and stomped on it.

J.K.: So that you can't call anyone.

INTERLOCUTOR: Yes. So, I can't call. However, my wife went upstairs, we also had a phone upstairs, so she could make the call. He went quickly after her and tore the cables. That happened too.

J.K.: Did they ever physically attack you?

INTERLOCUTOR: No. No. No. And they came armed, they were... Armed and... You can't confront them, of course. How would you confront them?

J.K.: What about the other older people, who were older, that stayed in Leshok during the attack?

INTERLOCUTOR: Well, to be honest, some older people stayed and some didn't. They came, but some of them came very late. They were in Skopje, in taverns and restaurants... I don't know...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: In hotels.

INTERLOCUTOR: Eh?

FRIEND OF INTERLOCUTOR: In hotels.

INTERLOCUTOR: In hotels, stuff like that. They stayed for a while. For months. We stayed here, you know. After a while, when... When they made that agreement in Ohrid, what was it called, the...

J.K.: The Framework Agreement.

INTERLOCUTOR: The Ohrid agreement, that is when they started coming back. As I said earlier, it's... What I'm saying now is not linked to the other stories, I cannot find a link.

J.K.: What did the other villagers think when they found out that... Or when they knew that you were here the whole time during the most dangerous period?

INTERLOCUTOR: I will tell you that too. Some evil people accused us of staying here in the village to rob them.

J.K.: Really? The other villagers?

INTERLOCUTOR: Yes.

J.K.: Yes?

INTERLOCUTOR: Yes, we heard such rumors from the fellow villagers.

J.K.: Did anyone accuse you openly?

INTERLOCUTOR: No, not openly. Not openly, but we heard gossip... We heard it through the grapevine, you know. But, we put a lot of effort, first of all we

struggled to bring the cattle back. And after we gathered up the cattle we put them all in a meadow. But, we could not stay there and keep an eye on them all. So the cattle just left again. And after that we could not find one single cow. Not a single one! A friend, who has since passed away, had two massive bulls, 500 kg each... You remember them, right? Ok, not 500, but 400 for sure. But they were bulky, beautiful. They disappeared. We know who did it.

J.K.: And didn't the... Did the other villagers believe that you protected the animals, that you watered the fields?

INTERLOCUTOR: (*chuckles*) Look here. It depends. Some of them (*chuckles*), some of them maybe believed us, but most of them didn't.

J.K.: And no one has ever thanked you for that?

INTERLOCUTOR: No. No. There has been no thanking. Nothing, zilch. No, no.

J.K.: They just accused you that...

INTERLOCUTOR: They claimed that that we stayed just out of interest.

J.K.: Right. And afterwards, was there a new monastery built in the place of the old one?

INTERLOCUTOR: Yes.

J.K.: Who built it and how much did the villagers help?

INTERLOCUTOR: The villagers?

J.K.: Yes.

INTERLOCUTOR: For example, if you ask me how much I... I donated 500 denars for the construction. Everybody chipped in as much as they could. Most of the money was given by the internationals. My 500 denars could not be used for building something. But, there was good turnout

from the village. There was a relatively big turnout. Not only from the village. I believe that also people from Tetovo contributed. Yes. But, still it was not enough. Because, it... The monastery is expensive to build... The construction is expensive. Every brick had its... Its number. You know... the place of every brick. And it was constructed... Well, at least four to five months.

J.K.: Very well. I don't know what else to ask. I think that is it. Is there something that I have not asked...

INTERLOCUTOR: Yes, yes...

J.K.: Do you want to tell us? Do you remember something about that period, about the conflict?

INTERLOCUTOR: About the conflict? Well I...

J.K.: Some...

INTERLOCUTOR: Event you mean?

J.K.: Or some message you would like to give, I don't know.

INTERLOCUTOR: Event. I will tell you, right after that... I don't know, he wasn't here, they went to Skopje. Above there is a furrow. He knows. I followed the furrow and I climbed the hill. On the hill, I found... I found where they were hiding. In rocks. How they did that, I do not know. Inside of these rocks, one could not harm them. So... So well done. Behind it there was a giant storage room made of chestnut. A storage room! I could see the ammunition they used, what they ate and drink. Then, let me tell you, I said to myself: "What a fool you are". If you go down the hill from there, there are three houses made by the *Egejci*[33]. I was shocked. Not a single item was in one piece. Everything

33 >

The speaker refers to Macedonians that settled in the area close to his home and originally came from the so-called "Aegean Macedonia" region (part of today's Northern Greece). Most people of this group were evacuated, expelled or fled during the Greek Civil War (1946-1949).

was broken, smashed. They took what had some value, and so... After that I went to some other houses, but these few houses were destroyed. That was right after the conflict, they were still around, you know. They were still around, still active. And that... That's when I saw what they had done.

J.K.: Were you not afraid to go to the mountains after those events?

INTERLOCUTOR: Well, I told you. What did I tell you earlier? I said to myself: "What a fool you are, where are you going? In the dragon's lair."

J.K.: Okay. Thank you very much.

INTERLOCUTOR: No problem. No problem.

J.K.: Yes, that's it from me.

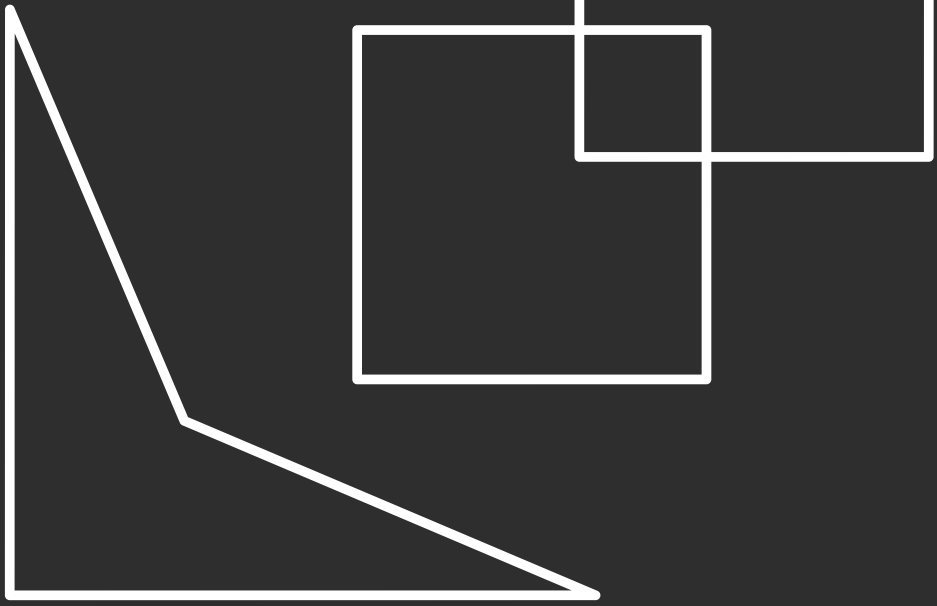

„I COULD HAVE HATED THE ENTIRE VILLAGE, BUT NO, IT'S A VILLAGE, JUST LIKE **MINE**, **A** VILLAGE INHABITED …"

MALE, TETOVO REGION, BORN IN 1961, TALKED TO VLORA RECHICA

INTERLOCUTOR: I was born in 1961...

V.R.: 1961... In?

INTERLOCUTOR: In this village...

V.R.: Here...

INTERLOCUTOR: Yes, near the town.

V.R.: And... you lived here your entire life?

INTERLOCUTOR: My entire life... Yes, I was born here and I finished my primary and secondary education here... I completed secondary education in town, at the gymnasium... I graduated from the faculty of pedagogy in Pristina... Then I got a job in my home village... At the beginning, I taught younger children... I mean, from seven years until fourth grade. For four years, then I started working. I continued working as a pedagogue at the school that I am currently... In fact, my current occupation.

V.R.: Can you tell me briefly what your childhood looked like here, in the village ...But, I mean, not only in relation to the Albanians here, but also to the Macedonians, what was your relationship in general... Did you have any contact?

INTERLOCUTOR: In the village where I was born, during those times, we had, I mean, we had relationships, relations... normal... we had, only that we were a majority... And then the process of emigration of the Slavs started gradually... Almost all of them from that neighbourhood moved to bigger cities like Tetovo or Skopje, so not a single family has remained now.

V.R.: Here?

INTERLOCUTOR: Well, if we talk about that time, in that period, in my childhood... there was no, so to say, I mean, hate, or let's say intolerance between the two sides, and almost all the agricultural work because... At that time, they worked the fields. I'm talking about the '60s and '70s ... Our parents, for example, how, how we achieved that in the relations of our parents, in the relations with the members of other communities, and we can say that there was little contact, not a fully-fledged relationship, you know, it did not become as tense as, for example, the period after 2000... The elementary school, when it existed, we were separated...

V.R.: You were separated...

INTERLOCUTOR: Yeah... only that we did not have an elementary school in the village during that time...

V.R.: Yes...

INTERLOCUTOR: For example, when I was a pupil in elementary school, we went to this other village, but it was all Macedonians...

V.R.: Yes...

INTERLOCUTOR: It has been... and it is to this day... entirely Macedonian... The lower educational cycle, from grade one to four, we finished in this village.

V.R.: In which language?

INTERLOCUTOR: In Albanian...

V.R.: Yes...

INTERLOCUTOR: ...Then, although we didn't have a school from fifth to eighth grade, in a village further away, I mean, we did not have a school here, where we would be able to establish relations and evaluate them, but we did play in the neighbourhood... for example... the games...

V.R.: ...As children...

INTERLOCUTOR: ...Usually football, we would play together... Mostly in Albanian, since we were a majority... you understand.

V.R.: Did they know Albanian, did they learn, was this an issue?

INTERLOCUTOR: ...No, no, it wasn't an issue, later, since the elementary school was established late, in 1974, and I was already a pupil in the eighth grade and because in the other village, we had... finished seventh grade, and then when the school was built, we got transferred from there to here... While the Macedonian side, we used to have about two pupils, they would continue in the other village, they would continue in Macedonian... Because when the school opened here, it was only in Albanian...

V.R.: ...Only in Albanian... Have you always lived in that house, where we picked you up earlier, your entire life?

INTERLOCUTOR: ...No, no.

V.R.: ...Or in a different place?

INTERLOCUTOR: In 2001, when the events happened, we were at home, we used to live together... Because my brother got killed... Then we used to live together, in a single house, we used to be five brothers, we all lived in the same house... Such were the conditions, and... later, further on, I moved to this house, here now we are three brothers, we share a front yard, and one brother remained there...

V.R.: There, at the old place...

INTERLOCUTOR: Yes.

V.R.: What did you live off during the '60s?

INTERLOCUTOR: ...Back then, I mean...

V.R.: During your childhood...

INTERLOCUTOR: ...Yes...

V.R.: Before 2001...

INTERLOCUTOR: Our father used to work at a state company, at... I think that it still exists, a company, a construction firm, and he worked in Skopje... He used to come every week... Every week he would come home with his one salary. He would support the entire family as well as us, the children, all going to school, each with their personal needs, but our life was relatively average, average to poor... so...

V.R.: Let's get back to 2001, since now we spoke about your childhood and your experience during that period. When 2001 came, you were in the village, you did not move from the village?

INTERLOCUTOR: No!

V.R.: How was your experience during that period, not only the 2001, but on the road to 2001, were there any tensions in the eve of 2001, were you aware of what was happening, could you anticipate it ...?

INTERLOCUTOR: ...In my case, specifically...

V.R.: ...For you personally...

INTERLOCUTOR: For me personally, I had sensed that there will be war, it will happen, I was a hundred percent sure that it will happen... Even during the Kosovo war, in '98-'99, I was already certain that the war here is inevitable...Such were the political currents...

V.R.: So, you thought that since '98 had happened, something similar will also happen in Macedonia?

INTERLOCUTOR: Yes, I could feel it... Now, '91,'92,'95, in Croatia, Bosnia, you understand...

V.R.: Yes...

INTERLOCUTOR: ...On the other hand, Kosovo, and that was it, only an insane person would believe that nothing would happen. I was aware... Even, like I told you about my diary, I had started writing about it before it happened...

V.R.: ...2001?

INTERLOCUTOR: ...I had the feeling that it would happen and that I would note down everyday impressions, impulsions, political currents, and it was in the context of how I would experience that period, I mean, before the conflict... I started writing the diary, we expected something even worse to happen, so to say ...

V.R.: ...Even worse...

INTERLOCUTOR: ...Worse, and this way, later on, I was not included into a structure, for the preparation, but my brother, he cooperated with some...

V.R.: ...For the preparation of the 2001...

INTERLOCUTOR: ...Yes, then I noticed, since... Later we cooperated, we had talks, on one occasion he personally told us: "Look, we also need your help." I will call myself an intellectual... He said, briefly: "You, the educated, we also need your support, since we will not need only brawn and weapons, we also need a different kind of support." And now it gradually started to...

V.R.: ...The tensions...

INTERLOCUTOR: ...I mean, the indirect participation in the process so that when the time came, we would be ready, since whatever happens... The children also had a premonition that it would happen... Now, we could say, "Come on... we all knew it"... No, not everyone knew it... Because, you know, Macedonia in the political sense is like... Do you speak Macedonian...?

V.R.: Yes, yes, of course!

INTERLOCUTOR: "*omilena*", the favourite.

V.R.: The favourite!

INTERLOCUTOR: ...and in a broader sense, favoured by the Americans and also the Russian forces, they would not allow...something to happen.

V.R.: And Macedonia dissolved from Yugoslavia very well, unlike... the other republics... Because they had... war... there was no war in Macedonia, none connected with the breakup...

INTERLOCUTOR: Yes, when it dissolved, since that is connected to the status of the former republics, there, when it used to be Yugoslavia... When it was Yugoslavia, Macedonia used that opportunity, this was during the '90s, 90-91, when Macedonia declared independence and back then there was no substantial crisis, but later on it was exacerbated as a result of the situation in Croatia, Bosnia, and Kosovo... Then it was impossible that Macedonia would be isolated so that it does not have any... Just like your neighbour, when his house is on fire, the same fire is definitely going to spread onto your house ...

V.R.: Yes, yes... Were you involved intellectually in the NLA movement and afterwards so that you can help your brother in general?

INTERLOCUTOR: ...Before it started, right?

V.R.: Before it started.

INTERLOCUTOR: There were moments... There were, although there was a... kind of hesitation, I mean, I was hesitating and the majority regarded it with hesitation ... They were regarded it with a pinch of salt because this seemed...

V.R.: ...Seemed suspicious...

INTERLOCUTOR: Also, the fear from the government... let's say, we discuss something, a third person suspects it... There was the fear that they are doing something and I will try to be somewhat more helpful, but it will catch someone's eye... The ruling party, the government, you don't know how it will end up tomorrow and the responsibility, it was that fear, but, honestly, in the semi-illegal sense, I was, there were many meetings, activities, in secure locations...

V.R.: Were you working during that time in 2001?

INTERLOCUTOR: Yes.

V.R.: Yes? What about your family, were they living only out of your salary... I mean, your wife, children... Were you married during that time?

INTERLOCUTOR: Yes, I was married with two children, the brother that got killed was also married and had two children, my older brother was also married and had three children, the two brothers abroad, they were, at that time... younger... When my brother got killed, they remained abroad and could not get back for the funeral...

V.R.: ...Come back?

INTERLOCUTOR: Yes...

V.R.: Yes, and how did you experience 2001, how did you overcome the most difficult period, the summer of 2001?

INTERLOCUTOR: Well, it was exactly this time of the year, because in July, my brother got killed, so the date was a week ago. Tomorrow we will have a memorial service for the other victim from this village... On the anniversary of the death of the ten-year-old girl, a civilian victim... The experience... the experience, one would gradually adjust, adapt to the noise... So to say... and the shells blasting and also the airplanes, of...

V.R.: Which flew...

INTERLOCUTOR: Which flew... the helicopters, which would circle around any suspicious area, like vultures, and...When you have something like that, we say, "a dead animal to eat". Maybe this is not a good metaphor, but one did get used to... The most difficult thing was the problem with the children... That much trauma, now it has been sixteen years since then, you can realize how they were traumatized, those squeaks of the armoured transportation vehicles, the road, the asphalt was close, you could also hear the sounds of those vehicles, since they would transport, the police unit, in the bigger village. We used to have a checkpoint in the neighbouring village, I mean, those villages with Macedonian population and you had to be frightened when you saw them and you were an Albanian, right...

V.R.: ...And also you are close to...

INTERLOCUTOR: ...Now, when we talk about the relationship, how the Albanians experience it, and how the Macedonians... Let's say openly, together... They... The Macedonian population in the neighbouring village and the Macedonian population in the bigger village, they were encouraged since they were saying, yes, we have our military, right... who will protect us... even...

V.R.: ...The state?

INTERLOCUTOR: ...We knew that, before the conflict started, there were around two hundred special forces in civilian...

V.R.: ...Yes, in the villages? In the...

INTERLOCUTOR: In the village, yes, in the neighbouring village, not only did they have uniformed forces, there were at the police checkpoint, also in the one down there, at the police checkpoint... Officially, the government, they used the Macedonian police forces, they used them to keep your mouth shut, to restrain the Albanian population, which was our entire village, and all around us, I mean, surrounded... by Macedonian villages... In this context, I would like to mention that our village

suffered the most in this sense... The constellation, the location of the village, I mean, it would impose, that is, a current...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: Closer to the fire, there was more heat...

V.R.: What about entrance/ exit from the village, was there any civilian movement?

INTERLOCUTOR: Yes... it depends on the period, until the offensive started here, both police forces, ours and from the other village, did not penetrate the village... Not that they did not want to... now... They also had information that there are formations of the National Liberation Army, there was information that exactly at the fortress, before... Because during the preparations, from up there, there were armed groups, with uniforms, with arms, from up there...

V.R.: ...From... from...

INTERLOCUTOR: ...From the mountains, the fields...

V.R.: ...From the mountains, right...

INTERLOCUTOR: ...So the communication was good, and in relation to the other villages, right... and... I don't know how well you know the villages there...

V.R.: I don't, but feel free to explain...

INTERLOCUTOR: Better cooperation... Plus, with the headquarters, there was also a military hierarchy... with the headquarters in Prizren and Tirana. The day that my brother got killed, I came from... We were on a ten-day trip, so we stayed at the headquarters in Tirana, three to four nights, then at the headquarters in Prizren, at the headquarters of the NLA, and then we stayed for two nights at the headquarters near here, that was... the war...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: Military rules...

INTERLOCUTOR: ... Sometimes, it happened, on the same road, for example, here you have the Macedonian checkpoint, and further down the road it was the NLA, they had ...

V.R.: ...Positioned themselves...

INTERLOCUTOR: They had stationed there and... therefore...

V.R.: The NLA soldiers could exit through this village...

INTERLOCUTOR: Illegally, yes, until the action started...

V.R.: Started... But what about during the conflict?

INTERLOCUTOR: ...In the diary I have the exact dates when the illegal activity had started, when the semi-illegal and the legal activity all dated, we have... Agreed on the exact date... Then, when it was up to the people's support, then, as I said before, there were doubts about the activities, from both sides...

V.R.: ...Were the Albanians reserved towards the NLA as well?

INTERLOCUTOR: ...Yes, yes towards the NLA as well, there was fear, now, the reality was that... Now, as you mentioned before, I mean, mutual fear, on the one side the fear that the Macedonian government will discover that...

V.R.: ...That you are part of...

INTERLOCUTOR: That you are part of... That you organize or support or back up... And secondly, on the other hand, it was the suspicion that... you have... it is... You see, for example, you see a weapon in the hands of someone you don't know, right?

V.R.: ...Yes, you don't know them, regardless if they are an Albanian or a Macedonian...

INTERLOCUTOR: ...Yes, since during that time, many things happened there, I mean...

V.R.: ...It was war...

INTERLOCUTOR: ...Yes, it happened that there were uniformed people on... either side...

V.R.: Yes. In your view, what are the main events which lead to 2001 and to the 2001 resolution ... And I would like to ask something, what you think after 2001...

INTERLOCUTOR: ...The first part, to start with...

V.R.: ...Yes, the events that lead to 2001 and that ended it, since opinions differ on whether it was resolved properly, what should have been done and if we have achieved what we wanted as Albanians...

INTERLOCUTOR: ...We can discuss things later also...

V.R.: Yes, we can discuss later.

INTERLOCUTOR: The events, it was very clear that there will be a war...

V.R.: ...The events that now certainly...

INTERLOCUTOR: Yes, now they gradually started making public appearances, people with uniforms from the KLA[34], and the cooperation... The people started getting used to this a little bit and gradually, after some time, after a week or two, we were under the impression that the only force that can protect us as a people, either military or civilian, was the

34 >

Acronym for Kosovo Liberation Army or *Ushtria Çlirimtare e Kosovës* (UÇK) (*Albanian*).

NLA. The entire population was in their service, I mean, the entire population was put into the service of the National Liberation Army after it became obvious, in many cases, since we had Albanians, in the military-police formations of the other side...

V.R.: ...Of Macedonia, as part of the state?

INTERLOCUTOR: Only later did they start to make a distinction, psychologically, and there was the conviction that whoever is on the other side, either Albanian or Macedonian... They are the enemy, right, just like them, like earlier, when there was the war in Kosovo, the official policy of Macedonia, I mean, they called the KLA 'terrorists', without any treatment, no access, just like an unknown, a label, a formation, I mean, influenced by Serbian politics...

V.R.: ...Serbian...

INTERLOCUTOR: ...And to this day, to be honest, there are a lot more secret Serbian structures than Macedonian, or let's say the other ones, such as Bulgarian... And we have a conflict, to this day, and there was a conflict then, as well... We had the incident with the university, when it was completed, in '97, the conflict that broke out, there was direct involvement by police formations, there was police influence from Serbia, and this was a proven fact... And here, as well, when it became clear, when there were clues that the war will break out, there was a free flow of information, arms and support, the people supported them with food, we used to have more than 150 soldiers, with uniforms, with food, three times a day, smokes, everything...

V.R.: ...More than 150, only here, in this formation...

INTERLOCUTOR: ...Then they were incorporated, like our friend here, those that were living abroad, that did not have the opportunity to join, they would make their house available, their entire house, there was no key or wall, the entire house, so, those living abroad made their houses available for the NLA...

V.R.: Liberation...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: NLA... With financial assets and materials, vehicles... Houses, resources and...

INTERLOCUTOR: Yes, everyone who was able to contribute in that direction, I mean, as opposed to the viewpoint of two or three months before, a year before, when there was doubt, now everyone was trying to help in a way... And there was a parade, so to say, a parade of the NLA forces on the fifth of July, when they descended officially from up there, all the forces, since the local community established the civilian headquarters and the coordination headquarters...

V.R.: ...In order to be informed...

INTERLOCUTOR: And logistics, to maintain a link with the village and them, and we got down here on the fifth of July, the entire night they were shooting, in the psychological sense, I mean, at the police forces... So as to sound more, as if we were just as strong...

V.R.: ...Strong...

INTERLOCUTOR: ...That we are also able to protect ourselves, not to attack someone... But only to protect ourselves, since they had detailed information that inside the other village there were such structures, like I mentioned before, so two hundred uniformed persons... And that was also corroborated...

V.R.: ...But, was there any violence in the village, by the military?

INTERLOCUTOR: There was nothing directly...

V.R.: ...Inside the village...

INTERLOCUTOR: ...No, they had not gotten in...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: There couldn't have ... There were checkpoints...

INTERLOCUTOR: ...Like I said, the preparations, before it started... Preparations were made, the first plan or the first move that was prepared, this entire road...

V.R.: The road that separates the villages...

INTERLOCUTOR: Actually, the main road, I mean, this part, the line or the border of the village, the entire main road, it is about two kilometres long, it could have been from the edge of our village, I mean, two kilometres...

There were *istikams*[35], I mean, my brother got killed in a trench... You know... Trench...

INTERLOCUTOR: Trenches! *Rova*!

V.R.: Trenches...

INTERLOCUTOR: Yes...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: *Rova*, what do you call...?

V.R.: Trench, the Macedonian term is *rov*...

INTERLOCUTOR: ...Trench, from there, it was a preventive measure, so that the Macedonian armed forces could not penetrate...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: Or a warning for the military...

INTERLOCUTOR: ...Yes, and on the other hand, in a way to influence...

V.R.: ...Psychologically...

35 >

An old-fashioned word of Turkish origin meaning trench.

INTERLOCUTOR: Psychologically, and there were cases in the villages, in the surrounding villages, there was a case a bit further from here, there were cases where the police forces got in, they had identified...

V.R.: ...Yes... Like inside the village...

INTERLOCUTOR: ...Yes, they got in the village, three, forty or fifty soldiers, have entered in the village, in a family, there were situations, based on these actions...

V.R.: Based on this experience...

INTERLOCUTOR: Which we had, we needed to be careful so that the police forces did not enter ... So, there was mobilization, so to say, a sort of mobilization, in this direction.

V.R.: What is the most traumatic experience you have had... You mentioned the death of your brother, was that your most traumatic experience in 2001? In your family, how did you experience... How did you cope with that loss, did you begin to hate the other side, the military or...?

INTERLOCUTOR: I feel hate for the evil, I still do to this day, for the evil, not hatred or disdain towards a member... of the other nationality... Since the people cannot be identified by the destructive actions of the military... or the police, or a regime, or an individual... Since a regime, we also had one here... On the other hand, we still have the structures of a regime, Gruevski... He is a regime... We feel hatred for the regime and now we don't know what will happen with the new structure, but... Hatred, I do hate, I will always hate the evil... Let's say the neighbouring village, as a Macedonian village, **I could have hated the entire village, but no, it's a village, just like mine, a village inhabited...**

V.R.: ...By people...

INTERLOCUTOR: ...Entirely by Albanians, but I hate those people that have supported the forces, provided them with alcohol... with *Skopsko*[36], who carried, gave them... you know, triumphantly... You are a civilian, the police is tasked to protect you, just like they should protect me. We all pay taxes, pay our dues to the country, and the task of the military or police is to protect you, not to attack you, to have this kind of treatment...

V.R.: Kind of a double standard...

INTERLOCUTOR: ...A double standard... As for anger, I felt and I still feel anger towards those structures and those individuals, persons who supported these structures, either Albanian or Macedonian, this was done, not that it had to be done... First it was done to protect the dignity... Family dignity, one must understand that above all we jeopardized the family dignity, but also the national, religious, and then, the community...

V.R.: ...Social...

INTERLOCUTOR: ...Social... And that... Simple, for the individuals, I mean, people, to identify, for example, Slavic, or Macedonian or Slavic-Macedonian, to have them for enemies, no, neither the Slavs, nor Italians, or Greeks are enemies, with whom we share a border, but we do have hatred. I also hate Albanians and those who pretend that are Albanian, and Muslim, that pretend they are Muslim, I mean...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: ...They only have the false front of a Muslim...

INTERLOCUTOR: ...Well, the entire side, we don't get into that, since some claim that this was a Macedonian-Albanian conflict... This was not

36 >

A popular beer brand in Macedonia.

a Macedonian-Albanian conflict, but a conflict with the regime, the system... They were encouraged that they do have a legacy from a former Yugoslav system, because the Yugoslav army was the second largest in Europe...first... And with such illusions, I mean, they grew up like that. And, since we are only a number here, it shall be like that, because our language is not advanced...

V.R.: ...Was there discrimination against Albanians, systematic discrimination?

INTERLOCUTOR: ...Systematic... yes...

V.R.: ...Because I belong to the new generation and I have not felt any of these types of discrimination, like the generation of my mother... Your generation...

INTERLOCUTOR: We are here, since I have that library at my house, at school, I work there and there are facts and documents, millions of facts which testify that there has been, there is and will continue to be...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: Exactly... Since you said, it existed...

INTERLOCUTOR: ...No, it exists, of course, today, we can say that nothing has finished, nothing has been...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: ...It's like a house, you start with the foundation, only the basement has been finalized...

INTERLOCUTOR: ...How can you feel equal when... the anthem says "Macedonians fight for their rights", do only the Macedonians fight?

V.R.: Do you feel like a state-forming nation in Macedonia?

INTERLOCUTOR: No, no, no. No, state-forming, us Albanians, we are not.

V.R.: We are not or we are not considered as such?

FRIEND OF INTERLOCUTOR: We are not.

INTERLOCUTOR: Right!

V.R.: We are not, in the real sense, or we are not considered as state-forming?

INTERLOCUTOR: Of course, we are not considered as such, but we also aren't. Why? What are the elements, I don't see the elements, now, and I'll go off a tangent a bit...

V.R.: ...Leave the topic...

INTERLOCUTOR: ...How can they call the Albanian nation a state-forming people, when...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: ...We are like an orphan...

INTERLOCUTOR: ...I myself work...

V.R.: ...In education?

INTERLOCUTOR: ...In education... if you get a document, it's not in Albanian, the communication of the Albanian citizen, I have my language, my culture... I can learn the Albanian language...

V.R.: ...You mean the Macedonian language...

INTERLOCUTOR: ...Macedonian language, but now, if we are state-forming, we are equal, why a Macedonian shouldn't learn the Albanian language? Aren't we equal? That is in the service of...

V.R.: But, wasn't it like that before, since you mentioned that the Macedonians spoke Albanian, during your childhood...

INTERLOCUTOR: ...That was not the official language, it was not taught systematically, but...

V.R.: ...They learned it only when they needed it...

INTERLOCUTOR: ...Yes, only when they needed it, for communication, since it's not been, like now...

V.R.: ...You think that it should be systematically ...

INTERLOCUTOR: ...Look at the curricula, the curricula for almost thirty years, they have drowned us with these curricula... I know how it was thirty years ago, how it was yesterday, how it is today, and now, when I make the comparison, these curricula are imposed by, I mean, by an official policy, which, like it or not, whether you agree with it or not, you must accept it and with these curricula, these texts, you have to indoctrinate your child.

V.R.: After 2001, after the Ohrid Agreement was signed and the conflict was considered as resolved, firstly, I want you to tell me how you got back on your feet, how the situation settled down, how you experienced the retreat of the army, both the Albanian and the Macedonian side and then, what do you think about the Ohrid Agreement. Has it dealt with the issues that brought about the conflict, in general, what do you think about the Ohrid Agreement?

INTERLOCUTOR: Now, I can only give my personal opinion...

V.R.: ...Yes, yes, your personal opinion...

INTERLOCUTOR: ...As an individual...

V.R.: ...That's the purpose of the book, we want to hear personal histories of individuals, because when you listen to the TV, you hear texts drafted by someone, prepared... We are interested in the reality, how people feel about 2001, the Ohrid Agreement and...

INTERLOCUTOR: ...To this extent, right?

V.R.: ...Yes, to that extent, we are interested in your personal history, your real opinion, personal, it's more valuable to the book than...

INTERLOCUTOR: ...I had an interview, just at the time when the Ohrid Agreement was supposed to be signed... Because the Ohrid Agreement was signed on the 13th of August, so, before the 13th of August, it could be about a week or two, a week or two, since they were still doing field work, field trips, people were working, via associations, clubs, organizations, journalists, they were working to gather ideas and then there was a monthly magazine "Lobi"...

V.R.: ...I don't remember it...

INTERLOCUTOR: ...Published in Albanian, "Lobi", it was published by... Shkelzen... What was his... Just a second... He used to own "Fakti".

V.R.: ...Not anymore...

INTERLOCUTOR: ...It's OK, not relevant... And then, he used to have similar questions... What did you think... Since we were still discussing the issue of the Agreement, what did you expect, if it got signed... what did you expect to... Then it was in five segments, which I thought that, for example, the right of decentralization of power and then I surmised that there will be no changes here, on one side... Then, second, the right to education for Albanians, on all levels, because then it was not official...

V.R.: ...The University of Tetovo...

INTERLOCUTOR: ...Well, that it will not happen, although, then, it happened...

V.R.: ...The opposite...

INTERLOCUTOR: ...And, three others, the right to use the language on all levels...

V.R.: ...Yes, the complete officialisation of language...

INTERLOCUTOR: ...Yes, the Albanian as an official language, four, and one more... It was the issue of pardoning, these five... In three segments, I think, the issue...

V.R.: ...Remains the same...

INTERLOCUTOR: ...It's the same, the officialisation of the University of Tetovo, on all levels, it should be respected and now we can go back to the benefits or pros of the Agreement, since in this respect, actually there were initiatives ten years before this for the University of Tetovo, there were attempts in '94, '92, '93... The issue with the language was still a dead end...

V.R.: ...A dead end...

INTERLOCUTOR: ...Yes, the issue of the pardon, they only pardoned some of the people in power suspected of interfering in the matter of the NLA, I mean, people who were seen as suspicious, in Tirana and in Prizren and around here, but then some people intervened, but, OK, you are not that powerful...

V.R.: ...And you have no other choice but to believe them...

INTERLOCUTOR: ...You only assess the situation, and you can only discuss it with someone you trust, there were people with uniforms, suspicious and in fact in many circles there were discussions that it will end and that we will establish a political party and will share the posts, there were Albanians...

V.R.: ...Do you think there was misuse by the Albanians of... the conflict and the agreement... for those that...

INTERLOCUTOR: There was a term, back then, they used "profiteer", war profiteers...

V.R.: ...War profiteers... do you think there were... so now we have the Albanian population in Macedonia, I mean, the ordinary people, the civilians, did not profit much from the conflict, in the sense of advancement of their rights and...

INTERLOCUTOR: In the sense of the views I mentioned, now hypothetically, if the war was not a war... If the war had not happened, I would think that the issues would have moved in the same direction...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: No, it might have even gotten better...

INTERLOCUTOR: ...Again the university would have been officialised... The population was mobilized around this issue, during that time, I mean now we are talking after sixteen years... I believe that it would have been official just the same, the flag, you know... But the expectations... Because you have the assets ... You shouldn't drive your car in neutral when you have petrol... We have petrol, resources, drive it normally, you have the potential and tools, these were assets, value, a credit card, where in your account you have millions, but you manage to negotiate the usage only of several hundred thousand euros, so I think that there was some sacrifice... The values or the contribution of some individuals... Now, however, I'm fine with whoever picked up on that, and with those who didn't, and I mean, the expectations from this value of... I mean, are not in the same level as the expectations...

V.R.: I'm sorry, what does the word "expectations" mean?

INTERLOCUTOR: Expectations are the results, the effects...

V.R.: The expectation?

FRIEND OF INTERLOCUTOR: The result of what the people had thought...

V.R.: ...I didn't understand the word ...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: The result of expectations, in the end, it came negative, not the same, not according to the numbers...

INTERLOCUTOR: There were great expectations, we won...

V.R.: ...We won!

INTERLOCUTOR: ...The victory was much smaller... Compared to what it should have been...

V.R.: You personally, as a family, how did you overcome 2001, how did you get back on your feet, since it was a very difficult period, I believe, and be-

cause of the loss and all the other things... Not only you, but the entire village, how did you get back to normality?

INTERLOCUTOR: Now, I'm speaking as a person who has experienced... In the emotional sense... We were affected as a family, and what we all experienced... But when you personally experience and see it, I mean, a lifeless body... you see, to have him in your presence and to watch him over the entire night, with no lights since we did not have any electricity, the power was cut, no internet, no phone, totally isolated, the entire night... And you can be literally next to the head of the person you love the most and see little children there... And I remember one of the children asking his mother: "Mom, will dad get up again in the morning?"

V.R.: Yes.

INTERLOCUTOR: ...What an experience, you feel bad, and the entire night, my mother, she spent the night at the feet of her son... To see if he still leaks blood ... Since there was no possibility to perform the religious rites ... The moment it happened, and in the improvised military hospital, he died in the hospital, he could not be saved, he lost too much blood and the entire night, blood, all over, on the body... And his mother was seeing it, and the other brother, father, wife and...

V.R.: ...Children...

INTERLOCUTOR: ...Especially the children, you cannot overcome that and this is in the sense of family ties... Now, from the other side, to curse that miserable hand, we have done it, we have cursed it but we haven't identified it with the whole nation. It was the miserable hand of a criminal, in fact, I call them criminals, not the law enforcement, what they enforce, they created the problems themselves. Why would you take, I mean, the politicians, since the police and the army are only instruments of politics... Only of politics, and those people, who have reached for a gun to kill the NLA forces, if they thought why they did that, why did they reach for a gun, to maintain order? Then we have the other case, the civilian victim, a child... Now, my brother

was in a uniform, with a gun, for protection, but, what about the civil population? Now we have the case of this girl, she was a pupil, she was in fourth grade, I think, fourth grade, a child. They shot her, we noticed and started going to the basement, and, in the basement, a large calibre bullet caught her, in the basement, that was a disaster...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: This is a matter of life, from God, but...

INTERLOCUTOR: ...Now, when she got killed, on the lap... of her aunt...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: Aunt... Uncle's wife, what do you call her?

INTERLOCUTOR: Never mind, she got killed by the bullet, they got her, meanwhile the shooting never stopped, they were all over the place...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: Since the houses are straight, from...

INTERLOCUTOR: ...Yes, and she died, a child, twelve years old... We also have my brother and the other victim, because he was killed at the fortress...

V.R.: ...At the fortress...

INTERLOCUTOR: ...Yes, at the fortress... So, they also had arms, they were in uniform, and the reasoning was different...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: ...He knew what he was facing, and that he could come back dead or alive...

V.R.: ...You have gone on a journey knowing that one of the possible outcomes is death...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: ...Fifty-fifty...

INTERLOCUTOR: ...There was another case nearby, nine civilians, two cannon blasts, this shows that they were criminals, and there were cases, we would come face to face... They would see us, pass us, they would carry out raids, they would...You can see that they were enticed by something, maybe

they were also drugged... They were not down to earth, they were not aware, maybe under the influence of alcohol, other substances... At times the military, the police, stationed down there, they used to shoot for fun... And they would brag: "I have killed, or will kill more Albanians... fire, fire..." They would shoot their cannons...

V.R.: Now, as we are nearing the end, I only have two questions. The first one is the following: what do you think about the future, what are your expectations from the relationship of the Albanians in Macedonia, the relations between the Albanians and the Macedonians? This is the second question: what do you think about the records we are collecting in regards to 2001, the histories of the people...the personal ones? Will we have any benefits if we document them?

INTERLOCUTOR: Firstly, the first question...

V.R.: ...About the future...

INTERLOCUTOR: ...Since, I think that there were two questions ...

V.R.: ...The first one is about the future of the Albanians, not only the Albanians, but in Macedonia, their rights...

INTERLOCUTOR: For the future...

V.R.: ...Yes, the relations, the development of the country, what are your expectations as a citizen of the Republic of Macedonia?

INTERLOCUTOR: The first thing that we do every day, I need to be more informed... I can live without food and water, in the morning, in the day, and not to get anything... I'm thirsty for information... I mean, not only information...

V.R.: ...Daily...

INTERLOCUTOR: ... From the networks, let's say, social networks, from Albania, Kosovo, Serbia, but "Al Jazeera", I follow that a lot, I think that they have most of the news, from all over, information and in this way you can come

to a conclusion and then you can decide alone... To be informed, and when I give my own opinion, it will not be biased, but it will be based on the truth. And I'm not talking about taking sides, or speaking without any facts to back my statements up, nobody would be interested in that, and not to obstruct the other...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: ...To give that right, to have...

INTERLOCUTOR: ...Yes, not to obstruct, let's say, the language, so that when I am surrounded by Macedonians and I'm an Albanian, I don't want to feel...

V.R.: ...Inferior...

INTERLOCUTOR: ...Inferior towards this, or for example, a Macedonian, in the middle of Albanians he should not feel strange or inferior, he should be able to speak in his language. I don't mind that, he needs to prove his language, history, tradition... I don't mind at all, on the contrary, that's how it should be, not by imposing your views, since you have the curricula... I'm going back to education, this is a decision of the government, it's mutual. If I'm obliged to learn Macedonian from the third grade, if it's mandatory, a must, to have something as a must in a democracy is unheard of... In a democracy there are rules, equal rules, equality, justice, these are the rules of a democracy, we need justice, equality, a norm... My child must learn the Macedonian language from the third grade, since Macedonian is the official language, right, this is exactly why we are fighting for the Albanian language to also become official, so my child would not feel... Since our generation was raised with a system from the former Yugoslavia and to... But... Since, if you analyse it in psychological terms, psycho-social, mental, intellectual... An Albanian and a Macedonian child, and I'm not differentiating between them, but the differences exist... And you can naturally come to the conclusion that the Albanian child feels inferior... Since the individual does not feel equal, first of all it has problems with its own mother tongue and now when third grade comes, yes, his mother tongue, and also English... Now since they learn English from grade one, it is faced directly with three realities, because at home it speaks his language...

V.R.: ...At home, like they all speak, yes...

INTERLOCUTOR: ...A different form of its native language, they have a basis, regardless if it's an educated family, it will educate itself, it goes to school and speaks Albanian but again in a different form since it's the standard language...

V.R.: ...Yes, the standardization of the Albanian language...

INTERLOCUTOR: ...It's a reality, I don't know now, with English, two realities, and for one thing, it needs to think if they call it *tabak*[37], or *shpuzore* like we do around here...

V.R.: ...Ashtray...

INTERLOCUTOR: ...You call it ashtray, or they call it... I cannot remember the Macedonian word for it...

FRIEND OF INTERLOCUTOR: *Pepeljara*...

V.R.: Ashtray...

INTERLOCUTOR: *Pepeljara*... I don't know the English word... It is faced with four realities, and we need to stop, halt... in psycho-social terms... How to say this, how to express myself or explain it? Should I say it colloquially, or in the standard register, or in English...? You see that this is an obstacle, since in the third grade, he must learn Macedonian *taka-taka*[38]... I mean, the child, the future generations should not feel unequal, to me, this notion of inequality...

37 >

Tabak is the word often used for ashtray in colloquial Albanian language, whereas the word *shpuzore* is used in standard Albanian language (*translator's note*).

38 >

Expression in Macedonian language denoting moderate or low quality (*translator's note*).

FRIEND OF INTERLOCUTOR: Let him speak freely, let him say what he thinks...

INTERLOCUTOR: ...Yes, inequality, in terms of expressing language, culture... This all goes in a wave... Why do I mention culture? Because language is part of culture...

V.R.: ...Part of culture...

INTERLOCUTOR: ...Part of culture, not to feel superior... I have done this, but now, I don't know, the committee which is about ninety per cent Macedonian and ten per cent Albanian, and those who are Albanian, they yield, and now I'm afraid, firstly, I mean, I have it ready for sixteen years... I'm afraid that it will go to the Ministry of Culture or that it needs to be financed... Now, I fear personally... Now, if it's going to depend on the committee where ninety per cent are Macedonian and ten per cent are Albanian, now the Albanians, do they have the strength to impose or decide about that? And they cannot, this way, they will be reigned by others, or are ignored or...

V.R.: ...Discouraged...

INTERLOCUTOR: ...Or discouraged, so, they are not even thinking anymore... A case, you know, a concrete one... is that this reality, the doubt that exists in me, me personally, that there are signs that in the future things will be better, as they should, become good, I hope. I can use the term "opti-pessimism". I'm neither an optimist nor a pessimist, and if you look at the issue globally, at politics, I mean, provincial politics, it will be good, since they are labelling the directives, the global geo-strategy, so now it's impossible not to catch up, Macedonia not to become part of NATO. The coordinates have been set, there is no way that Macedonia will not develop good neighbouring politics... That it will not cooperate, not make compromises with Bulgaria and Greece, and there is absolutely no way all this will happen without...

V.R.: ...Having...

INTERLOCUTOR: ...Harmony, not to love each other, not in that sense, to love, since we can sometimes kill our own brothers... But only to show respect...

V.R.: ...Respect...

INTERLOCUTOR: ...Water under the bridge... We were able to see, for eleven years, in the political sense, that despite what happened, there is a totalitarian system where Albanian parties, regardless if we agree or not, I can only speak for myself, I have not voted personally...

V.R.: ...This year or ...

INTERLOCUTOR: ...No, I have not voted for the last three cycles. Why, well I'm discouraged... I stopped voting, but now, many things will pass by, no matter the political parties, no matter the war, no matter... I have the impression that some things will go by as they have been determined by the great...

V.R.: ...Powers...

INTERLOCUTOR: ...Powers, I mean... they cannot do more than what they have set to do, the foundations for re-building a system... of a mutual society for all Albanians and Macedonians, this is it, I don't know what more...

V.R.: Thank you very much.

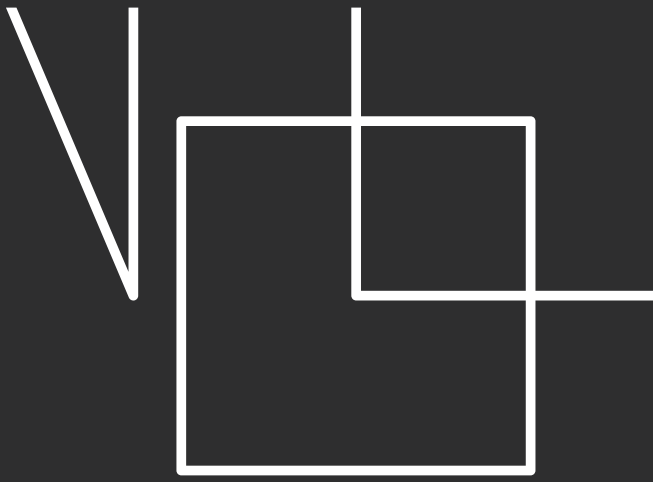

„WHENEVER WE WOULD GET TOGETHER, WE WOULD HAVE A SOFT DRINK, OR SOMETHING ELSE, WE WOULD CHAT, AND THEN WE WOULD GET ON WITH OUR DUTIES. THERE HAVE NEVER... THERE HAVE NEVER BEEN ANY ISSUES. NOR THERE WILL BE, I THINK!“

MALE, TETOVO REGION, BORN IN 1952, TALKED TO DARKO STOJANOV AND JANA KOCEVSKA

DARKO STOJANOV: OK, we may start. Hi! Hello!

INTERLOCUTOR: Hello.

D.S.: We are your guests in Leshok, can you please introduce yourself?

INTERLOCUTOR: I was born in Leshok, I currently live in Skopje, I'm about to retire... And that's about it.

D.S.: That would make you, how old? If you don't mind me asking?

INTERLOCUTOR: 64.

JANA KOCEVSKA: You were born in Leshok, I presume.

INTERLOCUTOR: Well, alright, I used to live in Leshok, and I was born in a Tetovo hospital (he chuckles). That still means... I think I was... Leshok is my birthplace.

D.S.: Your parents, your family, did they live here?

INTERLOCUTOR: Yes, they lived here. In the fifties... In '55 or '56, I believe, we moved to Skopje. By the way, everything we have is here. We still have whatever my grandfather had bought and arranged. We just... Well, we just redid the place a bit to improve the living conditions, to make room for the larger family and so on.

D.S.: So, you still have a house, that is two family houses...

INTERLOCUTOR: Yes. It is a barn, at least it used to be, but now, as we don't need it, there's no need for it... My cousins also live in Skopje, so we turned it into a shed... A kind of a cottage.

D.S.: How often do you come to the village and... what do you do here?

INTERLOCUTOR: Well, every Sunday... every Sunday and sometimes during the week.

J.K.: At the weekend.

INTERLOCUTOR: At the weekend for sure. On Fridays and Saturdays, I'm here definitely.

D.S.: But, specifically... What do you do in Leshok specifically... How does it differ from Skopje?

INTERLOCUTOR: Well, there's a lot to be done on the property my grandfather and father left, right? We also have a small garden, it bears beautiful tomatoes. We use *jabuchar*[39] seeds and some other varieties. And it's really... the tomato is really good. But only at the right moment, right, when it's ripe, when it's as it should be. Naturally, without using a foil or something else, so that... So that you achieve a certain temperature... You can get that type of tomatoes on the market... You can get them on the market at any time.

D.S.: Do you have friends here, do you socialize?

INTERLOCUTOR: Well I do, I also have school friends. At the beginning, here... During the earthquake, back in 1963, though, I studied in the neighboring village, so I have friends, school friends and peers who I still hang out with, right, we go out sometimes, we hang out in front of the convenience store at night sometimes and so on.

J.K.: In which neighboring village?

39 >

A tomato variety typical of Macedonia (*translator's note*).

INTERLOCUTOR: Neproshteno. They had fifth grade there, I just finished fourth and enrolled into fifth grade. And I studied fifth grade there.

D.S.: Can you give us a brief description of the village? What sort of village is Leshok?

INTERLOCUTOR: A description... What can I say? You seldom find such villages. What do I mean by 'such villages'? There's very little livestock, cattle... One household has a cow, another a goat... There is a large number of older people, few are young. First to fourth grade children... We have a school, a new school for 1st to 4th grade children, I think there are some twenty children... More than twenty children. So, they all study together. I am not acquainted with the way the teaching is carried out. However, it is a fact that our birth rate is quite poor. Yet, in summer, everyone like me, like my family, there are many who in the course of the summer months... The elderly stay here from early spring to late fall, but in summer the young members of the families come over to visit. They have some time off from school... So, they use every weekend off they have, they use all the free time in the summer to come here. And, as a result, the village is livelier in summer. But now, during the winter, it is... Well it's not desolate, but it's not a nice place to live in, you know, for the young folk.

J.K.: And in terms of ethnicity, is the village exclusively Macedonian, or?

D.K.: There are Macedonians, there are... the Albanians are our first neighbors. We don't have... We don't have a clear-cut territorial division. If we take the neighboring village of Slatina as an example, there is no border between Leshok and Slatina. There is just a lane separating us, there are even houses on our side of the lane. So, there are no... There are no... There are no rules. We have new neighbors, for example, in... In... In western Leshok. They bought a plot. I don't know, I think they're Tetovo Albanians. It's a husband, a wife, two-three kids, I don't know how many kids they have. I see they also have dogs, they built a nice house. I see young boys walking their dogs... Like any young person would, right?

J.K.: How have... How well have Slatina and Leshok been getting on? Both now and in terms of what the elderly were saying, for example... Have they always been...

INTERLOCUTOR: There is a lot of misconception around that issue. I can't understand how... Ok, there are all sorts of people, we are all different, right? But, for example, my father was rescued by Slatina Albanians. How was he rescued? When the Ballists[40] came from Albania, when they carried out sabotage acts in the region...

D.S.: During World War II?

INTERLOCUTOR: Yes. This is all hearsay, you see? I heard this from my father, who passed away twenty years ago... So this guy was from Slatina, Shipo was his name, and he worked at our place as... well they called them *momok*[41] then - which means he worked here, he was paid in kind, or money, or whatever, but he served at the property which we still have, right. He was working and helping out. He didn't work alone, he also helped my family - my grandpa, my grandma, my father, my mother... And so on. I knew him very well. He also passed away, he was quite old. I also know his family very well. I know that my father did them a favor. He knew some people, and so he managed to get them a job in "Jugohrom"[42], where there was a job opening. So they got a job. Therefore, there was no friction between them. And in terms of the rescue, in that period, well my father had a store in... What today is the railway station, which was also a railway station back then. He had a grocery

40 >

Ballists or Balli Kombëtar, meaning National Front in Albanian language: An Albanian nationalist and anti-communist movement that collaborated with Axis forces during WWII.

41 >

An archaic term for 'a domestic helper' (*translator's note*).

42 >

A big alloy factory near Tetovo (*translator's note*).

store and he was considered a relatively wealthy person. And the Ballists got wind of this. They actually knew who was who, they had informants everywhere. They found out that he is well-off and they came to blackmail him, to look for his son, any one of the sons, and to blackmail him - if he doesn't pay them in gold, in who knows what, they would kill his son. The guy came, he heard that they are coming through the grapevine. He came, he took my father, he dressed him in chintijani[43], as we call them, or dimii. He dressed him up and he took him to Tetovo. In Tetovo he found somebody who could take him to Skopje. However, that was not the only example of such an event. For example, when... On one occasion when the Ballists came here, they took a number of wealthy locals here in Leshok, they took them to Kostovo, that's what we call it, now they turned it into a sports center. They intended to kill them. When the Slatina villagers heard about this, they came running, they stood in front of them and they did not allow for such a thing to happen. This is what I was told. However, there were situations even after World War II... After World War II, the partisans also came to Slatina... so, how did that saying go... The good suffer with the bad[44]. However, not all of the people they wanted to shoot were to blame. So, the wealthier locals came out... The ones who were respected in the community. They came out and explained that these people are not the ones to blame, that they are decent people, that they have not caused any harm to anyone, right... That this is not justice. So, our two villages have never had issues.

D.S.: So, in World War II the neighbors...

43 >

Baggy trousers tied at waist and below knee with the extra length falling to ankles (*translator's note*).

44 >

The original idiom, loosely translated, is "(When fire comes,) wet and dry will burn together", meaning it doesn't matter whether there are dead branches or green branches, in case of a big fire all will burn (i.e. everybody suffers, even those who didn't deserve to/ weren't related to the incident) (*translator's note*).

INTERLOCUTOR: No, no.

D.S.: The Albanians and the Macedonians managed to rise above the situation and to save each other.

INTERLOCUTOR: Absolutely! So, this is all hearsay, ok? The second thing I have heard from my older cousins, too... Whenever there was a wedding in Slatina, our youth also went there. Of course, they couldn't... That was not allowed, right... Their religion forbids that, but since they were all young, they would go to somebody's house, or an empty house... I mean, empty because the owners were at the wedding. They were all at the wedding, they would get together, all of them... They got on like a house on fire. A lot of football was played here. Kids from Slatina would come here, they would play football in Leshok, as well as volleyball... Our people would go there. No issues whatsoever. When they involved politics into this... That's just fabrication, if you ask me, so...

J.K.: And, what was it like in 2001?

INTERLOCUTOR: In 2001...

J.K.: To be more specific, with the people of Slatina.

INTERLOCUTOR: There were some incidents... There were no big incidents, nothing special. However,... (*sighs*) I think it's all due to young age, inexperience, because the older people from Leshok and Slatina have never caused a stir. When you get on well with somebody for 30, 40, 50 years, and then somebody comes and tries to indoctrinate you... Well, that's nigh impossible. It is impossible because... You can't be a friend with someone for fifty years, work together, have them as your guest, see each other... Sometimes they come at your house, or you go to a *kafana*[45] together, you have a cup of tea, a

45 >

A typical eating establishment in the Balkans where people socialize (*translator's note*).

cup of coffee together... Some drink, something. And then the next day... You talk against them, you fight with them, and so on... We have had incidents, of course. We have had young people coming from all over the place. We have had young people sent purposefully to stir trouble up! That is... These things happen among all races and religions, around the world. However, people do not buy that. They have remained friends. We have friends in Slatina. They have friends in Leshok. So, I think it's somewhat contrived. More than... Yes.

D.S.: On that note, in regards to the topic which is of our greatest concern right now, so the 2001 conflict... Where were you when the conflict started? And how did you find out about it, do you remember?

INTERLOCUTOR: Look... The conflict. The conflict lasted five minutes, so it doesn't matter whether I was here. A certain... A certain period in 2001... I don't remember these things. Not that I don't remember them, I just don't pay any attention to them, so perhaps that's why I don't remember the details. But, we were keeping guard here. We defended ourselves. Even we didn't know who we were defending ourselves from. Nobody attacked us, nothing. We had...

D.S.: When did this happen? Do you remember the month? Was it soon or later on...

INTERLOCUTOR: I don't remember. I know it was spring, not early spring, but late spring and summer. We stayed here during the summer. So, it was probably somewhere around the second half of summer, let's say July, or early August. Yes, I remember well, it was *Bogorodica*[46], I promised... I promised that we'll have pork on... On Bogorodica, on August 28th. And I did so, we bought a pig from Skopje. But, there were convoys of... I don't know, those silly things. But, even before that, we were keeping guard, all of the locals were

46 >

The Macedonian name for the feast of Dormition of the Mother of God (*translator's note*).

here, there were no issues, right? And then they came out to... The Albanians were up in the mountain... But, there was some kind of agreement about the highest inhabited point on *Shar Planina*[47] to... The Albanians should keep at least 500 meters away from the highest inhabited point. However, they did not... That rule was not abided by...

D.S.: And, the agreement... What kind of an agreement was it?

INTERLOCUTOR: It was an agreement between... Between the Macedonian government and the... Did they have an organization of some kind? They had an organization.

J.K.: UÇK?

INTERLOCUTOR: UÇK or... How else did they call them here?

D.S.: *ONA*[48].

INTERLOCUTOR: They called them ONA, right, the people's... I don't know, it doesn't matter what the acronym stood for, however the thing was... The nub of the story was that they had agreed with some international factors, I don't know what exactly, I think it was with international factors, the agreement was that until things get sorted out... Whatever happens, that they should get together and negotiate, that was the plan. So, to keep a distance of five hundred meters from the most densely inhabited... From the highest inhabited point and to... And to maintain a status quo until all the stakeholders sit together and reach an agreement. And whatever is agreed on will be a result... Of living together, and so on.

D.S.: How... In what way did you organize the village guard? Who took the initiative? In what circumstances?

47 >

A massif in Western Macedonia on the border to Kosovo (*translator's note*).

48 >

Acronym for *Osloboditelna Narodna Armija* / Ослободителна народна армија (Macedonian), and it means *National Liberation Army* (NLA).

INTERLOCUTOR: Look, I do not have much information about the whole thing, however since I love Leshok, and since it is my birthplace, and since I have never planned to leave it, no matter what, I can say... No... I can say that my wife also came here on several occasions when it was tough. Of course, we did not take the kids here, who were young. However, we didn't let this... We didn't allow this to be decided by someone else. We still didn't have the house back then. We built it a little later. However, our old house was here, the folks were here. Friends, chums, I couldn't leave them behind, right? I wanted to be with them... For better or for worse, to be with them and so on. However, there was an organized convoy from Skopje, and the convoys were security of sorts. People couldn't go through; some parts were closed down and so on. I couldn't understand it at all, as we say colloquially I didn't get it, how could someone stay here if it was agreed that they stay at more than five hundred meters from the highest inhabited point? If they were military, or paramilitary forces, I haven't a clue what they were, why didn't our military, the regular military, the state military transport them up the mountain, why didn't they do something else? I couldn't come to terms with the fact that someone... That someone could come to my home and tell me: "Go away or I will kill you". I just couldn't come to terms with it!

D.S.: Was there an army or police checkpoint?

INTERLOCUTOR: The police had a checkpoint, but the police was the first to run away. When the attack happened. At that particular moment, I was not here because I was... My older daughter got her first job, and she had her first performance in Ohrid. And the previous week, so a week before we were planning with the boy that died, the only Leshok boy that died. We agreed that he goes to his fiancé, so the week before, because as he said, she would forget what he looked like after not seeing him for so long. I told him to go right away, since we were guiding groups, so as we were older and more experienced, we guided groups through the riskier locations, and we agreed that he goes that week, to his fiancé, and I go this week, go... My daughter was supposed to perform on Monday, and we were to go to Ohrid. And I remember vividly, as it were today, the

three of us went to Ohrid, so the younger daughter, my wife and I. And we went to... We went to watch our older daughter. And I called the friend who was here, my best friend. I told him: "What's going on?" "It's all the same as it was," he replied. That was Monday morning. When I called him Monday afternoon, first nobody picked up the phone. And then he picked up, almost out of breath. I said: "What's going on?" He replied: "We're being attacked. They are chasing us away!" I said: "I'm coming right away". "Where will you come?" he asked. "Maybe if you have a chopper. We're surrounded". However, it all somehow died down eventually. During the night, in the middle of the... I don't know what time it was exactly, through Bitola, it was risky here... We came to Skopje through Bitola and... We have a store, we had a store back then. Some people were seated there, a close police officer Friend of mine, an inspector, and at the other table I saw a friend from Tetovo, an anesthesiologist, they had brought the boy with an ambulance, but he had passed away en route. It was an unfortunate event, but... The kid is gone, and nobody knows why. And was this worth someone's life, I mean to have someone come and chase us away, and then leave, to achieve some goal? And I have no clue what was achieved!

D.S.: Did the loss of your friend, did it result in any... Reactions, ramifications... Did it change you in some way...? The relationships in the village?

INTERLOCUTOR: Nothing, nothing, nothing.

D.S.: Among the friends, or...

INTERLOCUTOR: Nothing. There were some hot heads, they blamed various people. However, he was not killed directly by... Well I don't want to say an enemy bullet, but... As far as I could hear, he probably died from... a grenade chunk, something, hit his artery and he bled to death. By the time they brought him, because they were under fire, in any case shots were fired over... Towards him, they did not have an opportunity to stop the bleeding. If they had stopped the bleeding, nothing bad would have happened, the child would have been saved. However (*sighs*), that is that.

J.K.: When did this happen?

INTERLOCUTOR: However, luckily enough, his fiancé was pregnant and now he has a child. A son. He lives here. That is that.

D.S.: When did this event happen exactly?

INTERLOCUTOR: The summer of 2001.

D.S.: The summer.

INTERLOCUTOR: Yes.

D.S.: Alright, so from all of this, can we conclude that you did not take part in... To be more specific, in armed fights, shooting?

INTERLOCUTOR: If I did take part in...

D.S.: Or that you didn't see the shooting with your own eyes?

INTERLOCUTOR: No, I didn't. I didn't. I... I feel sorry about that, but my friend said - "If you were here, you would have died". I know a thing or two about weapons, about that kind of stuff. I used to be a shooter, I was in the Macedonian national shooting team, and so on, I wouldn't like to talk too much about these things. And my wife as well. I would rather not... I would rather not... Second-guess what might have happened. I can't know what would happen, right? Maybe I would have died right away. Maybe I would have stayed alive. Maybe I would have killed someone, and then got killed right away. I do not know. That is, I believe... It is a very relative issue to guess from today's perspective. And it would be quite... It would be wrong for me to do that, right? Such a thing doesn't become me. What would I have done? Nobody knows what I would have done. And how would that story have ended. Maybe... Maybe my daughter would have saved me, maybe I would have died, maybe I would have stayed alive. If I had been here, of course. Maybe they would have returned if somebody had shot at them, if one of them got killed, and so on. However, what does that lead to... They are also not old people, or killed, I don't know. There are young people on that side, too. Whether they were

indoctrinated, or instructed, or maybe they wanted to... Wanted to... Wanted to make money, plunder, I don't know... There are all sorts of scenarios.

J.K.: Were the houses here...

INTERLOCUTOR: Many houses were plundered! Many houses! For example, the house of my friend, and his son... They had held a wedding ceremony before the event. I believe in 2000. And all of the wedding presents were in the house, they were all neatly put away. Well, 90 percent of the presents got nicked! However, their house is at the foot of the mountain, so we did not dare to stay there. Because we were constantly under fire and they shot at us from below. I remember, I know that in the monastery they had... They had one of those carts on wheels, used for mowing, a lawn mower. And we found it at his place, abandoned on the street. It probably stopped working, they didn't know what to do, how to react. So, we hooked it up to an old 126, a tiny Fiat 126, and we hooked it up and we hauled it over here, I fixed it up and then we could mow the monastery yard, me and my friend. Because there were not more than four-five people in Leshok. That's all the people who were left, we stayed here for two weeks. Nothing happened afterwards, I left for Skopje.

D.S.: And, where were the others?

INTERLOCUTOR: They had all ran away. Everybody had run away. In fact, they were chased away from Leshok. The only ones who were left...

J.K.: And, do you know where they lived?

INTERLOCUTOR: Well, many of them were in Skopje, in houses in Skopje. At... My wife's house was empty at the moment. They had a barrack in Skopje, my friend's entire family was there. His daughter... His niece, his son's daughter, was born there. His brother's wife, his son, his other son, his wife, they were all there. We were in Leshok, they were there. Afterwards they stayed, how long did they stay... They stayed until they had to come back, when they dared to come back, together with a number of families. However, there was no... Reprisal...

J.K.: Did everybody return?

INTERLOCUTOR: Yes, everybody returned. One person stayed, but has nothing to do with this, I mean... He had a different look at life, and so on. However, everybody came back. When everybody returned, the Albanians stopped coming here... The Albanians... It was all rascals! They stole what they could. They were stealing everything. But, nobody harmed anyone. When we were mowing the grass, we mowed the grass each second, third day... It was quite sunny, and we were walking in that area. Nobody. There were two-three machine gun nests above our heads, on the *kale*[49]. And the kale was some 70-80 meters away as the crow flies!

D.S.: So, you could see each other.

INTERLOCUTOR: We could see them, they could see us. We continued to mow the grass, because nobody... Nobody messed with us. At the beginning, we were a little uneasy, or we felt *shube*, as they say in our neck of the woods, we were scared... We weren't really afraid, we felt ill at ease, awkward. You never know, he might shoot. But, they never shot at civilians. I also had plenty of opportunity... There are some three-four hundred meters between the barn and the kale, which is no big deal for me, for a shooter, for an athlete, right? We used to have targets three hundred meters away, and we would hit them dead on without breaking a sweat, right? And we were precise, and so on. I didn't dare to shoot! It felt stupid to kill someone who's just standing there, I mean... That makes no sense, right? I am no murderer and I don't intend to do harm. There was no reason. We were waiting for the things to settle down, we were unarmed, without weapons. However, when we kept guard, we were armed. We were given, I'm not sure how, through the police reserve, or somewhere else, they were handing out automatic weapons. Once a guy took the gun,

49 >

The Turkish word for fortress used in Macedonian language, referring to the old town fort (*translator's note*).

he pointed it at us and I couldn't... I mean, I was not trained that way. I jumped up and I shouted: "Stop giving guns to everybody. We'll shoot each other!" Silly, right? So, I want to say that experienced, but also inexperienced people did stuff that they were not supposed to do and did not know how to do.

D.S.: Apart from visual contact, did you perhaps communicate with these people, on purpose or by accident?

INTERLOCUTOR: Well, no. I didn't... I didn't meet anyone then. Also, they didn't come our way. However, there were instances when, an incident... Well maybe an incident... After a week two, nothing was happening, we were just sitting around... Me and a... Well we met then, now we're very close friends. He came because... He knows someone here, a Leshok villager, and he asked me if he could come with me to Leshok. And I... We would go every day at... After lunch, and we would return in the morning. I was going to work. I couldn't leave my job. It was supposed to be risky at night, but they attacked us in broad daylight. I was sitting with him, and there were another two people. And after the second week, since nothing was going on, I said, "I'm off, I have stuff to do in Skopje, I can't just leave everything". I didn't see any danger, any people... All the cattle that was there, the livestock, we found some room in the households. They were trapped...

J.K.: You went to...

INTERLOCUTOR: We went to all of the houses, and... Water! There was no water, it was not running. Trapped in the yard, no faucet... There was a faucet, but the animals couldn't turn it on, right? And simply... I can't understand this, but that's nature. There was a dog, on a leash, it had nothing to eat or drink for three days. The first thing I could find... The first thing I could give it was some water at least. I gave it some water. Believe it or not, the dog stayed glued to me for two weeks. It didn't do anything... It didn't care about eating, drinking, nothing. It was just sitting by my leg and... You could see the fear in its eyes! So, when an

animal can... Consciousness. I mean, when something that has so little consciousness can be suffering so much from the whole affair, what is there to say about the humans? There were also people who had been harmed in different ways, and they had phobias, fear of all these things. I left for Skopje, and later on I was told that a group of... Scoundrels! They are neither a paramilitary formation nor the regular army, and they didn't come to demand their rights, nor schooling, nor the right to use their mother tongue, nothing. They just came to loot. Dressed in black, of course, similar to the clothing their regular army wore back then... Or the police. They came here, to my friend's café, and they took the soft drinks, stuff like that, everything. And he couldn't, and it just doesn't become him, he's not like that, he told them: "Don't cause trouble here. Take what you want, have a snack, drink what you want, but don't cause any trouble". Something along those lines. The café was his, at the end of the day you can't let someone harass you to death. And, they threatened him, but that's the only thing that happened. Maybe something else... I don't remember, maybe something else happened as well, but as far as I remember nothing important enough to be mentioned.

D.S.: In the course of those few months, did you perhaps have any contact with the Slatina neighbors, what we talked about before?

INTERLOCUTOR: The ones that are...

D.S.: Or with some other Albanians...

INTERLOCUTOR: The neighbors that were... The neighbors who were in Slatina, there was one case there, I wouldn't like to point my finger at anybody now - "Our time has come, you will see now," right... And he did nothing more. But that passed, and we saw what was really going on, and they also realized that they were talking nonsense and... And illogical stuff. You live with someone some thirty-forty years, and now... "I'll do to you what I want". And in fact, he did nothing. And then things settled down, and now he feels ashamed to face the others. But, all of that returned to normal. However, I'll give you an example. We built our

house soon after that. Many people ridiculed me, they said I was crazy, they claimed that it will be demolished... I said to them: "I haven't harmed anybody, I don't intend to harm someone, and so I don't expect to be harmed! If someone harms me, I'll either defend myself or... I'll react appropriately. And so, in 2003 we started laying the groundwork. I called some boys from Slatina, one of them, he had... Equipment, digging machinery, they dug up everything, they set everything up, we prepared the lawn, the whole nine yards. In 2004, we completed all the preparations. We laid the foundation, the builders came, we did everything we needed to, and we built the house. Now we stay here very often. I am here very often. And I will continue to be, I'll live here all the time, and I don't need to live in Skopje. I'll retire soon, and that will be it. So... Even today... I'll give you an example. In the winter, sometimes we have... That year I think the snow was 1,5 meters high. And I couldn't... I couldn't clear it, even though I like clearing the snow and doing the more difficult stuff. But the snow was deep and I couldn't... I barely cleared a part of it. And suddenly I saw that the entire garden... Not the garden, the driveway, some 100-150 meters away, was cleared! I thought, who could have done this... And I realized that it must have been a plow. A snowplow cleared the snow. That's the same digging company, one of the drivers, they are all good guys, he saw that my driveway isn't cleared, he passed with his plow twice and he cleared it up! What do you call that? A gesture, friendship. Since I... Have never wronged him... **Whenever we would get together, we would have a soft drink, or something else, we would chat, and then we would get on with our duties. There have never... There have never been any issues. Nor there will be, I think!**

D.S.: In that period, your activities, your duties in the village and around the house, since it was a crisis, did all of that have any impact on the relationship with your family at home? In terms of care, support, problem-solving?

INTERLOCUTOR: Look, it is really not right for anyone to claim something, to conclude something... What was happening, say, in the soul of... My mother, for example. She's a mother, so she worries. She said: "Be careful what you're doing, don't stir trouble," and she meant that I should not let

something bad happen and so on. What can I say, my wife gave me full support, she never gave me any hard time, or nag, like some wives do, or give advice - don't do this, don't do that. And I wasn't a teenager, a sapling. So, there was no issue. She's also a shooter, she's also versed in weaponry, she knows my limits. And there have never been any issues in that regard. Let me tell you about one thing that happened. It was the fall of 2001 or... Or 2002, something like that. But I think it was fall, the fall of 2001. When we started to come here, and down there, between... Under the tracks there's a small tract of land, where both sides of the road are covered with trees. Since not a single vehicle used that road during summer and fall, the tree boughs over the road were intertwined. So, it was like passing through a tunnel. So the road was not used at all. By taller vehicles. Only a few people used it. The ones that were down there were completely cut off. They were under the jurisdiction of the Macedonian Army and had no issues. However, we were an issue. Because it was dangerous. Because they claimed different things might have happened. I didn't... I couldn't see anything dangerous. So, on one occasion, we were going back, we were going to Skopje with my wife and we were down in... in Shemshevo, it was 10:30 pm, in fact 11 pm. A guy raised his hand. I stopped. He got in. When I stopped, my wife said: "What are you doing, damn it, these are crazy times!" I said: "Who cares, if he's hitch-hiking at 11 pm, he must be in trouble. He's not... I mean, it's only one person, it will be one on one, we'll somehow..." And he entered. "Thanks, friend, thank you," he said, "nobody stopped to pick me up. My child is in a hospital in Tetovo, he was in surgery. He had hernia". "Don't worry," I said, "I've been under the knife twice for hernia. No worry, it's nothing dangerous. It's not a dangerous procedure. He'll be right as rain". "Yes, but he's my kid, I've got to see him". "Yes, he's your kid, you'll see him, no worries. But, we're not headed for Tetovo, we're going to Skopje. Is it ok if we leave you at the toll crossing?" I left him at the toll crossing, we had a lovely chat en route. And nothing happened. No, I tell you, I don't think a person will harm you if you haven't wronged them. Of course, there are all sorts of situations, all sorts of people. But, basically, that's what it all boils down to.

D.S.: After the police left the village, did it return during the conflict?

INTERLOCUTOR: No.

D.S.: And, after the ONA members entered, how many days or how much time did they stay?

INTERLOCUTOR: The ONA members didn't even stay in Leshok. They were not here. They were only... They were just nearby. Slatina... Some kids from Slatina used to come, some young Slatina kids, they walked around the yards and looked for stuff to steal... Only children could do that. It's nothing serious, really...

D.S.: No, because you said that some houses were burgled during that period.

INTERLOCUTOR: They came, they stole, they looted. We couldn't cover all houses. We saw the kids and we chased them away: "Scram, bugger off!" Who knows how much we succeeded. However, many houses were burgled. They would come at night, while we were sleeping here, so they were free to enter there, with or without weapons. Who came, how did they come, we don't know... We couldn't see them, right? However, a lot of damage was done.

D.S.: I must ask about a specific event because it's a well-known fact, we all know about this, about the destruction of the church, the monastery.

INTERLOCUTOR: The monastery.

D.S.: Here, yes. Were you here on that day, and how did you...

INTERLOCUTOR: Yes, I was here, however... After a few conversations I had in Skopje, I was told by some friends who... Who were in the police... We chatted whether it is something I should be discussing, is it respectful or not... I don't know, since there's no proof. However, I overheard that the whole thing was planted in order to spark... Basically we, Macedonians, are not a belligerent people, people who want to... We don't find war and all that it

carries with it agreeable. However, I presume that... I heard this from some other people, too, this was not done by our people. The Albanians claimed that it wasn't them. Maybe somebody knows what exactly went down, but people presumed foul play... That somebody wanted to stir things up. That somebody tried hard to achieve that. We hear threats even today, right - this will happen, there will be unrest, that will happen... Just to plant someone's thesis... But, I don't know, I haven't talked to people so high in the command chain to know what exactly happened.

J.K.: On what date was the monastery demolished? Do you remember?

INTERLOCUTOR: Well I think it was August. I think August. I don't remember such things. It's weird, maybe it's my character, but... That's that, right?

D.S.: Has the conflict changed something personally for you in terms of your emotions or relations...

INTERLOCUTOR: A lot!

D.S.: Towards the other ethnic communities and specifically towards the Albanians?

INTERLOCUTOR: Not so much towards the Albanians, but towards ourselves. The whole... The way of thinking of... Of the people changed. The people changed. I don't know what happened. Their character changed, I think for the worst, to some extent. Not... the people changed!

D.S.: In what sense?

INTERLOCUTOR: Well, I don't know. They stopped trusting others, they became reticent. They started to worry that they have done or said something wrong. That they do harm to someone, or someone does harm to them. People have become meaner, more selfish. I think that will change. And we have seen very bad things... You are still younger, we... Back in the day, we didn't know who the president of Macedonia was, let alone the mayor. Now every second kid...

J.K.: Yes, however...

INTERLOCUTOR: Every second kid cheers for this party, for that party. This is... This is... This is horrendous! Horrendous. And they don't even know... They don't even know the meaning of what they're doing!

D.S.: Do the people, the villagers still talk about the conflict or the experiences over here today, fifteen years after the events?

INTERLOCUTOR: Very little, almost not at all. The topic is simply exhausted, the people realized that it was all a setup by... By some people upstairs, who had a benefit from war, fighting... Who wanted to make money, and so on.

D.S.: What is your view of the life in Leshok? In the context of our conversation... After fifteen years.

INTERLOCUTOR: Well, I don't know, it's a fact that there are no... That there are no people in Leshok who live off of agriculture exclusively... There are some two to three houses. But, both agriculture and livestock-raising are now... People see things from a different point of view, it's not like it used to be. For example, we... I remember, as kids, especially in the summer, I was coming here from Skopje, right? In the summer, the three-four friends who have cattle, cows, calves, that kind of stuff, would get together and go out to drive the animals. And where... In some... In some places, which are not private properties, where there is grass, by the meadows, by the fields... Not in the fields, in the meadows, right, not to cause harm, to do bad things. Since, of course, don't do unto others what you don't want others to do unto you. And that's how we walked around and herded the cattle. Those things don't exist today, right? As I say, it's a little... You can't find dung from a p... From some cow, from a domestic animal on the streets of Leshok. Since they are gone... They don't roam about. There's a horse, there is a man here who uses it for transportation, as a tool, as it were...

D.S.: What do the villagers live off of?

INTERLOCUTOR: Well, they have jobs here and there, everybody's going back and forth...

J.K.: To Tetovo?

INTERLOCUTOR: To Tetovo, here. Some have a *kafana,* some a café, some work in Tetovo, they have a company, some kind of trade. And that's it. I mean, we live... We live fine, but it's not the typical village life. Nobody... Only a few live off of agriculture exclusively. And you can't live off of agriculture.

D.S.: Ok. So, to wrap up, so near the end, after what you lived through both during the conflict and in the period after the conflict, what would be your moral, your conclusion? In brief, as a summary. How did it influence you personally?

INTERLOCUTOR: I don't know, I have a lot... I mean, I have a very specific view of the whole affair, but one thing I'm sure about, only a few of the politicians want to live by the rules imposed by others. They want to live their way. In my view, everything that happened is the deed of some... Factions, cabals, it's an agreement of the top echelons of government, of some people... For personal gains! If somebody thinks about the people, so if we say that the king thinks about his people, his subjects, and says: "Go, fight those people, kill them!" So that they kill each other and something bad happens, then he has bad intentions. Which means that our people, regardless if they are Albanians or Macedonians, they are still our people, well I consider them to be foreigners in any case... Everyone who wants to create another state is a foreigner to me. If you want another state, feel free to go and live there. But, I don't want to... I don't want someone to live here, to work here, to enjoy our benefits, and in the meantime work on another agenda. I don't appreciate such people, because they are tied to the place they live in and... If his place is arid, his neighbor's place will also be arid. If it's pleasant at his place, it will be pleasant at his neighbor's place, too. So, if you wish bad things to your neighbor, you won't have a pleasant life. You will bear consequences for sure.

D.S.: Alright. Is there anything else that you would like to tell us, and perhaps we forgot to ask?

INTERLOCUTOR: Well, I don't know, I think that... People should deal with politics and with these silly things as little as possible. In my view that's silly, because relatively speaking, when you try to impose your own opinion, to force everybody else to think and wish the same as you, you are driving yourself into a corner. Everyone should have an opinion, everybody should contribute and each one of us should abide by the maxim that by doing good for somebody else you're doing good for yourself and for each other. I am referring to individuals and groups alike. So, if someone is doing good, if someone has done a good deed in order to make their life easier and more pleasant, the neighbor will see that and will do something nice, too. So, if I build a house, he will too, and the third neighbor will as well... If he needs help - I'll help him, if I need his help - he'll help me. But you can't live alone. It's best when everybody lives together. And it's way better to sit together at a table and have a *rakija*[50] or something else, and to do that in company, rather than do it alone. One can't live alone. And my message is don't harm someone else unless they harm you. Even if they do harm you, try to calm things down. Not to respond by doing something bad. Because, if you do something bad to a person once, twice, three times, he'll also become bad. And if you're good to someone two or three times, he'll be embarrassed to do something bad to you.

D.S.: Thank you very much for the conversation!

INTERLOCUTOR: You are welcome, take care!

50 >

Fruit brandy typical for the Balkans(*translator's note*).

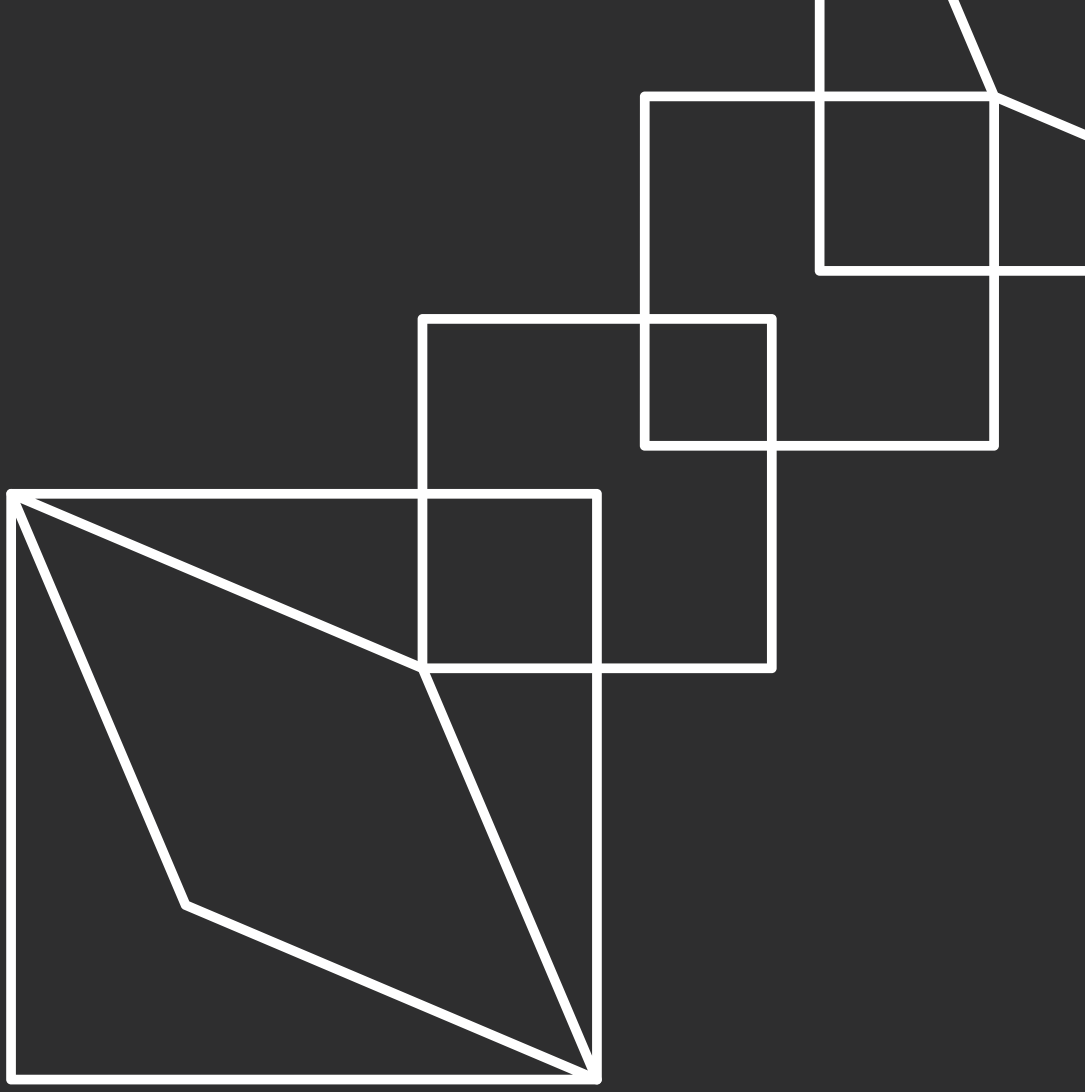

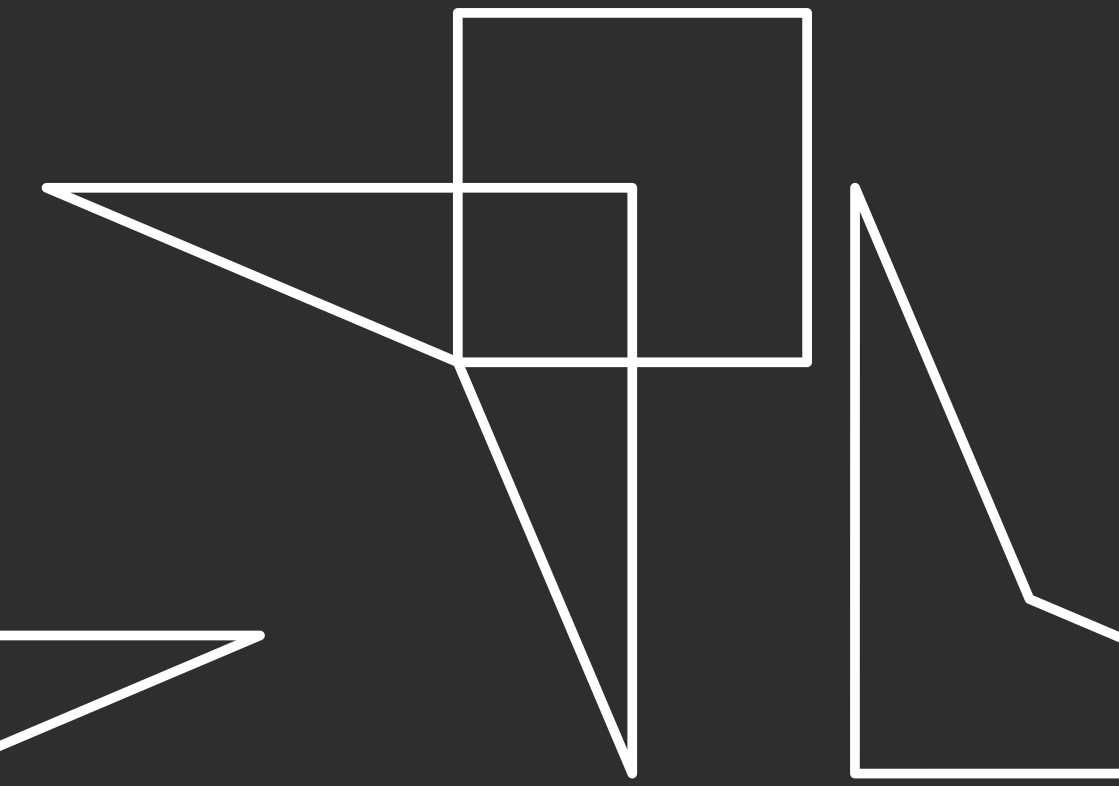

„DON´T YOU HAVE ANYONE ELSE TO HUG?“

FEMALE, SKOPJE, BORN IN 1994, TALKED TO VLORA RECHICA

VLORA RECHICA: In the beginning, since I need to have it recorded, I need you to introduce yourself... Your name, surname, what you do for a living, where you were born... Where you are from ...

INTERLOCUTOR: OK... I live in Skopje, I was born here, at the moment I work at a television station and I'm also involved in other activities, mainly in the area of culture... Ehhhh, what else did you need?

V.R.: That's all, where were you born and in which year were you born?

INTERLOCUTOR: In 1994, I'm 23 years old.

V.R.: OK... I wanted you to tell me more about the beginning, here in Macedonia, how you experienced it, what you remember, how you grew up... Having in mind that you are also a minority, how did you... did you... What do you remember, especially in regards to the other ethnicities, for example the Macedonians, how did you get along, your childhood, what do you remember from that time?

INTERLOCUTOR: My childhood is a childhood of a child raised in the capital and in a neighborhood where there were not many other nationalities or, better said, we all know where the Albanians live, and we all know where the Macedonians live, and where the Turks live, it's... It's the same, I mean, it's the same childhood as that of the other children of the same nationality... The beauty of my childhood is that I used to live very close to the theatre and other cultural institutions, and as a child we used to go to the theatre often... The shows were in Turkish, but that never bothered us, it was all about the shows, which were good, and what was going on stage... A beautiful childhood with many toys, many cultural activities, like I mentioned, the theatre, but later also the choir and other activities which were... Ahh... That is how I would sum up my childhood.

V.R.: What about your family, how did you live? Were you from a rich family, or a middle-class family, how did you cope at a time when you had difficulties... due to your ethnicity?

INTERLOCUTOR: Ahhhh...

V.R.: If you remember anything...

INTERLOCUTOR: Yes, yes... yes!

V.R.: Because I know that you used to be little...

INTERLOCUTOR: I remember that as a child we were well off because my father had his own personal business, and he never hesitated to provide some of the amenities that maybe other children in the neighborhood did not have, such as performing at festivals, attending music school and stuff like that. Well... the biggest issue in my neighborhood or the area where I used to live was the fact that my family stood out intellectually because I had... In fact, I used to go to school in a class where only two children had educated parents and there was a huge intellectual gap. In fact, the culture which we used to have was slightly different. I remember from my childhood that I was being judged in the neighborhood. The others were calling me a folk singer, since I went to music school, they did not approve of the fact that I started performing in a theatre from a very young age... There was a prejudice that I will embark on a journey of a female artist which, according to them, was the wrong choice. I also remember people at school saying that music was not the best option, and as I was also attending a choir and performing at a festival, I was under pressure which forced me, as a child, to feel that I do not belong to the area where I used to live and therefore I became aloof... Ahhh... I used to be an avid reader ... When I was very young, I used to go to the city library and borrow books extensively in order to get away from that circle where I did not belong and that's how it used to be...

V.R.: During this time, were you only in touch with Albanians or with Macedonians as well... How do you remember your first contact...?

INTERLOCUTOR: ...With other children...

V.R.: With other children...

INTERLOCUTOR: I know that in the neighborhood, in the beginning, in my very early childhood, I don't remember much... I know that there were some Bosnian children... I liked it since as a child I was tomboyish and I used to play with marbles with a Macedonian boy, so I started learning some words in Macedonian. I'm not very sure, but I think that it was after the conflict in 2001 when they moved from the neighborhood... There used to be Bosnians and Macedonians, to be more exact, but they moved from the neighborhood... I started getting in touch with the other nationalities on a more regular basis in elementary school, when they started sending us to different multi-ethnic projects and tried to teach us to regard them as friends or our peers, but we had communication issues since when you're a child and you live in a ghetto, you don't not know the language of the others. Of course, when communication is difficult, then it's a problem to get closer to them, to see them for what they are and to interact with them...

V.R.: I like that you used the word 'ghetto', because I agree fully with you about the word you used... Do you think that we have isolated ourselves within those communities, since they have not allowed us to go out of them and understand that we are the same...? That we are all human?

INTERLOCUTOR: Absolutely. At school, although we used to have children from all nationalities, the building where we were studying was sectioned off... I mean, we would use one entrance, the Macedonians would use another entrance... In most of the schools, they used to go in shifts, so the Albanian children went in one shift, and the Macedonian children went in the other shift, so it was very difficult to establish contact, but I remember that since the moment we made contact there was a lot of mutual prejudice. This prejudice was often times pushed by the teachers themselves... I remember, I still have it in my head, once, in fifth grade, I hugged a Friend of mine, a Roma, I think after we got back from a project in Ohrid... I hugged her and a teacher came... The French language teacher came and she told me: "Don't you

have anyone else to hug?" In fact, the school used to send us to these projects, but it always had the same attitude: "Look, maybe it's not very good for you to stay with them".

V.R.: This troubled me a bit. When you mentioned 2001, what do you remember? With respect to 2001, the conflict... What is the first thing that you remember, that comes to your mind?

INTERLOCUTOR: 2001, not that I did experience it to the fullest extent, maybe I don't have a sad story... When it comes to how I experienced the conflict... I remember that as a child, I don't know how old I was, five or six, I only know that I started school when I was five years old, from age five... And I think that I was second or third grade and I was doing my homework when something happened in the news, and everyone, I mean, my parents got very upset and my father at that moment said, "We need... You need to go to Kosovo tomorrow." And the moment war was mentioned... I don't know, of course, for a child it is frightening, but I still had vivid memories from the war in Kosovo - I experienced it more profoundly as my mother's family was in danger since they lived in the area of Drenica and we were able to see more of the consequences of the war. We went there, on the spot, and we saw that everything had burnt down, people had died, most of them, and... The vision I had of war was very sad, but, still, my parents tried to keep me calm. I remember that while we were crossing the border I had books with me ... The people from the Red Cross who dealt with us... They took us and they sent us to my uncles in Drenica, but I know that my father returned, he was finishing part of his studies and he had to return... He did not come with us and of course, when you are fleeing a war and you leave your father back home, you are scared even more... Then I remember playing there, having fun, but there were moments when my mother was saying that my father was not answering the phone... I mean, we all feared what might happen to my father...

V.R.: Especially having in mind that the phone lines there were not...

INTERLOCUTOR: Yes, absolutely...

V.R.: In the best shape...

INTERLOCUTOR: We, the children, I mean, the children of my family, we had a very gloomy vision of the war due to the experience which we had had several years ago with the war in Kosovo, and that's what we were expecting. I expected that when I come back to Skopje the houses would be burnt down, that I will not be seeing some of my family just like I did not see a part of the family in Kosovo, I expected that we would not be able to go to school, that my teacher would have only one leg... Because the teacher in Drenica, was... In fact... He had lost his leg during the war and used to go to school with crutches... And I also expected my teacher to be coming to school with crutches, without one leg... So... Having the experience of the war in Kosovo, I expected maybe, expected something ...

V.R.: More similar...

INTERLOCUTOR: Similar, yes and I remember the moment when we got back home, when I said: "Why haven't they burnt our houses? There are no bullet holes in the walls", or something similar: "My father is alive!" Somehow we had the perception that somebody would have to die, and all this is perception since we knew that it had happened once and that it might happen for the second time as well.

V.R.: Do you remember the trip from your house to the border, you left carrying your books... Did you pass the border on foot from Macedonia?

INTERLOCUTOR: In fact, the border, yes, we passed it on foot, we had transport to the border and then we passed it on foot... And then, after the border, I left an impression on the Red Cross workers as a child who cares about books when I told them that I do not want my books to be burnt down, and that I had taken them with me since I expected that everything will be burnt down. But then... In high school... When our social circle became more colorful... I got a chance to communicate and

make friends with people from other cities, especially from cities which have suffered most in the 2001 conflict... And when they told me... for example, that they lived in basements during that time or that one of them was injured, a child, one of my peers, because he was just playing in the front yard when they started...

V.R.: To shoot...

INTERLOCUTOR: To shoot, and he got shot in the leg or another friend from the area of Arachinovo told me that his entire room was burnt down, with everything he loved in it, then I said: "Wait a minute, I avoided the goings-on of 2001, but there are areas that have gone through a lot worse."

V.R.: Do you think that many Albanians, since I know that in Skopje many did not leave Skopje... There were several families that left Skopje... Most of the consequences were felt in the other areas... When you got back... Since you told me a bit... I just wanted to elaborate further, do you think that we have... From Skopje... We have not suffered what they went through in west Macedonia, especially in the north-western part?

INTERLOCUTOR: In fact, I already said... I expected that when I came back the houses would be burnt down just like at my uncle's, and when I saw that the houses weren't burnt down, I was very surprised and I was wondering why it was so... But I think that yes, because of the way the people experienced the war, the children in the secondary school, the children from the areas of Lipkovo and Arachinovo, or the part of Kumanovo had it worse than us because they stayed here and faced the 2001 conflict head on. While I was in Kosovo playing, someone here got shot during his childhood, and while I didn't lose a page of my books, someone's whole room got burnt down, and of course their experience of the war is more profound and the perception that they have of this country and of the other side is much more negative than mine, and their communication with the Macedonian children is much more difficult than mine.

V.R.: Do you think that they blame them for what happened to them?

INTERLOCUTOR: I don't know that... Maybe I should not be the one to speak about them, not because I haven't asked them directly, but because from the moment we started talking about the war and they shared these experiences I felt like I was in a parallel world, like it had happened someplace else, and like I have not been part of that reality.

V.R.: What effect did it have on your opinion about the Macedonians?

INTERLOCUTOR: The 2001 conflict?

V.R.: Yes, the conflict of 2001... Specifically, I'm interested in the stories... How did they shape your opinion?

INTERLOCUTOR: Without even hearing about these experiences from my friends, how they felt and what they went through during the 2001 war or conflict, I took the whole thing with a grain of salt because of the way we had experienced the war in Kosovo and to us... We have the expression ... *shkije*[51]... And we use it for all Slavic people, I mean, we use it to address the Macedonians, the Serbians, and everyone else...

V.R.: As if they are all the same?!

INTERLOCUTOR: They are all the same, I mean, if you don't speak Albanian and if you speak a Slavic language, you are a *shka*. I remember as a child in third grade I hesitated, I refused to learn Macedonian because I used to say that they killed my uncles in Drenica, they cut my grandfather's head off in Drenica, they burnt down my houses in Drenica... Of course, as a child I was very afraid, the moment we went to Kosovo after the war and I saw all that horror that happened there... It was much

51 >

Shkije/ shka pl./ sing.: offensive term in Albanian language denoting Macedonians, Serbs or other Slavic people or other non-Muslims.

worse for my family since my uncle became a victim the day when his son was born, and these experiences, of course, affect children a lot more, the way they experience them is a bit... Since they cannot reason like an adult. This is why I refused to learn Macedonian, and I remember as a child I was very stubborn, I was... At the start of our Macedonian language class, when the teacher entered, I would get my feet on top of the desk and I would ignore her completely, I didn't even want to open the book. And it took some time for my teacher to convince me that I need to learn the language since it would be better for me to know it. I can say that until university I did not speak Macedonian well... Not always for the reason from my childhood, but I wanted to avoid it altogether and I had an impression... that they were all evil, literally, that they were all evil, the Macedonians, and I did not want to have much to do with them. But, later, during my studies, when I decided to study in Macedonian I realized how much damage I had inflicted upon myself, because I live here and it's good to speak the language just to satisfy your needs, not because of grudges, since it's not an act of patriotism not to learn the language or something like that...

V.R.: Yes, you need... You should learn all languages ...

INTERLOCUTOR: Absolutely....

V.R.: What is your opinion on how well the Albanian and the Macedonian children were integrated in the schools? Both formally and informally... In order to overcome some of the issues of previous generations, especially my or your generation... Although we might be peers.

INTERLOCUTOR: Vlora, yes, I believe... we are peers, and during our elementary and secondary education there were hundreds of multi-ethnic projects which attempted to include pupils in a more playful way and were designed to foster friendship between nationalities... Yes, I am afraid that these activities or these projects did not always achieve the desired effect. At the moment, I was hugging a child from another nationality, a teacher told me: "Don't you have anyone else to hug?"

Or when we wanted to cooperate with other children, with pupils from Macedonian schools, the principal of the school riled us and told us that we have to be better than them... Our society in general was not ready for such communication.

V.R.: Sometimes they would tell us: "Have you seen the Macedonians? Look at what they have done, and we are not doing anything..." We also had this in our high school.

INTERLOCUTOR: There were lots of funds for projects, but in fact the mindset of the people developing these projects has not changed... Because the whole thing is in vain if you go to work at a similar project and someone else makes you see him as a rival... and not as a friend.

V.R.: How did you feel when the conflict ended? Since you told me that when you got back, you asked how the house was doing... But, how did you get back on track, because it had been a long time since you had seen your father... How long did you not see your father?

INTERLOCUTOR: Very long... I don't remember how long we stayed in Kosovo, but we stayed for a long time...

V.R.: I think it was months, I think three months...

INTERLOCUTOR: I believe so, I believe...

V.R.: Let's say that the conflict ended in August, with the signing of the Ohrid Agreement...

INTERLOCUTOR: Yes...

V.R.: And I think that it started sometime in June, or so...

INTERLOCUTOR: I know that the entire summer we were in Kosovo... During that time...

V.R.: You had not seen your father at all...

INTERLOCUTOR: No, I had not seen my father since the moment I told you about, he was finishing his studies at the Law Faculty of the St. Cyril and Methodius University, and he was facing challenges during that period... To study at the Justinian the First law school, during that time, I believe that it was an additional... Twice as hard as now... We stayed for a long time in Kosovo and we had my aunt with us, who also lives here, we were a large number of people and they were very positive while they were taking care of us, they had toys and other things that prevented us from thinking about the war...

V.R.: You did not feel that...

INTERLOCUTOR: They would not allow us...

V.R.: Something is happening...

INTERLOCUTOR: They never allowed...

V.R.: That you are there for a reason such...

INTERLOCUTOR: Yes, yes! In fact, we were aware that we had escaped a war, but I was not allowed at any moment to feel sad or to think about the war because they were people who had just had come out from the war and were more careful with us, the children, in terms of dealing with emotions. I remember, my uncle's wife and my uncle, they would invent different games or do everything so that we did not even think about the war, but as I said, it was terrible that my father wasn't around, there were moments when my mother took me by my hand, we would go out for a walk and she would say: "Your father is not answering the phone". I would think that my father got killed or wounded, and it's a nightmare for a child if his father is not there... And it was horrible until that moment when he did answer the phone... And I remember that I was in a field, playing and my cousin came and told me, he asked me if I wanted to hear some good news, and I asked: "What?" "Your father has come to take you!" And I know that I ran fast and when I got home I saw my father, and I was overwhelmed with happiness... To see him after

so much time... And the next day I think that we returned home and my return was weird because I expected a big mess, but in fact, I saw that everything was the same, at least objectively.

V.R.: But, how about the energy of the people, what they were commenting... You, as children, did you talk with each other about who went where, what someone did, how did it go... I remember, for example, my sister used to tell me... When I left, they would tell me, why did you go when we all stayed here and you left and she would get angry that they all had stayed and I had escaped... And I would turn to my mother, why did you send me when everyone else stayed, she would be angry... Do you remember something similar with your male and female friends?

INTERLOCUTOR: When we got back... When we got back to school, I know that after a short time they sent us some children from the areas that suffered the most from the war and I don't know, maybe during those moments we saw someone who had lost their house and had come here. Someone had come to find a shelter somewhere and they had brought him to my school... And it was sad to see someone who had lost their house and I don't know... Maybe as children we thought that if we lived in the capital and had the police station close by, they wouldn't dare to come and burn our houses, but that they would go someplace else... I mean, as a child, you would get all sorts of weird ideas, you aren't able to perceive reality accurately. As a child, I thought maybe since the police station was near, they wouldn't dare to burn down the houses... I don't know... But such a conflict with my classmates, no... Because the teacher never asked us about that and we never got to discuss that issue.

V.R.: Now, a slightly different question: How do you perceive the conflict of 2001, do you deem it necessary for the reason that... As you said, for the rights of Albanians... Do you think that the 2001 conflict was necessary for us to be where we are today, or that there were other ways to get to where we are? Maybe it's more of a political question, but...

INTERLOCUTOR: Well, with the constitutional changes that were made to the previous constitution of Macedonia, many of the rights that Albanians had had before the '80s were abolished and people become angry, they were angry and of course when a person's rights are abolished... One gets angry, and wants that right which belongs to him/her, and I think that only a fictional country and a fictional democracy forces people to take up arms for their rights which are guaranteed by international conventions and other international documents... In fact, the rights we were given with the Ohrid Agreement were already guaranteed by international conventions or other documents on a global scale, I mean, by international law, and it's very painful for me that only a fictional democracy would force people to grab guns for something that an international document guarantees... Whether it was wrong or not, I think that every war or every armed conflict has many consequences after, rather than during the process... Since I still feel the consequences of 2001... The moment I wanted to enroll at the Law Faculty, where my father had studied, he thought that I would have to endure the same bad stuff that he did during the war... Because, of course, during the war the frustration was greater and he was mistreated more as an Albanian student. I feel that that is a consequence of the war, if my father tries to paint the same picture for that university, and this is a consequence of the war... When I see the youth now, my peers from those areas affected by the war, they hesitate to share with a young individual from the other nationality and even when they hang out, they have this reserve because, "wait a minute, you have caused me pain." This is also a consequence of the war... A consequence... The war as a conflict leaves psychological consequences that will be inherited and felt by the following generations rather than the generation who suffered in the war.

V.R.: Do you think that the Albanians consider themselves more inferior towards the other ethnicities, especially towards the Macedonian majority, to be more specific in terms of education and other interactions?

INTERLOCUTOR: You're bound to feel inferior, you're bound to feel inferior because you... You are not the head of the house, you don't have all

that you need to have... We all know the disproportionate division of the budget, we know of other injustice that is done and that is mandatory, so you perceive yourself as a minority and of course, when you are a percentage, you feel inferior.

V.R.: Do you... In comparison to the period before the war, let's say, in 2017, do you think that we have achieved enough to integrate into the society?

INTERLOCUTOR: I think that the Ohrid Agreement should have asked for more, I think in reality that should have asked for more because what was asked with the Ohrid Agreement is guaranteed by other international conventions, but, I don't know, I think that this agreement has proven that it is not functional... It has proven... Seventeen years to implement an agreement is too much, and many of the chapters which should have been implemented properly haven't been implemented properly, and this shows how dysfunctional this agreement has been. I don't know where the problem is, whether it's in the system, or our mentality, or the perceptions of policies, but the fact that it's not functioning is quite clear.

V.R.: Yes, now... Let's talk about the future. What do you think we have in store for us...? Do you think that if we get educated, if the education becomes more "available"...? More attainable for the Albanians in the entire country... Do you think that we will be able to get better inclusion in society, do away with the differences and the feeling of inferiority, which, as you say, you must feel when you are a percentage?

INTERLOCUTOR: I really expect not to have percentages any more, I really expect not to have any quotas. I have said that twenty percent of the administration is not the twenty percent of people needed, or they are completely fictional, they are staying at home and they are getting paid without going to work... Or I don't need twenty percent of the police when I know that the police officer does not do the job properly and is the first one who goes through a red light. I think that we need to look

beyond the percentage, we need to think that we all have a common country, a common house and we need to try, all of us in any way we can, to keep up that house, not to abuse it...

V.R.: Common...

INTERLOCUTOR: Absolutely, we are all a part of that house, of this country, we need to try to keep it up and develop this house, not to steal the house, not to take something from this house... And when the quality of education improves, the percentages will no longer matter, but quality will... When our institutions become functional, they will employ the right people, not the percentages... Then I believe that we will make a change, we will improve our society.

V.R.: What do you wish from the bottom of your heart for your life here in Macedonia and for the future of our community and the community in general... I mean, either the Albanian community or the community in general...

INTERLOCUTOR: Well, from the bottom of my heart I wish to change the mindset, to change the mentality, to start to get closer since we are constantly in contact with the emancipated people and we are only sitting and watching, we are not trying to do anything with the flow or at least to become closer. I dream of a higher quality education system, of well prepared teachers, so when I listen to them, I enjoy it, and not think what to ignore from the lecture because it might damage me more in the future... The same way we were judged by the teachers when we hugged a Roma friend... I dream of a well-developed country system, either political, cultural or otherwise, whatever, there is room for improvement on every road that our country embarks on. I'm a proponent of the idea that we need quality, not quantity, no percentages, no numbers. I would like to have a better educational system so that at least the new generations can get educated, since we can see that private secondary school graduates whose education is of high quality and who come from a different education system, have achieved a lot - they

have become members of the science academy in New York, they have managed to enrol in the best universities in the world. So, the issue is not the intelligence of our youth, but the intelligence of those who are educating us and who are passing on knowledge... There are many cases where the young people outshine the teacher, professor, and this is damaging since they go to school and there is nothing to get out of it... I know that we can do better, we have many examples among our young people, they are brilliant, but abroad and not in their own house and...

V.R.: Do you consider Macedonia to be your house, your country...

INTERLOCUTOR: Absolutely yes, yes and I would be very upset if someone tells me that it's not mine. I have had a very harsh discussion about this, I was just in Tirana with many people, but OK, we get angry when they call us Macedonians in the sense of nationality because Macedonian or Albanian, we see it as a nationality, not as a citizenship, but if somebody else says that you are a Macedonian since you have decided to go and live there... I have not decided to come and live here, my parents were here, my grandfather was here and I'm in my home, I'm in my country and this is... Of course, I'm a family person and I've been raised with the cobbles of the *charshija*[52], with the square roads, with the fortress, with the trees, with everything that's part of me and I have spent my childhood here and I have grown up here, I'm working for this country and of course this is my community.

V.R.: What do you think about documenting the experiences of the individuals for 2001, all they have gone through?

INTERLOCUTOR: I liked the idea that you decided to document female stories. I have read a book titled "The War has no Female Face" and the

52 >

Charshija or *stara charshija* refers to the Old Bazaar in Skopje.

stories narrated by the women have more of an emotional tone, they have more experiences... I believe that the way a mother experiences the war, a mother who worries about her child, well that cannot be experienced by a man who grabs a gun and heads for the mountains... They are very painful, but they are about the war in Kosovo... It was quite close to our conflict... So, there is a very sad story of a mother who gave birth to her baby in the mountains, without any medical assistance, silencing the baby so it doesn't cry because the Serbian soldiers may hear it and burn the baby... The idea of a mother who has asphyxiated her own child in order not to make any sound when crying and then opened the baby's head to see that it is still breathing makes you go crazy in comparison to a story of a soldier who had killed five Serbian soldiers. I still say that wars leave more psychological consequences, spiritual consequences in people, and maybe the stories for the people's emotions during the war carry a lot more weight than the number of victories in the battlefield which we read about in books.

V.R.: Thank you very much.

INTERLOCUTOR: You're welcome!

